

BUDA-PEST
ÉS KÖRNYÉKÉNEK
HELYRAJZI TÖRTÉNETE.

ÍRTA

R U P P J A K A B .

KÉT TÉRKÉPPEL.

KIADTA A M. T. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGA.

PESTEN,
EGGENBERGER FERDINÁND MAGY. AKAD. K. ÖNYVÁRUSNÁL.
1868

ELŐSZÓ.

Negyven évig többnyire a magy. kir. kincstári levéltárban szolgálván, melyben hajdan Pray, Kaprinay, Hevenessy és mások búvárkodtak, búvárkodásuk eredményeit részben közzé is tették; és később gróf Feleký József, herczeg Lichnowsky, Döbrenfey és többen egyes munkákra adatokat gyűjtöttek, 1861-ben nékem is megengedtetett a megszünt kolostorok okmányai, és a többi levéltári forrásokból szülőhelyem Buda város történetére, valamint az ország középkori egyházi viszonyaira vonatkozó jegyzeteket tehetni. — 1862. nek vége felé, mint első sorjegyző (lastromozó) nyugalomba lépven, már tetemes adathalmaz felett rendelkezhettem, és jelen munka kidolgozásához fogtam, felhasználván a nevezetesebb írókat is, hogy a már tudvalévót kiegészítsem, a tényeket biztos alapra fektessem és az Íróknak itt ott téves nézeteit eredeti okmányok alapján megigazítsam.

Nem gondolván a kérdéssel, ha vajon ily munka korszerű volna-e, és a ráfordított sok fáradtság és áldozatokéi fognának-e ismertetni oly korban, midőn a kedélyeket mindenütt a politika foglalja el; az anyagi érdekek túlnyomók és idő hiány, vagy kényelem miatt tisztán tudományos foglalkozásra nem igen van mód? bevégezém művemet, és használat végett a levéltári hivatalnak átengedtem.

II

Midőn 1863. Arányi Lajos tanár magyar akad. tag, az akadémia 9-ik nagy gyűlésén azon dicséretes indítványt tévé, hogy minden nevezetesebb városban, legelőször pedig Budán azon nyilvános, de magán házak is, melyekben nevezetes vagy főrangú férfiak laktak, emléktáblákkal jelöltessenek meg, e czélra bizottság küldetvén ki, tagjául én is meghivattam. Ez irányban való kutatásaim gyümölcsének tekinthetők tetszéssel fogadott dolgozataim Budavára és külvárosainak középkori középületei, terei, utczái és egyes nevezetesebb férfiak lakházairól; nem különben a környékről, melyek az „Archaeologiai közlemények“ V. kötetében 46 — 66 11 jelentek meg és melyeket más értekezések Óbudáról, az ottani templomok, kolostorok és világi épületek és a Margitszigetről a VI. kötet 83 — 97 lapján követtek.

Idő közben a tud. akadémia által jelen munkám átengedésére kiadás végett felszólíttatván, én e tiszteelő meghívásnak bizonyos feltételek mellett eleget tettem, miután a fennálló szokás szerint a levéltári adatok közlésére szükséges kincstári ügyészégi vélemény, és a bécsi pénzügy miniszteri engedély megadtott. Az 1864. év elmúlt, szintűgy elmúlt különféle késedelmek miatt, melyeknek oka nem én voltam, a következő két év is, úgy, hogy a munkának nyomtatása csak 1867. május havában, a tervrajzok készítése pedig csak azon évi decemberben kezdetetett meg; miért is a legújabb alakulások folytán némi módosítások és toldásoknak kellett történni.

Míg Magyarország általános történetéről Katona, Bel, Kollár, Pray, Fejér, Szalay, Horváth és mások teljes műveit bírjuk; Buda és Pestre vonatkozólag pedig Miller, Schams, Linczbauer, Palugyay, Haeuffler, Bombardi Topographiajában, Schier. Thuróczy László, Szerdahelyi, Podhraczký műveiben számos becses adat találtatik: fővárosainknak teljes, többnyire ismeretlen kútfők használatával készült helyrajzi története még hiányzott. Midőn tehát én

e munkára vállakoztam, csatlakozom a Pesti Napió 1867. jan. 23-iki számában kifejtett nézethez, hogy a történet és archaeologia két elválaszthatatlan barát-nak, Castor és Polluxnak tekintendő; mert míg a történetet már számosan művelik, addig a középkori hely rajz, az éremisme, a régi ép Ítészet, a c z i m e r és pecséttan mint az archaeologia ágai és ez mint a történet nélkülözhetetlen segédtudománya — Römer, Henselman, Ipolyi és mások igen becses munkálkodásaik mellett — nagy méltánylásban nem részesül. Az ismeretlen szerző indítványozza tehát: alakuljon alairás útján különös archaeolog“iai társulat, mely több más teendőli kívül Schönwisnernek, valamint magamnak 1841 — 1846. kiadott numismatikájából új kiadást eszközöljön; de Schönvisner munkája már régen elavult az én munkámat pedig nem újra kiadni, hanem egy pótkötettel megtoldani, vagy inkább a több mint 20. év óta felfedezett, új vagy még nem, vagy csak elszórtan kiadott, ismertetett érmekkel bővíteni és átdolgozni kellene, mely fáradságos feladatott azonban csak ifjabb erők segítségével lehetne eszközölni.

Buda-Pestre vonatkozó tanulmányaim a X. századtól a XVIII-ikig terjedő kor tárgyalják. Leírják (Vés Új-Budának, Pestnek és a környéknek minden létezett és részben még létező egyházi és világi emlékét, és erre nézve három korszakot lehet megkülönböztetnünk, melyek közül ez első a tatárdulásig 1241-ben; a második ettől Budavár visszavételéig; a harmadik pedig a török idő után I. Lipót alatt I. Ferencz uralkodásáig terjed.

Az első korszakból bírunk helyrajzi adatokat: az óbudai ősrégi királyi várról; az óbudai prépostságról; az ősrégi Fehéregyház és Árpád sírjáról; a felhéviziés szent léleki Johannita-kórházakról; Erzsébetfalváról és Sz. Gellért templomáról; Pesten pedig a Mária székes egyház és a domokosiak temploma

IV

és kolostoráról azon időig, midőn a tatárdúlás, és a levéltárak elpusztulása után IV. Béla, mint az ország újra alkotója, a Duna mentében erősségeket emelvén, melyeket védelmét a templomos rendre bízta, a pesti hegyet is fallal körülvette és 1249. körül Esztergámból székhelyét Ó és Új-budára áttette.

Sokkal gazdagabbak a levéltárak a második korszakra nézve, melybe az országnak fénykora esik. midőn minden egyházi és polgári intézmény, főképp Nagy Lajos Zsigmond és Hunyadi Mátyás királyok alatt virágzásnak indult. Itt találjuk az Erzsébet királyné által Óbudán alapított Kiara rendű apáca és minoriták kolostort, a Margit szigeten több templomot és kolostort, IV. Béla király és az esztergomi érsek palotáival. Budavárában a megtágitott Mária egyház a németek, Sz. Magdolna egyház, a magyarok plébániája; a Sz. Miklós és Ev. Sz. János templomai és kolostorai; a Sz. Zsiginond egyház és prépostság sa t. — a külvárosokban Sz. Péter martyr, és a karmelita Szűz Mária templom és kolostor; a pálosok és ágostoniak kolostorai; Pesten pedig a minoriták Sz. Péter egyháza emelkedtek, mindenek felett azonban kitűnt a királyi lak I. Lajos óta állandó széke fejedelmeinknek pompás épületeivel.

A fénykort hanyatlás követvén, az ország nagy részben a kereszténység ellenségének hatalmába eredt, mely Buda Pestet majdnem másfélszázadig birta, a kolostorok lakóit szétűzte, a templomokat mecsetekké változtatta, de fürdőket és várfalakat is épített; míg a nemzet keblében e terjedő refonnatio folytán belháboruk dühöngtek.

1686-ban vissza foglaltatván Budavára, kezdődik a harmadik korszak, I. Lipót alatt, hol a kivívott béke után általános törekvés volt a régi állapotot ismét feltámasztani. Új templomok, kolostorok épültek; több szerzetesrend vissza hozatott, mint Budán a klárendtí apácák, karmeliták és ágostoniak; Pesten a domokosiak és pálosok. Főképp kitűnt a jezsuiták új

rendje, melynek főfeladata volt az ifjúság-nevelése által a reformatio terjedésének útját szegni. Fontos változások történtek a polgári viszonyokban is. Az uratlan telkek, vagy a győztes sereg vezérei közt osztattak ki, vagy a városnak engedtetek át, vagy magánosoknak eladtak. Nagy lendületet nyert a két város III. Károly és Mária Terézia alatt. Pest külvárosok által öregedvén, lassanként Budát tulszárnyalta és kedvező fekvésénél fogva, mint fő kereskedelmi pont, az ország legelső, leggazdagabb városává lett; Budavárosnak 'történeti Ilire, mint a királyok székhelye, maradván.

A munkához két tervrajz van mellékelve, melyek a XIII—XVIII. századig való korra vonatkoznak. Az első a két városnak egész kiterjedését, mint az a középkorba volt, tünteti fel. Minden korábbi adat hiányában a budai alsó városra nézve a nagyobbbrészt csak a 17. században létrejött utca felosztást kellett elfogadni, a vár azonban, külső alakja és belső felosztására nézve egészen régi tervek alapján rajzoltatott, minden templom, kolostor, középület és utca pontosan meghatározva betűkkel, a magán lakások pedig számokkal jelölvék. Az utóbbi volt a legnehezebb feladat, mit csak a munkában idézett okmányok tartalma, és szoros megbírálása után voltam képes hihetőleg megállapítani.

Pestre nézve csak azt kell megjegyeznem, hogy nagysága, alakja a középkorban, hiteles adatokból tudatik, az utcák felosztása azonban már a későbbi korra tartozik. A jelenlegi nagysággal való összehasonlítás kedvéért ez pontozattal jelöltetett.

A második terv a szomszéd vidék helyrajzi felvételét tartalmazza, az egyes tárgyak fekvésének, régi és mostani neveiknek pontos megjelölésével.

Az adatok összeállításánál igyekeztem röviden és híven írni, a kútföket lelkismeretesen idézni, és csak ott, hol tévedés van, tenni hozzá a szükséges felvilágosításokat, mi által mit művem terjedelem-

VI

ben vesztett, azt rövidségben és az előadás komolyságában mint hiszem nyerte, és lehetőségessé vált, a bőírás elkerülése mellett, a figyelmes olvasót a tények komoly tanulmányozására vezetni.

Vajha törekvésem vizshangra találna és férfiak találkoznának, kik a püspöki, káptalani, városi, magános és országos levéltárak felhasználásával, más nevezetesebb városoknak helyrajzi történetét is megírnák, és így a szeretett hazának, mely most alkotmányát vissza nyervén, jobb jövőnek néz eléje, bővebb megismertetéséhez szinte hozzájárulnának.

Budán, január 10. 1868.

A Szerző.

TARTALOM.

I. FEJEZET.

Ó—Buda

Hajdan város, most koronái mező város.

lap.

1. § A hely fekvése, eredete és elnevezése 2
2. §. A Budavári királyi vár és nagyai 3
3. §. A Szent Péter apostolról nevezett prépostság és káptalan 11
4. §. A boldogságos szűzről nevezett Clarissa-kolostor21
5. §. Fejér boldog asszony temploma, világi plébánia, később a pálosok conventje 32
6. §. A szentléleki Szent-János vitézek 38
7. §. Margit Szűz és vértanú plébániája és temploma..... 41
8. A Szent Ferencz rendű minoriták klastroma 42
9. §. A templariusok temploma és klastroma 44
10. §. Szent-Jakabfalva templomával 45
11. §. O-Buda város tanácsa és bírái 47

II. FEJEZET.

Felhévíz mezőváros.

1. §. A Szent János vitézeknek a Szentháromságról nevezett conventje és egyháza 51
2. §. Szent Tamás vértanú temploma 57

III. FEJEZET.

A Nyulak - majd Szűz Mária, végre Sz. Margit szigete.

1. §. A prémontrei szerzetes kanonokoknak Szent Mihály arkangyalról nevezett prépostsága..... 58
2. §. A Szent Domokos rendén lévő apáczáknak a bold. Szűzről nevezett kolostora 62

VIII

8. §. A Domokosiak háza 81
4. §. Szent Ferencz rendű minoriták kolostora..... 84
5. §. Más épületek a szigeten 86

IV. FEJEZET.

*Új-Budavár,
más néven Pesti Új-hegy.*

1. §. A Mária meny bemeneteléről nevezett plébánia templom 90
2. §. Ugyanazon Mária egyház mint a jezsuiták temploma, s azoknak collegiuma tartozékaival..... 96
3. §. Szent Magdolna plébánia templom 103
4. §. A domokosiaknak Sz. Miklós hitvallóról nevezett temploma és klastroma 105
5. §. A ferenczrendieknek Evang. Sz. Jánosról nevezett temploma és klastroma 110
6. §. A clarissáknak Margit, másképp szepl. bold. Szűzről nevezett temploma és kolostora 112
7. § Szent Pál temploma 117
8. §. Szent Mártonról nevezett királyi kápolna..... 118
9. §. Szent kereszt és alamizsnás Szent János kápolnája a városházán 119
10. §. Kér. Sz János temploma a hasonnevű kapu mellett 120
11. §. Sz. Zsigmond egyháza és prépostsága, másképp a bold. asszony új- vagy kisebb temploma 122
12. §. Szent József temploma és a karmeliták kolostora.... 127
13. §. Szent György vértanú kápolnája 129
14. §. A királyi vár vagy palota és kápolna..... 130
15. §. Szent György-tere 138
16. §, Kér. Sz. János utcája és kapuja..... 140
17. §. A hátsó és francia-utcza 141
18. § Szent Zsigmond-utcája és a Zsidókapu 142
19. §. Szombattér vagy-hely és a mindszent-vagy nagy utcza 144
20. §. Az olasz - utcza és Ev. Sz. János - utcája..... 149
21. §. Szent Pál-utcza 153
22. §. A bold. Szűz Mária templomának tere és a német-utcza 154
23. §. Sz. Miklós tere és utcája: az ötvös utcza és a Szombatkapu 156
24. §. Ismeretlen vagy kevésbé ismert terek, utcák és házak 161

IX

V. FEJEZET.

Kis Pest vagy Kelem föld.

1. §. Szent Gellert temploma164
2. §. Sz. Erzsébet királyi falu és a szegények kórháza..... 166
3. §. Szent Katalin plébánia egyháza, Szűz Mária kápolnája, sat.167

VI. FEJEZET.

Alsó — vagy Viziváros

1. §. Szent Péter vértanú plébánia egyháza..... 168
2. §. Az irgalmasság anyjáról czimzett cannelita és Sz. Erzsébetről nevezett kapuczinus kolostor és templom170
3. §. A pálosoknak remete Sz. Pálról nevezett kolostora és temploma 173
4. §. Szent Anna Plébánia egyház 176
5. §. A Kapistran Sz. Jánosról nevezett t'erenziek később az Erzsébet Szüzeknek temploma és kolostora 177
6. §. Sz. Flórián, Sz. János és a temető - kápolnája az illető kórházakkal 179

VII. FEJEZET.

Országát, Újlak, Krisztinaváros és az összes külvárosokbeli világi épületek.

1. §. Az ágostoniak most ferencziek kolostora és Sz. István első vértanú temploma180
2. §. Krisztus Sz. testének kápolnája és az irgalmas barátok kórháza182
3. §. Az országút nevű külvárosnak tölbi kápolnai..... 184
4. §. Segélyző Szűz Mária temploma Újlakon..... 185
5. §. A vér - vagy havi bold. asszony plébánia temploma 185
6. §. A budai külvárosokban volt világi épületek és fürdők187

VIII. FEJEZET.

A budai külterület.

1. §. Szent Lőnncznek szentelt Buda melléki pálos monostor197
2. §. Sassad Sz. András templomával 209
3. §. A városnak többi területei és szőlőhegyei..... 211

IX. FEJEZET.

Általános tudnivalók Budavárosáról.

1. §. A városnak szabadalmi, szokásai és közrend-szabályai ...222
2. §. A városi tisztikar s a vár katonai parancsnokai..... 229

X. FEJEZET.

Pest város és Szent helyei.

1. §. A város eredete 239
2. §. Boldogasszony plébánia egyháza és Sz. Mihály kápolnája 241
3. §. A domokosiaknak Sz. Antal hitvallóról nevezett kolostora 244
4. §. Alcantarai Sz. Péterről nevezett ferencz rendű kolostor 246
5. §. A Sz. János vitézeknek Sz. Miklósról nevezett háza 248
6. §. A pálosoknak Mária születéséről nevezett egyháza és kolostora 248
7. §. A servitáknak Sz. Annáról nevezett temploma és kolostora . 253
8. §. A Klára Szüzeknek Sz. Annáról nevezett kolostora 255
9. §. A jezsuiták háza 256
10. §. A kegyesrendiek háza 257
11. §. Az irgalmas barátok intézete 261
12. §. Az angol kisasszonyok kolostora 261
13. §. Kisebb Szent emlékek 263

XI. FEJEZET.

A város és környékének egyéb nevezetességei.

1. §. A város régi állapota 266
2. §. A kültelek 268
3. §. A városnak szabadalmi, szokásai és terhei..... 271
4. §. A város és külvárosok újabb kori intézeteikkel 273
5. §. A városi kormányzat 284

BUDAPEST HELYRAJZI TÖRTÉNETE.

I. FEJEZET.

Ó - B U D A,

HAJDAN VÁROS, MOST KORONÁI MEZŐVÁROS.

1. §.

A HELY FEKVÉSE, EREDETE, ÉS ELNEVEZÉSE.

A föld, melyet éjszakra és keletre az Ister vagy Duna folyamos, nyugatra a Szár-Hegy (Mons Cetius) és a nóri havasok, délre pedig Illyricum határoltak, a rómaiak alatt Pannóniának neveztetett. Ezen tartománynak nyugati része felső, keleti része pedig alsó Pannónia nevet viselt, mely utóbbiban tudvalevőleg a mai O-Buda, a rómaiaknál *Aquincum* (kevésbé helyesen *Acineium*), ekkép nevezve öt meleg forrásától, nem jelentéktelen római gyarmat volt.

E kornak itt feltalált legrégebb emléke fenntartotta, hogy ez volt a II. légiónak, az „adjutrix, pia, tidelis“-nek állomáshelye.

A római uralom hanyatlásával -Valentinján császár halála után, ki, mint mondják, itt a Dunán Transaquineuinba, mely terület jelenleg Ördögmalom nevet visel, átkelt a quádok ellen, az *Aquincum* név elavult, és *Sicambria* név jött divatba, mely Bonfin szerint¹⁾ a sicambriai légiótól, mely német nemzet a Rajna torkolatánál, Batáviában lakott (bizo

¹⁾ Dec. I. I. könyv, 24. lap.

nyos köfelirat szerint, mely 1486-ban, midőn Beátrix királyné, I. Mátyás király neje palotájának alapjait rakták, találatott) kölcsönöztetett, ámbár a többi egykorú írók erről mélyen hallgatnak.¹⁾

Egy más vélemény, melyet Turóczi krónikája 1. fejezetében említ, s mely a Sicambria nevet a szomszéd *Sican* hegytől származtatja, több hitelre méltó, habár ezen elnevezéshez csatolt állítást, hogy) bizonyos Eranco, Priamus trójai király unokája], Trója pusztulása után Pannóniába szakadván, ezen hegy aljában hasonnevű nagy várost alapított volna, chronologiai tekintetből épen nem tarthatom elfogadhatónak.

Pannónia a római birodalom felbomlásakor Illyricum hoz tartozott, és a fennérintett II. Légió adjutrixen kivid még dalmát lovasokat is számlált kebelében, kik e helyet nyelvükön *Vada*-nak mondták, miből később Buda lett. Bejövén a magyarok itt morva szlávokat találtak, és a térséget, hol Árpád vezérök 907-ben eltemettetett, Árpád völgyének nevezték, ezt bizonyítván Béla király névtelen jegyzőjének következő szavai: „sepultus Árpád supra caput parvi tluminis, qui descendit per alveum lapideum (melynek maradványai mai napig láthatók) in Civitatem Attilae Regis“ sat. Őseink ezen helyet még Zsigmond király után is magyarul *Etelvárnak*, németül *Etselburgnak* nevezték; a szittyia Etel név azonos Attilával, ki azonban a \ olga torkolatnál születvén nomád nép közt, mely sátrakban lakott, ezen városnak alig lehetett alapítója. Etelvár annyi mint *Vízvár*, mert Etel valamint a szláv *Voda* is vizet jelent. Így e szó: *Atelksu* (vagy Etelköz) két folyam közti földet jelent.²⁾

Miután tehát a Buda név szláv eredetű, önmagától megdől a monda, hogy e név Budától Attila testvérétől származott (mint Turóczi Krónika 1. 179. 1. véli), kit tulajdonkép nem is Budának, hanem Bledának hívtak, és nem Etele

¹⁾ Schönvisner: „de ruderibus Laconici caldariique Roinaii“ sat.

II. 206. lap.

²⁾ Katona Hist. Ducuni 191. Desericius de Attila IV. k. III. r. 18. 1. — Fessler „Die Geschichte dér Ungarn“, I. k. 247. 1. — Podhrndzky: Buda és Pest sat. 1 — IC. 1.

bátyja által öletett meg, hanem a Tisza partján székelvén, természetes halállal múlt ki. ')

A német *Ofen*, mely a magyar *Pest*-tel azonos, a közvélemény szerint, itt és a szomszédban hajdan létező mészégető kemenczéktől vette eredetét; az „*Altofm*“ és „*0-Buda*“ elnevezések csak a mai Buda építtetése után jöttek szokásba.

2. §.

A BUDAVÁRI KIRÁLYI VÁR ÉS VÁRNAGYAL.

A mondottakból világos, hogy Ó-Buda, kezdetben római gyarmat, a római birodalom megdülése után a magyarok megállapodott uralma alatt lassanként népességben gyarapodván, nagyvárosi alakot vön fel, falakkal, erődítményekkel, várral és királyi palotával ékeskedett. Ilyen vár volt a fennemlített Etelvár, Béla király névtelen jegyzője szerint Budvár és Budavár, későbben budai vagy ó-budai vár, melynek keletkezése bizonytalan, és alapítójára úgy mint fekvésére nézve szétágaznak a történetírók véleményei.

Timon ²⁾ azt tartja, hogy már a tatárjárás előtt épített az ó-budai prépost a pesti hegyre várat.

Bombardiban ez áll ³⁾: „Castellanus Castris Regii primis eius conditoribus pendebat nomine Regis annue unam Marcam auri“, nem különben a XXI. §-ban: „Ludovicus R. post facinus Feliciani Visegradiensem Regiam odisse coepit et Budám (értsd a pesti hegyet) prae habuit, arcem palatii instruxit, primusque Regum incolatu suo nobilitavit.“

Hasonlót mondanak Turóczi László ⁴⁾: Accepit huné primum Regem incolam Buda^u, Katona ⁵⁾: „Ludovicus Primus sedem Regiam Budám transtulit.“

Horvát István pedig ⁶⁾ állítólág még eddig ismeretlen források nyomán állítja: hogy a vár az ó-budai prépost által

¹⁾ Deseric. I. k. 202. 1.

²⁾ Építómé chron. 35. 1.

³⁾ Topogr. Regni Hung. III. könyv, XIX. §.

⁴⁾ Hungaria suis cum regibus 59 1.

⁵⁾ Hist. Örit. IX. k. 426. 1.

⁶⁾ Pest városának régi Ofen német nevééről 1810. 16. I.

építettett az újlaki vagyis neustifti területen, melyet Új vagy Nagy-Budának nevez.

Schams, Morvát nyomán indulva, ezeket állítja: Az első királyok alatt valamelyik prépost az újlaki hegyre várat épített, melynek rézmetszetéi képét Tollius útleírásában kiadta; továbbá: Lajos király anyja Erzsébet Etelvárbán lakott, Lajos pedig a prépostságtól megszerzett Újlakon. ¹⁾

Podhradczy ²⁾ állítása szerint a prépost által Újlakon építettett vár, melytől a város a Búd vár nevet vette, egyúttal czáfolván Horvátot, ki oda *Új és Nagy-Budát* teszi. Ugyanazon szerző más munkájában;³⁾ erősíti, miszerint a Budvár nevű vár magyar királyok által építettett, O-Buda sem volt kezdettől fogva a prépostság tulajdona, hanem legelőször Imre király által lett annak adományozva, és ez időtől származik a márka arany .fizetése.

Haeutler végre ⁴⁾ két várat különböztet meg: az egyik *Budvár* (Etelvár), a mai Kis-Czell helyén, melyben Erzsébet királyné, I. Károly özvegye, lakott, — a másik pedig I. Lajos király lakhelye, az újlaki temetődombon, mely utóbbi már az újonnan alakúit *Új-Budában*, vagyis a *királyné városában* („Civitas reginae is” ³⁾) feküdt.

Aquincum később Sicambria római gyarmat területére, melyen talán már Attila vagy Árpád korában egy Budvár vagy Etelvár nevű erősség létezett, úgy látszik már a vezérek vagy első királyok egy kellemes fekvése és kilátásánál fogva ajánlatos magaslaton — minő azon halom melyen most a *kisczelli* tágas épület áll — várat és királyi palotát építettek.

Ezen vár az 1355-ik évi fontos oklevélben ismételve *királynak* neveztetik.⁴⁾ Ezen oklevél tartalma szerint Lajos király várnagya és az ó-budai prépost és káptalan közt támasztott sokféle villongások miatt, a határokat Új- és Ó-Buda

¹⁾ Beschreibung von Ofen. 1820. 11. illetőleg 18. 1.

²⁾ Tudom. Gyűjt. 1827. 7. k. 67. sat.

³⁾ Buda és Pest régi állapotokról. 1833. 26. 1.

⁴⁾ Buda-Pest II. 16. 17. 1.

⁴⁾ Neo-Reg. Act. 869 cs. 2. sz. I. §. és Millernél: Epiome vicimsitudinmu de ürbe Budensi 1700. 9—24. 1.

között, mely a préposthoz tartozott, megállapító, a terület egyik részét kihalászván, és királynői városnak nyilvánítván — magának tartá, és a prepostságnak kárpoztlásul más javakat jelölt ki. Ezen oklevélben, mely a kamarai levéltárban a pozsonyi káptalan hiteles átiratában, Fejérenél ¹⁾ a budai káptalan 1361-iki átiratában találhatók, és Millerben olvasható, többek közt ez is mondatik: „Ceterum, quia Castrum in ipsius Civitatis seu Oppidi constitutum territorio *a dicta Ecclesia Budensi olim aedificatum* fuerat et constructum“ — míg ellenben más hiteles átiratban, mely Podhradzky szerint Pray Annálsáiban foglaltatik, ezen hely így hangzik: „Caeterum, quia Castrum nostrum in ipsius Civitatis seu *Oppidi latere* (mely fekvés Kis-Czell helyheztesésének felel meg) constitutum in territorio iam dictae Ecclesiae Budensis aedificatum fuerat et constructum.“²⁾

Míg tehát az eredeti oklevél megtekintése által (ha az esetleg meg valahol lappang) a valódi szöveget meghatározhatnák, keveset terünk el az igazságtól, ha kijelentjük: miszerint a kérdéses vár, eleinte *királyi* költségen épülvén, az idők viszontagságai folytán elhanyagolt, és később a budai prépostság birtokába kerülvén, annak költségén igen is újra felépíttethetett.

Már első királyainknak lakhelyül szolgált e vár, melyben gyakran időztek, s az ország ügyeit igazgatták, s a hová a 40 napi böjt alatt az emberek társaságától távol ájtatoskodni vonultak ³⁾; mely szokás, hogy az első korszak királyai alatt I. Károly király koráig, ki állandóan Visegrádra telepedett, fennállott, onnan is kitetszik, hogy Ágnes királyné 1301-ben, férje, III. Endre király kimúlása után, az ó-budai *királyi palota* gondját és fenntartását az ország több főméltóságára bízta. ⁴⁾

Az Anjouk uralkodása alatt az ó-budai vár az anya- és özvegy királynék lakóhelye volt. Lajos király 1343-ban Visegrádon adománylevelet állított ki, melyben e várat, vám-

¹⁾ Cod. Dipl. T. IX. vol. 2. 370—382 l.

²⁾ Podhradzky i. h. 34—37 l.

³⁾ Podhradzky i. h. 26. l.

⁴⁾ Fejér Cod. Dipl. VI. k. 2. 326. l.

jai, jövedelmei, és tartozékaival Erzsébet anyjának „ad con servandum et inhabitandum usque vitám suam, vei quamdiu suae placuerit voluntati” átadta. ¹⁾

Az ó-budai dunai vámot ezen királyné később a helybeli apáczáknak engedte a szárazföldi vámért, mely *Szent Jakab* helységében szokott vétetni, s mely 1366-ban kelt királyi beleegyezéssel ezen királynői várhoz csatoltatott. ²⁾

A királyné 1380. april 6. saját függő pecsétje alatt kelt végrendeletében, kincstárából különböző egyházi rendeknek tett 715 ezüst márkányi (2860 arany firt.) pénzbeli kegyes hagyományon kívül, ezen várát ifjabbik *Erzsébet* királynénak hagyta birtokul. ³⁾

E várban Borbála királyné is lakott, Zsigmond király neje, mert 1425-ben annak építésére Holczer János bécsi bírótól téglavetőket kért, e szavakkal: „Unsern Sitz in *Eczelburg* für sich gepauren, dazu wir Czigelprenner alhie zelande nicht gehaben.” ⁴⁾

Egy I. Mátyás király által 1477-ben megerősített adománylevélből tudjuk, hogy anyja Szilágyi Erzsébet az *ó-budai várában létezi) szent Erzsébet kapóin i rectora*, Thasnádi János Csanádi kanonoknak Szent Torna birtokot (Békesben) adományozta. ⁵⁾ Követték ezt többi királynéink, kiknek legutolsója Mária, a szerencsétlen II. Lajos király özvegye volt, és nem alaptalan a vélemény, hogy e királyi mii a törökök által feldulatván, uralkodásuk alatt lassanként végkép elpusztult.

Úgy látszik, miszerint már azon időben, midőn Béla király (1245—1247 körül) a budai hegyen, mely pestinek nevezteték, falak és erődítményekkel ellátott várost alapított, melyet a király maga 1255-ben kelt oklevélben „multitudino hominum numerosa refertam”-nak mond — ott már mintegy

¹⁾ Act. Monial. Vet. Budens. 18. cs. 3. sz. Rányomott pecséttel, eredetben.

²⁾ U. o. 22. cs. 16. sz. Eredeti függő pecséttel.

³⁾ U. o. 18. sz. 36. sz. Hit. alakban.

⁴⁾ Cod. Dipl. X. 6. 730. 1.

⁵⁾ Neo-Reg. Act. 1526. cs. 36. sz. Hit. alakban.

a királyság főhelyén, a királyi méltóságnak megfelelő palota is létezett.

Aeneas Sylvius Zsigmond király palotájáról, a Frispalotáról (vagyis Újról mintegy ellentétben a már előbb létezett régivel) szólván, mondja: hogy az eldődei által Budán megkezdett tágas palotát felépítette¹⁾, és valószínű, hogy IV. Béla, V. István, Kun László, III. Endre, Venczel és Ottó itt laktak, s habár nem folytonosan is, de legalább az év nagyobb részét itt töltötték.²⁾

Hermann cillei gróf és tótországi bánnak 1423-ban kelt egyik leveléből kitetszik, miszerint I. Károlynak is volt e várban egy *nagy udvarháza* („Kammerhof“) a szombati (jelenleg bécsi) kapu mellett. (Egykorú másolat a szent lö-rinezi pálosok iratai közt. ³⁾ Nem különben, hogy I. Lajosnak is volt háza a budai várban, kitűnik egyik leveléből 1362-ből, melyben a királyi cúriának egy üres telkéről van szó a budai várban, mely egyik részről a *királyi Cuvia*, másrészről Saphár István mester házával volt határos. ⁴⁾

Ezekhez járult a torony vagy vár, *latvánvár*, melyet V. István király vagy István, I. Lajos öcsese épített, valamint Zsigmond és I. Mátyás királyok palotái a budai várban, melyekről magok helyén lesz emlékezet.

Ez a két vár a budai területen úgymint a régi *Budavár*, *Ó-Budán*, és a másik *Új-Budán*, vagyis a pesti hegyen épült, az egyedüli, melyekről történeti bizonyossággal szólhatni.

Azon írók, kik szerint már az ó-budai prépost épített várat a pesti hegyre, vagy az újlaki területre; vagy I. Lajos király épített oda várat, melyben lakott is, és ott *Új* vagy *Nagy-Buda* létezett, fő védveiket VI. Incze pápának 1352-ben kelt bullájából, melyben több püspököt a királyi várnagy és budai prépost közti villongások megvizsgálására kiküld, továbbá I. Lajos királynak 1355-iki csereokmányából, nem különben onnan merítik, hogy több év előtt a dombon, közel

¹⁾ Haufler i. h. 20. 1.

²⁾ Podhradczky i. h. 92. 1.

³⁾ 8. cs. 3. sz.

⁴⁾ Kisfaludy Sándor levéltárából Podhradczkynál i. li.

a temetőhöz, az újlaki templom felett, vármaradványok voltak láthatók, melyek rajza Tolliusnál — mondják — meg meg van.¹⁾ Azt is felhozzák magok mellett, hogy a „Buda“ elnevezés, mely a királyság kezdetén Aquincum római gyarmat neve volt, később a pesthegyi várra is átszarmazott, mely megkülönböztetésül Új- vagy Nagy-Budának neveztetett: szerencsétlen magyarázatok, és a helyeknek összezavarása.

A régiebb írók nyilvánosan tévedtek, és tévedésüket az újabbak is kritikai megvágatás nélkül terjesztették²⁾, állítván, hogy az ó-budai prépost még a tatárjárás előtt építetl a pesti hegyre vagyis Budán várat, mintha saját földje lenne, mi pedig soha sem volt, és ekkép Új-Budát a régivel összezavarják.

Hasonló szempont alá esik az „Új- vagy Nagy-Budát“, melyet mint felebb mondók, Haeutier, és előtte Horvát István szerint I. Lajos király a káptalantól megváltott területre, királynői város czímével épített, mert ezen Új-Budáról az idézett 1855-iki okmányban szó sincs, sőt hitelre méltó írók megegyeznek abban, hogy Lajos király székhelyét 1351 körül Visegrádról Új-Budára vagyis a mai várba tette át, és ugyanaz évben ott országgyűlést is tartott.²⁾ Hozzájáró 1 még ehhez, hogy a pesti hegyet már azon idő óta, hogy IV. Béla király falakkal körülvette, *Új-Budának* kezdték nevezni, mert nevezett királynak 1243-ban kelt oklevelében, melyben a budai prépost bírónévezési jogát visszaállítja, Ó-Budáról történik említés, mi tehát már Új-Budát feltételez. ³⁾ — Midőn tovább Sz. Margit életírója már 1260-ban a hegyen fekvő Budavárost *Új- vagy Nagy-Budának* nevezi, és egy 1493-iki levélben ezek fordulnak elő: „Gregoriusjudex, necnonjurati

¹⁾ Ez írónak, képeire nézve, melyeket úti leveleihez mellékeli, Illiét, adni nem lehet, mert az újlaki területi viszonyoktól egészen elütnek, és mert különösen az épület, melyet az írók ezen vélemény támogatására említenek, nem királyi várnak, hanem egy török dervis kolostornak romját (Derwisch-Kloster, a meleg forrásoknál) tünteti fel.

²⁾ Pr. Linzbauer: *Pie wannen Heilquellen Ofens.* 1S37. 13. 1.

³⁾ Podhradezky i. h. 31. 3 3. 1.

⁴⁾ III. András megerősítő levelében 1295. a kamarai levéltárban, Fejérmél: God. Pipi. IV. k. 1. 29G. 1.

Oives (Nivitiitis reginalis Vetero Budensis és noni Novae Budae, mely állítólag ott létezett, minden további fejtegetést ennek fekvéséről feleslegesnek tartok. ¹⁾

A mi a várat illeti, melyet az újlaki dombon a prépostok vagy a király állítólag építettek, miután a gyakran említett 1355-iki oklevél csak egy várról (Budavárról I szól, mely a káptalantól megváltva királyi kezekbe ment át; hátra van még az 1352-iki, fennérintett pápai bullára fordítani figyelmünket a melyben e szavak fordulnak elő: „Quod cum ipsi (a király tudniillik és a királynő) in eastro suo de *Nova Buda*, Veszprimiensis Dioecesia (tudniillik a pesti begyen) cum suis familiaribus commorantur, ipsumquej Castrum situatum existat *prope castrum* aliud de vetere Buda dictae Dioecesis, et ad eiusdem Ecclesiae Praepositum et Capitulum pertinens, et propter huius módí propinquitatem Castrorum ipsorum, (a joghatóság miatt t. i.. melyet a budai prépost az ó-budai polgárok felett, bár ellenkeztek, gyakorolt), frequenter gentes ipsius Ecclesiae nonnulla damna páti et sustinere contingat“ ez okmányból jogosan következtetni, hogy az új-budai vár alatt a mai budai vár értendő; nem is szól az ellen, hogy az érintett vár az ó-budai vár közelségében lenni monda tik. mert az ó és új-budai terület szomszédos és nyugoton határos volt, mivel Sz. Jakabfalva is, a mai Újlak, hajdan Ó-Budához tartozván, annak déli szélét képezte.

Wenzel Gusztáv Budai Kegesláiban ³⁾ Horvát eszméjét az Új- és Nagy-Budáról felkarolván, számos, Horvát által egészen elhanyagolt, okmányokra támaszkodva, Anonymus jegyző világos állítása: „quac (Civitas V. Buda) per linguam Hungaricam dicitur, nunc (XII. század) *Budavár*, et a Thcutonicis *Ecilburgum* vocatur“, valamint Kézai ISimom Turóczi és a többi krónikák ellenében, Budavárt és Eczel" burgot két különböző helynek lenni vitatja, lévén Eczelburg Ó-Buda, Budavár pedig a mai Újlak, melyben ily nevű vár már az árpádházi királyok alatt létezett. Ő IV. Béla előtti bizonyító okmányt nem mutat fel; melyeket pedig 91—106.

¹⁾ Tudom. Gyűjt. 18-27. 7. k. 75. 76. 1.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1827. 7. k. 77. 1.

⁴⁾ Magyar Tört. Tár. 1856. I. és 1857. IV.

sz. a. ezen király (kiben a mai Buda alapítóját tiszteljük), és, utódai korából felhoz, szintúgy a mostani Buda, mint az állítólagos újlaki Buda mellett szólaltak.

A Horvátféle felfogás főképp a szent Margit-legendára azon helyére támaszkodik, melyben 1249-ik évnél Károly bíróról mondatik: „vala Béla királ kepeben való byro az Nagy- vagy Új-Budában, hoga e Karolly vytez zolgalna a zigareti clastromnak“ sat., de ezen hely, már azon korról szólván, midőn a pesti hegyen már népes vár létezett, a fennebbi állítás mellett éppen semmit sem bizonyít. Nem nyomnak a latban más okmányoknak ilyféle szavai sem: „Budae apud calidas aquas“, „in villa de Buda“, „de Custodibus regiae domus“ sat.

Az ó-budai régi vagyis királynéi vár várnagyai és várnagyi helyetteseinek névsora. a mennyiben kitudható.

1305. Iván gróf, az ó-budai királyi palota alvárnagya. ¹⁾

1337. Miklós, László fia, várnagy. ²⁾

1339. Drugeth Vilmos, ó-budai várnagy. ³⁾

1343.

1353. Theut mester alvárnagy. ⁴⁾

1354 és 1355. Tamás, főajtónálló, ó-budai és csókakői várnagy. ⁵⁾

1356. Pál, alvárnagy. ⁶⁾

1374, 75,

Zambo Miklós mester, várnagy. ⁷⁾

1407. Széchy Miklós. ⁸⁾

1410. Nassicsi Zobor (Zuborius de Nassics). ⁹⁾

¹⁾ N. K. A. 860 cs. 2. sz.

²⁾ Clariss. Posod. 49. cs. 13. sz.

³⁾ Cod. Dipl. VIII. 4. 369. 1.

⁴⁾ N. R. A. 860. cs. 24. sz.

⁵⁾ Fejér Cod. Dipl. Index p. 353. — N. II. A. 859. cs. 2. sz. 1. §.

⁶⁾ U. o. IX. 2. 527. 1.

⁷⁾ Clar. Poson. 63. cs. 18. sz., MOH. Vet. Bud. 20. cs. 11. sz., Cod.

Dipl. IX. 599. 1.

⁸⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 6. sz.

⁹⁾ U. o. 19. cs. 8. sz.

1421. Armirar Fülöp. ¹⁾
 1436. Sybenlynder János. ²⁾
 1460. Themeskey Bálint. ³⁾

3. §.

A SZENT PÉTER APOSTOLRÓL NEVEZETI PRÉPOSTSÁG ÉS
 KÁPTALAN.
 (A VESZPRÉMI PÜSPÖKI MEGYÉBEN.)

Alapítójának a történetírók ⁴⁾ I. István királyt mondják, ki 1022-ben Kean bolgár fejedelmet legyőzvé, azt szent Péter és Pál apostolok tiszteletére felállító és javakkal, kiváltságokkal ellátta. A megkezdett művet I. László és II. Géza királyok fejezek be, midőn jogait megerősíték és gyarapították.

1148-ban II. Géza király a prépostságnak a pesti (szintén a budai oldalon) és kerepesi (mert ez időben Pestet nagy árok, telve Duna vízzel, vette körül) vásárpénzt és kikötői vámot ajándékozta, minden bajó után, mely a Dunán fel vagy le bort, sőt vagy más kereskedelmi cikket szállított ⁵⁾, a tanyai halászzal a megyeri révtől (Káposztás Megyer) a királyi — Csepel nevezetű — nagy szigetig, megerősítvén ama 360 penza évenkénti adományt is, melyét I. László király kincstárából rendelt. ⁶⁾

Ha Timonnak ⁷⁾ hitelt adunk, Martirius egri püspök, Mihály prépost felszólítására 1150-ben Ó-Buda városában említett Géza király által a boldog Satiz tiszteletére emelt pompás templomot szentelt fel, mely, hogy a kezdetben szent Péter és Pál, később egyedül szent Péterről nevezett egyházzal azonos volt, előttem kétségtelen, mert a régi időkben gyakran szokták a védszent mellé még a boldog Szűz nevét is mint védnökét fűzni. Egyébiránt, hogy az ó-budai káptalan magát mindig „*Copitulum Ecclesiae Budensis-nek* ne-

¹⁾ U. o. 21. cs. 22. sz.

²⁾ Cod. Dipl. X. 8. 662. 1.

³⁾ N. E. A. 425. cs. 4 sz.

⁴⁾ Turóczy Chronicon. I. Fej. 311. Eanzani Péter VIII

⁵⁾ Mon. Vet. Bud. 16. cs. 22. sz.

⁶⁾ Schmitth, Épp. Agr. I. 69. I.

⁷⁾ Kpitoine Chronol. 1151 esztendő.

vezte, számos, hivatalos helyről származott kiadvány bizonyítja.

1212-ben II. András király ezen egyháznak az előbbi királyok által adományozott javakat és jogokat, melyeket elvont vala, visszaadta, köztök a bíraskodást Buda helységében, a vásárpénzt, a borutáni csöbröket, az Imre király adta jogot 4 tinnium (bizonyos mérték) sót, az országból Pozsonyon át vámmentesen szállítani.¹⁾

Ugyanazon király 1215-ben az egyházi javak elidegenítését tilalmazván, a prépostság bírói hatalmát a királyi ház őreire, az ott időző főispánok és főpapokra és családjaikra is kiterjesztő.²⁾

1243-ban Béla király a prépost jogát, az előforduló ügyekben tetszés szerint bírót nevezni, hozzáadotván a polgárok részéről 6 érdemes férfiú, visszaállította³⁾, mely jogot a későbbi királyok is megerősíték.

A budai egyház ily kiváltságát tartalmazza IV. Lászlónak II. András privilégiumát megerősítő oklevele is 1288-ból, melyben bizonyos *Bnna*“ nevű földet, az egyház kerületében (különbözött az úgynevezett *B(ma föld* vagy *Kilrt-tő* 1, melyről alább lesz szó, VIII. Fej. 3. §.), mely eleinte az ó-budai királyi idegeneknek (Forenses regii), később Tamás váezi püspöknek, és végre Mertlin grófnak lett eladományozva, visszaadja.⁴⁾ Ehhez járul még Erzsébet királyné privilégiuma 1345-ből, melylyel az egyház jövedelmeit és birtokát megerősíti.⁵⁾

A budai káptalant illetve tehát a *hegyvám* és *tized*, a *hajó kikötési* és *halászati*, nem különben a *boros* csöbrök utáni díj és a polgárok feletti *joghatóság* Lajos király 1365-iki Zsigmondnak 1392 és 1412, és László királynak 1454-iki megerősítő levelei folytán is.⁶⁾

¹⁾ Fejér, Cod. Dipl. Hí. 1. 118 és 121. 1.

²⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 61 sz.

³⁾ Monial. V. Bud. 16. cs. 22. sz.

⁴⁾ Magy. Történelmi Tár I. 122. 1.

⁵⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 61. sz.

⁶⁾ Eccl. Cam. i. h.

Ide tartoznak a bizonyítványok 1412 és 1484-ből, hogy a pesti és budai dunai kikötők és hajózás jövedelmeinek $\frac{1}{3}$ része a káptalant illette, mely adózást az ottani hajósok már IV. Béla idejében is, mint László király 1273-iki megerősítő levele mondja¹⁾ fizettek.²⁾ Valamint a káptalannak megintései a királyi fiscus ellen, 1495-ből, mert ezen harmadot jogtalanul szedte.³⁾

Szedett vámot Hévíznél is, melyet 1470-ben Buda-városának évenkénti 10 aranyforintért bérbe adott⁴⁾, mely vámszedést azonban és sorompónak felállítását a parton a Szentháromsági prépost 1493-ban megakadályozá.⁵⁾

1. Mátyás királynak 1467-iki leveléből kitűnik, hogy a káptalan *kocsmával* és *házzal* bírt Ó-Buda királyi városában, végre pedig a nádornak egyik 1510-ben, a nyulakszigeti apáczáknak az ó-budai káptalan és apáczák elleni ügyében hozott Ítélete szerint, egy *malom*, a felső hévizeknél, mely más okmányok szerint a királyi malom és az apáczáké közt, a hévizek mentében állott, és egy másik *kántor fok* patakocska felett, a káptalan tulajdona volt.⁶⁾

Az ó-budai terület kiterjedésének megismerésére, mely a káptalan és egyháznak székül szolgált, és miután eredetileg királyi birtok volt, legegyszerűbben Imre király alatt — mint hiszik — lett káptalani tulajdonná, nem csekély fontosságú a határjárás, mely II. Endre királynak 1212-iki fennérített privilégiumában foglaltatik, és a határokat következőképpen jeleli meg: „prima meta est inter Budám et calidas aquas, deinde vádit ad crepidinem Valliset ascendit in locum Balás-liegye (másképp Vzahazhegy) dictum, et inde ad montem qui Morahely (másképp Moneros vagy Monyoróshegy) dicitur, inde ad vallem inter duas vias — inde ad agrum Verhardi — ascendit ad vineas Guerhegy (Guerse) descendit sub montem Hegyes — ad viam transeundo collem — inde vádit ad mon-

¹⁾ Cod. Dipl. V. 2. 114. 1.

²⁾ Neo. Reg. Act. 859. cs. 2. sz. 5. §. és Móniul. V. Bud. 23. cs. 17.\sz.

³⁾ N. R. A. 1659. cs. 22. sz.

⁴⁾ N. R. A. 1555. cs. 04. sz.

⁶⁾ Móniul. V. Bud. 23. cs. 14. sz.

⁷⁾ Clarisft. Posen. 46. cs. 45. sz. — 57. cs. 45. sz. és Eccl. Cnm. 1. i. h.

tem Pilishegy, inde descendit ad magnum vim Strigoniensem — inde ascendit médium montis Tebeara (máskép Tobenta), inde cum tribus villis *Megyer* et duabus villis Poucerne (máskép Pazanduk) vádit usque Danubium. ¹⁾

Ezekből világos, hogy a káptalani terület délre a császárfiirdő szomszédságáig ért, nyugatra az új-budai terület meredek hegyei völgyein, és éjszakra a Pilis hegyén át Pócsmegyerig ment, keletre pedig a Duna képezé határát.

Az 1355-iki idézett okmány szerint időjártával a káptalannak ezen birtoka megfogyott, midőn I. Lajos király, elhagyván atyja I. Károly visegrádi székhelyét, Új-Budára ment át lakni, és anyjával Erzsébet özvegy királynéval, kinek Etelvárt ajándékozta — lecsillapítandó a vár nagyja és az ó-budai polgárok és prépost közti villongásokat — az egyházi birtok egyik részét kihalásáig, és a várral magának fenn tartá, a káptalannak 200 márkányi jövedelmet hajtó kárpótást: Komár, Galambok, Szent-Péter és Koros birtokokban, Szala és Somogy vármegyékben, jelölt ki, a királyi várnagy által évenként fizetett egy arany girát eltörülte, és minden, az átadott területen a káptalan által gyakorlott jogot, a boros csöbrökre valót kivéve, a király és királynéra ruházta.

Ezen okmányban foglalt határ-elsorolás szerint a káptalantól elválasztott és a királynak átadott részt, azon egyenes vonal jelölé ki, mely a Nyulak szigetén túl a Dunán levő apáczakolostor szögletének irányában kezdődvén, a mai új-laki templomig, innen a *Szájwoly* (Schönthal) nevű völgyön át a hajdani Monyorós, mostani Geisberg (Kecskehegy), melynek csúcsa „Dreihotterberg“-nek neveztetik, irányában, az esztergomi utón át, szőlődombokon keresztül a békásmegyeri határig, s innen ismét délnek fordulván, a szentléleki kórház malma mellett, a szentferencziek kolostora felé ment, és okkép a várost ketté vágta, a többi a prépostságnak maradván.

II. Lajos király alatt a káptalan és ó-budai polgárok közt vitás földek miatt újra meghasonlások keletkeztvén, megszüntetésök végett 1524-ben új határjárás történt, az 1355-iki okmányban kijelelt határok megvizsgáltattak s

¹⁾ Cod. Dipl. III. 1. 118—121. 1. et Eccl. Cam. 41. cs. 61. sz.

megújítottak, mely eljárásról szóló okmány Millernél olvasható. ¹⁾

A birtokokra nézve, melyek a budai káptalant Ó-Buda területén kívül illették, álljon itt néhány okmány a kamarai levéltárból.

1467-ben kelt királyi bizonyáglevél szerint Szempczen (Pilisben) egy nemesi udvarház hat jobbágy telekkel a káptalanhoz tartozott. ²⁾

1469-ben Telegdi János a Csanádi káptalan élőt fejeváltásig végett Tömörkényi egész birtokát (Csanádban) 450 aranyforintért a budai prépost és káptalannak eladja. ³⁾

1479-ben Szajkai Posztós Ágota, Murányi Kónya Demeter özvegye, szajkatóti, faluhegyi, tömöregyházi, érdeskomlói, nyolcz-szegői, peterdi, damiánfalvi, szakálházi, gencsi, czikkelyi, öcse-tornyosi (Csanádban), morondi (Torontál) és bodzás-telki (Temesben) részjóságait az ó-budai Szent Péter egyházának és káptalannak ajándékozta örökös alalmazásul. ⁴⁾

1487-ben az Osztopáni Dóm és Karai Loránth családok Dobronyt a pereszlényi, körtvélyesi (Nyitrában) nagy- és egyházas-kerecsényi részjóságokkal, a bresztoki (Bars) és orlozi (Trencsény) pusztákkal örökös misealapításra ajándékozzák. ⁵⁾

1501-ből a fejevári szentjános-vitézek káptalanjának jelentése, hogy a budai káptalan Kissavolyban (Somogyban) Kissavolyi Albert jóságába, Vithi Ispán Kelemen és neje Dorottyának két udvarházába és Szabó Imrének egy hold szántóföldjébe beigtattott. ⁶⁾

1506-ból nyoma van, hogy Szinta mezőváros (Csanádban), a budai káptalané volt. ⁷⁾

1519-ben Alagi Bekeny Dénes fiai, Benedek és Gáspár

¹⁾ Épitómé Vicissitudinum Urbis Budensis 1760. 25—33. 11.

²⁾ Sz. Zsigmond prépostsága iratni közt.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Pápai Pálosok Registr. 396. 1.

⁶⁾ Zsigmondi prépostság iratai közt.

⁷⁾ U. o.

nógrádmegyei kúrti birtokaikat a budai káptalannak részben 1000 aranyforintért, részben misék mondásaert, királyi beleegyezéssel és joggal átengedik.¹⁾

1520-ban Kartali Zsigmond tia András, és Sülli Etheley Miklós tia Ferencz, Thekeli Balázsnak és általa a budai káptalannak a győrki vagyis vámosgyőrki (Pestmegye) és tótfalvi jószág és a sidói és kartali pusztákban adományt tesznek, biztosítván nevezett Thekeli kanonokot és a káptalant ezen javak feléről, ha azok általok vissza fognak szerzetni. ")

1514-ben a budai káptalan Albert Péter budai polgármik és örököseinek a fóti malmot és halastavat haszonbérbe adja.³⁾ Ezen Pestvárossal szomszédos birtokon kívül a budai káptalan még az Ó-Buda melletti szigetet is bírta, melyet hajdan *Kuncztl-*, máskép *Raduán-szigeinek* hívtak. ⁴⁾

Ide tartozik még Gyula nádor és soproni főispán bizonyítványa 1224-ből a chechtavi halastó határaitól, melyben következő nevek: Fuzuforku erdő, Tycia folyó, Kapusfőtó, Fertő halastó, Peteraria meredek, Calamonis és Cocát faluk, Solombaja meredek út, Honkes meder és Thamásmocsár — fordulnak elő, mint a budai egyház ősi birtokai. ⁵⁾

I. Károly halála után a visegrádi királyi lak Zách Feliciánnak még friss emlékezetben levő 1330-iki véres tette miatt odahagyatván, Erzsébet özvegy királyné a bűnért, melyben neki is része volt,⁶⁾ eleget teendő, a budai káptalan egyházát újra felépítette, mint 1355-iki oklevelének következő szavai-ból kitetszik: quia duas solemnes Ecclesias, unain videlicet pro Collegio Praepositi et Capituli praedictorum, nos Regina de nostris sumptibus reginalibus — de novo aedificari et constru fecimusA

Hol állott ezen egyház — némelyek a mostani szent Péter és Pál templomának helyét mondják — s milyen volt

¹⁾ Zsigmond prép. iratai közt.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Knauz, a Budai Kápt. Regestái 70. 1.

⁵⁾ Fejér Cod. Dipl. III. k. 1. 470. 1. és VI. 1. 115. 1.

⁶⁾ Muglein Chronik der Hunnen, LXX. fejt.

belseje? nem tudjuk. Volt mindazonáltal benne szent *Péter és Pál* apostolok oltárán — melynek örül 1525. Miklós áldor említetik ¹⁾ — és a bold. Szűzen kívül még *Szent Andrásnak* is oltára, melynek öre 1484-ben Kelemen áldor volt. ²⁾

Vannak búcsúlevelek is, melyeket Vili. Incze pápa a boldogs. Szűz említett oltárán, melyet Ezeny István helybeli kanonok és bácsi prépost állíttatott, 1484-ben, valamint szinte a templomban levő „*Krisztus szent testéről*“ nevezett más oltáron 1513-ban, a híveknek engedélyezett. ³⁾ Volt még ezen kívül a „*Szent Kereszt*“ oltár, melynek öre 1507-ben Czeglédi András mester kanonok, és szűz szent *Katalin* vértanú oltára, melynek öre 1522-ben Márton volt. ⁴⁾

A kriptában szent *Péter* és szent *Miklós* oltárai voltak, melyeken bizonyos napokon mondandó örökös misékre Budavári János György, helybeli olvasó kanonok 1311-ben Márton káplánt nevezte ki, neki többféle egyházi készleten kívül ó-budai Chutulhegyi szőlőjét a préházal együtt hagyományozván. ⁵⁾

A budai káptalannak további viszontagságai tudva nincsenek, hinnünk kell azonban, hogy más vallásos intézetekkel hasonló sorsban részesülvén, a török uralom alatt elpusztult, s javai nagyon megfogytak, míg 1648-ban — mely időig még folytonosan nevezettek ki prépostok — a nemzeti zsinat kérelmére, királyi adomány folytán, minden javával a nagyszombati egyetemes papnöveldehez csatoltatott. ⁶⁾

A budai káptalan prépostjainak névsora.

1124. Péter. ⁷⁾

1148.

1149. Mihály. ⁸⁾

1150.

¹⁾ Eccl. Cam. 40. cs. 22. sz.

²⁾ Sz. lörcinzi pálosok iromány. 6. cs. 12. sz.

³⁾ Theiner Móniira, hist. Hung. Sacrae 1859. II. k. 496 és G14 11

⁴⁾ Knauz a búd. kápt. regestái 120. sz. és 138. I. XI. sz.)

⁵⁾ Eccl. Cam. 52. cs. 1. sz.

⁶⁾ Eccl. Cam. 41. cs. Cl. sz.

⁷⁾ Schmitth. Épp. Agr. I. GO. 1.

⁸⁾ Szvorényi: Sin. decr. sinod. 113. 1. — Schmitth i. h. 69. 1.

1156. Ráfael. ¹⁾
 1169 körül Boleszló. ²⁾
 1169—1172. Barnabás. ³⁾
 1185. Adorján, kir. kanc. ⁴⁾
 1211. Jakab. ⁵⁾
 1238. } 1213. Roland. ⁶⁾
 1239. } Benedek, alkancellár és 1241-ben fejevári
 1240. } prépost. ⁷⁾
 1243. Tamás mester. ⁸⁾
 1255. András. ⁹⁾
 12—. Ladomdr. ¹⁰⁾
 1268. Ákos. ¹¹⁾
 1273—1276. Bniuri Benedek, vál. esztergami érsek és
 kancellár. ¹¹⁾
 1277.) Ilmuri János mester, vál. fejevári prépost, al-
 1291. } Mihály. ¹⁵⁾
 1295. }
 1278. kancellár, előbb esztergami kanonok, később
 kalocsai érsek; ¹³⁾
 1282—1285. Gellert, fejevári kanonok. ¹⁴⁾
 1301. M. mester. ¹⁶⁾

¹⁾ Schmith i. h. I. 75. 1.

²⁾ Cod. dipl. VII. 1. 161. 1.

³⁾ U. o. IX. 7. 634. 1.

⁴⁾ Tört. Tár II. 172. 1.

⁵⁾ Schvartner, Introduc. in rém dipl. 338. 1.

⁶⁾ Cod. dipl. III. 1. 146. 1.

⁷⁾ U. o. IV. 1. 104., 180 és 3. 550. 1.

⁸⁾ N. R. A. 859. cs. 1. sz. 7. §.

⁹⁾ Act. Monial V. Bud. 33. cs. 2. sz.

¹⁰⁾ Szvorényi i. h. 112. 1.

¹¹⁾ N. R. A. 859. cs. 1. cz. 3. §.

¹²⁾ Schmith i. h. I. 191. — Cod. dipl. V. 2. 150. — N. R. A. 859 cs. 1. sz. 7. §. — Act. Clariss. Poson. 38. cs. 57. sz.

¹³⁾ Cod. dipl. V. 2. 439. VII. 5. 437. 456. 1.

¹⁴⁾ U. o. V. 3. 135. 1. — N. R. A. 859. cs. 1. sz. 4. §.

¹⁵⁾ N. R. A. 859. cs. 1. sz. 6. §.

¹⁶⁾ Mon. V. Bud. 33. cs. 12. sz.

1308. Gergely. ¹⁾
 1311. Pál. ²⁾
 1314. Henrik. ³⁾
 1317. 1320. Chama mester. ⁴⁾
 1319. Tamás. ⁵⁾
 1324.)
 1326.) András mester alkanczellár. ⁶⁾
 1328.)
 1341. Benedek. ⁷⁾
 1351—1356. István. ⁸⁾
 1361. Tamás. ⁹⁾
 1374—75. } János. ¹⁰⁾
 1380—83. }
 1388.)
 1389.) Lukács, választott esanádi püspök, Mária ki-
 1390.) rállynő titk. kanczellárja. ¹¹⁾
 1392.)
 1395.)
 1412. Fodor János. ¹²⁾
 1413—1415. Grohla Lambert, Zsigmond király egye-
 temének kanczellárja. ¹³⁾
 1420.)
 1425.) Kanizsai János alkanczellár. ¹⁴⁾
 1431.)

¹⁾ Cod. Dipl. VIII.

²⁾ Eccl. Cam. 52 es. 1. sz.

³⁾ Cod. Dipl. VIII. 1. 548. l.

⁴⁾ U. o. Index 352. l. U. o. VIII. 2. 275. l.

⁵⁾ U. o. VIII. 2. 119. l.

⁶⁾ N. R. A. 859. es. 1. sz. 7. §. — Cod. Dipl. VIII. 2. 537. l., 3. 56. l.

⁷⁾ Cod. Dipl. IV. 3. 560. l.

⁸⁾ N. A. A. 859. es. 1. sz. 7. §., 1017. es. 15. sz., 12. es. 52. sz. 1538. es. 26. sz. — Cod. Dipl. Index 353. l.

⁹⁾ Clariss. Poson. 51. es. 16. sz.

¹⁰⁾ Cod. Dipl. Index 354. — Clar. Pos. 55. es. 13. sz. — Mon. V. Bud. 18. es. 36. sz. — Cod. Dipl. X. 1. 107. l.

¹¹⁾ M. V. B. 13., 40., 42. sz. — Cod. Dipl. X. 1. 498. 504. — U. o. 2. 39. 316 l.

¹²⁾ N. R. A. 859. es. 2. sz. 6. §.

¹³⁾ N. R. A. 859. es. 1. sz. 7. §. — Häußler Hist. Notit. 25. l.

¹⁴⁾ Schmitth 1. k. I. 402 és II. 11. l. — N. R. A. 1550. es. 73. sz.

1448. Stock Miklós, kanoni jogtudor. ¹⁾
 1454. András. ²⁾
 1454. Fodor János. ³⁾
 1460. János. ⁴⁾
 1468.)
 1469.) Vingárthi Geréb László, kinek anyja, Szilágyi
 1474.) Zsófia volt, I. Mátyás anyjának nővére. ⁵⁾
 1475.)
 1480.)
 1483.)
 1487.) Csemeki László. ⁶⁾
 1485.)
 1492—1495. Erdödi Bakács Ferencz. ⁷⁾
 1503. Zsigmond mester. ⁸⁾
 1506. Gosztonyi János. ⁹⁾
 1514—1522. Bakosi Balázs, kir. titkár. ¹⁰⁾
 1526. Statil János, még ez évben erdélyi püspök. ¹¹⁾
 1526. Borsó Jakab. ¹²⁾
 1548—49—50. Bornemisza Pál, kir. tanácsos. ¹³⁾
 1550.)
 1557.) Kevesi András. ¹⁴⁾
 1610. Majtényi László, vál. szerémi püspök. ¹⁵⁾
 1629—30—31. Lósy Imre, csanádi püspök. ¹⁶⁾

¹⁾ N. R. A. 859. es. 2. sz. 8. §. és 221. es. 4. sz.

²⁾ N. R. A. 859. es. 2. sz. 5. §.

³⁾ Knauz, a bulai kápt. Reg. 119. l. 4. sz.

⁴⁾ Koller, Ep. Quinq. IV. 62. l.

⁵⁾ Podh. Chron. Bud. előbeszédben. VI. és VII. l., Knauz i. h. 123. 5. sz.

⁶⁾ Kovácsics, Form. solemn. styli 299. l. M. Sion. IV. 609. Act.

Paulin. Papaens. Regest. 396. l.

⁷⁾ Schmitth i. h. II. 153. — N. R. A. 1550. es. 22. sz.

⁸⁾ U. o. 62. l.

⁹⁾ U. o. 64. sz.

¹⁰⁾ Knauz i. h. 104., 108., 113., 121. sz.

¹¹⁾ Schmitth i. h. 276. l.

¹²⁾ Magy. Sion II. 97.

¹³⁾ Schmitth i. h. 366. l. — Szvorényi i. h. 177. l.

¹⁴⁾ Eccl. Cam. 41. es. 8. sz. — Hevenessy Kéz. II. 29.

¹⁵⁾ Act. Paulin. Elef. 5. es. 9. sz.

¹⁶⁾ Szvorényi i. h. 113., Schmitth i. h. II. 192. l.

1636. Jakasich György.¹⁾

1642. Lósy Imre, sághi Prépost.²⁾

Lippay György, esztergami érsek.³⁾

4. §.

A BOLDOGSÁGOS SZŰZRŐL NEVEZETT CLARISSA-KOLOSTOR.

I. Károly király neje, Erzsébet, vallásos kedélye által ösztönöztetvén, eltökéllé, hogy lelke üdvösségére Ó-Budán a szent Ferencz szabályát követő clarissáknak kolostort emel. Még előbb azonban 1331-ben már fogadást tett, hogy a minoritáknak építtet kolostort, mely fogadását XXII. János pápa ugyanazon évi jul. 22-én helybenhagyta és megerősítette, azon hozzáadással, hogy hasonló kolostor; sem a Nyulakszigetén, sem az új-budai várban ne alapíttassék.⁴⁾

E helyett történt 1334-ben az említett apáczakolostor alapítása, ugyanazon évi jul. 15-én kelt pápai bulla helybenhagyása mellett, melynek szavai a következők: „unum Monasterium cum ecclesia, coemeterio, domibus, et aliis officinis necessariis — in oppido Budae, loco utique populoso Vesprimiensis Dioecesis — constituere et aedificare proponas — postquam Monasterium ibi constructum fuerit, numero (apáczáknak) ibi constituto, et dote sufficiente pro ipsis — assignata — construere, et aedificare licité valeas, jure tamen parochialis Ecclesie dicti loci et cujuslibet alterius semper salvo in omnibus.”⁵⁾

Lassanként fölépült a szentelt épület, melyet Ranzanus (Index I-ben) bámulatos műnek (mirifici operis structurain), és Zsigmond király egyik levelében 1391-ben szintén „bámulatos szép műnek“⁶⁾ („mirifici operis decore fundata“-nak) nevez, s melyről I. Lajos király 1355-iki diplomájában⁷⁾ következőleg emlékezik: „quia duas solennes ecclesias — aliam

¹⁾ Eccl. Cam. irreg. Fejörv. Prépostsági irat. közt.

²⁾ Schmitth Arch. Épp. Strig. II. 132. 1.

³⁾ U. o. II. 141 és III, 520. 1.

⁴⁾ Cod. dipl. VIII. 3. 539.1.

⁵⁾ Vaddingnál VII. k., Katona Hist. Crit. IX. k. 49. 1.

⁶⁾ Eccl. Cam. irreg.

⁷⁾ Müllermél 11. 1.

in honorem beate Virginia pro usu sororum sancte Clare ordinis beati Francisci ex nostris sumptibus regalibus et regionalibus de novo aedificari et construi fecimus.¹⁾

1346-ban az épület már kész volt, mint Fortameri atya, a minoriták főigazgatójának (Generális minister) jun. 23-án Paduából Mártonhoz, a magyar provincia igazgatójához intézett leveléből kitetszik, melyben megengedi, hogy Erzsébet királyné kérése szerint, a Sicambria városában alapított kolostort, Szent-Clara rendébe kebelezzék, tagokat más tartományokból felvehessen, és főnöknőt nevezzen. *)

Mily bőkezűséget mutatott az alapítónő az apácák iránt, mennyi fekvőséget ajándékozott nekik, melyeket előbb magánosok kezéből váltott ki, a kamarai levéltárban fenntartott számos adományozáslevél bizonyítja.

1349-ben Erzsébet, az id. királyné Gyögöt (Somogybán) ajándékozta, mely János fehérvári örkanonoktól, mivel I. Károly királynak Fehérvárott eltemetett testét kiásta, ruháitól megfosztotta és az arany koronát fejről levette, elkoboztatok.²⁾

1354-ben Erzsébet királyné végrendeletében ó-budai házát az apácáknak hagyja³⁾

1360-ban Lajos király Erzsébet anyjának adományát, melylyel Monyorós helységét (Esztergámban) még 1355-ben ezen kolostornak alapítványkép adta, megerősíti.⁴⁾

Ugyanazon évben Erzsébet királyné bizonyos, Zalai Dömötör és Miklóstól szerzett telket örökös joggal nevezett apácáknak ajándékoz.⁵⁾

1363-ban ugyanaz Silher fogadós, Pethe Jakab a nyulakszigeti szent-mihályi préposttól és Chabia Mihálytól vásárolt ó-budai részbirtokokat az apácakolostornak adományozza örökös tulajdonul.⁶⁾

1) Monial Vet. Bud. 18. cs. 5. sz. Eredeti.

2) Cod. dipl. T. IX. 1. 661).

3) Mon. V. Bud. 18. cs. 13. sz.

4) U. o. 1. cs. 10. sz.

5) U. o. 18. cs. 17. sz. Hit.

6) U. o. 18. cs. *21. sz. Hit.

Ugyanaz 1364-ben Szakálos György és Seydul bognártól vett házáat az apáczáknak hagyja. ¹⁾

1365. Adománylevél, melyben Erzsébet királyné Monyoros helységet, a hévvizfő és a szentléleki keresztesek mellett fekvő malom felivel, az apáczáknak Dérczéért (Verőczében) cserében adja. ²⁾

1367-ben a királyné a Duna mellett fekvő ó-budai fürdőházát nekik adja. ³⁾

1369-ben Ó-Budán egy gyógyszerháznak épült kőházat ad a kolostornak. ⁴⁾

A többi kiváltság és kedvezmény között, melyekkel a királyi kegy az ó-budai apáczákat elhalmozta, még említést érdemel:

I. Lajos király privilégiuma 1352-ből, melyben a királynői birtokon Szent-Jakabfalvánál, közel Budavárosához, szedetni szokott *száraz vámot* ő és anyja Erzsébet királyné az apáczáknak örökös alamizsnául átengedi, mit 1364-ben új pecsét alatt megerősített. ⁵⁾ Később a királyné ezen vámot az apáczáktól visszavette, és várához, királynői jogához visszakapcsolta, helyette azonban 1366-ban függő pecsét alatt kelt királyi megegyezéssel a *dunai vámot* adta, melyet a budai káptalantól cserében kapott. ⁶⁾

1361-ben Lajos király Sumug helységet (Szepes) adományozza. ⁷⁾

1355-ben Erzsébet királyné Kunegunda nővére, Bulko apuliai herczeg leányának és Klárának — mind kettő apácza — s ekkép az egész kolostornak a szentléleki templom mellett fekvő malom felét örökös joggal adományozza⁸⁾, mely malomnak másik felét Lajos király 1364-ben, mint Loránd gróf

¹⁾ Mon. V. Bud. 18. cs. 23. sz. Hit.

²⁾ U. o. 1. cs. 12. sz. Hit.

³⁾ U. o. 18. cs. 24. sz. Hit.

⁴⁾ U. o. 18. cs. 25. sz. Hit.

⁵⁾ U. o. 22. cs. 12. sz. Hit. két függő pecséttel.

⁶⁾ U. o. 22. cs. 16. sz.

⁷⁾ Cod. Dipl. IX. v. 3. 227.

⁸⁾ Mon. V. Bud. 21. cs. 6. sz.

budai polgártól megvásárlandót, még hozzá adta.¹⁾ 1369-ben Erzsébet királyné egy más adományt is tett, melynél fogva fennértett Kunegunda testvérének a szent-jakabfalvi vámból — mely mint érintők, a királynét illette — évenkénti 240 arany firtot utalványozott élte fogytáig; halála után pedig másoknak, ki e nemzetségből még a kolostorban él; de meghalván ez is, az adomány a felségre szálljon vissza. ²⁾ 1391-ben Zsigmond király Lajos királynak privilégiumát: hogy senki az ó-budai apácák jobbágysai felett ne bíraskodjék, azokat be ne börtönözze és adót ne szedjen, megerősíti, Visegrádon, Mátyás apostol napján. ³⁾ Hasonló privilégiumot adott ki Mátyás király 1471-ben rendelve, hogy az apácák emberei és jobbágysai, bárhol lakjanak is, semmiféle ügyben más, mint az urasági vagy helységek biráinak ítélőszéke előtt megjelenni ne tartozzanak, és mindennemű vámtól mentek legyenek. ⁴⁾

Mária királyné, I. Lajos király leánya, 1380-ban a *Krumhelt*-ferdejének nevezett, és a Fehér-Egyháztól a kolostor felé futó patakocskát, melyet már idős Erzsébet királyné átengedett, örökös joggal ajándékozza.⁵⁾ Ide járul még Zsigmond király kiváltsága 1390-ből, mely az apácákat ügyeikre nézve a nádor bírósága alá rendeli.

Egyéb királyi adományok és az apácáknak jogaik és kiváltságaik megőrzésére kiadott privilégiumok a következők:

1407-ben Zsigmond király megerősíti Lajos király rendelkezését 1380-ból, mely szerint a budai és pesti polgárok szőlőik után, melyekkel Pilis megyében az apácák területén bírnak, hegyvámot fizessenek. ⁷⁾

1407 és 1410-ből Zsigmond királynak oltalomlevelei

¹⁾ Mon. V. Bud. 21. cs. 10. sz.

²⁾ U. o. 15. cs. 20. sz. Ered. Lajos király megerősítésével, függő pecséttel.

³⁾ Eccl. Cam. irregistrata. Hit. lenyom, peccs.

⁴⁾ Act. Mon. Vet. Bud. 35. cs. 16. sz.

⁵⁾ U. o. 18. cs. 38. sz. Eredeti, lenyom, peccs.

⁶⁾ U. o. 35. cs. 3. sz. Hit. lenyom, peccs.

⁷⁾ U. o. 23. cs. 4. sz.

vannak budai várnagyjai számára, hogy az apácákat fekvőségeik élvezetében megtartsák. ¹⁾

1421-ben Borbála királyné malmát a hév vízi pataknál, közel Fehéregyházhoz, örökös alamizsnául az apácáknak adományozza, oly hozzáadással azonban, hogy a várnagyok az ó-budai vár szükségleteire ott minden díj nélkül örölhesse-nek ²⁾, meg van ugyancsak az apácák beigtatása nevezett malomba: „ante fores *Albcie Ecclesiae* in promontorio Civitatis Budensis“³⁾; egyébként az apácák egy más malom után a felső hévvizeknél az ó-budai várnagyoknak évi díjt fizettek, mit Armirár Fiilöp várnagynak 1421-ben nyugtája, három szekér („parletis“) búza mint évi díj felett bizonyít. ⁴⁾ Ide tartozik az apácák beigtatása a malom birtokába a *Szentléleki* egyház közelében, a felső hévvizeknél, mint előrebocsátott; Erzsébet királyné adománya 1355-ből Kunegunda testvére, apácza számára, Hunyadi János kormányzónak 1452-iki hiteles kiadványában ⁵⁾; továbbá László király 1453-iki adománylevele malom, kőépület, és elpusztult udvarház felett, közel a Fehéregyházhoz ⁶⁾, valamint egy malomról, mely a Budáról a Fehéregyház felé vezető út mellett (most, „Krempelmühle“) keletre feküdt. ⁷⁾

Mátyás király 1476-ban az apácáknak minden apáthi és czeglédi javaikra vonatkozó perét bizonyos választott bírákra bízva eldöntés végett. Ugyan ő 1481-ben az apácákat gyümölcs, bor, és más élelmi szerekre nézve, melyeket Zond mezővárosukból Ó-Budára saját használatukra behoznak, a vámfizetés alól felmenti. ⁸⁾ Hogy pedig az apácák Ürömöt bírták (Pilisben) kitetszik a váczi káptalannak egy 1367-ben véghezvitt határjárásról szóló jelentéséből. ⁹⁾

¹⁾ U. o. 19. cs. 6. és 8. sz. Eredeti.

²⁾ U. o. 21. cs. 23. sz. Hiteles.

³⁾ U. o. 24. sz. Hiteles, függő pecsét.

⁴⁾ U. o. 21. cs. 22. sz. Ered.

⁵⁾ U. o. 21. cs. 33. sz.

⁶⁾ U. o. 34. sz. Ered.

⁷⁾ 35. sz. Ered.

⁸⁾ Kovácsics, form. solenn. styli 168 és 190 l.

⁹⁾ Cod Dipl. IX. 4. 77. 1.

Nem hiányzottak átruházások sem magánosok részéről apácákra, míg mások, hogy az apácák imádságát nyerjék meg lelkük üdvössége végett törekedtek bőkezűségüket tanúsítani.

1355-ben Péter mester budakáptalani éneklő kanonok a helybeli prépost István kúriájának telkét, mely a Clarissák új kolostorjától északra feküdt; — Aláz András két telket, egyiket nevezett kolostornak keleti, másikat nyugati részén; — továbbá Erzsébet, Benzai András leánya, szintén két telket, egyet a kolostor déli, másikat nyugati részén; — Denk Benedek és Miklós fia Gál pedig szintén telkeiket Erzsébet királynénak az új kolostorra szavatosság mellett eladják. *)

1355-ben a budai káptalan bizonyosságot tesz, Magyar Pál özvegye Margit által a kolostornak ajándékozott Benbach (Szabolcs), Máté, Bél, Szalka, Jarmitelek, Remetzegh és Kegeth (Szathmár) birtokokról. ²⁾

1358-ban Lajos király hiteles másban kiadja a budai káptalan adományleveleit a két Adorjánra nézve (Bodrogh), melyeket nevezett Magyar né a kolostornak adott.³⁾ — 1369-ből pedig ugyanazon Magyar Margitnak örökbevallásai vannak Pahi, hol Szent András egyháza volt, és Tinyeröl. Szent Jakab egyházával. ⁴⁾

Mária királyné beleegyezése 1391-ből megerősítve Zsigmond király férje által 1406. a budai káptalannak 1372. való bizonyítványát tartalmazza, mely szerint Majori Nykus nevezetű, ó-budai lakos és neje Erzsébet, a boldogságos szűz Máriáról nevezett apáczakolostor szomszédságában, Szent-Jakabfalva felé fekvő birtokukat, minden épületével, és négy helyen, t. i. a Nagy Rét körül, a királyné vára, nevezett kolostor, és fennértett ó-budai belső birtok mögött fekvő szántóföldekkel, Kynga apácának, az opoliai herczeg leánya, és László nádor nővérének 200 aranyforinton átadják; további Jakab, szepesi gróf, előbb országbíró levele szerint 1363-ból, Zalai

¹⁾ Act. Mou. V. Bud. 18. es. 10. sz. Erőd. függő peccs.

²⁾ Cod. Dipl. IX. 2. 433. 1.

³⁾ U. o. 668. 1.

⁴⁾ U. o. IX. 4. 202. 1.

Tamás, ó-budai gazda, és neje Margit, Pál, ó-budai Vndus fiának, leánya, 26 hold szántóföldet *Kurchan* ó-várának nevezett hely¹⁾, a királynénak palotája, és mellette fekvő körkerítésű, az országút és az apáczakolostorig terjedő kert közt, a kolostornak szavatosság mellett eladják.

Végre ugyancsak Jakab országbíró bizonyoságlevele szerint 1373-ból, Els (Erzsébet) asszony Jcnsl nevezetű köhordó ó-budai lakos leánya. Majori Major Nykus özvegye birtokát, melylyel éjszokról a Clarissák csclédháza, délre János háza volt határos, minden rajta levő épülettel és 50 hold szántófölddel említett Kynga apáczának 180 forinton szavatosság mellett, eladta. ¹⁾

1360-ban Marochuk mester, királyi főlovászmester, végrendeletében az ó-budai Clarissa kolostornak több jószágot hagyományoz Pozsony megyében, oly feltétel alatt, hogy ott a *Szent Háromság* tiszteletére oltár emeltessék, melyen az ő és neje üdvösségéért misék mondassanak és teste ugyancsak oda temetessék. ²⁾

1369-ben egyesség jött létre az apáczaak perében özvegy Magyar Margit ellen, melynek erejénél fogva nekik több bírtok és bírtokrészlet Zalavármegyében, nem különben Tinye Pilisben jutott 5000 aranyforint lefizetése, más birtokoknak alperesnő részére való átadása mellett és nevezett özvegy Magyarné a kolostorban eltemetett László fia lelki üdvössége tekintetéből. ³⁾

1370-ben Dorottyának, az ó-budai máskép Sicambriai apáczakolostorban, fogadalmat tett nőnek, tehát egyúttal az

¹⁾ Béla király névtelen jegyzője szerint *Curzan*, kiről a 46. Fej. következőt mond: Árpád vezér itt Cundunek Curzan atyjának, földet adott Attila király városától Szászhalomig és Gyógig, és fiának egy várat népének védelmére. Ekkor Curzan a várat saját magáról nevezettte el, s e név még mai napig sem ment feledékenységbé. Ezen várnak fekvése tehát nem Kurzaneoznál (Zalában), sem Kurcza patakánál (Csongrádban) keresendő, mint tudós Podhradczky Béla király jegyzőjéről írott művébe véli 337. lapon, hanem az ó-budai területen, talán közel a királyi várhoz, régi irományok szerint „*Casti'um diritum*” név alatt említve.

²⁾ Act. Mon. V. Bud. 19. cs. 5. sz. Hit. függő pecs.

³⁾ Act. Claris. Poson. 59. cs. 10. sz.

⁴⁾ Mon. V. Bud. 29. cs. 20. sz. Hit. függő pecs.

egész kolostornak, egy budavárosi háznak fele lett hagyományozva néhai Baranchi oda való gyógyszerész özvegye által.¹⁾

Ugyanazon évben János, Lőrincz ó-budai lakos fia, szőlejenek felét a *kerekedi* hegyen az apáczáknak a helybeli előljáróság előtt eladja.²⁾

1377-ben *Sclaus* Mihály, ó-budai lakos házat Katalin apáczának, Bebek Imre nádor özvegyének, és így magának a kolostornak is a budai káptalan előtt 20 írtért eladja.³⁾

1390-ben Erzsébet János ó-budai polgárnak özvegye házat, Nádas nevű szöllejét, malmát és ingóságait a kolostornak hagyja. Továbbá van ítélet tartozások felett, Katalin, Seres László ó-budai polgár nejének ügyében fennérített Erzsébet ellen.⁴⁾

1401-ben Anna, István nádor özvegye az ó-budai káptalan előtt a budai várban létező, 3300 arany frton szerzett házat az ó-budai apáczáknak örök vallással átruházza.⁵⁾ Ezen házat később Ciliéi gróf — nem tudni mi joggal — elfoglalta, és a budamelletti szent-lőrinczi pálosoknak cserébe adni akarta, a mint az apáczáknak tiltakozásából a budai káptalan előtt 1425-ben kitetszik.⁶⁾

1401-ben Sentei Miklós budai polgár ó-budai házat 50 írtért az apáczáknak eladja.⁷⁾

1402-ben Anna, Sárkányi Domokos Bán, Miklós fiának özvegye, végrendeletileg a káptalan előtt ó-budai házat az ottani apáczáknak hagyományozza.⁸⁾

1411, 1413, 1415, 1434, 1445, 1521. sat. különféle birtokosok által szőlők adatnak el az apáczáknak.⁹⁾

1413-ban Klára, Petermann ó-budai polgárnak leánya, deák (litteratus) Jakab neje, és fia János, a felhévizi patakon,

¹⁾ U. o. 18. cs. 32. és 33. sz. Hit.

²⁾ Mon. V. Bud. 20. cs. 11. sz. Ered.

³⁾ U. o. 18. cs. 35. sz. Hit. függő peccs.

⁴⁾ U. o. 18. cs. 39., 40., 42. sz. Hit.

⁵⁾ U. o. 19. cs. 2. sz. Hit. függő peccs.

⁶⁾ U. o. 19. cs. 16. sz. Eredeti.

⁷⁾ U. o. 19. cs. 3. sz. Hit.

⁸⁾ U. o. 19. cs. 4. sz. Hit. függő peccs.

⁹⁾ U. o. 20. cs. 17., 19., 20., 21., 22., 25. és 29. sz.

a nyulak szigeti apácák fürdője mellett a Duna felé fekvő malmukat 800 frt. új pénzen az ó-budai apácáknak eladják. ¹⁾

1451-ben a káptalan előtt szerződés jött létre az ó-budai apácák és néhai Péntek Mátyás végrendeleti végrehajtói közt, melynél fogva ezek a Petermann, Nádas és Kerekedi szőlőket, és az ó-budai házakat az apácáknak engedik; amazok viszont a budai külvárosban, a Krisztus Testének kápolnája mellett fekvő házat, hagyományok kifizetése végett a végrendeleti végrehajtók szabad rendelkezésére bocsátják, azonfelül Péntek által az ó-budai Szent-Margit egyháznak hagyott 10 aranyforintot, és Szent-Ferencz kolostornak hagyott szinte 10 aranyfrtot kifizetik. ²⁾

1475-ben Czobor János és Imre budai házuokról a bold. Szűzről nevezett plébánia templom mellett, mely házat néhai Theolni János Mátyás királytól nyert volt, az ó-budai apácák javára, kiket jogosan illetett, lemondanak. ³⁾

Vannak nyomok, hogy az apácák Új-Budán is bírtak házakat és azokat magánosoknak eladták, úgy 1427-ben Klára főnöknő a többi apácák nevében is a város bíró előtti örök vallásban, a budai várban létező házat Miklós, magyar Eötvösnek és Katalin nejének szavatosság mellett eladja. ⁴⁾ 1500-ban Anna főnöknő és az apácza kon vént a Mindszentutczában (most díszter) fekvő, Kalmár Dömötör Özvegye által végrendeletileg hagyományozott budai házat Chalyán Istvánnak 300 aranyforintért eladják. ⁵⁾

Ide tartoznak még némely történeti események és kiváltságok, melyek a kolostor által élvezett kedvezményeket kitüntetik.

1380-ban Erzsébet anya-királyné, e kolostornak kegyes alapítónője Budán, saját függő pecsétje alatt april G. végrendeletet alkot, melyben több, egyházi rendeknek hagyott ha

¹⁾ U. o. 21. cs. 19. sz. Hit.

²⁾ Act. MOH. V. Bud. 20. cs. N. 25. sz. Hit.

³⁾ U. o. 19. cs. 27. sz. Eredeti.

⁴⁾ U. o. 19. cs. 17. sz. Eredeti.

⁵⁾ U. o. 19. cs. 29. sz. Eredeti.

gyományokon kívül, ezen kolostort is felette nagy kincsébe részesíti, és Krisztus testének kápolnájában ugyanott választ magának temetkezési helyet. ¹⁾

1412-ben Anna, György leánya, Lugudváralyai Gergely özvegyé, azon intézkedését, melylyel a mintegy kétezer aranyra becsült ékszerek és pénzek gondviselését, melyeket ő maga és férjének lelki üdvösségére a budai kolostoroknak hagyott, és az ó-budai apáczakolostornál letett, honnan azonban Zsigmond király elvitte, a római székre bízta volt, a közjegyző előtt visszavonja és az apáczákat és a kolostori hagyományokat minden további felelősség alól felmenti. ²⁾

14G8-ban Mátyás király megparancsolja Nadasdi Ungor János, visegrádi várnagynak, hogy az ó-budai apáczáknak az évenkénti fát erdeiből utalványozza. ³⁾

Okmányok bizonyosága szerint már 1472 és 1474. években kötelesek voltak az ó-budai mészárosok az apáczáknak évenként 13 mázsa fagygyút adni, mely szolgáltatás az ó-budai tanácsnak végzése folytán 1493-ban, továbbra is megállapított. ⁴⁾

1472-ben a pápai legátusnak egy breveje, valamint egy másik is 1480-ból megengedi Szilágyi Erzsébetnek, Hunyadi János özvegyének és más, mindkét nemen levő személyeknek, hogy a kolostorba léphessenek, annélkül azonban, hogy ott az éjét tölthetnék. ⁵⁾

1494-ben VIII. Incze pápa az ó-budai apáczákat, minden fizetés alól a pápai követek részére, akár *visitatio*, akár *procuratio* czímen, felmenti. ⁶⁾

Összefoglalván a fennebbieket a kozlött hiteles okmányokból kitűnik, hogy Erzsébet, az idősb királyné, Ó-Budán nagysága és szép külseje által kitűnő egyházat és kolostort alapított 1334-ben a clarissák számára, 1346-ik év előtt befejezte, és tágas fekvőségekkel, melyeket részben hitbérül

¹⁾ Mon. V. B. 18. cs. 36. sz. Hit.

²⁾ U. o. 35. cs. 6. az. Ered.

³⁾ U. o. 19. cs. 24. sz.

⁴⁾ Podhraczkí, Buda és Pest, 39. 40. 1.

⁵⁾ Mon. V. Bud. 35. cs. 19. és 20. sz.

⁶⁾ Claris. Poson. 64. cs. 52. ez. Ered.

bírt, részint más úton szerzett, ellátta. Mi még hiányzott, azt pótolá egyesek ájtatossága. Bírt a kolostor Monyoróson, Czeglédén, Tinnyén, és másutt. Voltak házai Ó- és Új Budán — curialis telkek — széliei, malmi: húzta a Dunai vám jövedelmeit, a hegyvámot, fát a visegrádi erdőkből, és faggyút a mézsárosoktól; kivolt a rendes bírák alól véve és jobbágysai az adó fizetésétől mentesek voltak. A templom díszét emelte a *Szent Háromság* oltára, és *Krisztus Testének* kápolnája, az alapító és magánosok temetkezési helyével.

A hely, melyen ez épület állott, nem tudatik ugyan, de figyelmesebben vizsgálván az 1353., 1363., 1372. okmányok tartalmát alaposan következtethetni, hogy nem a Dunaparton, körülbelül a gőzhajók mostani kikötő helyén, mint Haeufler térképén¹⁾ látni²⁾, hanem távolabb a város nyugoti részén állott.

Az egyházak és szentelt épületek, a mohácsi csata után a kereszténység ellensége által földig rontatván, az elszéledt clarissák is Pozsonyba futottak, hol saját szerzetbelieik által barátságosan fogadtatva, az „ó-budai apácák” nevet továbbra is megtartották.

E kolostor főnöknőinek az okmányokból kitudható nevei a következők:

1390. Anych (Anna?)²⁾

1412. Anna, Pelsőczi Imre vajda leánya.³⁾

1431. Klára.⁴⁾

1439. Erzsébet.⁵⁾ *

1448. Klára.⁶⁾

*) Szerzőt az 1355-iki Lajos király féle okmány vezette félre, melyben †) a határokról így kezdődik a szöveg: „Prima méta iucipit a parte orientali, videlicet a parte Danubii ab angulo *Claustri Sanctae Clarae* Je Insula Leporura, — hol azonban nyilvános tolliibából „*Claustri Sanctae Mariae*” helyett, mely a nyulak szigetén volt e szó: „*Clarae*” csúszott be.

¹⁾ Buda Pest II. 53. 1.

²⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 23. sz.

³⁾ U. o. 35. cs. 6. sz.

⁴⁾ U. o. 35. cs. 7. sz.

⁵⁾ U. o. 20. cs. 23. 24. cz.

⁶⁾ U. o. 36. cs. 7. sz.

⁷⁾ Millermél i. h. 19. 1.

1459—60. Anna. ¹⁾
 1474. Kusaly Anna. ²⁾
 1475. 1481. Ágnes. ³⁾
 1504—6. Ockeni v. Bewkéni Anna. ⁴⁾
 1512. Erzsébet. ⁵⁾
 1517. Orsolya. ⁶⁾
 Utódjai a pozsonyi főnöknök közt fordulnak elő.

5. §.

FEJÉR BOLDOG ASSZONY TEMPLOMA S VILÁGI PLÉBÁNIA, KÉSŐBB
PÁLOSOK CONVENTJE.

Ezen egyház eredete, fekvése és sorsát tárgyaló tudósok, alapítását azon időre teszik, midőn a keresztény vallás behozatott, tehát a legrégiebbek közé számítják. Inhoffer egyházi Annalisaiban, Bontini és Bél nyomán, Nagy Károlyt, állítja az Avárok legyőzése után, alapítójának. Bonfin ⁷⁾ így szól: *Et Albae Máriæ Sacellum primum Christianitatis in Ungaria nominibus dicatum adpellant, idque lapis adliuc indicat incisus*“ Bél szerint pedig ezen templomot Nagy Károly építette 805-ben. ⁸⁾

Mindezek Béla király névtelen jegyzőjének bizonyágára támaszkodnak, ki szerint (52. Fej.): „*Post haec, anno dominice incarnationis 907. Dux Árpád migravit de hoc Saeculo, qui honorifice sepultus est supra cāpāt unius parvi fluminis, qui descendit per alvenm lapideum †*) in civitatem

*) Ez, a rómaiak által készítve, és falazott oszlopokon — melyeknek csekély nyomai mai napig: is láthatók — nyugodva a hegy tövéből a mo caáron át folyó vizet a városba vezérlé. †

¹⁾ U. o. 30. cs. 14. sz., 35. cs. 7. sz.

²⁾ Mon. Pos. 59. cs. 32. sz.

³⁾ Mon. V. Bud. 19. c9. 25. sz., 30. cs. 30. sz.

⁴⁾ U. o. 19. cs. 29. sz., 26. cs. 28. sz.

⁵⁾ Knauz, a bűd. kápt. reg. 98. sz.

⁶⁾ M. V. Bud. 30. cs. 38. sz.

⁷⁾ Dec. I. IX. k. 110. l.

⁸⁾ Nova Hung. III. k. I. Fej. 173. l.

†) Sohönvisner „De Ruderibus Laconici, Caldariique Romani etc.

Athilae regis: *ubi etiam post conversionem Hungarorum aedificata est ecclesia, quae vocatur alba, sub honore beatae Mariae virginis.*” De István király is, a pécsváradi apátság alapító levelében 1015.¹⁾ egy Fehér Egyházzól, mint e kolostornak adotról tesz említést. Mátyás király levelében pedig IV. Sixtus pápához 1479-ben ezek fordulnak elő: „sita est prope hanc meam civitatem Budensem una Ecclesia sub honore et vocabulo Dei Genitricis — quae vetustatis opinione celebris, prima enim ante omnes alias in ipso Conversionis exortu fundata traditur.“²⁾

Mi ezen régi egyház fekvését illeti, az írók véleményét röviden értem. Oláh Miklós szerint³⁾: „Ad ipsum verò aquilonem partim alii exsurgunt Montes frugiferi vitibus, in quorum radice Monasterium est Ereinitarum, Diucie virgini sacruniy quavi album Mariam appellantj partim /S/ca7HÓriaeUrbis

reliquiac adhuc cernuntur.“ Scliier Xistus „Buda sacra“-jában, a 80. lapon egy budai polgár a templom fekvését eké-
kép írja le: „Templum B. M. V. ist unweith von des Francki Pölchen mill, alwo recliter Timid uucli ein Closter gestanden, hat geheissen Tereigház (Fehéregyház).“ — A hegyből az egyház mellett kibuzgó vizekről Bél Mátyás⁴⁾ megjegyzi: Aquae demanarunt fonté gemino. Eorum altér ex pede Montis tam ubere scaturigine sálit, ut lacum subtus formet centum(?) plus minus passuum ambitu. Aquarum perennem copiam inde possis existimare, quod passus vix triginta a Capite dejectas molam urgeant.“

Az írók állításaival pontosan összevágunk az oklevelek: 1389-ben Mária királyné a *Krumlielt-ferdeje* nevű patakocskát, mely a Fehéregyháztól a apáczkolostor felé folyt, már előbb Erzsébet királyné által is nekik adományoztatván, az apáczáknak adja.⁵⁾

A kamarai levéltárban 1411 és 1414-ből elő fordulnak

¹⁾ Kollernél, *Hist. Episcopatus Quinqueeccl.* I. k. 77 l

²⁾ Act. Paul. Albae Eceles. 1. es. 2. sz. Másolat.

³⁾ Hungaria, V. Fej. Budáról, G. §.

⁴⁾ I. h. 181. lap.

⁵⁾ Mon. V. Bud. 18. es. 38. sz.

eladások szőlőkről, a fehéregyházi szőlőhegyen (most „Petersborg“).¹⁾

1421-ben Borbála királyné a hévízi pataknál a *Fejéregyliáz közelében* fekvő malmát az apáczáknak adományozza. ²⁾ Beiktatásuknál a malom a *Fejér egyház ajtaja előtt* levőnek mondatik. ³⁾

1453-ban László király malmot, kőházat és elpusztult Curiát adományoz az apáczáknak ugyanazon *egyház mellett*, egy más a felhévizeknél a Budáról a Fehéregyház felé vezető úttól keletre fekvő malommal (most: „Krempel-Mühl“).⁴⁾

1464-ben Mátyás király az egyháznak a szomszéd forrást ajándékozza, melyet II. Ulászló 1505-ben megújított adomány-levelében a „*kolostor alatt levő forrásnak*“ nevez. ⁵⁾

Perényi Imre nádor és helytartó parancs* levelében 1510-ből, melyet a budai káptalan területén és hegyén levő szálló tárgyában Ö-Buda város bírása és esküdteihez intézett, a prépostság területének határai, melyeket I. Lajos király cseréje folytán 1355-ben adott a káptalannak, következő szavakkal említetnek: „*incipiendo a via quadam, a parte scilicet meridionali, infine horti Religioeorum fratrum Eremitarum (Pálosoké) apud Állam Ecclesiam supra scilicet eandem Veterem Budám fundatam degentium, ad montem sursum ascendendo, et ab eadem via descendendo ad viam publicam Strigoniensem, et eundo in eadem via ad plagam septentrionalem, usque ad promontorium sive praedium Ewrs vocatum, quidquid scilicet ad plagam occidentalem, via ipsa Strigoniensis includerat — ex integro sibi ipsis (prépost és káptalannak) retinentes et reservantes.*“⁶⁾

I. Mátyás király említett 1479-iki levelében pedig ez áll:

¹⁾ Act. Mon. V. Bud. 20 es. 16., 17., 18. sz.

²⁾ U. o. 21. es. 23. sz.

³⁾ U. o. 24. sz.

⁴⁾ U. o. 21. es. 34 és 35. sz.

⁵⁾ Elench : Prot. Budensis.

⁶⁾ Podhradzki névtelen j. gyűjje. 369. 370. l.

„sita est (t. i. Fehéregyház) in Carapo *Vért*¹⁾ vix Milliari unó a Regia (t. i. a pesthegyi vár) distans — et ob frequentiam devotionemque fidelium in omnibus festis Dei Matris, ad eam concurrentium venerabilis et magnae religionis habetur, et olim Parochia erat, íunc *in campo sub montibus — fere deserta jacet.*“ *)

Ezekből látszik, hogy a „Fehéregyház“ a zárdával Ó-Budától éjszakra, a békásmegyeri területtel határos, hajdan a prépostsághoz tartozó földön, és pedig egy síkon, melyet *Vértmezejének* hívtak, szőlőkkel borított halmok (a régi „Fehéregyház“) hegytövében feküdt, hol az egyház ajtaja előtt, balra kettős forrás bugygyan ki, a halom keleti oldalából és a síkon tócsát képez, mely malmot hajt, s a honnan régi időben a patak a kőmederben a városba folyt.

Most a tócsa és malom mellett kis ház és kitűnő gondadal mívelt kert létezik, jelenlegi birtokos *Schwanföldernek* csendes nyaralója.

Hírét e helynek, melyet szentségének, a szerzetesek buzgalmának, kik itt magányos életet kerestek, és az ide seregéi nép ájtatosságának köszönt, növelte *Árpád*, első magyar vezérnek sírja, ki 907-ben e szent épület mellett lett eltemetve, s melyre nézve hogy régiségbuvárok által történt vizsgálatok — mint 1851 és 1861-ben ²⁾ kívánt sikerre vezessenek, szívből óhajtagdó.

Tekintve már most e szent épület történetét, Czinár, Fuxhoffer Monasteriologiájának kiadója ³⁾ Kolinovich Gábor Chronikája nyomán, első lakóinak a templariusokat tartja, kiknek itt a „S. *Albae Máriae de Bud.*“ neve alatt *teleptíve-*

*) Ez elnevezés kétségtelenül a *Vértes* kegláncztól van, mely Esztergamtól Budáig, innen pedig nyugatra Móorig terjed, és nevét Béla névtelen jegyzője szerint (50. Fej.) a németek vértjeitől vette, melyeket ezek III. Henrik császár alatt a magyarokkal megütöközvéen és megveretvéu, futás közben elhánytak, miért is a németek e helyet „*Schildbexgneke*“ nevezék.

¹⁾ Kamarai levéltár i. h.

²⁾ Magyar Értesítő 1851. 27. lap és másutt.

³⁾ II. köt. 164. lap, IV. sz.

nyök („Manseria“) lett volna. Eltekintve ezen véleményről, melyet sem más történetírók, sem okmányok nem támogatnak, egyedül azt tudjuk, hogy I. Mátyás király koráig világi papok kezében volt, kik a plébánosi tisztet gyakorlák, a király pedig később a pálosokat helyezte be. A király ugyanis 1479-ben többször említett levelében kérte IV. Sixtus pápát, hogy miután az ottani két káplán többször botrányt okozott, s papok hiányában az isteni szolgálat elhanyagoltatik, legyen szabad pálosokat oda küldeni, ígervén, hogy javadalmazásukat megfogja javítani. *) A pápa beleegyezésével e szerzetesek bevezetése 1484-re lett határozva. 1493-ban azonban VI. Sándor pápa rendelkezésére a lelkipásztorkodás elvételétőlük és máshová ruháztatott át. -)

Az itteni remeték, részint javadalmazásul királyi adomány, részint vétel és magánosok hagyományai által több jószágot szereztek.

Így 1494-ben a nekik adományozott, szomszédos *békdsmegyerbe* iktattak be. ³⁾

1503-ban Ulászló király Fedémes (Heves) pusztát adja. ⁴⁾

1504-ben az ó-budai apácák ellenmondása mellett, bizonyos forrás *) birtokába iktattattak be, mely az országút közepén, az ó-budai királyi vár rétéinek kezdeténél fakadt, és *Banyciliázának* nevezetett, s melynek felületén régi épületek romjai léteztek. ⁵⁾

1505-ben Somi Jósa Thabajd birtokot (Fehérben) aján-

*) E forrás kétségtelenül ugyanaz, mely a majdnem elpusztult úgy nevezett „Radlerwirthshaus“ mulatóhely szomszédságában, Újlakon kívül a póstaút mellett, a kis-czeffi domb alatti réteken ered és a Dunába foly. **B** a n a földét illetőleg, mely hajlan a budai prépostság területén létezett, és ezen **Banyaháza** forrás helyével talán azonos, vesd össze *) alatt az 1. Fej. 3. §. és alább a 8. Fej. 3. §-át.

³⁾ Annal. Ord. S. Pauli 1663. 252. l. — Kam. levéltár: Act. Paul. Alb. Eccl. 1. cs. 2. sz.

⁴⁾ Act. Cam. Eccl. és Miscellau. Paulin. irregest.

⁵⁾ Elench. jur. Paulin. az Eccl. irregi közt.

⁶⁾ Elench Act. Prot. Bud.

⁷⁾ Act. Clariss, Poson. 51. cs. 14. sz.

dékozza a budai káptalan előtt, mit Ulászló király 1511-ben megerősített. ¹⁾

Bírtak továbbá a szerzetesek 1511 óta Szolga-Eörsön egy kúriát, melynek Pesti Nagy Péter volt tulajdonosa.

1518 óta, házat Gercsén, 1519-ben a gercsei hegyen szállót, melyet ó-budai lakos, Tolnay Máté a Fehéregyház kápolnájabeli *Maria* oltárának adományozott. ²⁾

1513-ban Karai Szabó Benedek budai polgár, a Fehéregyházban örökös misét alapít a szent Háromság tisztele-tére. ³⁾

151 7-ben Buchai Illés ó-budai házat örökös misére aján dékkozza.

1519-ben Erzsébet, előbb Szabó György, aztán Sza-kács Miklós özvegye eladandó ó-budai házából 800 frtot ha-gyományoz a Fehéregyház építésére. ⁴⁾

1521-ben végre Lovas Gellért neje Borbála réjtjét a szent endrei határban 15 aranyforinton eladja. ⁵⁾

Úgy látszik, hogy a pálosok itt 1541 ig megmaradtak, midőn Buda török kézre kerülván, más szerzetesekkel együtt távozni kényszerültek, és Ecsedre (Hevesben) menekülván, hol valamint Kenderesen és Bón is, némely jószágokat bír-tak zálogban Pásztó György, majd Mikola György özve-gye, Klárától, 1549-ben tartózkodtak. ⁶⁾

A hosszas török birtoklás alatt a rendnek nyoma a budai vidéken feledésbe mén vén, Buda visszafoglalása után minden törekvését jogainak fenntartására irányzá, és 17öf>. az esztergami káptalan előtt a Zichy grófok, mint adományo'sok és a kir. fiscus ellen tiltakozott, Fehéregyház és Békás-megyer falu miatt, de sikertelen. ⁷⁾

¹⁾ Elench. Act. Prot. Budensis.

²⁾ A miscellanea a Paulin. közt és elench. Prot. Budens.

³⁾ Elench. Act. Capt. Posen.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ U. o. és Prot. Búd.

⁶⁾ Miscellanea Paulin. közt.

⁷⁾ Act. Paul. Alb. Eccl. 1. cs. 49. sz.

Kolostori perjelekül a következőket találtam említve:
1490. Mihály.¹⁾ 1511. és 1517. Tamás. ¹⁾ 1519. Ferencz. ³⁾

6. §.

A SZENTLÉLEKI SZENT JÁNOS-VITÉZEK.

0- es Új-Buda területén a hévizeknél a Szent János-vitézeknek három kórházuk állott, melyek közül az ó-budai a „*Szentlélek*-ről neveztetett. E rend első alapszabályai szerint a betegek ápolását tűzte célul; nevét keresztelő Szent Jánostól vette, kinek védnöksége alatt 1012-ben Jeruzsálemben, közel a Szentsír templomához, odahívott benzések által imaház és szálloda épült, melyben az utasoknak lakást adni, a betegeket ápolni, és a halottakat eltemetni volt kötelesség.

1099-ben a francia születésű Gellért alatt katonai szerzet lett belőle, három fokozatban: voltak ugyanis *lovagok*, kik a zarándokok biztossága és védelméért harcoltak, *világi fráterek*, a betegek á]3olására, és *káplánok*, kik az isteni szolgálatot végezték. II. Paschal (1115) és III. Orbán (1187) pápák által megerősítettén Szent Ágoston szabályait követé. Ruházata fekete volt, nyolczszögű fehér kereszttel. 1308-ban Rhodus szigetét szállotta meg, a honnan 1522-ben a törökök által kiűzetvén, 1530-ban V. Károly császártól Malta szigetét kapta oly kötelezettséggel, hogy a törökök ellen harcoljon, miért is majd rhodusi, majd máltai lovagrendnek is neveztetett. Magyarországra II. Géza alatt jöttek, és a vránai perjel alatt állottak. ⁴⁾

A szentléleki kórház történetéhez kevés adatot szolgáltatnak az okmányok, épen semmit a történetírók. E jótékony intézetnek sem alapítóját, sem alapításának idejét nem tudjuk.

Schier „Buda Sacra“-jában úgy vélekedik, hogy eredetét a „Saxia“ (inkább „*Sassia*“) szentléleki papoktól vette, és később lett a rhodusi lovagoknak átadva. Létezett ugyanis

¹⁾ **Eccl. Cam. 1. cs. 13. sz.**

²⁾ **Paul. Alb. Eccl. 2. cs. 1. sz.**

³⁾ **Miscell. Paul. irreg.**

⁴⁾ **Czinár Mór, Fuxhoffer Monasteroi. kiadója, II. k. 134. l.**

Rómában egy társulat, „Confraternitas hospitalis 8. Spiritus in Sasia Romae“, melyet III. Incze pápa alapított (1198—1216), segélyül testi lelki bajokban, kitett gyermekek, nyomorultak és betegek ápolására, és IV. Jenő (1431—1447) megerősített. Tagjai a felvételnél 3 arany irtot, azután évenként 1 garast fizettek, melyből 10 tett egy frtot. A római kórháznak más fiók-kórházak voltak alávetve, és pedig Austriában Bécsben és több helyen, Magyarhonban Budán és Esztergám környékén — ide tartozván a pécsi nőtagok is — és Erdélyben. A budai ház „hospitale S. Spiritus de Buda“ majd „hospitale S. Spiritus in suburbio civitatis Budae“ (talán felhévízben, hová az egylet, úgy látszik később átköltözött) név alatt, a bécsi ház perjel és mesterének évenként 2 márka ezüstöt tartozott fizetni.!)

Tudjuk továbbá, hogy a felső hévizeknél, melyek más hévizektől, a mai Császárfürdőtől, különböztek, az Ó-Budától éjszakra eső síkon feküdt, és róla Oláh Miklós 1536 körül ezeket írja: „Supra hoc Oppidum (Ó-Buda) ex eodem tractu est Xenodochium S. Spiritus, in quo thermae salutare erumpunt.“²⁾ — Bombardi pedig Magyarország Topographiájában³⁾: „in eadem Veteris Budae plagapaulo supra Oppidum erat S. Spiritus Xenodochium, et propinquius alterum de superioribus aquis appellatum (t. i. a felhévízi vagyis szentháromsági kórháztól), quod incolebant Rhodii Crucigeri.“

1337-ben Veydner János és testvére Domokos fél malukat a szentléleki kórház kertje mellett Loránd grófnak budai polgárnak 220 ezüst markán, a városi tanács előtt, eladják.⁴⁾ E malom másik felét „in Capite aquarum calidarum in vicinitate Ecclesiae S. Spiritus“ ugyanezen Lóránd, mint városi bíró 1347-ben a király és királynénak odaítéli.⁵⁾ Erzsébet királyné pedig 1365-ben az ó-budai apáczáknak adományozza.⁶⁾

¹⁾ M. Tört. Társ., IV. 235—239. l.

²⁾ I. k. V. Fej. 49. l.

³⁾ III. k. X. Fej. VI. §. 181. l.

⁴⁾ Mon. Vet. Bud. 21. cs. 1. sz. Hiteles függő kettős pecséttel.

⁵⁾ Cod. Dipl. IX. 1. 556. l.

⁶⁾ Mon. V. Bud. 1. cs. 12. sz.

1367-ben Lajos király Erzsébet anyjának szüntelen kérésére megengedi, hogy ezen malomnak másik vagyis felső része, mely a szent jános-vitézek felső házánál, *vagyis a hévízforrásnál a szentléleki ház és templom mellett feküdt*, s melynek alsó része mint említettem már az ó-budai apáczáknak volt átadva, Lóránd bírótól megvásároltassék¹⁾; ez a felső rész később szinte nevezett kolostor tulajdonává lett, mert 1452. a kolostor az egész malom birtokába lett beiktatva. ²⁾ Az Ó-Buda feletti síkon több, egymással szomszédos forrás van, melyek be nem fagynak, és töltések által egy tóvá szorítottván, mind az itt fekvő löporgyár vízigépeit, mind a nem messze fekvő malmokat hajtják. Ezen tó, mint vízgyűjtő azon „*Ortns^{LI}*” vagy: „*Caput aquae calidae*“, mely a fennírt okmányokban említetik, és melynél, tanúságok szerint, állott a szent jános-vitézek *szentléleki* kórháza és temploma. *)

Ezen kétség kívül római eredetű mű úgy látszik, a Fehéregyházról jövő patakot is felfogta, és megszorítottván — Béla névtelen jegyzője szerint — a kőmederben a városba vezette; mai nap pedig csak malmokat hajt.

Ezen forrásokon kívül, melyek hihetőleg a betegek gyógyítására használtattak, bírtak még a johanniták házuk környékén egy *hideg forrással* is, az abból fakadó patakka, mit 1494-beli iktatásuk bizonyít. ³⁾

Bírtak továbbá még *Szentandrásfalván* egy malmot, melynek felét 1346-ban Jogist Chrastus rendbeli tag, nemes és vitézlő Teutuschnak 25 aranyforintért elzálogosított. ⁴⁾

Az övék volt a szomszéd *Pazandulc* pusztá malommal, melynek birtokából azonban — miután 1417-ben a nvulak-szigeti szentmihályi prépostság, mely még IV. Bélától nyert

*) Ismét téved Haeufler Buda-Pest II. 53. l. mellékelt térképén, midőn a kórházat a Dunapartra, az ó-budai sziget északi szélével szemben, Árpád sírját pedig — mely a Fehéregyháznál keresendő — a löporgyár alá helyezi.

¹⁾ Cod. Dipl. IX. k. 4- 43. l.

²⁾ M. V. Bud. 21. cs. 33. l.

³⁾ Mon. V. Bud. 21. cs. 40. sz.

⁴⁾ N. R. A. 859. cs. 100. sz. Ered

adomány alapján jogot tartva, a szent-jános vitézek tiltakozása mellett, újra beiktattatott, úgy látszik kiestek ¹⁾; és tulajdonúi birtak meg réteket és szántóföldeket az ó-budai határban.²⁾

Mily sort érte még e kórházat, mikor pusztult el? ki nem nyomozhattam. Tudjuk azonban néhány főnökének, kiket „Rector“-nak neveztek, nevét; úgymint:

1449 és 1452-ben volt Bertalan. ³⁾ 1483. Deák (Litteratus) Jakab. ⁴⁾ 1494. Eötvös Mátyás, budai polgár ^{b)}; a templomban plébánus pedig 1515-ben János volt.⁶⁾

7. §.

MARGIT SZŰZ ÉS VÉRTANÚ PLÉBÁNIÁJA ÉS TEMPLOMA.

Ezen templom, eredetéről s alapítójáról, források hiányában, semmi bizonyosat sem mondhatni; Schier „Buda Sacra“-jában 79. lapon az ó-budai prépostokat tartja kegyúrának; az egy kétségtelen, hogy már I. Lajos király előtt létezett, mert a többször érintett 1355-iki cserelevélben ezek fordulnak elő ¹⁾: „quod in ea ciuitatis ipsius parte, quae nobis cessit, Ecclesiam Parochialem de novo constituendi, *avt de Ecclesia Beatae Alarcjarithae, quae ibi exibtit, Parochialem deli gendi habeamus facultatem, cujus Plebanus per Nos prae-sentatus et per Praepositum institutus, jura Parochiae, quoad jus firmandi et alia Ecclesiastica tiacramenta ministrandi, eo modo, quo Plebanus Montis növi Pestiensis, possit exercere, séd autem in ipsam Ecclesiam, nec non Plebanum, ac Cives seu hospites Nostros, causas speciales audiendo, et modo debito terminando praedictus Praepositus eam Jurisdictionem exer-cebit, quam Strigoniensis Archiepiscopus quoad Plebanum et Civitatem növi Montis Pestiensis exercere consvevit.*“

¹⁾ Cod. Dipl. X. 5. 831. l.

²⁾ Podhradzki, Buda-Pest 13. l.

³⁾ Eccl. Cam. 16. cs. 7. 9. rz.

⁴⁾ U. o, 19. sz.

⁵⁾ Mon. V. Bud. 21. cs. 40. sz.

⁶⁾ Podhradzki i. h.

⁷⁾ Miller i. h. 17. l.

Ezekből kitetszik, hogy Szent Margit temploma Ó-Buda azon részében, mely Lajos királynak lett átengedve, vagyis az újonnan alakult királynői városban feküdt, és valószínűleg a király által, ki a kijelölési jogot magának fenntartá, plébánia egyházzá emeltetett; a joghatóság a plébános felett a helybeli prépostot illetvén.

1451-ben Péntek Mátyás, ó-budai polgár és az apácák bírása ugyanott, végrendeletet alkot, melyben, többek közt Szent Margit egyházának építésére 10 aranyforintot hagy. ¹⁾ Ezen egyház plébánosai voltak: 1401 és 1416. Ferencz ²⁾; 1451. György. ³⁾

8.§.

A SZENT FERENCZ-RENDŰ MINORITÁK KLASTKOMA.

Ezen a kapistrani provinciához tartozó kolostor és templom építéséről Schier i. h. mélyen hallgat, Csevapovich ⁴⁾ pedig 1301-re teszi, és a lakosok összeadott alamizsnáiból épülvén fel, a rend leghíresebb klastromáihoz számítja, mert a Gonzaga és a Pázmánféle zsinatfüggelék szerint itt tartották 1317, 1357, 1462, 1465, 1469, 1497, 1523 és 1525-ben a provinciális káptalanokat.

E kolostor úgy látszik Ó-Buda város északi határán állott Lajos 1355. oklevelének következő szavai szerint⁵⁾: „venit ad *lapidem perforatum*, qui est juxta Molendinum Cruciferorum Ecclesiae S. Spiritus — abinde versus meridiem permurum dirutum („lapis perforatus“ és „murus dirutus“, a római vízvezetés), — et abinde pervenit ad métáin terrae ad murum Curicte fratrum Minorum, cujus porta respieit versus Ecclesiam Albam Beatae Virginis.“

A kolostor ezen fekvésének megfelel 1350-ből az örök-vallás, mely szerint Váchi János, ó-budai polgár telkét „ante

¹⁾ Act. Mon. V. Bud. 19. cs. 20. l.

²⁾ Cod. Dipl. X. 4. 63. l. és Mon. V. Bud. 20. cs. 21. sz.

³⁾ M. V. Bud. l. h.

⁴⁾ Recensio observ. Minor. Prov. S. Joann. a Capistran. 199. l.

⁵⁾ N. E. A. 859. cs. 2. sz. 1. §. és Miller i. h. 22. l.

Clastrum hoc b. Francisci Confessoris habitum“, János mester, budai ör-kanonoknak 28 frton örökjoggal eladja.!)

Magánosok kegyes adományai és az egyháznak tett ajándékozásokról ezeket olvasom:

1390-ben Kosé, néhai Petermann bírónak fia, ó-budai házáat és szoléit a Fehéregyház körül, Kis-Kerekeden és a „Vis“-hegyen, nem különben malmát a hévizeknél *Szentlélek* körül, neje Katalin és Dorottya leányának, apáczának, ezek halála után pedig Anych kolostor főnöknő és maga nővére Margitnak hagyja életfogytiglan való birtoklásul, oly hozzáadással, hogy minden évben, Karácsony előnapján *Szent Katalin* kápolnájában, a *ferencziek kolostora mellett*, mise mondassék, és a barátoknak minden évben egy hordó (tunella) bor járjon.²⁾

1451-ben a budai káptalan előtt az ó-budai apáczák és néhai Péntek Mátyás, végrendeleti végrehajtói közt egy esség jött létre, mely szerint a *Petermann, Nádas és Kerekedi* szelők és az ó-budai ház az apáczáknak engedtetett át, ezek pedig a végrehajtóknak az új-budai külvárosban a „*Krisztus testének*“ kápolnája közzeiben fekvő házat hagyták, a hagyományok teljesítésére és nevezett Péntek által az ó budai ferenczes kolostornak hagyott 10 frt. kifizetését átválalják.³⁾

Ezen barátoknak kötelességei közé tartozott VI. Incze pápának 1358 és 1359-ki rendeletei szerint az ó-budai clarissáknál misézni, és a szentségeket kiszolgáltatni, a meghalt barátok pedig — mert talán egyházukban saját temetkezési helyük, szokás ellenére, nem volt — az apáczák sírkertjében temetkeztek.⁴⁾

A mohácsi csata után a város a török á Itál feldúlátván, a barátok *Pozsonyba* menekültek, és onnan, nem igen látván biztosnak a viszonyokat, soha többé vissza nem tértek, kive-

¹⁾ Monial. V. Bnd. 18. cs. 7. l.

²⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 23. sz. Eredeti függő pecs., a budai káptalan-
nak 1454-ik íráatában.

³⁾ U. o. 20. cs. 27. sz. Hit.

⁴⁾ Cod. Dipl. IX. 3. 58. l. és 7. 170. l.

vén egy gyóntatót társával, ki a visszamaradt apácáknak lelki ügyei végett visszahagyott.¹⁾

9. §.

A TKINITÁRIUSOK TEMPLOMA ÉS KLASTKOMA.

I. Lipót, győzedelmes fegyverei által a török az országból kifizetvén, és a béke helyre állván, az 1209-ben alapított trinitarius vagyis a Szentháromságról nevezett, a foglyok ki váltására alakúit rendnek tagjai („ordo discalceatorum St. Trinitatis de redemptione Captivorum almae Provinciae S. Josephi“) Magyarországba, és a Zichy grófok jámbor bőkezűség által Ó-Budára is eljutottak.

Vásonkeői gróf Zichy Péter, ki az ó budai uradalmat megszerezte, a régi, kiváltságaitól megfosztott és mezővárossá süllyedt Ó-Buda város határában 1724-ben, a nyugatra eső dombra az úgynevezett *máriaczelli* kápolnát építtetvén, özvegyeSzékesi Bercsényi Zsuzsanna, Miklós fia beleegyezésével 1738. mart. 20. a trinitarius rendnek alapítvány levelet állított ki, mely szerint annak a városban lakóházat, a mondott dombon pedig templom és kolostorra helyet jelölt ki, és a kápolnát a *boldog* Szűz képével* és minden készletével átadta oly kötelezettséggel, hogy hetenként az e célra tett 5000 frtos alapítványért két misét mondjanak. Ehhez járult még a grófné 12,000 frtos alapítványa három páter számára, melyhez az érsek és III. Károly király is beleegyezését adta. ²⁾

1749-ben említett gr. Zichy Miklós a régi residentiát Ó-Budán, nem messze grófi palotájától, Jakoschitz József házával kapcsolatban részben saját költségein kiépíttetvén, minden adózástól menten a trinitariusoknak adományozza, kiknek — mint említők — már anyja adta volt, és a kik ott is laktak. ³⁾

Egy másik fiók lakhelye a trinitariusoknak volt *Makos Mária*, („Maria Eichel“) a budakeszi határban, egy erdős völgyben, közel a faluhoz, melyet a gróf 1748. jan. 4. ala-

¹⁾ Csevapovich i. l.

²⁾ Act. Trinit. 1. cs. 1, 2. §. sz.

³⁾ U. o. 14. sz. Ered.

pított, átadván a szerzeteseknek, a fa kápolnát a boldog Szűz kepe vei, és tért templom és lakhely építésére, utalványozván egyúttal évenként 36 akó bort, ugyan annyi mérd búzát, és kétszerest és egy mázsa vaját.¹⁾

Ezen rendnek, mely fehér ruhát, mellén vörös és kék keresztrel viselt²⁾, főnökei „Praesidens“ vagy „Minister“ alsóbb tagjai „Consiliarius“, mások ismét „Redemptor“ nevet viseltek. Ilyenek az ó-budai kolostorban voltak 1753. *Sándor* „a *Regibus*“³⁾ az ó-budai ház főnöke (praesidense).³⁾ 1765. *Engelberty* „a *vnatre Dei*“, minister, ki Illáváról jött.⁴⁾

A trinitariusok 1783-ig maradtak kolostorukban, midőn II. József a rendet eltörölte; tágas és pompás székhelyük 1786-ban a katonaságnak 52,805 firt 53 kron átengedtetvén, napjainkban rokkant vitézeknek szolgál lakhelyül. Fióktelepükön „Makkos Marián“ csak a templom romjai látszanak még, a honnan a bold. Szűz képe Budakeszre vitetett, s oldalába egy kis kápolna van építve. A kolostor birtokát, gyümölcsösével, egy új parasztházzal és korcsmával, hova a budai nyaralókból a lakosok el szoktak jární, egy budakeszi lakos szerezte meg.⁸⁾

10. §.

SZKNTJ \ KABFALVA („VILLA S. JACOBI“) TEMPLOMÁVAL.

Alább felhozandó okmányok szerint e falu Ó-Budától délre feküdt, a Királynői várnak tartozéka, és városának mintegy külvárosa volt; körülbelül a mai *Szűz Mária* egyháztól kezdve a császárfürdőig terjedt, és így a mai „Új lak“ („Neustift^{a)}) külvárosnak majdnem egész területét el foglalta.

Régeinte itt Szent Jakabnak temploma állott, melyről

*) Ezen a kamarai levéltárnak okmányain alapuló leírás mellé olvasd még e tárgyú kissé eltérő értekezést a M. Acad. Értesítőben 1851. 24—26. l.

¹⁾ Act. Trinit. és 8. 12. sz.

²⁾ Bonani, Cathalog. ord. relig. II. k. 88. 89. sz.

³⁾ Act. trin. Sarospat. 2. cs.

⁴⁾ Act. Trin. Illav. sub. A. köt. 2. cs. 27. 1.

IV. Béla király 1269. kegyelem-levelében, melyben az ó-budai káptalan által bitorolt tizedeket, jelesen pedig ezen templomnak járót is, a veszprémi püspökségnek visszaadja — következőleg emlékszik: „Ecclesiam etiam (Sz. Jakabé) prope aquas calidas, quam quidam Aulae Majestatis nostrae Clerici, defensione nostrae potentiae, in exemptam nisi fuerint erigere Plébániám, et tributum unius ponderis, quod a singulis tunnellis vini de Buda deferendis dari consuevit Eidem Ecclesiae.”^w ¹⁾ E szerint ha nem is a templomot, legalább a plébániát a király udvari papjai alapíták.

Ezen templomnak, melyről II. Pius pápa 1464-ki bullájában ²⁾ mint plébániáról és az esztergami érsek alatt állóról történik említés, fekvését I. Lajosnak 1355-ki oklevele ekkép írja körül: „Prima méta incipit a parte orientali ultra partém Danubii ab angulo Claustri Sanctae Clarae (helyesebben Máriae) de insula leporum, et sic procedendo et transeundo Danubium versus partém occidentalem venit ad ripam ipsius Danubii ad duas metas lapideas, quarum una separat Budae veteri et altéra villae Sancti Jacobi Apostoli, et abinde — venit ad quemdam lapidem rotundum in superiori parte dictae Ecclesiae S. Jacobi, juxta viam, per quam de nova Buda kul in veterem Budám.”^u ³⁾ E leírás megfelel II. Lajos király 1524-iki oklevelének ⁴⁾, és egy más adatnak, hol egy bizonyos budai polgár szerint: „Templum S. Jacobi ist vor die sem gestanden ausser des Kaisers Badt, wo nunmehr ein rothes Kreuz aufgestellt ist, vnter Altofen.“⁵⁾ Szent Jakab egyháza tehát, ha a b. Szűz templomától a nyulakszigetén egyenes vonalban nyugaton a Dunán — mely folyam közepén volt a határ, a szigetbeli apácák és a budai káptalan birtokai közt — átkelvén, a hegyek tövéig ment az ember, körülbelül azon a helyen feküdt, hol most az újlaki templom fekszik, és hajdan Ó-Buda és Szent-Jakabfalvának határa volt.

Hogy Szent-Jakabfalva az ó-budai királyi várhoz tarto-

1) Jesuit. Bud. 9. es. 7. sz.

2) Schier „Buda Sacra“ 66. 1.

3) N. R. A. 859. N. 2. §. 1.

4) Miller 25—33. 11.

5) Schier i. h.

zott, világosan kitűnik I. Károlynak 1339-ből való kegyelemleveléből, melyben Loránd budai polgárnak a Szentlélek egyháza körül a felső hévízforrásnál fekvő felső kerékmalom felét „noinine Juris Castri Vetero-Budensis captivando“, a Szent-Jakabfalvához tartozó „Hévízfeő“ nevű üres malomhelylyel, Szent-Jakabfalvának fizetendő évenkénti félforintért visszaválthatólag ajándékozza. ¹⁾

Az ó-budai vártól való ezen függésnek egy másik példáját mutatja II. Ulászló királynak 1507-ben kelt oklevele, melyben Ragusai István budai polgár és neje Margitnak, a királyi gyermekek dajkájának házáat „*in villa Zentli-Jakabfalea ad Castrum reg. Vet. Búdén se pert inente*“, a Szent Jakab egyházával szemben, minden adózástól felmenti, és koresmáltatási jogot enged. ²⁾

Tudva van I. Lajos király jóváhagyásából 1366-ban, hogy Szent-Jakabfalván vám létezett, mely az 1352-iki királyadomány szerint az ó-budai apáczák jövedelmeihez tartozott, tőlük azonban elvetetett, és az *ó-budai várhoz*, a királynő jogaihoz csatoltatott. ³⁾

1295-ben Tamás, Tamás hévízi polgár fia, szöllejét a szent-jakabi Ujmal szőlőhegyen ó-budai Lászlónak eladja. ⁴⁾

1344-ben Magyar Pál mester többek között Erzsébet leányának Buda melletti szent-jakabfalvi szöllejét is elajándékozza. ⁵⁾

11 §.

Ó-BUDA VÁROS TANÁCSA ÉS BÍRÁI.

Az egész ó-budai terület az odaváló Szent Péterről nevezett prépostságot uralván I. Lajos király alatt két részre oszlott, az egyik a prépostságé maradt, a másik a királyé lett, mely utóbbi, miután az odatartozó vár minden

¹⁾ Monial. V. B. 21. cs. 2. sz. Eredeti pecsétny.

²⁾ Podhradczki, Buda és Pest, 43—45. l.

³⁾ Monial. V. Bud. 22. cs. 12. és 16. sz.

⁴⁾ Kamarai levélt. Fejér, Cod. dipl. VIII. 3. 250. l.

⁵⁾ Monial. V. Bud. 29. cs. 21. sz.

járuelékával Erzsébet anya-királynének adományoztatott, „*királynő városának*“ nevezetett.

Mindegyik rész külön tanácssal bírt, mely bíróból és négy esküdtből állott, mert a tanácsi kiadványok homlokán majd olvassuk „N. Judex Vetero Budensis“, majd „N. Judex Civitatis reginalis.“ A pecsét, melyet e város bírák használtak, többnyire fehér viaszra nyomva selyem zsinegen függött, ritkábban lett az okmányokra, kívül vagy belül, fehér vagy zöld viaszban kinyomva. A nyomás ugyanaz mindegyiknél; mennyiben különbözött a felírás? azt meg nem határozhatom, mert a hány kezemben volt, mind igen meg volt rongálva.

A függő pecsét leírása a következő: + S vagy SICILLUM -f CIVITATIS * VETERI * BVDENSIS. Egy vár tárt kapóval, közepén toronnyal, az épület tetején jobbra háromszögletű kétféle osztott paizs, az Anjouk gerendái és lilimát, balra pedig hasonló paizs a szárnyait kiterjesztő lengyel sast tünteti fel, az egyik paizs felett lilium, a másik felett sas lévén szemlélhető.

Helyén lesz itt az ó-budai tanács által e pecsét alatt ki adott némely magánadás-vevéseket elsorolni:

1395. Péter, Bertalan fia, ó-budai házát Jakabnak Sunnugi Balázs fiának 100 írton örökös joggal eladja. ¹⁾

1413. György, Borosjenei János fia újonnan ültetett szöllejét a Fehéregyház alatti hegy alatt Gergely új-budai pék és nejének préházzal együtt 16 kis forinton eladja. ²⁾

Ugyanazon évben Katalin, Biró Ferencz leánya és István mészáros neje Felwpaz szöllejét, az ó-budai *kerekedi* szolohegyén Alsáni Bánfi Gergely özvegye Annának örök áron eladja. ³⁾

1415. Zala Mihály szöllejét az ó-budai *Zekmál* szöllohegyén Pomazi Chyko mester leányának Zsuzsánnának eladja. ⁴⁾

¹⁾ Mon. V. Bud. 18. cs. 44. sz. Hit. alak. függő peccs.

²⁾ U. o. 20. cs. 18. sz. Ered.

³⁾ U. o. 20. cs. 19. sz.

⁴⁾ U. o. 20. cs. 20. sz.

1445-ben Kiss Tamás ó-budai polgár kerekedi szollejét 10 aranyfirton Péntek Mátyásnak eladja. ¹⁾

1476-ban Hidegh Benedek fi- és nővéreivel ó-budai házát a piacon, északra Futhamoth Péter házai és telkei, délre Fodor Pál, hajdani városbíró szomszédságában fekvőt, Gábor egri püspöknek 200 magyar forintot eladja. ²⁾

1521. Miskolczy Ambrus szollejét a *megyeri* határban egy másért a *kerekedi* hegyen az ó-budai apáczákkal kicseréli. ³⁾

Nem csekély fényt áraszt az ó-budai polgári életre I. Lajos király alatt Erzsébet anya- királynénak 1369. a helybeli bíró és esküdteknek szóló kegyelem-levele, melyben rendel, hogy semmi idegen a héten át (kivéven pénteket, „exceptis feriis quintis“, mely nyilvános és közvásárnap volt), húst árulni ne merjen, a székkal bíró mészárosok pedig azon áron, melyen Budán adták, húst vágni és évenként a királyné udvarának három, az ó-budai várnagynak pedig egy mázsza faggyút adni tartózzanak. 1404-ben a tárnok mester által az ó-budai apácák számára, kikre a három mázsára való jog szállott, és végre az ó-budai káptalan által is kiadva 1493. ⁴⁾ Látjuk ebből, hogy Ó-Budán minden pénteken volt hetivásár, hogy mennyi faggyút kellett a mészárosoknak a királynéi udvar és várnagy számára szolgáltatni *? mely kedvezményben később az apácák is részesültek.

Ó-buda város bírái.

1369. Györi Mihály ⁵⁾; 1395. Zalai Benedek ⁶⁾; 1401. Serfar György⁷⁾; 1411—13. Budai János⁸⁾; 1415. Nikus

¹⁾ Mon. V. Bud. 20. cs- 25. sz.

²⁾ N. R. A. 605. cs. 27. sz. Hít.

³⁾ 20. cs. 29. sz. Hít.

⁴⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 1. sz. Hít. pecs. alatt.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ Ugyanott 2. sz.

⁷⁾ U. o. 19. cs. 3. sz.

⁸⁾ U. o. 20. cs. 17—19. sz.

(Miklós) ¹⁾; 1418. György ²⁾; 1420. Nykus ³⁾; 1425. Gál ⁴⁾; 1425. Balázs György⁵⁾; 1427. Márton, Tímár (Pellifex)⁶⁾; 1434. Chelby Domokos⁷⁾; 1439. Tolvay Dénes⁸⁾; 1445. Zanthai Péter ⁹⁾; 1449. Perbári Fábrián,¹⁰⁾; — Fodor Pál ¹¹⁾; 1476. Erdélyi János ¹²⁾; 1510. Zalkai deák László (litteratus) városi kormányzó ¹³⁾ és Nyéki Bálint, bíró,¹⁴⁾; 1528. Váczy Tamás, bíró.¹⁵⁾

A királynéi város bírái.

1375. Zambo Miklós, várnagy és bíró,¹⁶⁾; 1493. Deme-
ter Antal¹⁷⁾; 1493, 1510, 1517, 1521. Futhamóth Gergely.¹⁸⁾

¹⁾ Mon. V. Bud. 20. cs. 20. sz.

²⁾ Clariss. Person, 51. cs. 27. sz.

³⁾ M. Vet. Bud. 19. cs. 14. sz.

⁴⁾ U. o. 16. sz.

⁵⁾ Cod. Dipl. X. 6. 768. l.

⁶⁾ U. o. X. 8. 607.

⁷⁾ M. V. B. 20. cs. 22. sz.

⁸⁾ Tud. Gyűjt. 827. VII. 76. l.

⁹⁾ M. V. B. 20. cs. 25. sz.

¹⁰⁾ U. o. 19. cs. 19. sz.

¹¹⁾ N. R. A. 606. cs. 27. sz.

¹²⁾ U. o.

¹³⁾ N. R. A. 859. cs. 2. sz. 7. §.

¹⁴⁾ Knauz, a bud. kápt. reg. 69.

¹⁵⁾ U. o. 123.

¹⁶⁾ M. V. B. 20. cs. 11. sz.

¹⁷⁾ Podh. Buda és Pest 39. i.

¹⁸⁾ Tud. Gyűjt. 1827. VII. 75; N. R. A. 859. cs. 2. sz. 7. §. —

M. V. Bud. 20. cs. 29. sz. — Knauz i. h. 111. sz.

II. FEJEZET.
F E L H É V Í Z ,
MEZŐVÁROS.

I. §.

A SZENT JÁNOS VITÉZEKNEK A SZENTHÁROMSÁGRÓL NEVEZETT
CONVENTJE ÉS EGYHÁZA.

A második hely, hol Budán a szentjános-vitézek kórházzal, templom és conventtel bírtak, a felhévizek alsó részén (a felső részen e rend szentlélcki kórháza állott) volt, mely a jelenlegi császárfürdő, Buda város és Újlak határán, nevezetes látogatottsága és gyógy ereje által. — Helyesen mondja Oláh '): „Paulo longius (t. i. Ó-Budától) est aliud Oppidum 3. *Trinitatis*, quod hungarice *Felh. víz* vocatur, collegiata Ecclesia et thermais eleganti domo conclusis, pariter inclutum.“

E mezőváros a fürdőktől kezdve délre Budaváros azon faláig terjedt, mely annak a Dunára eső alsó részét vagyis a vízi-várost körülövezte; magában foglalta tehát a mai Országút nagyobb részét, és jöllehet e szomszédsága miatt a XIV. és XV. században pest-újhegyi vagy budavári külvárosnak neveztetik²⁾, mégis attól független volt, saját tanácscsal és II. Ulászló által adott különös jogokkal bírt. Pecsétje három liliomot tüntet fel, és említést találunk „felhévízi bíróról.“³⁾

Mikor és ki által telepítettett a rend a budai területre? okmányok hiányában nehéz meghatározni; valószínűleg ha

¹⁾ Móniim. I. 10. 1.

²⁾ Pray Hierarb. I. 41.; Act. Eccl. Cam. 55. cs. 27. sz. — Roller Épp. Quinqu. IV. k. 62—67. 1.

³⁾ Podbr. Buda és Pest, 43, 16—49. 1.

nem II. Géza alatt, ki az országban leelőször alapított a jános-vitézeknek házat Fehérvárott, és utóbb Esztergámban¹⁾, annak közvetlen utódjai alatt, tehát a XII. század végén, történt.

A jános-vitézek a „Szent háromságról^ nevezett conventen kivül mint a tudós Schier helytelenül tartja*), még kér. Sz. János templomát is bírták, mely, mint mondja, vagy általuk vagy számukra építtetett, miért a budai convent majd kér. sz. János, majd a sz. Háromságról nevezetett.³⁾

A jános-vitézek birtokairól mitsem tudni, még az sem tűnik ki az okmányokból, vajjon gyakoroltak-e valami joghatóságot a lakosokon. Bizonyos mégis, hogy e kerületben a a szőlődézmát, nem különben a *piaczon és réven*, a *száraz és vízvámot* bírták és a nyulakszigetbeli apácák háborgatásai ellenében magukénak tarták. Ezen apácák ugyanis a hévizeknél Kun László király adományából palotákat, malmot? fürdőt és szőlőket bírtak.

Ily pernek példája az egy esség, melyet 1277-ben a kórház-főnök és az apácák 8. felhévizi curialis telek végett, melyeket az apácák nevezett király adományából bírtak, és a *szentháromsági egyház és convent dézsmál, jelesen a két fél közt. vitás hordézsma* tárgyában kötöttek, a melyben ezek az apácáknak átengedettek. 1347-ben kegyelem-levél alakban kiadva.⁴⁾

A *hordézsma* nézve még meg van Tamás esztergami érseknek, mint választott bírónak Ítélete 1316. a szentháromsági jános-vitézek és főnöküknek perében a szigeti apácák ellen, a bordézsmanak követelése miatt a szentjános-vitézek birtokán, mely VIII. Bonifác pápa kiváltságosító bullája folytán, az apácák felmentésével végződött, — 1464-ben az ország bírái által hiteles átiratban kiadva.⁵⁾

Nem csekélyebb fontossággal voltak a szentháromsági keresztések és a szigetbeli apácák közt a versenyégek a

¹⁾ Czinár, i. h. II. 137 és 148. 1.

²⁾ Buda Sacra, 75.

³⁾ Czinár, i. h. 145. 1.

⁴⁾ Act. Clariss. Poson. 57. cs. 15. sz. Hit.

⁵⁾ U. o. 42. cs. 8. sz. — Mnn. V. Bud. 15. cs. 8. sz.

vásárpénz, a *dunai rév vám* és telkek elfoglalása miatt. így 1337-ben az apácák eltiltják Jakab főnököt (Praeceptor) és a johanniták conventjét a felhévízi révvám szedésétől, mely őket illeti, és erről Péter szerémi püspök mint királyi káplán és kancelláriai titkár nekik bizonyosság-levelet ad 1428. ¹⁾

1429-ben az esztergami káptalan jelentése Zsigmond király parancs-levelére *Csetneki* László, a felhévízi szentjánosvitézek kormányzója által a nyulakszigeti apácák emberein és jószágain elkövetett erőszakoskodások végett indítandó vizsgálat tárgyában.²⁾

1432-ben a vácsi káptalan vizsgálatot tart a felhévízi, az apácák tulajdonához tartozó nyolcz jobbágy teleknek, és egy udvarháznak nevezett *Csetneki* László általi erőszakos elfoglalása és a jobbágyoktól a szokott tartozásoknak erőszakos módon való kicsikarása tárgyában. ³⁾

1497-ben hasonló vizsgálat történt az apácák javára, János néhai szentháromsági főnök ellen a Buda város kapuinál vásárkor szedetni szokott és az apácákat, illető *vám* erőszakos elfoglalása és *Oszvald*, zágrábi püspök, akkori előljáró által leendő visszaadása tárgyában. ⁴⁾

A jogaikat makacson védő apácákkal való ezen pereken kívül, az esztergami káptalan is igényelte a *vámszedési jogot*, mert egy 1493-iki jelentés szerint a káptalan említett *Oszvald* zágrábi püspök, mint „a budai felhévízi szentháromsági prépostság kormányzója^{4*} és az ottani kanonokok ellen pert indított, mert meg nem engedték, hogy felhévízi birtokuk előtt, a dunai kikötőnél a káptalan vám sorompót állítson. ⁵⁾ A szentháromsági konvent előjáróit kezdetben kórházi *mestereknek*, conventi *perjelek* és *praeceptor oknak*; mióta pedig I. Zsigmond a már I. Károly alatt hiteles helyet, *prépostsággá* emelte kanonoki karral „*kormányzók*“ és „*prépostok*“-nak nevezték, kik közül az utolsó *Posgay* János boszniai püspök volt 1629-ben; ez óta a prépostok jövedelmei Pázmán által

¹⁾ Mon. V. Bud. 25. cs. 13. sz. Ered.

²⁾ U. o. 8. cs. 20. sz. Hiteles.

³⁾ Clariss. Poson. 52. cs. 24. sz. Hit. alak.

⁴⁾ U. o. 57. cs. 42. sz.

⁵⁾ M. V. Bud. 23. cs. 19. sz. Hit alakb.

a nagyszombati Szent Istvánról nevezett papnövelde alapítására lettek fordítva. ¹⁾

A mezőváros történetéhez tartozik 1440-ben I. Ulászló zavaros korában azon nevezetes esemény, melyet Bontini ²⁾ következőleg ír le: „Zechi Tamás, Dénes esztergami érseknek testvére, ki Erzsébet özvegy királyné pártján állott, és Komárom királyi várat őrzé vakmerősége által elkapatva, a királyt megvetve Budát merete háborgatni. Ó-Budához érvén, Új-Budának azon külvárosát, mely a hévizeknél fekszik és magyarul Felhévíznek neveztetik, késedelem nélkül megtámadta; épületeit felgyújtó, az ellentállókat legyilkolta és a lakosság ellen sok kegyetlenséget követett el.”

Élt-e a szentháromsági keresztetek conventje saját pecséttel? épen nem tudatik; mert a kamarai levéltárban található valamennyi kiadványán az esztergami szentistváni johannita convent pecsétje látható, majd függve, majd lenyomatban. Oka, úgy látszik, ennek a szoros függés volt, melyben az előbbi convent az utóbbtól állott, sőt több főnök, mint Vilmos (Guilermus), Péter, Csetneki László, János az esztergami convent mellett még a budainak is előljárója volt. A pecsét körirata és képe a következő: -)S. FRATRIS. DOMUS. HOSPITALIS. SCI. REGIS. HVKGARIE. Egy szent (talán kereszt. János) tógában, hajadon íövel arczczal szemközt áll s baljában könyvet tart.

Ide csatolok néhány magán bevallást, melyek e pecsét alatt a felhévízi és az esztergami convent előtt történtek.

1312-ben Miklós, András fiának bevallása, felhévízi háztelkét *Becliey* Imrének egy markaert elzálogosítván. ³⁾

1317. Arinka, *Thcgus* Péter özvegye ugyanottani háztelkét Pál, *kezüi* plébánosnak két markán eladja. ⁴⁾

1319. István *Kunchlin* iia és neje Seba a hévizeknél fekvő udvarházukat szöllőjükkel *Bechei* Imrének négy márka ezüstön eladják. ⁵⁾

¹⁾ **Schier, Buda Sacra 74. l.**

²⁾ **Dec. III. lib. IV. 333. l.**

³⁾ **N. R. A. 860. cs. 1. sz. Hit.**

⁴⁾ **U. o. 6. sz. Hit.**

⁵⁾ **U. o. 7. sz. Hit.**

1322. Mihály, János fia Ó-Budáról és Erzsébet előbb György földös, később nevezett Mihály neje, ugyanazon hévizeknél fekvő udvarházuk és szellőjüket említett *Bechey* Imrének ugyananyi márka ezüstön eladják. ¹⁾

1327. *Félkezű* Péter és neje a hévizeknél fekvő háztelküket ugyancsak többször említett *Bechey* Imrének három márka ezüstön eladják. ²⁾

1329. *Luchasy az Újmál-hegyem* levő szöllejét és felhévizi mészárszékét *Bechey* Imrének 43 markán a szentjánosvitézek esztergami, *Szent Istvánról* nevezett conventje előtt, eladja. ³⁾

1475. Jánosnak, esztergami és felhévizi szentháromsági prépostnak bizoyítványa *Csetneki* János számára, hogyaprépostság javait érdeklő okmányokat visszaadott. ⁴⁾

Végül említésre méltó, hogy a szentháromsági kórház előljárói Zsigmond király idejében *Visegrádion*, a királyi palotától nyugatra házat birtak. ⁵⁾

A szentháromságról nevezett convent perjelei és prépostjainak névsora.

1277. *Vilmos*, (Guilermus), a felhévizi és esztergami johanita-háznak mestere⁶⁾; 1267—78. *Bernát*, perjel⁷⁾; 1281. *Márk*, perjel ⁸⁾; 1286. *Bank*, perjel ⁹⁾; 1290. *Miklós*, perjel⁸⁾; 1295. *György*, perjel¹¹⁾; 1296. *Márk* ¹²⁾; 1297. *Jakab*,¹³⁾

¹⁾ N. R. A. 8. sz. Hit.

²⁾ U. o. 10. sz. Hit.

³⁾ U. o. 12. sz. Hit.

⁴⁾ U. o. 1556 cs. 29. sz. Ered.

⁵⁾ Cod. Dipl. X. 5. 302. és 304. ll.

⁶⁾ Mon. Poson. 57. cs. 15. sz.

⁷⁾ Cod. Dipl. V. 2. 474. l.

⁸⁾ Győr: Tört. s reg. füz. III. 301. l.

⁹⁾ Magy. Sion III. 65°, l.

¹⁰⁾ Mon. V. Bud. 20. cs. 1. sz.

¹¹⁾ N. R. A. 860. cs. 1. sz.

¹²⁾ U. o. 321. 9. sz.

¹³⁾ Cod. Dipl. VI. 2. 80. l.

1301. *Györry*¹⁾ 1303. *Márk*²⁾ 1305. *Jakab*³⁾ 1312. *Péter*⁴⁾ 1316. *Miklós* mester⁵⁾; 1317—1319. *György*, perjel⁶⁾; 1323. *Miklós*, perjel⁷⁾; 1324—29. *György*, perjel⁸⁾; 1330—31. *Domokos*⁹⁾; 1331—1335. *Bertalan*¹⁰⁾; 1337. *Jakab*, praeceptor¹¹⁾; 1341. *Pál* mester¹²⁾; 1343—1344. *Bertalan*, perjel¹³⁾; 1346* *Crafto*, (?) mester¹⁴⁾; 1347—1348. *Ioán*, perjel¹⁵⁾; 1356. *Gilermvs* bíbornok, főpraeceptor felhévizen és Esztergámban, és *tiuu'i* prépost¹⁶⁾; 1367. *Iván*, perjel¹⁷⁾; 1383. *János*, mester¹⁸⁾; 1389—1392. *Péter*, hévízi és esztergami mester¹⁹⁾; 1399. *Mátyás*, moster²⁰⁾; 1425—38. *Cse/ticki* László, kormányzó Fel hévizen és Esztergámban, és a királynő udvari kanczellárja.²¹⁾; 1457—60. *Bt rta/mi*, prépost²²⁾; 1475 *János*, prépost itt és Esztergámban²³⁾; 1478. *Miklós*, prépost és házi gondnok (Provisor Curiae)²⁴⁾; 1480. *János*, prépost és váradi püspök²⁵⁾; 1483. *Jakab* deák (litteratus), prépost²⁶⁾;

¹⁾ Mon. V. Bud. 33. cs. 12. sz.

²⁾ Cod. Dipl. VIII. 1. 157. l.

³⁾ Mon. Poson. 51. cs. 10. sz.

⁴⁾ N. R. A. 860. cs. 4. sz.

⁵⁾ Mon. Pos. 39. cs. 8. sz.

⁶⁾ N. R. A. 860. cs. 5—8. sz.

⁷⁾ Cod. Dipl. XI. 122.

⁸⁾ Mon. Pos. 48. cz. 4. sz.—V. B. 31. cs. 8. sz.—N. R. A. 860. cs. 10. sz.

⁹⁾ Cod. Dipl. VIII. 3. 543. l.

¹⁰⁾ N. R. A. 860. cs. 13. 18. sz. — Mon. Poson. 61. cs. 3. sz.

¹¹⁾ Mon. V. Bud. 25. cs. 13. sz.

¹²⁾ Magy. Sion III. 737.

¹³⁾ Eccl. Cam. 44. cs. 4. sz.

¹⁴⁾ Cod. Dipl. IX. 1. 435.

¹⁵⁾ U. o. 543. 635. ll

¹⁶⁾ Mon. Poson. 51. cs. 33. sz. — Cod. Dipl. IX. 3. 669. l.

¹⁷⁾ Cod. Dipl. IX. 4. 97. l.

¹⁸⁾ U. o. X. 8. 129. l.

¹⁹⁾ Mon. Pos. 58. cs. 15. sz. — Cod. Dipl. X. 2. 585. l.

²⁰⁾ Pray, Hierarch. I. 41.

²¹⁾ Mon. Poson. 43. cs. 47. sz.; 52. cs. 24. sz. — Eccl. Cam. 43. cs. 25. sz. — Mon. V. Bud. 8. cs. 20. sz. — N. R. A. 1552. cs. 9. és 22. sz.

²²⁾ Eccl. Cam. 55. 27. sz. — Koller Epp. 5. Eccl. IV. 62. l.

²³⁾ N. R. A. 1556. cs. 29. sz.

²⁴⁾ Podhr. Buda és Pest. 46. l.

²⁵⁾ Clar. Poson. 61. cs. 45. sz.

²⁶⁾ Czinar, II. 145. l.

1493—97. *Oszvald*, zágrábi püspök, kormányzó¹⁾; 1500. *Szакmáry* György, prépost és vál. veszprémi püspök²⁾; 1557. *Duthith* András, prépost³⁾; 1598. *Ruber* Pál, egyúttal esztergami mester is⁴⁾; 1608—12. *Pyber* János, pécsi püspök, prépost⁵⁾; 1629—30. *Posgay* János, boszniai püspök, prépost. ⁶⁾

2. §.

SZENT TAMÁS VÉRTANÚ PLÉBÁNIA TEMPLOMA.

Nincs budai egyház, melyről — egy helyet kivéve — minden adatokban szükölködvén, oly keveset tudnánk, mint Szent Tamás egyházáról. Azon kívül, mit Schier „Buda Sacra“-jában 25. és 66. 11. róla mond, semmi nyoma.

Midőn ugyanis a budavári *bold. Szűzről* nevezett plébánia és a többi más egyházak közt a plébánia határai felett vita támadt, mely ügy 1257-ben kiegyenlítettvén, 1366-ban újra felélesztetett, és végre 1390-ben befejeztetett — az erre vonatkozó okmányban a plébánia határai a szomszédos pesti hold. Asszony, a pesti hegy alatti Gellért, és a *felhévizi szent Tamás vértanúról* nevezett plébánia határáig terjesztettek ki.

Ezekből tudjuk, hogy ez egyház, melynek védszentje *Tamás* 1170-ben szenvedett vértanúságot és 1173-ban Boroztatott a szentek közé, *plébánia* volt és *Felhévizen* feküdt, mikor épült — Schier véleménye szerint alig 1302 előtt — és mily viszontagságai voltak? nem tudatik.

Egyébiránt a budavári Mária-egyháznak volt alávetve, s úgy látszik, a mai Lukácsfürdő alatt a Dunaparton állott, s a törökök által mecsetté változtatott; az itt talált sírok temetőjéhez tartoztak.

¹⁾ **Mon. Pos. 47. cs. 16. sz. 57. cs. 42. sz.**

²⁾ **Schier, Buda Sacra 74. l.**

³⁾ **U. o. és Kotler Ep. Quin. VI. 368.**

⁴⁾ **Magyar Sion. III. 722.**

⁵⁾ **Schier, i. h.**

⁶⁾ **U. o.**

III. FEJEZET.

A NYULAK,

MAJD SZÜZ MÁRIA VÉGRE SZ. MARGIT SZIGETE

1. §.

A PREMONTREI SZERZETES KANONOKOK SZENT MIHÁLY ÁRKÁN
GYALRÓL NEVEZETT PRÉPOSTSÁGA.

Ezen rendnek alapítója Szent *Norbert*, ki IV. Henrik császár alatt szent Benedek rendébe lépván 1120-ban, rengeteg erdős magányban, Prémontré-n Franciaországban, a laoni püspöki megyében sz. Ágoston szabályai szerint kolostort állított fel, melyet II. Honorius pápa 1126-ban megerősített.

A rend ruházata olyan szabású, mind a benczéséké, csak hogy fehér és az öv kék. Magyarországra II. István király hívta meg, és első telepük 1130-ban a nagyváradi hegyen „*Szent István* első vértanúról” nevezett kolostor volt. *)

Hogy ezen rend volt az első, mely a mindkét Buda közt kiterjedő dunai szigeten, mely kellemos fekvése miatt már régi királyainknak mulatóhelyül és a hagyomány szerint vadaskertül — a honnan a „*nyúlok szigete*” név — szolgált, megtelepedett, következtetni lehet IV. Béla királynak 1245 és 1249-beli kegyelem-leveléből, melyben a szigetet a rendnek, mely azt, miután „*aprogenitoribus snis donatam, ab antiquo possiderat*”, igényelte, saját és megholt anyja üdvösségére visszaadja.²⁾

*) Annales Ord. P. I. T. I. és Péterffy, Concil I. 276. 1.

2) Kaprinay Hung. Dipl. II. 275. 1. — Cod. Dipl. IV. Sí. 43. 1.

A birtokbavétel, és a kolostor építésének ideje azonban nincs tudva; ámbar fennebbi kegyelemlevél szerint a XII. század végére kell tennünk. Schier Xistus írja¹⁾: „Bizonyosan tudom, hogy első lakói Morvaországból a zabrdoviczi kolostorból jöttek, melyet 1200. alapítottak és Ottokár cseh király 1211-ben megerősített^{4*}, de forrását nem nevezi meg. Valószínűbb mit Czinár ²⁾ mond, hogy e prépostság a *nagyváradi sz. Istvánról nevezett jgrépostságnak* volt leánya, ámbar Layruelius nyomán állítja, hogy 1294-ben az *Zabrdooiczbc* lett áttéve. Egyébiránt az alább következő kegyelemlevelek szerint a szerzet ezután még 200 évnél tovább a szigeten maradt.

A prépostság a királyok kegyéből a következő fekvősceget és malmokat bírta: a *PazanduJc* pusztát, Ó-Biida mellett, és malmot az ottan folyó *Kántorfok* pataknál; *Jenő* faluban a Dunántúl 3 jobbágytelket; *Új-Jenőn* udvarházat szántóföldekkel, erdővel és kaszálóval; *Pardeu* faluban, szinte Ó-Buda mellett, szántóföldeket és réteket; a *Rákos* pataknál 2 malmot szántóföldekkel; és végre *Borosjenő* birtokból több részt. Ezek adományozására, nem különben a prépostság jogainak fenntartása vagy visszaszerzése végett a szentléleki jánosvitézekkel, Buda és Pest városokkal folytatott perekre a következő okmányok vonatkoznak:

1220. Béla, az ifjabb király, Szent Mihály prépostságának jobb ellátása végett a *pazanduki* pusztán fekvő malmot adományozza.³⁾

1225. II. András 2. Jenőn lakó *szolga-győri* várjobbágyának szállását adományozza.⁴⁾

1227. Béla, az ifjabbik király, megtiltja a budai grófoknak (comites) a szentmihályi szerzeteseket a *pazanduki* malom birtokában háborgatni.⁵⁾

1245. Béla a prépostságnak a nyulak szigetét, a szomszéd Pilisben fekvő *pazanduki* malmot, Pardeu faluban két

¹⁾ Buda Sacra 76. 1.

²⁾ I. h. II: 34. i.

³⁾ A sz. Zsigmondi prépostság iratjegyzékében 2. pont.

⁴⁾ Eccl. Cam. 46. cs. B. sz. A bnd. káptalan 1410-iki átiratában.

⁵⁾ Cod. Dipl. III. 2. 117. 1.

ekealja földet és 40 kaszálónyi rétet, keletre a szentléleki jánosvitézek, délre a budai káptalani egyház és nyugatra a *besenyőiek* földjei közt fekvőt, és két malmot a *Rákos* patakjánál adományoz illetőleg visszaad. ¹⁾

1249. Béla királynak hasonló tartalmú adományozása.²⁾

1253. Ugyancsak Béla királynak a Szent Mihály egyház javára kiadott Ítélete azon perben, melyet Aba, Opour nemzetségéből, halálos büntetéssel sújtott György Bálint fiának, Vugyei (új-jenői) falubeli udvarháza, szántóföldjei, erdei és kaszálói miatt támasztott. ³⁾

1272. László király ez adományt megerősíti. ⁴⁾

1399. Megítélő végzése Bubek Demeter nádornak azon perben, melyet a szent-mihályi prépostság a II. András és IV. Béla által adományozott jenői 3 telek és ottani Mindenszentek egyházának visszanyerése végett indított. ⁵⁾

1417. A budai káptalannak jelentése a szentléleki jánosvitézek által birlalt *Pazanduk* puszta visszavétele és a prépostságnak leendő átadása felett, kiadva a prépost számára.⁶⁾

1438. A nádor bizonyság-levele, hogy a pesti bíró és városi közönség a Szent Mihály egyháznak a *Rákos* mellett nyugatra fekvő rétjeit és szántóföldjeit elfoglalták. ⁷⁾

1449. A budai káptalan jelentése a szent-mihályi prépostságnak a *pcizanduki* puszta és az ezen jószág előtt levő hévizi malom birtokába lett visszahelyezéséről, a szentléleki jános-vitézok rectorának tiltakozása mollett. ⁸⁾

1453. Az ország birájának ítélete a szentléleki kór- és egyház ellen ugyanazon ügyben, és a szent-mihályi prépostnak tiltakozása László király adomány-levele ellen, melyet nevezett egyháznak a prépostságot illető, *Békásmeyyer* szomszédságában fekvő malmára nézve kiadott.⁹⁾

¹⁾ **Eccl. Cam. 46. cs. 2. sz. A szentháromsági Convent Álliratában. 1278.**

²⁾ **Cod. Dipl. IV. 2. 43. l.**

³⁾ **Eccl. Cam. 46. cs. 2. a. és 5. sz.**

⁴⁾ **U. o. 46. cs. 2. a. sz.**

⁵⁾ **U. o. 46. cs. 28. sz. Ered.**

⁶⁾ **U. o. 46. cs. 6. sz.**

⁷⁾ **Clariss. Poson. 60. cs. 19. sz.**

⁸⁾ **Eccl. Cam. 46. cs. 7. sz. Ered.**

⁹⁾ **U. o. 11. 12. sz. Hit.**

1468. A prépost tiltakozása a *pazandnki*, és benntiltása a *kántorfoki* pataknál levő malomra nézve, melyet a szentléleki jános-vitézek bitoroltak.¹⁾

1483 és 1488. Mátyás király Ítélete a budavárosi bíró és esküdtek mint makacsok ellen a szentmihályi prépostnak ügyében, a szentléleki kórháznak a *pazanduki* malomra nézve tett ellenmondása tárgyában. Nem különben kegyelemlevele, hogy a prépostság jogai — az elévülésre való tekintet nélkül — visszafoglaltatván azokba ismét beigtattassék.²⁾

1491. A sághi convent bizonyítványa a szent-mihályi prépost benntikásáról a szentléleki kórház és bárki más ellen, a *kántorfoki* malom elfoglalása és rongálása tárgyában.³⁾

1525—1528-ig. A budai káptalannak végrehajtási oklevele némely *borosjenei* részbirtokokra nézve, *Fegyver neki* Ferencz, a sághi convent prépostjának, mint a prémontreiek vicariususa és a szent-mihályi prépostság védnökének *Podinaniczky* Ádám elleni perében hozott marasztaló Ítélet folytán. Továbbá Lajos királynak védlevele a prépostság javaira nézve; a budai káptalannak visszaigtatási levele a prépostság részére némely *borosjenei* telkekbe, és több más okmány ezen értelemben.⁴⁾

Magán személyek által tett adomány csak egy ismertes 1246-ból, melyet Schier Xistus „Buda Sacra“-jában 118. lapon közöl, mely szerint *Gysen* budai kanonok, *Tapsán*, a káptalan területén (mint I. Lajos király leveléből kitetszik) fekvő, Semen nejétől szerzett szöllejét lelke üdvösségéért a prépostságnak adja.⁵⁾

A prépostság kiváltságai közé tartozott, hogy a megyés püspök (a veszprémi) joghatósága alól kivéve, közvetlenül az esztergami érsek alatt állott, mint II. Pius pápának 1464 bullájából⁶⁾ kitetszik.

¹⁾ Eccl. Cam. 14. és 15. sz.

²⁾ U. o. 16—20. sz. Hit.

³⁾ U. o. 21. sz. Ered.

⁴⁾ U. o. 22—27. sz. — Act. Praep. S. Sigismundi Elenchi 10—13. pont.

⁵⁾ A budai kápt. Átirata az eredeti után 1453-ból.

⁶⁾ Péterffy, Con. hung. II. 290. l.

A szent-mihályi kolostor és egyház minden kétségen kívül, a nyulak szigetén ott állott, hol most a nyugati duna-parton, *József* főherczeg és nádor által épített ház van, mely a templom romjaiból még fennmaradt magas homlokzat és torony maradványokra támaszkodik.

E prépostságot a szerzetesek ha nem előbb, tehát kevéssel a gyászos mohácsi csata után, a törökök közeledtének hírére elhagyták; mi onnan valószínű, mert azon idő óta többé prépost nem választott, hanem a prépostság jogainak fenntartása, és visszaszerzése *Feyyverneki* Ferencz, sághi prépost, és a premontrei rend vicariusának kezébe lett mint *védnök* letéve, mint a fennidézett 1525 és 1528-iki okmányokból kitűnik.

A perjelek vagy prépostok névsora.

1245. *Isou* (Isaias?) perjel ¹⁾; 1272. *Jakab*, prépost ²⁾; 1278. *Márton*, apát³⁾; 1294. *Péter*, prépost⁴⁾; 1344. *János*, prépost⁵⁾; 1362. 1363. *Jakab*₁ prépost⁶⁾; 1399. *Albert*, prépost⁷⁾; 1410. *Márton*, prépost⁸⁾; 1417. 1426. *László*, prépost⁹⁾; 1449—1468. *Tamás*, prépost¹⁰⁾; 1468—1474. *Benedek*, prépost¹¹⁾; 1483—1491. *Imre*, prépost. ¹²⁾

2. §.

A SZENTDOMOKOS RENDÉN LEVŐ APÁCZAKNAK A HOLD. SZÜZRŐL NEVEZETT KOLOSTORA.

Ezen hírneves, a királyok bőkezűsége által oly annyi és nagy javakkal, kiváltságokkal elhalmozott kolostor, lételét

¹⁾ *Eccl. Cam. 46. cs. 6. sz.*

²⁾ *Ord. Dipl. V. 2. 56. l.*

³⁾ *Eccl. Cam. 46. cs. 3. sz.*

⁴⁾ *Clariss. Pozson. 49. cs. 3. sz.*

⁵⁾ *Eccl. Cam. 46. cs. 4. sz.*

⁶⁾ *Mon. V. Bud. 18. cs. 20. sz.*

⁷⁾ *Eccl. Cam. 46. cs. 28. sz.*

⁸⁾ *U. o. 46. cs. 5. sz.*

⁹⁾ *U. o. 46. cs. 6. sz.*

¹⁰⁾ *U. o. 46. cs. 7—14. sz.*

¹¹⁾ *U. o. 46. cs. 15. — Clar. Pozson. 60. cs. 30. sz.*

¹²⁾ *Eccl. Cam. 46. cs. 16—21. sz.*

IV. Béla királynak köszöni, ki az 1250 —1254. évek körül, Lasearis Mária nejétől származott, már anyja méhében Istennek felajánlott, s a veszprémi Sz. Katalin kolostorban Bodomér gróf özvegye (Mympia által nevelt, *Margit* leánya számára lakhelyül a nyulak szigetén kolostort és „*Szűz Mária* tiszteletére templomot emeltetett, a miért is a sziget „*Mária . sziget*”¹⁾ nevet nyert.)

A kegyes mű hamar befejeztetett, mint a királynak 1255-ben kelt okleveléből kitűnik: „insedit — úgymond — non sine instinctu, ut credimus, divino, Régió cordi nostro, *ut jprope Castrum ipsum* (azaz a budai vár), in Insula Danubii, Religioni satis congrua, *Monasterium ad honorem gloriosae genitricis Dei et Virginis Máriae*, in quo deo devotae virgines Regi Regum virgines filio famularentur, construi fecerimus — *filiam nostram Dominam Margarétám— inipso Coenobio posuimus* Deo quoad vivet et gloriosae Virgini servitutam.”²⁾

Elkészülvén a kolostor, és Margit 12-ik évében a fogadalmat *Umbert*, a domokos főnök kezébe, kinek felügyeletére lett bízva az új zárda, lété vén, a király 1259-ben ünnepélyesen alapító és adomány-levelet állított ki, melyet IV. István 1264-ben megerősített ³⁾ és mely [szerint a kolostort a domokos rendiekre bízta és több fekvőséggel megajándékozta.⁴⁾

Ez alkalommal a király Istennek és a szűz anyának gazdag ajándékokat ajánlott fel, melyek közül némelyeket, melyeket a menekvő apácák *Sz. Margit* ereklyéivel és más becsesebb tárgyaikkal, magukkal *Nagy-Szombatba* és később *Pozsonyba* vittek — Ferrari ekkép ír le: „Candelabra duó ex lapide pretioso jaspide, calix cum patena longitudine duorum palmorum et amplius, lati tud iné ampla, unionibus auri-que pigmento insigniter ornatus; vestes sacerdotales, quas casulas dicunt, auro gemmisque rigentes, in quibus Crucifixi

¹⁾ Ferrari: de rebus Hung. Prov. ordinis Praed. 1637.225. 228. 544. 11. — Schliier, Buda Sacra 77. 1.

²⁾ Mon. Vet. Bud. 15. cs. 1 sz. és Pos. 38. cs. 2. sz. 1411. évi. hit. átiratban.

³⁾ Cod. Dipl. IV. 3. 205.1.

⁴⁾ Ferrari i. h. 228—231. 11.; Pray, Vita b. Margar. Virg. 1770. 221—226. II.

exstat imago pretiosis margaritis unionibusque constructa.“ E becses maradványokhoz tartozott még Szent Margitnak remek művü *ezüst házi oltára*, melyet néhai gróf Batthyányi Imre neje szerzett meg. ¹⁾

A kolostornak felépülése után, melyben hetven apácza költözött, kikhez még néhány domokos ügyeik vitelére és a szentségek kiszolgáltatására, szolgák, kézművesek, parasztok és más független emberek járultak, a sziget lakóssága és a házak száma növekedvén, szükségessé lett téreket, utcákat kijelelni, falakat s korlátokat emelni, a kolostorterületet más birtokoktól elkülöníteni és gyarapítani; így Béla király *Margit* leányának kérelmére 1267-ben a kolostor mellett bizonyos délreeső telket, melyen Miklósnak, Mária egyház tisztjének házai és egyéb épületei állottak, az egyháznak adományozott.²⁾

Azonban nagyobb kedvezményekben részesült e hely IV. László király alatt; több kolostor emelkedvén ugyanis a szigeten, mely kezdetben kizárólag a szent-mihályi prépostságé volt, a jogoknak összezavarására, és különösen a prépostság és az apácák közt versenygésre került a dolog, melynek véget vetendő a király 1276. 1278. és 1282-iki adományleveleivel az egész szigetet, kivéven a többi kolostorokat és azok körületét, a várakat, kastélyokat és tornyokat, jelesen az esztergami érsekét, Erzsébet nővérének, apáczának, és ekkép az egész kolostornak is ajándékozta, illetőleg visszaadta.³⁾

IV. Miklós pápának 1291-ki levele, melyben a szigetnek falai, házai, földjei, utcájaja, mely a keresztesbarátok váráról a kolostor (t. i. apácza) felé vezetett, jelenlegi és jövődöbéli lakói jogai és tartozékaival együttvaló eladományozását megerősíti.⁴⁾

A külső jószágok, melyeket az apácák bírtak, részben a budai szomszéd területen, részben másutt feküdtek; amazokat itt még mellözve, emezeket rövideden elszámolom.

¹⁾ Haufler, Budapest, III. 43. 1.

²⁾ Act. Clariss. Foson. 52. cs. 1. sz. Ered. László kir. megerősít# 1277. levele alatt.

³⁾ Act. Clar. Poson. 38. cs. 67—59. SJS, Ered. Kettős pecg.

⁴⁾ I. h. 68. cs. 7. sz. Hit.

1259. Béla királynak már fennérintett adomány-levelében az újonnan alapított kolostor első alapítványkép *Ó-Pest* körül (Új-Pestnek Buda várost hívták), a Dunántúl *Vzlar* (Oszlár), *Suli* (Süilly) falukat, és *Sinkota* (Czinkota), *Nemus* és *Nogust* a Rákos mellett és *Vkurd* (Okörd) földeket nyerte. ¹⁾ 1263. Az esztergami szigeti apácák a máriaszigeti apácáknak *Csolnokon* egy szőlőt adnak át. *)

1266. Béla király kegyelemlevele *Cselei* és *Kapsau* (Baranyában) faluk felett, melyek közül az egyiket a magtalan *Nana* gróf, *Pousa* fia, *Kalái* nemzetségéből, nejével, *Moys* nádor leányával; a másikat pedig *Kapsani* Tamás fia, István hagyományoztak a kolostornak. ³⁾

1266. *Paris*, Sándor fia, magtalan lévén, királyi helybenhagyás mellett, összes, Valko vármegyében fekvő javait végrendeletileg az apácáknak hagyja, kinnél nejével együtt eltemetfetni kíván. ⁴⁾ 1269. pedig 1Y. Béla ezt megerősíti. ⁵⁾

1270. István atyja Bélának levelét, melyben Péter, a szolgagyőri, esztergami és királynéi vár udvarnoki tárnokmesterének, *Csolnoknak* nevezett birtokait adományozta, erősíti. ⁶⁾

1266. Béla király helybenhagyja *Nana* gróf, *Pousa* fia által a kolostornak tett jószág hagyományokat — köztük *Solmnr* (Pilisben) — kifogván mégis az adományozó nejének hitbérét. ⁷⁾

1270. A budai káptalan bizonyáglevele Demeternek, *Ponabezt* nemzetségéből, intézkedése felett, mely szerint, ha gyermekei nem lennének, *Sóskiit* földe az apácákra szálljon. ⁸⁾

Ugyanazon évben István király a bold. Szűz Mária kolostorának, a hová *Erzsébet* leányát küldte, a szolgagyőri vezérség (Ducatus) földein kívül még Toxun (*Taksony*)

¹⁾ Cod. Dipl. IV. 2. 486. 1.

²⁾ Mon. V. Bud. 2. cs. 1. sz.

³⁾ Cod. Dipl. VII. 2. 32. 1.

⁴⁾ Act. Mon. Pos. 38. cs. 11. sz.

⁵⁾ Cod. Dipl. IV. 3. 505. 1.

⁶⁾ Mon. V. Bud. 2. cs. 3. sz. Hit.

⁷⁾ Cod. Dipl. IV. 3. 316. 1.

⁸⁾ Cod. Dipl. V. 1. 84. 1.

Zoik (?) és *Raad* (talán Ráda, Pestmegyében?) földeket *II-buo* szigetével adományozza.¹⁾

Ugyanazon évben a király az apáczáknak *alamizsna* címén *Teluky* (Telki) birtokot ajándékozza Somogygyében.²⁾

Ugyanazon évben István király IV. Béla királynak 1264-iki oklevelét, melyben *Jenő* falút és *Hétként*, az apáczáknak adja, megerősíti.³⁾

1271. helybenhagyja Péter, *Vzl* fiának adományát *Jenő*, *Ságh*, *Széchen*, *Gedad*, *Körtől*, *Bodur* és *Kerveczen* földekre nézve (Nográsban?).⁴⁾

1272. ugyan ő megerősíti *Tordács* falunak (Pestben) *Mártonvásári* Gergely által történt ajándékozását.⁵⁾

Ugyanazon évben IV. Béla adományát *Kuldu* birtokra nézve (Fehérben?), helybenhagyja.⁶⁾

Ugyanazon évben Moyses Nádor *Igol* (Igáll)/ *Posony* (Potony), *Ósláv*, *Buchany* (Bottyány), *Rakasy* (Ráksi) és *Belek* (Belesz?) somogyi és *Kozuth* (?) tolnai birtokokat a kolostorban levő leányai és más apáczáknak hagyományozza.⁷⁾

Ugyanazon évben István király jobbágy földeket ad az apáczáknak *Vásárhely*, *Csősz* és *Iszkászott* (Veszprém-ben).⁸⁾

1274. A búd. káptalan bizonyság-levelé, hogy *Moys* kirtárnokmester az apáczáknak *Ckuba* földét (Pilisben) adományozta.⁹⁾

Ugyanazon évben István *Kcvplani* Tamás fia *Káplán* földét (Baranyában?) az apáczáknak adja.¹⁰⁾

¹⁾ Cod. Dipl. VI. 1. 49. l., VII. 3. 10. l

²⁾ U. o. V. 1. 56. l.

³⁾ U. o. 61. l.

⁴⁾ U. o. 129. l.

⁵⁾ U. o. 178. l.

⁶⁾ U. o. 208. l.

⁷⁾ U. o. VII. 5. 405—418. ll. A budai kápt. 1276. átiratában.

⁸⁾ U. o. V. 1. 260. l.

⁹⁾ U. o. V. 2.

¹⁰⁾ Koller, Episc. 5. Eccl. 1. 212. l.

1274 és 1275. Isabella királyné a bárom házhelyes *Chech* földét (Esztergámban), és *Sümegh* és *Somodor* falukat (Somogybán) ajándékozza.¹⁾

1278. László király *Pomázt* (Pilisben) *Erzöebet* nővérének, apáczának adja, mit III. Endre 1300-ban megerősít.²⁾

1280. László király nevezett nővérének és a többi apáczáknak *Tököl* földét adja, Csepel szigetén.³⁾ Ezen kívül e szigeten az apácák még *Kovény* és *Sz. Miklós* falukat, és két pusztát bírtak, a mint az illető jegyek alatt a még nem lajstromozott egyházi iratok közt található.

1281. A király magvaszakadt *Morian* gróf végrendeletét, melyben *Jenó* és *Nánai* javait Baranyában az apáczáknak, kiknél eltemettetett, hagyja, megerősíti.⁴⁾

1297. A budai káptalan levele, bogy bizonyos szöllő, udvar, ház és *Chaba* mellett mintegy 6 ekealja, „*Buken*“ nevű föld az apáczáknak lett ajándékozva.⁵⁾

1341. az apácák *Haraszi* és *Vermest* bírták, a mint Miklós, Magyarország nádorának a köztük és a pécsi káptalan közt fennforgó perben kiadott határ- és megítélő-leveleiből kitetszik.⁶⁾

1382. Miklós, országbíró *Új-Bécs* helységet Pestváros ellenében az apáczáknak Ítéli oda⁷⁾ és végre

1505. Igtatási parancsa Ulászló királyi személynökének a somogyi egyház conventjéhez, hogy az apáczákat a *Belez* család részébe *Belczen*, Somogyba, mely őket csere útján illette, bevezesse.⁸⁾

Az apáczáknak budai birtokai részben Felhévízen, azaz *Szentháromság* mezővárosban; részben a budai várban feküd-

¹⁾ Cod. Dipl. V. 2. 221. 286. II.

²⁾ U. o. 257. I.

³⁾ U. o. V. 2. I.

⁴⁾ Clariss. Poson. 38. cs. 38. 39. sz.

⁵⁾ Cod. Dipl. VI. 2. 121. I.

⁶⁾ A kam. lajstromozatlan egyh. irat. közt.

⁷⁾ Cod. Dipl. IX. 5. 622. I.

⁸⁾ A kam. lajstromozatlan egyh. irat. közt.

tek. Ott voltak ugyanis palotáik, fürdejük, curialis telkük és malmaik, itt pedig néhány kőházuk, a mint a következőkből kitetszik:

1277. a szentháromsági jánosvitézek és az apácák közt egyesség jött létre, melynél fogva 8, a budai vár felé fekvő László király adományából birt felhévizi curialis telek és az eddig a jános-vitézek által szedett bordézsmá — melyek eddig vitások voltak — az apácáknak visszaadatik. *)

1294. Domokos és Vincze, felhévizi *Fentik* fiai, házuakat vagyis palotájukat és *Fekete iklós* gróf, *Erős* fia, anyai nagybátyjuknak Felhévizen fekvő telkeit az apácáknak a budai káptalan előtt eladják. ²⁾

1332. Erzsébet királyné Katusnak (Katalinnak), az apácák főnöknőjének Felhévizen, az apácák palotájától északra fekvő bizonyos telket, vagyis elpusztult királynői udvarházat ajándékoz örökös joggal ³⁾; mely telket nevezett Katus 1337. lelki üdvösségéért a budai káptalan előtt az apácáknak adományozza. ⁴⁾

1355. a veszprémi püspök előtt indított perben kötött egyesség folytán az apácáknak egy fürdő lett a felhévizeknél átadva, melyért eddig a budavári bold. Szűzről nevezett egyház plébánosának évenként 5 márka bért fizettek; ők pedig viszont az adományok és más szolgáltatásokról, melyekkel a plébánia nekik — kétség kívül a IV. Béla által 1255-ben nekik adományozott *kegyúri jog* czímen — tartozott, lemondanak. ⁵⁾

Ehhez hasonló vita keletkezvén az apácák és a budavári királyi kápolna papjai közt a hívek által tett adományok két része miatt, melyeket a papok maguknak visszatartottak: XXII. János pápa 1332. a fehérvári prépostot bízta meg az ügy kiegyenlítésével.

1418. az apácáknak kőháza, Felhévíznél, a város fala

¹⁾ Clariss. Poson. 57. ca. 15. sz. Hit. alább 1317. kiadva.

²⁾ U. o. 39. ca. 1. sz. Ered. függő pecs.

³⁾ U. o. 39. ca. 8. sz. Ered. függő pecs.

⁴⁾ U. o. 56. ca. 9. sz.

⁵⁾ U. o. 49. ca. 18. sz. Zsigmond megerősítő levelében 1417. hit.

mellett, *Mátyás* polgár és nejétől, kik azt bérben bírtak, makacsságbóli elmarasztalás folytán — mint az illető ítélet mondja — elvételni rendeltetett.¹⁾

1432. A váczy káptalan vizsgálatot tart, az érintett 8. felhévizi jobbágytelek és egy udvarháznak, nem különben az apácák jobbágyai által a nagyobb ünnepeken adni szokott ajándékoknak a johannita convent kormányzója által történt erőszakos elfoglalása, illetőleg kicsikarása tárgyában.²⁾

1438. Albert király parancs-levele, melyben három felhévizi, Zsigmond király által más, a szentléleki kórháznál fekvő, de lerontott malmok helyett az apácáknak ajándékozott, jelenleg azonban *Ország* Mihály kir. tárnokmester által elfoglalva, tartott malmot a kolostornak visszaadni rendel.³⁾

1510. A nádor ítélete a nyulakszigeti apácáknak a budai káptalan és ó-budai apácák elleni perében, kik az okból, „mert a hévízgyűjtő, vagyis azon hely a budai felhévizeknél, mely a *szentléleki* kórház alatt⁴⁾ a hegytövében van, régi idő óta a felperesek és más a hévizek lefolyásához épített malmokhoz tartozott, az apácák mégis nem elégedvén meg egy kerékkel malmukban, mely nevezett tó végén, a kórház kertje és széleinek aljában a Duna felé, az országút

¹⁾ Véleményem szerint itt Szentháromság egyházát *Felhévízen* kell érteni; mert először helyről *az egyház melleit*, a *hegyek aljában*, és bizonyos *szőlőről* van szó: míg a *Szentléleki* egyház kiterjedt, nyílt síkságon fekvő, sem valamely hegy szomszédságában nem volt, sem pedig a nádas lapályon szőlőművelés nem lévén hihető, e leírásnak épen nem felel meg; másodsor semmi adat, hogy a szigeti apácák a szentléleki egyháznál malmokat bírtak, sőt az 1438-ban kelt, fennidézett oklevél szerint az ott bírt, de elpusztult malmaik helyett Felhévízen három más malmot kaptak; harmadszor végre, mert az a másik hévíz tó, t. i. a közvetlen a szentháromsági egyháznál fekvő, meredek szőlőhegy alatt, és (az okmány szavai szerint); a Dunaparton, az országút mellett feküdt. A dolgot még világosabbá teszi azon körülmény, hogy hajdanában Felhévízen is egy a *Szentlélekről* nevezett társulat (confraternitas) létezett, mely már I. Fej. 6. §. említettett, és a római Sasiban virágzó hasonló egylet formájára alakult.

¹⁾ U. o. 51. cs. 27. sz.

²⁾ Clar. Poson. 52. cs. 24. sz.

³⁾ Mon. V. Bud. 21. cs. 29. sz. Ered.

mellett, épen a tó kikötője alatt feküdt, kettőt akartak felállítani, nemcsak a régi földalatti vízgyűjtőket, s a malmukra régóta járó vizet, hanem más, régóta felperesek malmához és tavához tartozó forrásokat is hosszában szélteben felásatván, malmukra hajtottak“; a kérdéses tónak előbbi állapotába való visszahelyezésében és mint pervesztes felek az okozott károkért 200 frt. bírságban lettek elmarasztalva. *)

1512. Bérszerződés, melyben az apácák a budai káptalan szomszédságában, a felső hévizeknél fekvő malmukat György zsemlyepéknek évenkénti 24 írtért kiadják. ²⁾

Az apácák által *Budavárában* bírt házakról megemlíten-dő:

1346. Egyesség az apácák és Miklós, Mária-egyházi plébános közt, nevezetteknek a templom temetője mellett, a plébániaház közvetlen szomszédságában fekvő hűbéres házaik tárgyában, melyeket a plébános elfoglalt és saját palotájához csatolt, s azon felül az apácáknak a kegyes adományok jövedelméből járó egy harmadot megvonta, — mely egyesség szerint az apácák birtokukat visszakapták és a plébános nekik évenként 20 márkát budai dénárookban, különbeni dupla lizetés büntetése mellett, adni tartozott. ³⁾

1505. Adásvevési szerződés, melyben Ilona, Razinay *Bochkay* János özvegye, és *Czobor* János leánya, házát, keletre János Jakab orvos, nyugatra Olasz Jakab szomszédságában, szőlőjével az apácáknak a budai káptalan előtt eladja. ⁴⁾

Az apácák jövedelmeinek nem csekély részét a *budavári* piac és kereskedelem jövedelme képezé, melyet már

¹⁾ Act. Clar. Poson. 46. cs. 45. sz.

²⁾ U. o. 57. cs. 45. sz.

³⁾ U. o. 54. cs. 10. sz. — Eccl. Cam. 58. cs. 27. sz.

⁴⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 30. sz. Ered.

IV. Béla ajándékozott 1255-iki alapítólevelében ¹⁾; mely engedély azon teherrel volt összekapcsolva, hogy az apáczáknak Budavárában és Pesten alkalmazott adószedői, 1204-ben, a királyi főlovász-mester ügyében hozott ítélet folytán, a királyi lovászoknak évenként csak egy markát tartózzanak üzetni.²⁾

Idők folytával a talán túlságos, és e miatt a pest-budai polgároknak terhes, még a *dunai rév vámra* is kiterjesztett adószedések több villongásra szolgáltattak alkalmat; a miért is László király 1288- és 1289-iki kegyelem-leveleiben a *budai* és *pesti* piaczon a kereskedőktől szedett adózást visszaállította, egyúttal a kolostornak bárhol a királyságban levő birtokaira, szöllei, malmai, Tanya nevű halastavai, felhévízi palotáikra nézve IV. Béla és István királyok adományait, a telki apátság jövedelmeivel együtt, mely még 1277-ben az apáczák jobb ellátására adományoztatott ³⁾, megújítja.⁴⁾

Hogy azonban e rendelkezés csakhamar sikeretlenné vált, bizonyítja ugyanazon király parancsa 1290-ben, hogy a budai és pesti áruk után a vám az apáczáknak továbbra is fiztessék ⁵⁾; tovább az apáczák tiltakozása a vámszedésnek a budai polgárok által történt akadályozása miatt ⁶⁾; tovább I. Károly határozatai 1313 és 1320., melyekben a *budavári* vásárpénzt, melyet a fehérvári polgároknak is fizetni kellett, újra az apáczáknak ítéli oda.⁷⁾

Hasonlókép 1394., 1395. és 1397. Zsigmond király az apáczáknak a jogot *Szent Erzsébet* falván és a *budai* kapuknál főkép vásár idején az áruktól vámot szedni, továbbra is megengedi, és megállapítja⁸⁾; végre 1524-ben II. Lajos király a budai és pesti polgároknak megparancsolja, hogy az apácza

¹⁾ Cod. Dipl. IV. 2. 319 és 320. ll.

²⁾ Act. Mon. Clariss. Poson. 56. cs. 5. sz.

³⁾ U. o. 38. cs. 30. sz.

⁴⁾ U. o. 39. cs. 22. és 47. cs. 2. sz. — Mon. V. Bud. 16. ca. 18. sz., 33. cs. 6. sz. Zsigmond király átiratában 1428 és Mátyás király megerősítésében 1464. Hlt.

⁵⁾ Mon. V. Bud. 22. cs. 5. sz.

⁶⁾ U. o. 8. sz. Ered.

⁷⁾ Cod. Dipl. VIII. 1. 507. l.

⁸⁾ Mon. V. Bud. 22. cs. 21—23. sz.

kát a *vámok* és *adózásaik* szedésében, mint azt IV. Béla és III. András királyok, az utóbbi 200 márka büntetése mellett, rendelték, ne háborgassák, miután embereik II. Ulászló király alatt a város falain kívül eső térre voltak szorítva¹⁾; s hasonló rendelet van János királytól 1527-ben.²⁾

Hasonló ellentállást tapasztaltak az apácák a *dunai rév* és *vám* tekintetében, mely az esztergami érseknek 1285. ítélete³⁾ és az 1375. szerződés⁴⁾ szerint egy harmad részben a budai prépostot, 2 harmadrészben az apácákat illető *jenői* birtokhoz tartozott; bizonyítja ezt a kolostorfőnöknő tiltakozása, a *Felső Hévízek* illetőleg a parton levő apáczai birtok és *Jenő* közti Dunának, hol az apácák régóta révet bírtak, *Budaváros* általi elfoglalása, az átkelésnek malmok kikötése czölöpök beverésével való akadályozása ellen.⁵⁾

1425 Zsigmond király a dunai révészeknek meghagyja, hogy az apácák hajósaiknak, a *Jenőfalvai* melletti, felhévizekkel szemben fekvő, és az apácáknak visszaadott kikötőben, semmi akadályt ne gördítsenek⁶⁾; végre

1462. az apácáknak tiltakozása, hogy a budai polgárok a Dunát a *Felhévizek* és az apácák birtoka *Jenő* közt elfoglalták, és a révet és vámot lerontották.⁷⁾

Mennyi szabadság és kiváltsággal ruházták fel a pápák és királyok e kolostort a következőkből kitűnik:

1255. IV. Béla alapítvány-levelében a pesti hegyi várban épülő *bold. Szűz Mária* egyház feletti kegyúri jogot adja, mely később — mint a fennérintett, 1355-beli okmányból gyanítható — a városnak engedtetett át. E jogot 1288-ban László király is megerősíté, azon okmányában, melyet az

¹⁾ Mon. V. Bud. 2. cs. 33. sz.

²⁾ U. o. 17. cs. 9. 10. sz.

³⁾ Cod. Dipl. V. 3. 299. l.

⁴⁾ U. o. IX. 5. 57. l.

⁵⁾ Act. Clariss. Poson. 50. cs. 25. sz. Ered.

⁶⁾ U. o. 54. cs. 10. sz.

⁷⁾ U. o. 60. cs. 50. sz.

apáczákat illető *telki* Szent István egyházra vonatkozólag kiadott. ¹⁾

1257. IV. Sándor pápa a kolostort az *esztergami* érsek joghatósága alól kiveszi, és közvetlenül a római egyház alá rendeli. ²⁾

1265. Béla és István királyok az apáczákat és jobb ágyaikat minden adakozás és adózás alól felmentik³⁾; a mely kiváltságot István király 1270-ben még különösen, és utána más királyok is megerősíték. ⁴⁾

1276. V. Incze pápa a szigeti apáczaak jogait megerősítvén, nekik a *menedék jogot* adja, bizonyos szabályokat állapít meg, mikép végeztessék az isteni tisztelet általános egyházi tilalom idején; hogy a szentelt olaj, az oltárok felszentelése, és a megáldás tárgyában a megyés püspökhöz forduljanak, hogy világiaktól dézsmát válthatnak meg és több effélére nézve. ⁵⁾

1278. László király kegyelem-levelében az apáczákat a *nádor és főispánok* bíraskodása alól kiveszi. ⁶⁾

1316. Tamás, esztergami érsek a szentháromsági jánosvitézek és az apáczaak közti, az ezek által Vili. Bonifaez bullájának ellenére szedett *tized*, és ennek továbbra való nem fizetése végett támasztott perben, mint választott bíró Ítéletet, mond.⁷⁾

1342. Károly király parancs-levelé *Szathmári* Miklós, a budai és esztergami királyi kamarák grófjához, hogy a szigeti apáczaak és jobbágyaiktól a *kamarai nyereséget* ne szedje ⁸⁾; és Mátyás király hason rendélése 1462-bol ⁹⁾

1393. Zsigmond k. kegyelem-levelé szerint az apáczaak semmi más *bíróságnak*, csak a királyi személynöknek vannak alávetve; egy 1404-ben kelt szerint pedig minden a kolos-

¹⁾ Clariss. Poson. 47. es. 2. sz. — Cod. Dipl. VIII. 3. 37. l.

²⁾ Clar. Poson. 64. es. 41. sz.

³⁾ Cod. Dipl. IV. 3. 265 és 295. ll.

⁴⁾ Mon. V. Bud. 15. es. 2. sz.

⁵⁾ Cod. Dipl. V. 2. 357—360. l.

⁶⁾ Clar. Poson. 58. es. 40. sz. Mátyás kir. Átiratában 1476. Hit

⁷⁾ M. V. B. 15. es. 8. sz. Hit. függő pecs.

⁸⁾ U. o. 15. es. 15. sz. Hit. függő pecs.

⁹⁾ Clar. Poson. 64. es. 42. sz.

tortól elidegenített jószágot és birtokbeli jogot az *elévülésre* való tekintet nélkül visszavehettek. *)

1460. Mátyás király kegyelem-levele, mely szerint az apácák a nekik egyházi vagy világi bírák által megítélt *esküt* sohasem személyesen, hanem csak tiszteik vagy ügyviselőik által kötelesek letenni. ²⁾

1528. Ferdinánd király nyílt levele az apácáknak megengedi, hogy holmijukat szabadon, és vámfizetés nélkül szállíthatják. *)

1538. János király megtiltja a katonákat az apácák jószágain elszállásolni. ⁴⁾

Elmondván csekély tehetségünk szerint az apácáknak kiterjedt sok jogait és kiváltságait, hátra van még a kolostor nevezetességeit és történetét napjainkig röviden elbeszélni.

A mi világi ügy mint egyházi ügyeik és házi dolgaikat illeti, az apácáknak külön *lirájuk* és esküdtjeik voltak a falun, melyben laktak, pereinek elintézésére, mint egy 111. Endre király előtt bizonyos föld miatt indított, s 1294-ben a szigetbeli szent-mihályi convent részéről történt per megszüntetéséből kitetszik ⁵⁾; fentebb említők, hogy a közvetlen felügyelet kezdettől fogva a *domokos* atyákra volt bízva, mely alól az apácák később II. Pilis bullája által 1458-ben jobbágyaik, javaik és jogaikkal együtt felmentettek; „a jurisdictione, dominio ac potestate, visitatione item et Correctione generális ac Provincialium Priorum ac Praelatorum Ordinis — salvo jure Patronatus Regii — eximuntur“ mondja az okmány, a budai káptalan 1459-iki átiratában. ⁶⁾

Ennek folytán parancsolja ugyanazon pápa 1460. az esztergami érseknek, hogy az apácáknak, a domokosiak

¹⁾ **Csar. Poson. 56. cs. 47. sz. Nevezett király 1117. megerősítésében.**

²⁾ **U. o. 58. cs. 36. sz.**

³⁾ **U. o. 44. cs. 38. sz. Hit.**

⁴⁾ **U. o. 56. cs. 82. sz.**

⁵⁾ **U. o. 49. cs. 3. sz.**

⁶⁾ **U. o. 54. cs. 30. sz. és 68. cs. 17. sz. Hit.**

által elfoglalt és elpredált jószágaik, és más szenvedett bántalmaik miatt gondnokot (Vicariust) nevezzen¹⁾; mely intézkedés azonban, úgy látszik, nem akadályozta, hogy a domokosiak az isteni tiszteletet, talán a szomszédban levő *minoritákkal* közösen ne végezzék.

Hogy a világiaknak a kolostorba való belépése, gyóntató választása csak az előljárók, a római egyház tulajdonába és jogába menvén pedig át az érseki hatóság alól kivett kolostor, csak magának a pápának engedelmével történhetett meg, következő okmányok által bizonyítatik:

1461. II. Pius bullája 1461-ből megengedi, hogy szükség esetében a főnöknő engedelmével, a perjelek és más tisztviselőknek szabad a kolostorba lépni, s egyúttal Földváry András domokosnak gyóntatóvá lett megválasztását helyben hagyja. -)

1472. A pápai követ megengedi *Szilágyi* Erzsébetnek, Hunyadi János özvegyének, hogy *Bak* Mihály özvegyével, egy már értes nővel, és más cselédekkel, mikor és hogy mehet a kolostorba, a nélkül, hogy a főnöknőnek jelentené.³⁾

1505-ben pedig Újvári *Bandell* Vincze, a domokos-rend generálisa levelet bocsát ki, mely szerint az apácák klastromát különös megkeresvény nélkül megvizsgálni, vagy gyóntatót nevezni, vagy beleegyezésük nélkül elmozdítani nem szabad.⁴⁾

A kolostor nevezetességi közé tartozik, hogy *Erzsébetet* (Izabella), László király nejét, férje, ki kun nők által behálozva a házasság szentségét megszegte, kegyetlenül bántalmazva e szigeti kolostor börtönébe záratta, mit a királyné már mint özvegy, 1289-ben kiadott levelében maga bizonyít híveinek, kik neki a budai szigeten a Mária egyházánál levő börtönében, hová férje László király záratta, az élet szükségleteit nyujták, a hírnökök harmadát Tiitös Busun (Tolna) — talán Büssü Somogyban? — adományozván.⁵⁾

Itt őriztetett bal újjá *Krisztus* urunk azon köntösének,

¹⁾ Theiner, *Mon. historica Hung. Sacrae* II. 352. I.

²⁾ *Clar. Poson.* 68. cs. 20. sz. Ered.

³⁾ *Mon. V. Bud.* 35. cs. 19. sz. Ered.

⁴⁾ *Clar. Pos.* 68. cs. 25. sz. Ered.

⁵⁾ *Cod. dipl.* V. 3. 461. I.

mely hajdan Kölnben a Rajna mellett tiszteltetett és melyet Franberger Tamás Miksa főherczeg káplánja, ennek es Frigyes császárnak jelenlétében niég 1474-ben ott látott.!)

Nem csekélyebb fontosságúak, bár ismeretesebbek szűz *Széni Margit* élete és csodatételei, melyeket legendája nap jainkig fenntartott.

Margit 1271. jan. 8-án halt meg e szigeti kolostorban, 29 éves korában, miután atyja Béla király már megelőzte ²⁾; hamvai úgy látszik az egyházon kívül (talán a káptalani házban) takarítottak el, mert 1523-ban Tamás érsek és apostoli nuncius engedőimével az áradásoknak kitett helyéből kivétetvén, illőbb és biztosabb helyre, a kolostor templomában a *nagy oltár előtt* lett, fa — bádog és vassal ellátott — és egy másik, vörös márványból valóba zárt koporsóban eltemetve. ³⁾

Szentségének híre, életében és halála után tett számtalan csudája után annyira megindítá a híveket, 'hogy 1276. bán már a második vizsgálat történt, kihallgattatván negyven, akkor még életben levő apácza. ⁴⁾ Szentté nevezését gyakran sürgettek a pápáknál, de hiában, míg III. Ferdinánd alatt végre 1641-ben Sartoris Antal teljhatalmazott által a pápához adott levelek folytán⁵⁾ a szentek (boldogságosok) közé igtattatott.

Fennmaradt a szent szűznek neve nemcsak a sziget nevében, melyen dicső életet bezárta, s mely „*Margit sziget*”¹⁾ nek neveztetik, de több kegyes cselekedet is megörökítő.

Így 1409-ben *Dominici* János bibornok pápai követ a szakadárság kiirtása végett mindazoknak, kik b. Margit testét a nyíllak szigetén ájtatosan meglátogatni fogják 40 napi búcsút engedett. ⁶⁾

1495. VI. Sándor pápa hasonló búcsút engedélyezett a

¹⁾ Tudományos Értekező I. 43. l.

²⁾ Pray, i. h. 229. l.

³⁾ Clar. Pos. 56. cs. 78. sz. — Ferrari, i. h. 275. l. — Archaeol. Közlemények 1861. II. 5. l.

⁴⁾ Sz. Margit élete, Praynál 356—376. II.

⁵⁾ Ecel. Cam. 45. cs. 9. sz.

⁶⁾ Cod. Dipl. X. l. 771. l.

kolostornak felszentelési évnapján azoknak, kik azt hét egymásután következő napon meglátogatják.¹⁾

Újabb időben szent Margit tiszteletére a szigeten, azon helyen, hol most a hajdani Szent *Mihályról* nevezett prépostság romjai látszanak, *kápolna* emeltetett és gr. Eszterházy, esztergami érsek 1739. máj. 3-án az akkor Budán létező clarissáknak megengedte, hogy felszenteltessék és benne minden hónapban, szerdai napon, egy mise mondassék.²⁾

Margiton kívül még több személyről van tudva, hogy vagy az apácák templomában, vagy a mellette fekvő kolostor kerületében lettek eltemetve. Hogy *V. htoán* király 1272 meghalván márványkoporsóban a nagy oltárnál, apáca leánya *Erzsébet* pedig a káptalani házban temettetett el, a Margit legendában³⁾ e szavakkal van elmondva: „Eu maga István kyral halála után yt temettete magát *az nagy Oltár mellett az Euangeliom feleu* az magas vereus marvan keu koporsó alatt. Leanyaya kedeg *Erzsebet* azzon temetteteek az Capitulum liazban, az fezeidet eleut.“ Ide sorolhatók még más e zárdabeli apácák, közöttük *Moys* nádor leányai Czeccilia és Juditli és több magán ember, mint *Pár is* fia Sándor nejével 1266. és *Morinn* gróf 1281-ben, kik mint a kolostor jótévoí fenn már érintett okmányok bizonyosága szerint, végrendeleteikben itt kívántak eltemettetni.

A török készülődések hírére az apácák már jó eleve elhagyni készültek harmadfél százados lakhelyüket, mit Lászlónak a domokosi rend főnökének levelei 1521-ből bizonyítanak, melyben kiközösítésnek büntetése alatt megtiltja az apácáknak, akár szüleik, akár rokonaik unszolására, az ő és a kolostorfőnöknő engedelmé nélkül a kolostort elhagyni, és máshová menni; megengedi azonban, hogy a leánykák kik nem mint apácák tartózkodtak a kolostorban szüleiknek visszaküldessenek.⁴⁾

Kitetszik innen, hogy az apácák csak a mohácsi csata után hagyták el a szigetet, hová a törököknek első elvonu-

¹⁾ Clar. Poson. 68. cs. 37. sz. Ered

²⁾ Jesuit. Bud. 12. cs. 4. sz. Hit.

³⁾ Praynál i. h. 359. l.

⁴⁾ Clar. Poson. 48. cs. 39. sz.

lása után visszatértek és 1529-ig maradtak; ezen évben ugyanis Báthory István kir. helytartó, nekik — kik az ellenségtől való félelem miatt javaikkal biztosabb helyre akarnak vonulni — menedéklevelet ad. *)

Az apácák' hazátlanul — *Nagyváradra* menekültek, és az ottani szent-jánosi kolostorban lakó elarissáknál befogadásra találtak, mit okmányok 1536, 1549, 1557 és 1563. igazolnak. *) Különösen 1557-ből megvan nevezett apácáknak benntiltása „a *nyúlok szigeti, most Nagyvárad mellett tartózkodó apácák'*.¹ nevében *Dersffy* István ellen, javaik után nem fizetett haszonbér tárgyában, hivatkozással a szalavári convent által 1549-ben kiadott hason okmányra²); a nagyváradai káptalan levele 1563-ból a szabad bormérésre vonatkozik a szigeti Nagyvárad mellett *Sz. János* kolostorában tartózkodó apácák jószágain. ³)

De Váradon sem volt állandó maradásuk, és Nagy-Szombatba a domokosiak *kér. sz. Jánosról* nevezett kolostorába mentek át, hol négy elaggott szerzetes is maradt. Fennvan Eustách, a rend gondnoka (procurator) és fővicariusának az austriai vicariusához 1567. írt levele, mely szerint a *nyulakszigeti, most Váradról* nevezett apácák, midőn már csak 18 voltak életben, a törökök és eretnekek dühe által kifizetvén, pápai engedélylyel *Nagy Szombatba* nevezett kolostorba költözködtek. ⁴) Az apácák Nagy-Szombatban elég szűk helyen laktak, míg Miksa császár a városnak megparancsolta, hogy kolostorba helyeztesse őket. ⁵)

*) Schier Xistus †) Nagyvárad helyett hibásan *Körmendet* tesz, hová a veszprémi apácák vonultak; ifj. Kubinyi Ferencz pedig ††) szinte téved, midőn a szigeti apácákat háromszor költözteti el, és kétszer hagyja visszajöni — harmadszori kiköltözésüket 1511-re tévén, pedig okmányilag †††) már 1536-ban, mint *Potentiana* főnöknőjük alatt Nagyváradon lakozék, említettettek.

¹) *Clar. Pos. 50. cs. 33. sz.*

²) *Eccl. Cam. 53. cs. 17. sz. Hit.*

³) *U. o. irreg. Más.*

⁴) *Act. Clar. Poson. 68. cs. 26. sz. Ered.*

⁵) *U. o. 47. cs. 24. sz.*

†) „*Buda Sacra*“-jában 77. l.

††) *Az archeologiai közleményekben 1861. II. 6. l.*

†††) *Act. Clar. Pos. 50. cs. 34. sz.*

Alig félszázad múlva végre *Pozsonyban* letek lakhelyet. 1615-ben ugyanis V. Pál pápa, Ferencz esztergami érsek és bibornoknak meghagyja, hogy a nagy-szombati kolostort, mely 40 év alatt kétszer égett el, s melynek temploma 25 év óta tető, boltozat nélkül volt, szüntesse meg, és az apáczákat kik még heten voltak, és alamizsnaért kijártak, más kolostorba tegye át, jövedelmeik pedig örök időre a *pozsonyi clarissákhoz* csatoltassanak.¹⁾

Ugyanazon évben II. Mátyás király az akkor a *posonyi clarissák* szívessége folytán a bold, Szűz Mária kolostorában levő nyulak-szigeti apáczáknak minden jogát és jószágát azoknak oly hozzáadással adományozza, hogy ha a szigeti apáczák más kolostorba mennének, nekik életjáradékot adni köteleztessenek, ha pedig a nyulakszigete a törököktől visszafoglaltatnék, a clarissáknak tett ezen adomány joghátrányukra nem válhatik.²⁾

Ezen szigeti apáczák közül némelyek más rendekbe léptek, némelyek megmaradtak: az utolsó, és már egyetlen 1637-ben még életben volt.³⁾

Tekintve az apáczáknak és cselédségüknek nagy számát, a kolostori épületnek és templomának nagynak kellett lenni. — Mint Ferrari munkájából (240—285. 11.) következtethető, a templomban a *Szűz Máriának* szentelt nagy oltáron kívül, volt még a *Szent-Kereszt* és *Szent Erzsébet*, IV. Béla nővéreinek oltára, melynél Szent Margit letett fogadás után nagy ünnepélylyel az apácza fátlyolt felvette. Ott volt Margit imahelye (oratórium), melyet szinte számára a chorus és a kolostor fala között készítették, melyet ő feszülettel, szentképekkel és ereklyékkal felékesített s melyet azért „*Szent Margit helyének*“ neveztek, és a hová vagy a chorusba, hol szintén egy Szent Kereszt oltár volt, eltemettetni kívánt. így felszerelve volt a káptalan helye is. A kolostorban *hetven* apáczaszoba, *ebédlő* (refectorium), és *hálószoba* (dormitorium) volt, melybe az ember a folyosóról jutott. A cho-

¹⁾ Act. Clar. Poson. 45. cs. 30. sz.

²⁾ U. o. 40. cs. 14. sz.

³⁾ Ferrari i. h. 550. 1.

rusban egy kis ablak az eget láttatá. Megemlítendő még a betegeknek való helyiség (valetudinarium), a társalgási szoba (Locutorium), melyben rostélyzott ablakon keresztül lehetett az idegenekkel szólni, és a „solarium“, fedett hely a szabad ég alatt; a kolostoron kívül pedig a bekerített udvar, hol az apácák sétáltak, végre *kert* és *gyümölcsös*. — *Temetőről* nincs szó.

Napjainkban mindezeknek csak emléke és csekély romjai maradtak fenn, melyek az itt tanyázott török őrség vad-ságáról és az idő mostohaságáról tesznek bizonyosságot.

Mit a törökök nem dúltak fel, azt a háborúk, az idő dönté romba. Omladékai majdnem a sziget közepén, a keleti Dunapart felé fekszenek, és napjainkig bokrok és gaz által ellepetve mostani állapotjukba az 1838-ki rettentő árvíz után, midőn a földet szabályozák, juttattak. Az itt dolgozó munkások ugyanis a templom belsejére találván, annak padozatját és falait egy és több ölnyi mélységben kiásták, úgy hogy majdnem az egész egyház kiterjedése, belső alkata, oszlopok részei, lépcsők, ékitvények és a torony tisztán felismerhetők. Ez alkalommal a templomtól jobbra eső falban valami 20 sírra akadtak, melyek közül az egyikben talált aranyos gyöngyös koronás, arany gyűrűs csontvázat, a tudósak V. István király testének nyilvánították.

Találtak még római sírköveket az egyház falában, és azonkívül emberi csontokat. Legnagyobb szélessége 37' 5", hosszúsága pedig 183' 9" volt, szentélye keletre, szemben vele a nagy, négyszögű torony, 4—5 lábnyi vastag falakkal nyugatra nézett; de kereszthajója nem volt, és így a szokott keresztalaktól elütött. A bejárás északra esett, hol a kolostor romjai láthatók. Az oszlopok és ékitvények maradványai majd román, majd góth stýle mutatnak, s ennélfogva különböző időkben történt építkezés tehető fel. A falak festve és arannyal voltak ékesítve. Ki erről bővebben akar olvasni, azt ifj. Kubinyi Ferencz értekezésére¹⁾, melyhez a templom és részeinek rajza van mellékelve, utaljuk.

¹⁾ „Margithsziget Műemlékei⁰ 1—20.11. Az Archaeol. Közlemények 1861. II. kötetében.

•Apácza perjel- vagy apátnők.

— *Olimpia* grófné, Margit életében¹⁾; — *Ezsebet*, V. István leánya²⁾; 1270—71. *Erzsébet*, Badobor leánya³⁾; 1276. *Katalin*⁴⁾, 1278. *Erzsébet*⁵⁾; 1332. *Katalin*⁶⁾] 1458. 1462. *Anna*, életfogytig megválasztva⁷⁾; 1503. *Zsófia*⁸⁾; 1523. *Ilona*⁹⁾; 1536. *Potentiana* (Nagyváradon,^{ü)}; *UjQiy. Fékétebátor* Frusina (N.-Szombatban)¹¹⁾; 1613. *Verebélyi Borbála* (Nagy-Szombatban).¹²⁾

3. §.

A DOMOKOSIAK HÁZA.

Napjainkban már kétséges, vajjon a domokosiaknak a szigeten conventjök és egyházuk, vagy pedig egyszerű, az apácza kolostortól különböző lakházuk, vagy pedig csak szállásuk volt az apáczáknál, midőn a szükséglethez képest Budáról hivattak? — A régiebbek: Pázmán¹³⁾, Szentiványi¹⁴⁾, Plodius János¹⁵⁾, Ferrari¹⁶⁾ mind kolostort emlegetnek, de nem templomot, mely szerint tehát a rendnek saját temploma nem lehetett; Pázmán és Ferrari szavai: „a domokosiak conventje a nyulak szigetén, a bold. Szűz Máriánál¹⁷⁾ bizonyítják, hogy a domokosiak templom nélkül lévén, az isteni

¹⁾ Ferrari 321. l.

²⁾ Vit. S. Marg. Praynál 359. l.

³⁾ Ferrari 320 l.

⁴⁾ U. o. 318. l.

⁵⁾ Clar. Pos. 68. cs. 1. sz.

⁶⁾ U. o. 39. cs. 8. sz.

⁷⁾ U. o. 64. cs. 30. sz., 68. cs. 17. sz.

⁸⁾ U. o. 50. cs. 31. sz.

⁹⁾ U. o. 64. cs. 36. sz.

¹⁰⁾ U. o. 58. cs. 34. sz.

¹¹⁾ Jes. Tyrn. 3. cs. 20. sz.

¹²⁾ U. o. 65. cs. 40. sz.

¹³⁾ Appendix 2. ad Synod. Dioecesis. Strig.

¹⁴⁾ Dissert. paralip. XLV. Fej.

¹⁵⁾ 2. könyv: de progressu S. Dominici per Italiam, 63. Fej.

¹⁶⁾ I. h. 507. l.

¹⁷⁾ Ad B. M. Virg.

tiszteletet az apácák Szűz Máriának szentelt templomában végzek.

Azonban ezen íróknak pusztá állítása — fokép miután mindannyian csak egynek szavait írják le — minden más adat nélkül a kérdést, vajjon a szigeten csakugyan „Convent“ volt-e? el nem dönti. Az eredeti okmányok, melyek közül sok fordult meg kezemen, mélyen hallgatnak, sőt mindenütt csak: „Prior Praedicatorum de insula“ és nem mint szokás: „Prior et Conventus“ vagy „Prior Conventus de insula“, említetik. De Ferrari állítása is ¹⁾, hogy a domokosiaknak, miután az apáczáknál az isteni tiszteletet végezték, a közelben valahol saját lakuknak kellett lenni (mit nem is vonok kétségbe), mert Buda messzebbre esik, a convent kérdését függőben hagyja.

Nagyobb nyomatéku IV. Sándor pápa 1259-iki bullája, melyben a magyar királyné kérelmére megengedi, hogy a király a domokosiaknak, az újonnan alapított apáczakolostorban való isteni tisztelet végzésére, a szigeten egyházat és conventet alapíthat²⁾; azonban ezen engedély soha foganatban nem ment, mert IV. Béla ugyanazon évi későbbi oklevelében a domokosiakra bízza az apáczakolostor „igazgatását, tanítás és üdvös tanácsokkal való támogatását,“ de klastromuk és templomukról nem emlékezik. ³⁾ Hozzájárul, hogy az oklevelekben csak perjel, gyóntató és hitszónokról van szó, kik talán még néhány szerzetest magukkal az isteni tisztelet végzésére, rendeltetésük teljesítésére elégségeseknek látszottak. Azonban huzamos sem volt a domokosiak lakása a szigeten, mert az apácák 1458. II. Pius pápa bullája által a rend perjelei és főnökeinek „joghatósága, vizsgálati és fenyítési joga“ alól felmentetvén, a domokosiak perjelükkel, úgy látszik, szigetbeli lakásukat elhagyták, a midőn az isteni tisztelet végzése a szigeti ferenczésekre háromolhatott.

Mindezekből kitetszik, hogy a szigetbeli dominikánus perjelek nem saját, hanem az apácák klastromának voltak

¹⁾ I. h. 522. l.

²⁾ Act. Clar. Pos. 68. cs. 2. sz.

³⁾ Pray i. h. 225. l.

főnökei, miért is a *szigeti apácák priorjának* is neveztettek¹⁾, és szakadatlan sorban következvén, alárendeltjeikkel az apáczakolostortól elkülönzött lakhelylyel bírtak, hol a vizsgálatra jövő és időző rendi és tartományi főnököket, minők voltak *Umbert* 1255, az apáczakolostori előljáró, *Marczell*, sz. Margit lelkiatyja, *Mihály* és *Péter* ²⁾, kíséretükkel befogadhatták.

A szigeti domokos perjelek névsora.

1255. *Umbert*³⁾; 1276. *Zakáni János*⁴⁾; 1288. *Kozma*⁵⁾; 1288. *Salamon* ⁶⁾; 1291. *Ugrin* Paraszt mesternek fia, Chák nemzetségből ⁷⁾; 1295. *Domonkos* ⁸⁾; 1301. *Simon* ⁹⁾; 1320. *Marczell*¹⁰⁾; 1329. *Simon* ¹¹⁾; 1346. *Bereczk*, (Briectius) ¹²⁾; 1351. *György* ¹³⁾; 1365. *György* ¹⁴⁾; 1391. *Gergely*,¹⁵⁾; 1393. *Gál*¹⁶⁾; 1397. *György*,¹⁷⁾; 1458. Perjelek többé nem említettek; egyedül *Asti* Konrád fordul elő, a theologia-tanára és a rend főügyviselője (generális procurator),¹⁸⁾; 1461. *Feuldvári* András, az apácák gyóntatója ¹⁹⁾; 1464. *Gyulai Ágost* deák, ügy viselőjük. ²⁰⁾

¹⁾ Cod. Dipl. VIII. 2. 276. l.

²⁾ Ferrari i. h. 228. 242. 267. II

³⁾ U. o. 229. l.

⁴⁾ Cod. Dipl. V. 2. 406. l.

⁵⁾ Clar. Pos. 39. cs. 22. sz.

⁶⁾ Cod. Dipl. VII. 2. 367. l.

⁷⁾ Schmitth Epp. Agr. I. 219. l.

⁸⁾ Mon. V. Bud. 15. cs. 6. sz.

⁹⁾ U. o. 33. cs. 12. sz.

¹⁰⁾ Cod. Dipl. VIII. 2. 276. l.

¹¹⁾ Mon. V. Bud. 33. cs. 12. sz.

¹²⁾ Clar. Poson. 54. cs. 10. sz.

¹³⁾ U. o. 42. cs. 5. sz.

¹⁴⁾ Cod. Dipl. IX. 3. 493. l.

¹⁵⁾ Mon. V. Bud. 2. cs. 16. sz.

¹⁶⁾ Clar. Pos. 42. cs. 5. sz.

¹⁷⁾ Mon. V. Bud. 22. cs. 23. sz.

¹⁸⁾ Clar. Pos. 39. cs. 6. sz.

¹⁹⁾ U. o. 68. cs. 20. sz.

²⁰⁾ U. o. 42. cs. 8. sz.

SZENT FERENCZ RENDŰ MINORITÁK KOLOSTORA.

A ferenczieknek nagy kiterjedésű rendje, assissi szent *Ferencz* által alapítván, több pápa által helybenhagyván, 1208-ban alakult meg. Az alapító által felállított első szabályzatot követők minoriták (*fratres minores*) vagy *mezitlábásoknak* nevezettek. Ezek ismét bárom részre oszlottak: deák neveiken „*Observantes*“ „*Conventuales*“ és „*Cajpucini*“ (csuklásakra). A legelső, az 1334-ben Della Valié János (Johannes de Vallibus) és 1368-ban Pál vagy Pauluccio által eszközölt átalakítás folytán „*fratres de familia*“^M, később „*de Observantia*“ nevet viseltek, „Minister“ és „Generális Vicarius“-ok alatt állottak, közkáptalanokhoz hívtak, és 1487-ben „*szabályozottakra*“ (*regulares*), kikot alkantari *Szent Péter* vezetett ismét vissza nagyobb szigorra — és szigorúbb rendtartásuakra oszlottak, mely utóbbiak *mezitlábások*“, „*reformátusod*“ vagy „*recollectak*“ — nehogy Kálvin követőivel összezavartassanak — nevet vettek fel.

A *conventi minoriták* azok voltak, kik felmentvény folytán enyhébb szabályzat alatt éltek, és 1517. külön testületre szakadtak, conventeket képeztek és ingatlanokat is bírtak. Ezek és a fennebbiek *Ferencziek* neve alatt tartományokra vannak osztva, melyek „*Capistran*“¹, „*Udv'özito*“, „*Mária*“¹ és „*László*“¹-ról neveztetnek. A Minoriták vagy kapuczinusok valamint azon mindkét nemű szerzetesekről, kik Szent Ferencz második és harmadik rendszabályát követték — kik közül az utóbbiak különösen számosan voltak — annak helyén lesz szó.¹)

A történetírók mind egyetértenek, hogy a nyulakzigeti minorita-kolostor 1270-ben IV. Béla király és fia István által alapított, melynek felépítését Pázmán 1272-re teszi.²)

A kolostor történetére nézve megemlíendő, hogy IV. Miklós pápa (1287—1292) azoknak, kik templomát meglátogatják és meggyónnak, búcsút engedélyezett, és benne lett a

¹) Greiderer, Germánul Franeiscana 1777. Föl. I. köt. 2—6. sz.

²) Caevapovics, Recensio etc. 200. 1. — Topog. Reg. Hung. 185. 1. és másut.

rendi káptalan 1288-ban — talán az első Magyarhonban — és 1308-ban megtartva. ¹⁾

A kolostori épületek és tartozékainak fekvése, kiterjedése, és építésére nézve nem csekély fényt áraszt a minoriták és a szomszéd apácák közt, a köztük fekvő terület határai, különösen a temető, a szónokló hely és kert, és más szükséges helyiségek miatt keletkezett sokféle perlekedés után, ismételve létre jött barátságos egyesség. 1278-ban ugyanis a magyarhoni minorita-főnök Adorjának indítványa szerint, a domokosiai és az azon rendű apáczakolostor közbejöttével, a ferencziek klastromának a falon kívül északra 33, délre 28, keletre pedig a közút között 1 cannányi *) széles, északra és délre hason hosszúságú tér jelöltetett ki, mely kiegyenlítésben a ferencziek megnyugodván jövőre minden perlekedésről lemondottak. ²⁾

Ezen nyilatkozat daczára a minoriták alig tíz év múlva területük további kiterjesztését kívánván, 1288-ban e célra főnökük István, Miklós guardian és több más guardian Pestről és Budáról, a domokosiai perjelei és a szigeti apácák főnökje összegyűltek, s a béke fenntartása végett nekik északra területüktől, a templomuk hajójához kapcsolt faltól kezdve 37 cannányi térséget adtak prédicáló helyre és temetőre; délre pedig, ugyancsak a templomtól számítva, 41 cannányit külső és belső clausurára, más építkezésekre és kertre, a kihalított térség hosszúságát mindkét részen falak határozták meg; feltehetően azonban kikötöttet, hogy nem szabad a falhoz közvetlenül valamit építeniük, hanem egy cannányi (10 lábnyi) szabad térnek kell maradni, hogy a tűzveszély elkerültessek; egyébiránt a szomszédoknak e tér művelése megengedett. ³⁾

*) „Canna“ Ducange szerint †), a nádtól, melyei hajdan mérni szokták, származik, és tíz lábnyi mértéket képviselt; mely értelmezés egészen megegyez a Canna értelmével jelen egyességben, melyben a „Canna muratoria communis“ négy budai röffel egyenlőnek mondatik, és csakugyan a röfföt 2V_a lábnek véve, négyszeresen kijő 10 láb hosszúság.

¹⁾ Greiderer i. h. II. k. 275. 1. és Csevapovich i. h.

²⁾ Act. Clar. Pos. 48. cs. 2. sz. Ered. függő peccs.

³⁾ Fejér, Cod. Dipl. VII. 2. 367. 1. A tartományi levéltárban felfedezte Gollésény Pantaleon atya provinciális.

†) Gloss. ad script. inf. et med. lat. I. k. 91. 1.

Ezen fekvést az apáczakolostor és a szent-mihályi prépostság helyezésével összevetvén, a ferencziek kolostorának a sziget déli részén, ott, hol még most nyugatról keletre futó nagy fal maradványai látszanak, és egy majorsági tér az egykori ház most vendéglőig terjed, kellett állni. Itt az alapító királyok felügyelete alatt a kijelölt terület éjszaki részén emelkedett a templom, kétségkívül keletre fekvő szentélylyel és kolostor, mely épületek a belső Clausurát képezék; ezeken kívül a fallal kerített téren volt a temető és prédicáló hely; a kert az országútnál délre és keletre esett. Ezen terület elégtelennek mutatkozván, 1278 és 1288-ban az apáczák beleegyezésével, kiké volt a sziget, tetemesen gyarapodott. Az északi fal — talán az, melynek romjai még meg vannak — és a déli, a keleti Dunaparttal, hol a kert és más épületek voltak, és a nyugatival a külső Clausurát képezék.

5. §.

MÁS ÉPÜLETEK A SZIGETEN.

A) A *királyi palota*, melyet IV. Béla király azonnal az apáczakolostor felépülése után annak szomszédságában díszesen építtetett fel, s a hol gyakrabban időzván és végre megbetegedvén május 5. 1270. — midőn Margit leánya még életben volt — püspökök és országnagyok jelenlétében meg is halt.¹⁾

B) Az *esztergami érsek vára, tornya és háza*. Ki és mikor építette? nem tudatik. Schmitth Miklós az érsekek és püspökök történetében²⁾, *Ladomér* érseket tartja alapítójának? mondván: hogy Fülöp, fermoi püspök, pápai követ, Kun László udvaránál 1285-ben Ladomér érseknél annak pompás és nyugalmas mulatójában, melyet a bold. Szűz Mária szigetén, Ó-Buda mellett építtetett, Tamás váci püspök, András esztergami nagyprépost és több másokkal, kik a budai zsinatra jöttek, több napot töltött.

¹⁾ Schmitth Épp. Agr. I. 183. I. — Engel, Gesch. des Ung. Reichs 1813. I. 389. I.

²⁾ A. Ep. Strig. 147. I. és Ep. Agr. I. 215. I.

Azonban, ha csak fel nem tesszük, hogy ezen házat *Ladomér* már előtte meglevő érseki épületekhez csatolta, őt kiról bizonyos, hogy budai prépostból lett váradi püspök és az érseki széket 1279—1299. közt birta — a *vár, torony és liáz* alapítójának nem tarthatjuk; mert hogy ezek már 1278 előtt állottak, kitetszik László királynak 1278. és 1282-iki kegyelemleveleiből, melyekben az egész szigetet, az esztergami érsek vára tornya és háza kivételével *Erzsébet* nővérének, szigetbeli apáczának, és így a kolostornak is adományozza.¹⁾

Ladomér ekkép ezen épületnek nem alapítója, hanem csak mint az érsekség tartozékainak birtokosa lévén, azoknak valamelyik elődje által kellett építtetniük.

Bizonyosabb fekvésük: a szigetéjszaki csúcsán állottak, hol még most is nagy falak nyomaiba ütközik a vándor, miből következtethetni, hogy a vár és torony a folyamparton a többi épületek pedig beljebb feküdtek. Ez raegczáfolja a véleményyt, hogy a sziget hajdan itt nagyobb kiterjedésű volt mint most. De szóljanak az oklevelek.

1285. László király helybenhagyja, hogy Ladomér érsek a fallal kerített, érseki házat és tornyot Tamás váczai püspöknek bérbe adta, mely okmány szerint: „Tisztelendő Tamás atya, váczai püspök elismerte, hogy nevezett tisztelendő Ladomér, esztergami érsek úrtól az ottani érsekségnek a Szűz Mária szigetének *felső részén vagyis végén*, Ó-Buda mellett, a Duna közepén álló falazott házat és kőtornyát más épületekkel egyetemben, ott lakás és tartózkodás végett, 8 évre bizonyos megállapodások és feltételek mellett átvette, és bírja.“²⁾

1294-ben III. András király megerősíté a cserét, mely szerint a *tengurdi* nemesek „a sziget végén Buda mellett fekvő“, biztosságukra szükséges érseki kastély és toronyért az esztergami érseknek a Dunántúl Esztergámhoz közel fekvő *Bulchu* birtokot adják, örökös joggal és szavatosság mellett.³⁾

*) Act. Clar. 38. cs. 58. és 59. sz. Ered. függ pecs.

2) Fejér, Cod. Dipl. V. k. 3. 294. I. Ered. a primási levéltárból.

3) U. o. V. k. 2. 296.1.

C) A *Szent János-vitézek háza*. Említetik László királynak 1278. és 1282. kegyelemleveleiben az apácáknak tett adomány alól kivett épületek között „exceptis dictis Claustris nec non Cctstro Cruciferorum domns hospitalis” etc. 1291. pedig IV. Miklós pápa megerősíti a sziget adományozását „falai, házai, földjei, utczája, mely a *János vitézek* várától kolostortok felé (t. i. az apácák kolostorja) vezet, jelen éz leendő lakhelyei és lakosaival.”¹⁾

Evvel előadtam mindazon egyházi és világi épületet, melyek a Szűz Mária szigetén okmányok és írók tanúsága szerint hajdan léteztek; hátra van még szemügyre venni azoknak védveit, kik szerint e szigeten még *Szent Pál* nevű falú és plébánia, és Szent Mihályról nevezett *cistercila* apátság állott.

Mi az elsőt illeti, nincs mit mondanom azon írók műveiből, kik netalán *Szent Pál* falváról írtak. Legyen elég Lombardi Mihály Magyarország Topographiájára, ki erről, mint legkevésbé sem kétséges dologról beszél”), utalnom. Mellőzvé, hogy az okmányok a budai szigeten levő faluról mélyen hallgatnak, magam is szerző véleményéhez csatlakozom, hogy e falu nem a nyulak szigetén — melynek alig két órányi kerületén annyi kolostor templom, palota, kastély, ház és kert mellett falunak helye sem lehetett; a mint csakugyan földjének legnagyobb része vakolattal vegyítve, mindenütt szétszórt épületekre mutat — hanem a felső, nagyobb, termékeny *ó-budai* szigeten állott.

Nem tudok nagyobb hitelt adni azon Íróknak som, kik szerint a nyulak szigetén *cistercita apátság* is virágzott, mert egyhangú állításukat semmi okmány sem támogatja. A dolog velejét Pázmán említi függelékében az esztergami zsinathoz: „1302-ben a szigeten ilyen apátság virágzott.”^{1,1)}

Pázmán tekintélye folytán a régiebbek mind, nem vizsgálva semmit, utána mondák. Schier Xistus az újabbak közül, tekintetbe vévén, hogy a szigeten ugyancsak Szent Mihálynak szentelt apátsággal a prémontreiek is bírtak, „Buda

¹⁾ Act. Clar. Poson. 68. cs. 7. sz. Hit.

²⁾ III. könyv XII. §.

Sacra"-jában 76. lap. azt állítja: „hogy 1302-ben cisterciták telepedtek oda, vagy mert a korábbi lakók (a premontreiek) az akkori zavaros idők miatt önként eltávoztak, vagy mert kegy uraik őket elparancsolták.”¹⁾

Nem szerencsésebb Czinár, Fuxhoffer kiadója ¹⁾, ki, miután Schier ellen igen helyesen megjegyezte, hogy semmi nyoma, miszerint a premontreiek és cisterciták egymás után bírták az apátságot; hogy 1302-ben a zavarok között alig jutott valakinek eszébe kolostort alapítani, s hogy végre a premontreieket még azután is a szigeten találjuk; azon helytelen nézetet fejezi ki, hogy a két rend egyidejűleg két különböző, de mind egyik *Szent Mihály* nevét viselő kolostorban lakott a szigeten, mert, mint mondja, az íróknak egybehangzó állítása szerint ott 5 szerzetes rendnek volt egy időben lakhelye.

Azonban fennebbi állítások mind csak Pázmán szavain, illetőleg az általa a régi kolostorokról készített jegyzéken alapulnak, és kiki könnyen átlátja, hogy kolostoroknak, helyeknek, évszámoknak elszámálása, melyeknek emléke jobbadán már rég feledésbe ment, kellő segédeszközök nélkül, nem annyira biztos tudomás mint hozzávetésnek műve lehet.

Akár szolgált a cistercita apátságról való véleménynek alapúin azon körülmény, hogy a szent-mihályi prépostok közül a 13 század végén és a 14. elején, némelyek — mint *Márton* — magukat apátoknak (mint a cisterciták) nevezék, akár bírtak talán a cisterciták apátságot egy más, szomszéd dunai szigeten; annyi bizonyos, hogy a kamarai levéltárban a nyíllak szigetére vonatkozó több száz eredeti okmány között egyben sincs nyoma a cistercitáknak, mi mutatja, hogy a c. rend a szent-mihályi premontreikkel felcseréltetik, s valósággal soha sem székelt a szigeten, bár ezen apátságnak czime — épen a Pázmánféle jegyzék alapján — legfelsőbb helyről még most is adományoztatik.

¹⁾ II. R. 34. és 100. 11.

IV. FEJEZET.

Ú J B U D A V Á R ,

MÁS NÉVEN PESTI ÚJ-HEGY.

1. §.

MÁRIA MENNYBEMENETELÉRŐL NEVEZETT PLÉBÁNIA TEMPLOM.

Mellőzve, mit a történetírók, kik Új-Buda várát, nyilván valólag az ó-budai Búd várral, összezavarják, a pesti új-hegyi vagy új-budai vár eredetéről mondanak; — különösen hogy már régen a tatárjárás előtt, vagy még Szent István király, vagy a budai prépost által alapított vár e hegyen *) — történetileg csak az bizonyos, hogy IV. Béla Dalmatiából, hová a tüzzel-vassal dúló tatárok elől futott, vissza térvén, 1245 körül a hegyen — mely, úgy mint szomszédja, a mai Gellérthegy a pesti határhoz tartozott, és pesti új-hegynek neveztetett—biztosság kedvéért várat kezdett építeni, falakkal, bástyákkal, hová külföldről számos lakót hívott és királyi palotát építtetett, mit 1255-ben a nyulakszigeti apácák részére kiadott oklevelében e szavakkal említ: „inter alia Castra, defensionis regni congrua in Monté Pestiensi Castrum quoddam ex/rui fecimus, refertum multitudine hominum numerosa. 2)

A *Mária templom* eredetéről bizonyosat nem mondhatni. Vannak, kik építését *Szent István* tiszteletének az Isten-anya iránt tulajdonítják, mit támogatni látszott a Buda visszafoglalása után a templom nagy oltarán olvasható felírás: „e

1) Miller Férđ. János, *Epitome viciss.* 7. 1. — Bel, Hung. nov. III. k. 190. 1. é6 mások.

2) Schmitth, *Episc. Agr.* I. 171. 1.

templomot 1015. Szent István alapítá, I. Mátyás 1470. megnagyítá, és I. Lipót 1686. a keresztény vallásnak visszaadta.

A néphit sz. Istvánnak tulajdonítá ez épületet; minek a jézsuiták nem is mondtak ellent. Azonban ki mondhat döntő véleményt oly homályos dologról? ki áll jót, hogy az István által alapított templomról hit nem későbbi kor koholmánya-é? vagy hogy a szent király építménye nem állott más, habár szomszéd helyen? *) Nagyobb fontosságú megtudnunk, ki építé, mikor és kinek költségén az újabb épületet?

Hogy e templomnak első alapítói a IV. Béla alatt a pesti új-hegyre települt *némát polgárok* voltak, kitetszik azoknak a magyarokkal 1392 körül kötött peregyességéből, melyben állítják: „hogy nevezett bold. Szűz Mária templom kezdettől fogva a németek által alapítatván. egyedül ezek által építettett és szereltetett fel⁴⁴, bár a magyarok azt, hogy csak ők egyedül tették, tagadták *); egyébiránt ki állítaná, hogy a németeknek már első letelepedésükkor sem volt külön plébániatemplomuk?

A fennidézett 1255. jul. 25. kelt okmányban a Mária templomról még csak mint *építendőrről* van szó: „etjus patronatus, quod in Ecclesia tí. *Mariae in ipso Castro construenda nobis utpote pctrone competit*^a—és tovább: „cui in ipsius Ecclesiae *primaria et ante omnem consecrationem fundat ioné, StrigonienSis Archiepiscopi consensus accessis*“, mely szavak egyúttal sejtetik, hogy akkor már a várban létezett egy *Mária templom*, mert különben a király „kegyúri jogról, mely előbb őt illeté^{1,4} és „első alapításról⁶ (*primaria fundatione*) nem szólhatott volna.

Ezekből látszik, hogy a Bőid. Szűzről nevezett templom 1255-ben még nem volt megépítve (illetőleg átalakítva); fölépülhetett mintegy 10 év alatt, mert IV. Béla 1269-ben kelt okmányában, melyben a veszprémi püspökségnek a

¹⁾ Szent Gellért legendája szerint, nevezett Szent a pesti (azaz a budai részen fekvő *kis-pesti*) *Mária* templomában lett eltemetve.f)

²⁾ Bel, Hung. Nov. III. k. 445.1. és másutt.

³⁾ Schier, Buda Sacra, 17. 1.

⁴⁾ V. o. Podhradzki, Buda és Pest. 75.1,

budai káptalan által bitorlott dézsmát a vaali kolostor, a Buda melletti Sz. Jakab és a *budai hegyen lévő Szűz Mária egyház után*, visszaadja, az utóbbit „*újonnan épílt*”¹⁾-nek nevezi.!)

Jóllehet e nagyszerű épület — mely 12 oszlopon nyugodva 8½ öl magas, 21° 1' hosszú, 12° 1' széles három hajójával oszlopain, bolthajtásán s egyéb részein a 13. századbeli egyszerű csúcsíves stílyt tünteti fel, még is alig hihető, hogy mostani nagyságában már IV. Béla alatt lett befejezve, az első oszlopok a bejárásnál a fejükön levő gazdagabb *diszitményeikkel*, a torony alatt jobbra eső lorettoi kápolna kitűnő csínjával, későbbi korszak építésére mutatnak. Úgy vélem tehát, hogy IV. Béla a régi templomból, gyarapítván azt, újat csinált, melyhez ismét Lajos vagy Zsigmond királyok többet építettek, I. Mátyás király pedig, kinek czimere a torony déli ablakában az 1476. évszámmal látható, a művet új torony és karnak építésével befejezte.²⁾

A templomnak úgy a régi mind újabbnak kegyura IV. Béla király volt, ki jogát a fennérintett 1255-iki oklevélben a szigeti apácákra ruházta át. Ezen a czimen, vagy a helyett, az apácák az egyház jövedelmeinek két harmadát húzták, egy harmadrész a szolgálattevő papoknak maradván? mit azonban az érsek később akként módosított, IV. Honorius pápának 1285-ben adott beleegyezésével, hogy az apácák csak egy harmadot, a papok pedig két harmadot kapjanak.³⁾

Ezen és más az egyház ellen való igényükről is lemondtak az apácák, a köztük és Hermann plébános közt a veszprémi püspök előtt fennforgó ügyben, midőn a plébános és a budai polgárok a Duna mellett évenkénti 5 márkán bérbé adott hévízi fürdőt átengedték, és minden levelüket kiadták; Lajos királynak 1355-ben kelt bizonyosság-, és Zsigmondnak 1417-beli megerősítőlevele szerint.⁴⁾

Jóllehet a plébános nevezés a kegyuraságnak legkivá-

¹⁾ Act. Jesuit. Bud. 9. cs. 7. ez. A győri kápt. átíratában 1330.

²⁾ U. o. Schier i. h. 17. 1.

³⁾ Theiner Vet. Mon. Hist. Hung. Sacrae, 1859. föl. I. k. 353. 1.

⁴⁾ Act. Clar. Pos. 39. cs. 11. sz.

lőbb joga, meg sincs semmi nyom az okmányokban, hogy az apácák azt valaha gyakorolták volna, miből következik hogy a plébánost mindig a polgárok választák, adták légyen e jogot a királyok önként, vagy kéréseikre, mit okoskodásuk¹⁾ is bizonyít, bizonyos ügyben, „miután a mondott időtől jelesen a templom alapítása és felépülése óta a kegyúri jog vagyis a plébános jelölése mindig a németeket mint azon egyház kegyurait illette.[^]

E templom, melyet a többi lakosokat számra és tekintélyre felülmúló németek birtak, fő- és anyaegyháznak volt elismerve. Ez a várbeli *Sz. Magdolna*, és a külvárosi *Sz. Péter* vértanú magyar plébániák részéről később megtámadtatván 1257-ben végeztetett, hogy mindkét templom a *Mária egyháznak* évenként 9 ezüst markát fizetni tartozzék.

Ezen alárendeltséget megdönteni 1366-ban az ügy újra felelevenítettet, és végre 1390. — megállapítottván, mindegyik plébánia határai — választott bírák által ekkép intézetek el, hogy a Magdolna egyház plébánosa évenként egy ezüst markát legyen köteles fizetni.²⁾

Javadalmazáskép bírt a templom több házat is Budán, melyeknek lakói részint kézi munkára, részint bizonyos évi díj fizetésére voltak kötelezve.³⁾

Nem cselekszem talán kelletlen dolgot, ha az olvasónak egyetmást a templom hajdani *kápolnáiról, oltáraitól* elbeszélek. A templomhoz kapcsolt délre eső temetőben, mely, mellett a plébánosnak és a szigetbeli apácáknak házai állottak, bizonyos *Ulving* vagy *Uilveng*, máskép *Wiung* gróf, budai polgár, I. Károly alatt *István, László* és *Imre* három szent királynak, nem különben XXII. János pápának 1334. kiadott búcsúlevele szerint, *Sz. Ferencz* hitvalló, a 11000 *szűz* és *Sz. Ilona* tiszteletére kápolnát építtetett, javadalommal ellátott, és oda négy káplánt rendelt, mindennap miséket mondani.⁴⁾ Rector volt itt 1347-ben *János*⁵⁾, 1485-ben *Jakab*

¹⁾ Schier 18. 1. 4 '.

²⁾ Bővebben Schiernél i. h. 24—29. 11

³⁾ U. o. 20. 1.

⁴⁾ Theiner, i. h. I. 600. 1.

⁵⁾ Mon. V. Bud. 21. cs. 4. sz.

tulajdonosa azon budai háznak, melyben *Gcréb* Igazié, erdélyi püspök és *Kér észt ély* erdélyi kanonok laktak.¹⁾

Egy más kápolnát a templom oldalában, *Szent László* hitvalló tiszteletére ugyanazon *Ulving* alapított, a melyre való kegyúri jogot kis unokája *Somi* Gáspár 1519. a sághi premontréi Conventre ruházta, ugyanazon évi királyi, és 1521. pápai helybenhagyás mellett. -) Rector itt 1392-ben a morva születésű *Péter* volt, *Miklós*, *Péter* és *Balázs* káplánokkal. ³⁾ 1447. pedig *Somi* János, az alapító unokája.⁴⁾

A harmadik kápolna, a templom északi részén „*Minden Szentek*” tiszteletére, *Garai* Miklós által lett temetkezési helyül építve misealapítványokkal lelke üdvösségére, mihez még *Garai* Jób unokája Bajt és Halapot (Komárommegyében) adományozá.⁵⁾

Hogy a templom ezen oldalán is egykor temető volt, igazolja a templom és a kamarai épület hátulsó sarka között néhány hóval ezelőtt egy két lábnyi mélységben talált sírkő. Ennek alakja hosszúkás négyszög, melynek felső oldal szögletei elnyesvék, és 0 láb 9 hüvelyknyi hosszú, s 4 lábnyi széles; 4 hüvelyknyi domború és széles ráházata pedig következő feliratot tartalmaz: + AnNO * Dnl-MILLESIMO CCC Onl. DO. OBIIT. IOHS. MAGERDORF.

Kívánatos, hogy a részben olvashatlan betűk által az év és az írás kiegészíthetessék; a már töredezett kő pedig a Múzeum birtokába jusson.

Az oltárok közül 1375 és 1461-ben *Krisztus szent testének* oltára említetik, melynek gondnoka I. Mátyás alatt *Gergely* volt ⁶⁾, és mely Budán házzal birt, egy társulat (confraternitas) melynek főnöke 1508. *Harbar* János budai polgár volt.⁷⁾ 1506. *Szent Katalin* oltára és társulata fordul elő. ⁸⁾

¹⁾ *Kovachich*, *Form. Solenn. Styli*, 365. l.

²⁾ *Eccl. Cam.* 43. cs. 2. sz. 33. cs. 75. 76. sz. 34. cs. 2. sz.

³⁾ *Schier* i. h. 45. l.

⁴⁾ *Eccl. Cam.* 42. cs. 2. sz.

⁵⁾ *N. R. A.* 1525. cs. 23. sz.

⁶⁾ *Kovachich* i. h. 402. l.

⁷⁾ *Mon. V. Bud.* 21. cs. 4. sz. — *N. R. A.* 1525. cs. 23. sz. — *Eccl.*

Csm. 51. cs. 4. sz.

⁸⁾ *N. R. A.* 1561. cs. 6. sz.

Nevezetes, hogy 1456. III. Calixt pápa László király kérelmére S. Angelo János bibornokot felhatalmazá, hogy a plébániából prépostságot csináljon társas káptalannal, s e célra a benedek-rendi zecki (máskép tán Bataszék) kolostort vele egyesítse ¹⁾, azonban ez ügyben semmi sem történt, mert a templom régi állásában maradt, s egy a királyi palota előtt újonnan épült — megkülönböztetésül „új“ és „kisebbének nevezett, Sz. Mária templom lett a szent Zsigmondi prépostsághoz csatolva, a zecki kolostorra nézve sem törtévéen változás.

A templom, melyet királyaink I. Lajos király óta, ki állandóan Budára telepedett, látogattak, melybe az ellenségen nyert diadalmi jeleket vitték, melyben az államszerződéseket kihirdették, és házasságaikat kötötték, régi fényében diszlett János király haláláig, a midőn a török 1541-ben Budát megszállván mecsetté változtatta, cs csak Budának visszafoglalása után lett 168G. korábbi rendeltetésének visszaadva.

A plébánosok névsora.

1257—70. *Keresztesy*¹⁾; 1282—1303. *Albert* ²⁾; 1316. *Hermann*³⁾; 1320. *Péter*, ki alatt az egyház jövedelméből 1317 1320 évekig kijárt pápai adózás tett 48 budai ezüstmárkát⁴⁾; 1342., 1346. 1347. *Miklós*, ki a szigeti apácák házait a temetőben elfoglalván és oda palotát építvén, a támadt pert befejezte és magát évenkénti 20 márka fizetésére kötelezte⁵⁾; 1349. 1355. *Hermámig*; 13GG.—1392. *Miklós* ⁶⁾; 1404. *János*, Zsigmond király titkára, kit az esztergami érsek joghatósága alól kivett, és csak a királynak

¹⁾ **Koller. Epp. Quinq. III. k. 418. l.**

²⁾ **Schier i. h. 21. 22. ll.**

³⁾ **Cod. Dipl. VIII. 1. 69. l.**

⁴⁾ **U. o. VIII. 7. 116. l.**

⁵⁾ **U. o. II. 101. l.**

⁶⁾ **Act. Clar. Pos. 54. cs. 40. sz.**

⁷⁾ **Schier i. h. 22. l. és Clar. Pos. 49. cs. 18. sz.**

⁸⁾ **Schier i. h. 22. l.**

rendelt alá ¹⁾); 1415. *Eck* (vagy *Vak*) János, pécsi prépost²⁾); 1417. *Márton*, plébánia házát Tyrnauer farkasnak eladja³⁾); — *Albert*⁴⁾); 1460—61. 1465. *Aloth István*, a királynak és Cilley Ulriknak (?) kancellárja, Budán lett eltemetve.⁵⁾); — *Angelus* ⁶⁾); 1485. 1487. 1490. *Márton* mester és orvos-tudor ⁷⁾); — *Hanel* Mihály. ⁸⁾

Volt még a templomnak egyházatyja vagyis javainak gondnoka, és a városi tanács kebeléből ügyvédje (Syndicus); ilyenek voltak: 1392. *Nadler* Mihály, egyház gondnok⁹⁾); 1461. *Münzer* János, ügyvéd és város bíró ¹⁰⁾); 1477. *Granather* Hermann egyházgondnok.¹¹⁾

2. §.

A NEVEZETT MÁRIA EGYHÁZ, MINT A JEZSUITÁK TEMPLOMA, S AZOKNAK COLLEGIUMA TARTOZÉKAIVAL.

Buda várának visszafoglalása után a fejedelem és püspökök igyekeztek a törökség által vert sebeket behegesztetni, templomokat építeni, a szétszórt szerzeteseket visszahívni és nekik új lakhelyeket adni — így Buda várba a *Jézus* rendiek jöttek.

Két hónappal ugyanis a vár bevétele után, 1686. nov. havában, néhány jezsuitának, kik a vízi kapu mellett a mai hadparancsnoksági épület helyén fogtak lakást és egy kápolnácskát építettek a *hold. Szűz* szobrával, a mai dísztéren a lerombolt *Magdolna* templommal együtt, 40 ölnyi térség adatott át; 1687. pedig *Beck* báró várparancsnok pártfogása

¹⁾ Pray, Hier. I. 69. l.

²⁾ Schier i. h. 22. l. — N. R. A. 1617. cs. 12. sz.

³⁾ N. R. A. 1549. cs. 107. sz.

⁴⁾ Clar. Pos. 41. cs. 75. sz.

⁵⁾ M. V. Bud. 35. sz. 12. sz. — N. R. A. 1525. cs. 23. sz. —

Schier, 22. l.

⁶⁾ Clar. Pos. 41. cs. 75. sz.

⁷⁾ Schier i. h. 22. l.

⁸⁾ U. o. 23. l.

⁹⁾ U. o. 20. l.

¹⁰⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 47. sz.

¹¹⁾ Kovachich, Form. sol. Styli, 409. l.

folytán, nagyobb és alkalmasabb helyet nyertek a *hold. Szűz Mária* nagyobb temploma mellett. Atköltözésük 1687. évnek advent első vasárnapján történt; Kollonics bibornok tartá őket, és adta át nekik a templomot, elbocsátván az eddig ott plébánoskodott ferenczrendüeket. ¹⁾

Meg kell itt röviden említenünk *Széchenyi* György esztergami érseknek 1687. martius 19. kelt három alapító levelét, melyek közül az első *Jezsuita collegitímnak* és *akadémiának*, a másik *papnöveldeknek*, a harmadik világi, főkép nemes ifjak *convictusának* felállítására vonatkozott. Ezek mellett a rend nevezett *Mária* templomát, melyet *Magdolna Eleonóra* császárné öltönyökkel gazdagon felszerelt, kapta, az evvel összekapcsolt valamint több külvárosi plébániával.

A collegium tartására *Nesider* mezőváros és uradalom lett 100,000 frt. értékben kijelelve, a papnövelde a *kőszegi* 80,000 frtnyi jószágot kapta, a convictus a 30,000 frt. értékű *Nyúlás* mezővárost. Mindezekre nézve I. Lipót császár 1696. adta ki megerősítő, illetőleg adománylevelét; új adomány czímén adta a Buda mellett fekvő *Török Bálint* falut, és 1700. több alább nevezendő budai városi telket.²⁾

A templom és élésház (a mai iskolaház egy része) közt fekvő collegium, mely magánházakkal 41 ölnyire terjedt, és a későbbi kamarai épületnek egész területét elfoglalta, iskolák, papnövelde, convictus és más városi és városon kívüli telkekkel a budai igazgatóság által a rendnek átadatván, Buda városnak birtoklevelei 1703—1708. keltek.³⁾ Erre vonatkozik a váczai káptalannak jelentése is 1701. a jezsuitáknak birtokaikba lett tiszta beiktatásáról.⁴⁾

Allandójbirtokot szerezvén a rend 1687. a templom belsejének megújításához, és a szükséges építkezésekhez fogott: hét oltárt emelt és kivitetvén a toronyban levő nagy mennyiségű lőport, harangot, orgonát, a kormos falak befedésére kárpiptokat szerzett. Ilyetén költségre 1689 óta 45,076 frt. fordítta-

¹⁾ Jes. Bud. 10. cs. 9. sz.

²⁾ U. o. 1. cs. 1. 2. sz. Hit.

³⁾ U. o. 1. cs. 7. és 14. sz.

⁴⁾ U. o. 17. cs. 14. sz.

tott, mely összeghez a tartománybeli jezsuiták 3550 írtal járultak.

Collegiumul északra a templom mellett az ott álló regi fal helyébe 1088. két emeletes ház épült, melynek felső részében 12 páter számára lakás, alsó részében pedig iskolák, konyha és más szükséges helyiségek voltak.

A papnövelde és convictusnak 1702-ben már létezett alapfalain, 1712-ben az alsó folyosón a *museum-* és *ebédlőterem*, a várfal felé fekvő kisebb collegiumban pedig a *hálószobák* készültek el, a helyiség azonban még kellőleg felszerelve vagy elég tágas nem lévén, a következő évben a *Scnoeidler* ház az úriutczában lett évenkénti 200 rénes írton kibérelve; 1714-ben elkészülvén a növeldei épület, 7 középső fallal, három folyosó és 80 ablakkal, a 20 növendék és a convictus-beli résztint lizető, résztint ingyenes ifjúság visszament. Épült még *istálló*, 9 lábnyi magas fallal kerített udvarral; a kisebbik udvarból egy kis részt a szomszéd *Pasin ger* festőnek engedtek át.¹⁾ A papnöveldének építése 1710-ig 11,354 frt. 20 kr., a convictusé 4075 frt. 20 kr. került.

1 723-ban tűzvész által majdnem az egész vár elpusztulván, a templom teteje is leégett, a nagyobb toronyban 4 harang megolvadt, az óra megromlott, a kisebbik torony pedig a templom csúcsán két harangjával leomlott, a templom homlok fala a fehérvári kapunál levő lőportár fellobbanása folytán összeroskadt, a bolthajtást betörte, a kart a kitűnő orgonával összezúzta, s a tűz magába a templomba hatván? az értéke és műbecse által kiváló *Szent Kereszt* oltárt elhamvasztotta.

Hason sors érte a papnöveldét és convictust, úgy hogy új növeldét kellett építeni, most már a templom déli oldalára, hol napjainkban a m. k. pénzügy minisztérium hivatalaszobái (Bureaux) állanak. — A templom is helyreállítván, tornya 1725. sep. 25. lett a kupolyával befedve, a következő latin chronosticonnal: „Sít LaVs Deo, assVMptaeVe In CoeLos Vlrgrlnl“; 1740-ben a tetőn levő kétlejjii sást a szél lehordván, 1759. oct. 3. a toronyra kereszt jött, e chronosticonnae:

¹⁾ Jes. Bud. 10. cs. 9. sz., 18. cs. 16. sz.

ArMlger VnDe stettl, sint saCra slgna LoCo. — Midőn 1841-ben a régi rozzant tetőt egy más ideiglenessel, mely a város szégyenére még most is meg van, helyettesíték, akadtak e felírásokra.¹⁾

A jezsuiták tanodája vagyis Akadémiája ott volt, hol most az úgynevezett „praesidialis“ ház van, és 1747-ben lett befejezve²⁾; befejezésére 1710 *Poscli* György házfőnök és plébános a költségeket a megholt kalocsai érsek hagyatékából, ki a collegiumnak járó plébánusi bortizenhatodot bérben bírta volt, kérte kifizettetni. *)³⁾

Az alsóbb és felsőbb iskolákat eleinte Pestre kellett volna áttenni, és Budán csak a rendháznak és grammatikai osztályoknak maradni, azonban 1713. elhatároztatott, hogy a tanodák mind Budán maradjanak.⁴⁾ A budai akadémiái tanárok, hat világit kivéve, kik a deák iskolákat taníták, mind jezsuiták voltak. A felsőbb tanulmányok nyolcz áldozár kezében voltak, kik közül egyik a mennyiségtant, másik az erkölcsant és észjogot, harmadik a logikát és methaphysikát, a negyedik a természettant, az ötödik az egyházi jogot (sacros Canones), a hatodik a szentirást, a hetedik és nyolczadik a theologiát adta elő; valamennyi felett pedig igazgatóul egy kilenczedik állott.⁵⁾ A kis papoknak házi rendszabálya ugyanaz volt mint a bécsi Pázmán-intézeté, ugyanaz volt a ruházat is, kék köntös és köpönyeg.⁶⁾

A fennérintett alapítólevelek és Széchényi György esztergami érseknek 1687-beli különös adománya folytán a budai jezsuita rendház a várbeli és külvárosi *kegyúri jogot* és plébániákat kapta, mit Kollonich bibornok érsek 1(395. megerősített.⁷⁾

*) A jezsuitarendnek eltörlése után 1773. ez épület a magy. kir. tud. egyetemnek, ez által pedig 1784. más épületekért a kincstárnak lett cserébe átadva, mely azt elnöki háznak használta, f)

¹⁾ A kain. levelt. jegyzőkönyv. 1841. 244. az.

²⁾ Miller, Építómé sat. 89. 1.

³⁾ Act Eccl. Cam. irreg.

⁴⁾ Act. Jesuit. Bud. 18. cs. 16. sz.

⁵⁾ U. o. 1. cs. 44. sz.

⁶⁾ U. o. 18. cs. 16. sz.

⁷⁾ U. o. 9. cs. 9. 10. sz.

f) N R A. 1850. cs. 10. sz.

Ily messze terjedő kiváltság által természetesen másokon sérelem esett, kik aztán, hogy jogaikból végkép ki ne essenek, barátságos egyességeket kötöttek. 1702. a kapuczinusok főnöke megengedi *Raspasányi* Tamás jezsuitának, hogy a rendnek templomában a vízivárosiján, a mecset mellett, mind addig mint helyettese a plébánusi tisztet viselje, míg a *Szent Anna* plébánia templom fel nem épül. *)

Keményebben védé jogait az esztergami káptalan leveleiben a budai jezsuita házfőnök és plébánoshoz, ki a budamelléki *Scissad* terület bortizenhatodát követeli: „a sasadi plébánia — mondá — mindig a budai plébániától különböző és a rendes joghatóság alól kivéve volt, s a káptalannak adomány alapján a plébániára dologbeli kegyúri joga van. ⁹⁾”

Vége 1723. juh 5. a város és a rend közt a kegyúri jogokra nézve, hogy sokféle villongásnak vége szakadjon, egyesség jött létre, mely szerint a vári és épülőben levő vízi városi a rendnél maradt; az *országúti, újlaki, tabáni* plébániák pedig a városnak engedettek. ³⁾

A Mária székes egyház állapotára nézve a kánoni vizsgálatok és más feljegyzések következőket tartottak fenn:

Oltár volt benne az 1753-ban *EszUrházy* Pál gróf által emelt, *Mária mennybemenetelének* szentelt nagy oltárral tizenhárom, ugyanannyi mint napjainkban, melyek közül a *Szent kereszt* oltára, melynek 1722. a pápa búcsút engedélyezett, sa *Szentháromság* oltára, mind a kettő a nagy oltár oldalában; és az *Órangyal* oltára vált ki különösen. ⁴⁾

Társulatok (confraternitates) voltak a „*haldokló Krisztus*” és a „*fájdalmas anyáról*” nevezettek; a tanuló ifjúságközt pedig „*a szűz Mária*” és „*Sz. háromság*” nevét viselők.⁵⁾

Az alapítványok közül ismeretes: 1) *Mertz* Miklós, budai polgáré, 500 ft. a lorettoi kápolnában égő örökös lámpára, 1707-ből. 2) 1719. b. *Leffelholz* budai várparancsnoké, 300 ft. ugyanazon kápolnában, melyben el is temettetett,

¹⁾ Act. Jes. Bud. 11. cs. 29. sz.

²⁾ U. o. 13- cs. 27. sz. Ered.

³⁾ U. o. -1 cs. 38. sz.

⁴⁾ U. o. 8. cs. 12., sz. 19. cs. 1. sz.

⁵⁾ U. o. 3. cs. 5. sz., 10. cs. 12. sz.

mondandó ünnepélyes misére. 3) 1725* *Rraty* Fortunát cs. k. építészé, a *haldokló Krisztusról* nevezett társulat számára 300 fit., hogy minden csütörtökön estéli harangozás után, és pénteken 11 órakor harangoz tassék, mi még mai nap is gya korlatban van. 4) Végre *Thentscher* Ferencz, Kheri ezredbeli kapitányé 500 frtos, az *Őrangyal* oltára mellett eltemetett Anna Therezia nevű nejéért ugyanazon oltárnál mondandó ünnepélyes misére.!)

Harang a nagyobb toronyban öt volt; a *temető*, mely fakerítéssel bírt, a templom és *plébániához* közel, a váron kívül (a falak aljában) feküdt.

A collegium a budai kam. igazgatóság által oda enge- dett városi területen fekvőségekkel birt, úgymint a *József*-, most Kálváriahegyen az országút külvárosban, 1703-iki városi telekkönyv szerint¹⁴⁾; az augustinusok szomszédságá- ban majorjuk és kertjük volt; ugyanazon halmon egy 1035 □ölnyi területük az ott lévő *kápolnákkal*, azonfelül 40 hold szántóföld és 15 fertály szöllejiik. Többi birtokaik, úgymint szántóföldek, szőlők, Szent Pál völgyében, és a ferencz- és fehervári (Burgerberg) hegyeken feküdtek.

Építettek még a nagy *Rochus* utca végében nyaralót kerttel, melyet a budaiak a kijáró kékruhás kispapok után „blauer Pfaffen-Mayerliof-nak neveztek, s mely jelenleg a Degen család birtoka. ³⁾

A jézsuita-rectorok és plébánosok névsora.

1G8G. *Mtgi/tr* kér. János, főnök ⁴⁾; 1G87. *Grolau* Jakab *Olipe.cz* András, *Neuburger* Fülöp, Budán meghalt főnökök, a két első a kisebb, a harmadik a nagyobb Máriatemplomba temettetett ^{^)}; 1699. *Linczinger* Alajos, coll. igazgató⁶⁾; 1701. 1703. 1704. *Trefflinger* Pál coll. igazg. ⁷⁾; 1710—11.

¹⁾ Jes. I3ud. 10. cs. 12. sz., 15. cs. 20. sz.

²⁾ U. o. 9. cs. 33. sz.

³⁾ U. o. 1. cs. 15. sz., 17. cs. 14. sz.

⁴⁾ U. o. 10. cs. 9. sz.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ U. o. 10. cs. 26. sz.

⁷⁾ N. R. A. 859. cs. 10. sz.

Posch György, igazg. és pléb.¹⁾; 1713. *Gelb* Gotthárd, igazg. és pléb.²⁾; — *Vaggeg* Antal, igazg. és pléb.³⁾; 1718. *Kopna* Zakariás, igazg. és pléb.⁴⁾; 1 718—23. *Jo inics* György, papnöveldéi és convictusi igazg.⁵⁾; 1722 —24. *Stchau* Honorius, collég, igazg.⁶⁾; 1725. *Karrier* József, collég, igazg.⁷⁾; 1727. 1728. *Partmami* Dávid igazg. és pléb.⁸⁾; 1729—32. *Érti* Tóbiás, igazg. és pléb.⁹⁾; 1733—34. *Most* József, igazg. és pléb.¹⁰⁾; 1735. *GoUwaldt* Ferencz, igazg. és pléb.¹¹⁾; 1738. 1739. *Cserk* István, convict. igazg.¹²⁾; 1738—40. *Mnyeri* Benedek, collég, igazg.¹³⁾; 1740—42. *Farkas* Antal, convict. és papnöv. igazg.¹⁴⁾; 1742—43. *Toloay* Imre, collég, igazg.¹⁵⁾; 1747 — 48. *Knnics* József, egyúttal pléb.¹⁶⁾; 1749—52. *Hindi* Ferencz, prépost és pléb.¹⁷⁾; 1748. *Graff* Gábor, collég, igazg.¹⁸⁾; 1752. *Simeggy* János, collég, igazg. és pléb.¹⁹⁾; 1753—50. *Kövér* András, collég, igazg. és pléb.²⁰⁾; 1757—58. *Reck*József, collég, igazg. és pléb.²¹⁾; 1760—61. *Mnyer* Kristóf, collég, igazg. és pléb.²²⁾; 1764—65. *Walter* Pál,

¹⁾ Eccl. Cam. irreg.

²⁾ Jes. Bud. 2. es. 109. sz.

³⁾ U. o. 1. es. 21. sz.

⁴⁾ U. o. 17. es. 74. sz.

⁵⁾ U. o. 2. es. 30. sz.

⁶⁾ U. o. 2. es. 46. 89. sz.

⁷⁾ U. o. 9. es. 16. sz.

⁸⁾ U. o. 9. es. 5. sz., 3. es. 12. sz.

⁹⁾ U. o. 2. es. 20., 81. és 107. sz., 9. es. 17. sz.

¹⁰⁾ U. o. 2. es. 108. és 112. sz.

¹¹⁾ U. o. 2. es. 77. sz.

¹²⁾ U. o. 2. es. 28. sz.

¹³⁾ U. o. 2. es. 13. sz., 9. es. 11. sz.

¹⁴⁾ U. o. 2. es. 23. sz.

¹⁵⁾ U. o. 2. es. 41. és 104. sz.

¹⁶⁾ U. o. 9. es. 4. sz., 16. es. 9. sz.

¹⁷⁾ Clar. Pos. 66. es. 49. és 50. sz.

¹⁸⁾ Jes. Bud. 10. es. 21. sz.

¹⁹⁾ U. o. 13. es. 26. sz.

²⁰⁾ U. o. 16. 8. és 42. sz. 12. es. 3. sz.

²¹⁾ U. o. 3. es. 16. és 31. sz.

²²⁾ U. o. 2. es. 113. sz.

collég, igazg. és pleb.¹⁾; 1766—67. *Prileszky* János, igazg. és pleb.²⁾)

3. §.

SZENT M. MAGDOLNA PLÉBÁNIA TEMPLOM.

Ezen templom a város nagy piacán, a mai „Dísztéren“ körülbelül azon helyen állott, hol napjainkban a Marczibányi ház előtti márványkút van. Eredete ismeretlen; miután azonban a magyar templom volt, s a hegynek első lakói hihetőleg magyarok voltak, az első benépesítés idejére kell visszavinnünk. Világos egyébként, hogy már régen plébánia templomnak kellett lennie 1257 előtt, midőn a J/ária-egyházzal a fenn-érintett és 1300. a határok kijelölésével bevégzett, per keletkezett a kölcsönös függés végett.

Ezen templom, Schier szavaival élve¹⁾, „a magyaroké volt, benne hazai nyelven prédikáltak (mint a Mária egyházban németül); a magyar kézművesek külön oltáraikkal bírtak, és sokan ide temetkeztek, amiért is a szerencsétlen Hunyadi Lászlónak teste is kivégeztetése után való éj jel itt feküdt, míg másnap elvitték. A *kecynri jog* egyedül a magyar polgárokat illeté, kiknek adakozásából épült, főleg e templom, mely csak az esztergami érsek joghatósága alá tartozott.“

A plébániának határai, az 1390-iki megáilapítás szerint, északra a szent-miklósi domokosok kapujától egyenes vonalban a Szent Pál (most országház) utczáig, innen a Mindszent utzán keresztül délre csapván a Zsidókapuig (fehérvári kapu) és Szent-György teréig terjedtek; a falakon kívül pedig a Sz. Lázártól az akasztófa felé vezető sziklás úton túl ment és *Tóthfalu* is hozzá tartozott; a várnak többi része a bold. Szűz Mária plébániáját képezé. *)

*) A két plébánia határait Schiernek rajza után adtuk, jóllehet egy ugyancsak általa (Schier 108 l.) idézett okmány szavaival: „ita quod recta linea protrahatur usque ad Muros Castri Budensis ita, quod versus meridiem usque ad Curiam Regis sit et esse debeat Maiié virginis“ ellenkezik; mert különben, mit józanul fel sem lehet tenni, maga a Magdolna templom is a másik plébánia területébe esett volna.

¹⁾ Jes. Bud. 3. cs. 63. és 67. sz.

²⁾ U. o. 3. cs. 55. és 56. sz.

³⁾ Buda Sacra 50. l

A Sz. Magdolnának szentelt nagy oltáron kívül volt még e templomban kápolna és számos más oltár, melyek külön czéhek gondviselése alatt állván, bizonyos napokon mondandó misékre kegyes alapítók által házakkal, telkekkel megadományoztattak. A templom mellett volta „14 *segélyző*“ és Sz. Miklós kápolnája, melyet budai *Kancztlér* Zsigmond ősei alapítottak, s melynek gondnokává János királynak 1534-ki kinevező, illetőleg megerősítő okmányánál fogva Fejérvári *Fábián* mester, budai kanonok lett.!)

Azon rendszabályzat szerint, melyet *Benedek* plébános és kalocsai kanonok az ezen egyházban mondandó misékre nézve, a kápláni és szolgálai járulékok elősorolása mellett 1521. megállapított *Thelheny* István, hajdan budai bíró, 200 aranyforinton eladott malmát a nagy oltáron a Szent Háromság tiszteletére mondandó misére hagyományozta; hason célra szánta *Athyai* Miklós, esztergami kanonok budai kőházát a Mindszent utczában, mely másképp *Ongor* vajda házának neveztetek. Végre *Czobor* Imre és Márton ugyanazon oltárnál lelkük üdvösségéért a bold. Szűz Mária fogantatásának tiszteletére misét rendelnek, és e végre *zakadathi* szöllejükét jelölik ki és hagyják *Benedek* plébánusnak; mely szellőt ez bizonyos *Zerencsésnek* az általa újra épített Ongorféle házért, érintett végből eladta. -)

A sekrestye ajtajánál volt Sz. Péter apostol oltára, melynél a magyar bodnárak és esztergályosok hallgattak misét, s melynek 1487. *Bekén* Dénes budavári házát és 50 firtot saját és örököseinek lelki üdvösségére olyképp adta, hogy nevezett két czéh a templom plébánusának négy örökös miséért évenként 14 aranyfirtot tartozzék fizetni ³⁾ Ugyan ezen oltárnak hagyta *Theten* Péter a budai Keresztes és Nán dorhegyen levő két szöllejét. Volt még a templomban Sz. *Olvasónak*, Sz. *Fábián* és *Sebestyén* vértanúknak is oltáruk, melyeknél mondandó misékre néhai *Váci* György özvegye a budai Köves nevű hegyen fekvő szöllejét hagyta. ⁴⁾

¹⁾ N. R. A. 1728. cg. 29. sz.

²⁾ A búd. kápt. jegyzékéből 822. sz. Knauznál „K. kápt. reg.“ 152. 1.

³⁾ Act. Clar. Poson. 41. ce. 76. sz. Hit.

⁴⁾ Knauz i. h.

Ezen egyház minden plébániát megillető joggal és külön temetővel bírt. Mellé volt építve a városi *mészárszék* és több magánház. A török foglalás után a többi templommal közös sorsban részesült, és mecsetté lett változtatva; a várnak visszavétele után már omladék, 1687. Werlein János István kamarai igazgató parancsára több szomszéd épülettel végkép lerontatott s helyében szabad tér hagyatott. ¹⁾

A Sz. Magdolna egyház plébánosai.

1270. *László*²⁾; 1342—40. *Tamás*³⁾; 1366. 1375. *László*⁴⁾] 1390—92. *Gergely*⁵⁾; — *Kelemen*⁶⁾] 1460. 1478. *Pál*⁷⁾] — *György*⁸⁾] 1515. 1521. *Benedek*.⁹⁾

4. §.

A DOMOKOSUKNAK A SZ. MIKLÓS HITVALLÓRÓL NEVEZETT
TEPLOMA ÉS KLASTROMA.

A kamarai épületnek északi része, melyben jelenleg a m. k. pénzügy-ministerium van, és a budai gymnasium épülete közt egy nagy, négyszögletes, több emeletes *torony*, és ettől keletre a várfalak felé húzódó régi templomfalmaradvány mutatják a helyet, hol állott hajdan *Sz. Miklós* temploma, északra fekvő szomszédos *domokos Idust rommal*, mely Budavárának visszafoglalása után eleinte élelmiház és kaszárnyául, most pedig iskolául szolgál, s a budaiak a rozzant tetejű tornyot a hajdani híres Csonkatoronynyal, mely a királyi vár nyugati részén állott, összezavarják.

A toronynak, nemkülönben a templomnak fennmaradt csekély diszítványai tanúsítják, hogy ezen épület a legrégebb-

¹⁾ N. E. A. 601. cs. 10. sz. — Schier i. h. 51. l

²⁾ Schier i. h. 51. l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o. és Mon. V. Bud. 18. cs. 31. sz.

⁵⁾ Schier i. h. 52. l.

⁶⁾ Clar. Pos. 41. cs. 75. sz.

⁷⁾ Mon. V. Bud. 35. cs. 12. sz. — Schier i. h. 52. l.

⁸⁾ Clar. Pos. 41. cs. 75. sz.

⁹⁾ Knauz, i. h. 152. l.

bek közé tartozik. Ezen épület kevés év alatt emelkedett nagyra; kitetszik ez a rend 1252. Bolognában tartott nagy gyűlésének határozatából, mely szerint az 1222. Magyarhonban letelepedett domokos rend következő főkáptalana a budai (sorra harmadik) kolostorban fog összegyűlni, mi 1254. római Sz. Humbert lévén a rend főnöke, teljesedésbe is ment, valamint itt tartatott 1382. Lajos király alatt egy másik gyülekezet is.¹⁾

Itt laktak rendszerint a tartományi perjelek és a rendnek számos legérdemesebb tagja, mint a dalmát *Antal*, Jadraból, I. Mátyás király káplánja és Beatrix királyné gyónatója, kinevezett modrusi püspök; *Niger* (Fekete) Péter a theologianak híres tanára; *Ligur* Pál, moneliai püspök, VI. Sándor pápának követe Magyarországon, ki Budán meg is halálozott, és végre fennérintett *Humbert*, Sz. Margit tanítója.

A templom díszére sokat tettek a burgundi herceg és más francia urak, kik Zsigmond király seregéhez csatlakoztak a török ellen 1396. és kiknek művészileg festett címerei a falakra függesztettek. Egyébként a templom belsejéről, kápolnáit és oltáraitól alig tudunk valamit.

Nagy hirre kapott a kolostor az által, hogy Mátyás király 1477. itt *tudomány egyetemet* alapított, a tanárokat innen vette, és főnökükké a már említett *Niger* Pétert nevezte. A király Beatrix nejének Olaszhonból való megérkezése után, főgondot fordított a vallási és erkölcsi inéveltségre, a tudományokra, és Bontini bizonyysága szerint²⁾ Olaszhonból nyelvészeket, költőket, szónokokat hívott meg, Magyarországot másik Olaszhonná akarta tenni, magához édesgetvén még csillagászokat, orvosokat, matematikusokat és jogtudósokat.³⁾

Ily kép itt vagy az első magyar egyetem lett megalapítva, vagy a már Zsigmond alatt virágzott budai főtanoda

¹⁾ Schier, Buda Sacra 55. 1.

²⁾ Dec. IV. 7. könyv.

³⁾ Ferrari i. h. 411. 413. 449. -és 451. 11. — Scbier i. h. 56. és 57. 11.

(stúdium generale)¹⁾ lett felélesztve, és I. Mátyás király által gyarapítva. Ferrari tovább még beszéli²⁾, hogy Níger Péter 1481. is ez intézet igazgatója volt, ki, midőn egy időre elmozdított, gaetai *Vij* Tamás a rend főnöke parancsára v isszab elyezetett.

E kolostornak első birtokairól mit sem tudunk, ha csak a *Kokért* vagy *Umbtelek* hajdan Pestmegyében fekvő pusztát oda nem számítjuk. Meg van ugyanis a budai káptalannak jelentése 1508., hogy ezen pusztára nevezett kolostor javára a Buda város illetőleg *Harbnr* János polgár mint a székesegyházban létező Krisztus testéről nevezett oltár czéhjének mestere ellen való perben a végrehajtás megkísértetett, de az utónevezettnak visszaíízése által megakadályoztatott. ¹⁾

1510-ből pedig van a visszaüzésről való jelentés a rendnek ugyanazon pusztá miatti perében *Kokchan* János, Péter fiíszerkereskedő budai polgárok és Harbar ellen. ³⁾

A magánosok által tett hagyományok és alapítványok, voltak: 1375. Ilonának, *Branch* mester később Egyed budai polgár nejének hagyománya, mely szerint végrendeietileg *Nándor* földön fekvő szöllejét eladatni, árát a temetési költségekre a Sz. Miklós klastromának, hová temettetni is kívánt adatni rendelé. ⁴⁾

Bizonyos 1412-beli okmányból kitetszik: hogy *Lúgod-várallyai* György özvegye Anna a már előbb budai kolostoroknak hagyott kétezer aranyfrtra becsült drágaságai és pénzneműjében a domokosiakat is részeltette. ⁵⁾

*) Ennek emléket fenntartá Péterffynél f) lerajzolt pecsétje következő felírással: SIGILLUM. STVDV. BUDENSIS EX ACTIS. CONCIL. CONSTA. 1413. A pajzs, vízszinter vonal által kettészelve, felső részében a kettős keresztet tünteti fél hármalmon, alsó részében pedig könyvet tartó kezét. Inchoffer szerint e tauoda alapítására Zsigmond király kérelmére IX. Bonifacius pápa adott engedelmet 1389. ff)

¹⁾ I. h. 640. L

²⁾ Eccl. Cam. 51. cs. 4. sz. Hit.

³⁾ Act. Domin. Pest. 1. cs. 4. sz. Hit. más.

⁴⁾ Mon. V. Bud. 18. cs. 31. sz.

⁵⁾ U. o. 35. cs. 6. sz.

+ Sacra Concil. Eccl. Cath. 1742. I. R. 288. 1.

†† Bel. Not. Hung. Novae III. 180—201. 11.

1494. II. Ulászló király 100 irtot ad Sz. Miklós kolostorának, hogy a *gubachi* jöszágot (most puszta Pestraegyében) megvegye.¹⁾

1514. Zabo Benedek, máskép Karai *Kisbenche* a kolostornak, hol elternettetni kíván, a Sz. Miklós templomában levő *Mária* ollárnál mondandó misekre 100 irt. hagy, és Budán a Sz. György utczában fekvő házának felét családja által 25 év alatt kifizetendő 300 frt. erejéig bevallja.²⁾

1538. végre János király beleegyezését adja *Verboczg* István főkancellárjának bevallásához, melynek erejénél fogva ez a Sz. Miklós kolostora szerzeteseinek fogadott atyja néhai Zoó/Pétertianak Mihálynak adott alamizsnaért kárpótlásul *Cimba* nevű birtokát (Rákos-Csaba Pestmegyében) adomá" nyozza örökös alamizsnául bizonyos napokon mondandó misékre.³⁾

A convent perjeleiül 1288. *Péter* ⁴⁾, 1480. *Lukács* ⁵⁾ említettnek.

Buda a török által elfoglaltván, a szerzetesek kiiizetvén, a templomot és zárdát szomorú sors érte, minthogy az előbbi istállóvá alakítottatott át, a városnak visszafoglalása után pedig pusztán maradt, s a kolostor magtárnak használtatott; kis hia volt, hogy a szomszéd toronynyal együtt a városnak át nem engedtetett, és plébánia templom és házzá nem változtatott, mint ez *Eleonóra Magdolna* királynőnek 1711. aug. 28. a városi tanácshoz intézett határozata mutatja: a dolog azonban a kamarai igazgató Zenneg felterjesztésére, hogy a torony és a szomszéd folyosó alatt az 1686. és 1687-nagy költséggel épített sütökemenezék és császári magtár vannak, ezek lázadás, ragály vagy ostrom idején a várörseregnek okvetlenül szükségesek, és e ház a kenyérsütéshez alkalmas vizű forrással birt, abban maradt.⁶⁾

¹⁾ Schior i. h. 55. 1.

²⁾ Act. Dominic. Pest. 1. cs. 3. sz.

³⁾ U. o. 1. cs. 6. sz. Egysze ríi más.

⁴⁾ Cod. Dipl. VII. 2. 367. 1.

⁵⁾ Schior i. h. 57. 1.

⁶⁾ Decret. Cara. ad Administr. Bud. Mart. 7 és Resol. R. ad litt. Zeue. Nov. 14. 1711.

Az épület megmaradt éléslíáznak, és a vele kapcsolatban levő katonai kórházzal „Backhaus-Kaserne“ nevet viselt 1784-ig, midőn a tanulmányi alapnak illetőleg a tudományegyetemnek iskolára cserében átengedettett!.) Az épület még most is tanodákra szolgál, udvarának jobb szögletén a nagy torony kamarai czélokra használták, avval szemközt pedig a régi fedezett kút létezik.

Említést érdemel itt néhány sírkő, melyek a kamarai épület kisebb udvarában, melynek egyik részét a domokosiak temploma foglalta el, találtattak, midőn az iskolai épület déli részén az irattári épület alapjait rakták; nevezetesen:

Egy fehér sírkövén három szögleté hosszúkás paizs látszik, rajta fatörzs négy ágat hajtva, e felírással barát betűkben: HEC EST SEPULTURA MAGISTRI AMBROSII MINISTRI DE MEDIOLANO DE SEDE DOMINI. — Ki volt ez Ambrus? a tudósokra bízom eldönteni.

Egy más, vörös márványdarabon, hason betűkkel írott feirásnak következő zárszavai olvashatók: HEREDIBUS, QUIBUS ANIME REQUIESCANT IN PACE ANNO DNI M.CCCC.TER (1403).

Van még az udvaron egy róinai kősr, mely kétségtelesen Ó-Budáról hozatott ide, és talán hajdan az említett kútnál víztartóul szolgált, e felírással:

MEMÓRIÁÉ © M. AVRELI
MILITI. LJBRARII. I. C.
LÉG. 11. ADI. VIX. ANN.
XVIII. STIP. Ilii. M. AUR.
MARTI ALIS. VET. EXSIGN
F. LÉG. SS. FILIO. --0 S.
MO F. C.

vagyis: Memóriae defuncti
Marci Aurelii Militis, Librarii
1. Cohortis Legionis II. Adju-
tricis, vixit Annis XVIII, Sti-
pendiorum quatuor, Marcus
Aurelius Martialis Veteranus
Exsignifer Legionis supra
scriptae tilio suo sua Moneta
fieri curavit.

¹⁾ Dep Aedile 1784.

A FERENCZRENDIEKNEK EVANG. SZ. JÁNOSRÓL NEVEZETT TEMPLOMA ÉS KLASTROMA.

A budai várnak északnyugati végén a mostani katonai templom helyén állott hajdan a történetírók egybehangzó véleménye szerint, *Sz. János evangélista* temploma. E templomot és kolostort a minoritáknak IV. Béla építette 1269. és 1270., nagyszerű alakban, és a fehérvári felügyelet (Custodiatu) alá helyezte.—1443-ban a kolostort, melyet akkor a ferenczrend „Conventualisták”-nak nevezett osztálya bírt, Julián bibornok és apostoli követ ezektől elvévén, a bosniai vagyis kapistráni ferenczés-rendnek adta át, mihez IV. Jenő 1445. és VI. Sándor pápák 1492. beleegyezésüket adák; 1448-ban e tartománybeli ferenczések ketté válván, a kolostor az esztergami felügyelet alatt maradt. ¹⁾

Boniini bizonyosága szerint²⁾ 1495. II. Ulászló itt igen népes gyűlést tartott, melyben kifejté okait, miért utasítá vissza a házasságot a koros és magtalan *Beatrix*al, I. Mátyás király özvegyével.

Megjegyzésre méltó, hogy a törökség betörésével e kolostor és templom, bár szinte igen sokat szenvedett, egész uralmuk alatt az egyetlen keresztény templom maradt Buda várában, és a barátok végeztek az egész városban az isteni tiszteletet.

Buda ostrománál és visszavételénél a kolostor, mely a mai országház mellett volt, a templom és részben lerontott torony, melyre ez alkalommal bizonyos zsidó pattantyús ágyukat állított romba döntetett, és csak 1717-ben lett, az odatelepített *Mária* tartománybeli *Ferencziek* által ott, hol most a helytartótanács kisebb épülete áll, a templom mellett újra építve.³⁾

¹⁾ Chronicon Ms. Prov. Marianae és Greiderer: Gerraania Franciscana I. 2. könyv 258. l.

²⁾ Decad. V. Lib. 574. l.

³⁾ Csevapovich, Recens. Obs. Minor Prov. S. Joann. Capistran. 207. lap.

A régi kolostorról és térről, melyre 1714-ben a mai országház helyén, a *Sz. Klára* rendű apácák telepedtek le, a ferencziek 1743. a városi tanácscsal kötött szerződésben lemondottak, kolostoruk és az apácák temploma között kis utcácska hagyatván.¹⁾ Rájuk lett bízva az apácáknál az isteni tisztelet, számuk a 30-at meghaladván.²⁾

1763-ban földrengés ledöntvén a torony keresztjét, a következő 1764. újat kellett feltűzni, melléje következő felírással ellátott hártya tétetett: „Crux hic quondam locata fracto pede in hortulum delapsa eIVs LoCo haeC IMponl DebVI. V. nonas Julii (juh 3. 1764)“ végül pedig az akkori pápa, esztergami érsek, Magyarország királynéjának, a kolostor syndicusának, a rend provinciálisának, a guardiannak és a Clarissák akkori főnöknőjének nevei következtek.³⁾

Körülbelül fél évvel ez előtt a megrepedt nagy harang a toronyból levétetett. Azon a következő felírás volt olvasható: „A Solimanno I. capta anno 1541. a Leopoldo I. Románomul Imperatore recuperata 1686. in honorem Sancti Joannis Evangelistae sum refusalö90. — Gosz mich Johann Nuspickhcr in Ofen 1690.“

Budavárának visszafoglalása után a templom az akkor divatos modorban megújítatván, magas tornya építetvén, régiségének jeleit csak a góth stylu bejárat tartotta fenn. Mídön a kolostort eltörülték s bele a Pozsonyból áttett kir. helytartótanács 1787. költözködött, a templom zárva maradt, és jóllehet 1792-ben I. Ferencz király itt koronáztatott meg mégis csak 1817-ben lett Estei *Ferdinand* herczeg parancsára újra az isteni szolgálatnak a katonaság számára átadva, mely célra szolgál napjainkban is.⁴⁾

Meg kell még némelyeket érintenem a kolostor és templom múltjából; itt lett 1301. III. *András* király,(kinek nejeinek, *Ágnesnek*, *Henrik* ferenczrendi volt gyóntatója), 1309-ben *János* kalocsai érsek, és kevéssel utóbb *Jakab*, szepesi püspök (?); 1409. pedig Újlaki Mihály tartományi főnök eltemetve. — A kolostor tagjai között János és Péter, mint a

¹⁾ Mon. V. Bud. 34. cs. 40. sz. és 19. cs. 43. sz.

²⁾ Jesuit. Bud. 10. cs. 12. sz.

³⁾ Act. Publ. Arch. 45. cs. 70. sz.

⁴⁾ Csevap. i. h. 207. 1. — Podhradczky, Chron. Bud. 219. 1.

rendnek hajdani tartományi főnökei nevezetesek, lettek itt eltemetve; továbbá *Jakab*, (Jacobus de Osculo) ki a magyarok és nemetek küzdelmet 1438-ban hiába törekedett lecsillapítani, és a kegyességéről és csatái miatt híres Temesvári *Pvihart* Pál, ki szintén Budán halt meg.

1313, 1335, 1391. sat. itt káptalanok tartattak.

A guardianok közül ismeretesek 1508-ban *Doroszlai* István, 1704. *Krausz* Gábor, mely időben vicarius *Lenner* Gratian volt. Megemlítendő még itt, hogy a templomban 1701. volt egy, *Nedetzky* István fővikarius által 1740. életbe léptetett, paduai *Sz. Antalról* nevezett társulat (confraternitas), melynek XIV. Benedek pápa búcsút engedett. ¹⁾

6. §.

A CLARISSÁKNAK SZ. MARGIT, MÁSKÉP A SZEPL. BOLD. SZÜZRŐL NEVEZETT TEMPLOMA ÉS KOLOSTORA.

A hajdani *beguináknak* hívott apácák, kiknek *Sz. Ferencz* hitvalló *Sz. Clára* a rendnek alapítója alatt (apácza lett 1212., meghalt 1252.) szabályokat adott, s kik majd assisi *Sz. Ferencz*, majd *Sz. Erzsébet* apácza után (meghalt 1231., még *Sz. Klára* életében és 1235-ben a szentek közé igttattott), *Sz. Demjén* rendű *Erzsébet* szüzeknek, majd *Clarissáknak* nevezettek, már a vegyes házi királyok korszakában Budavárban laktak, és pedig *Sz. János* várbeli minorita templomának közelében, mint ez okmányilag igazolható; 1448-ban ugyanis *S. Angelo János* bibornok kegyelemlevelében megengedi, hogy a *beguinák* a minoriták melletti házukban továbbra is lakhassanak, egyszer az évben a *Szűz Mária* egyház plébánosától követeljék a szentségeket, a többire nézve említett minoriták szolgálatával élhessenek.*)

1484. *Mátyás* király védlevelet ad ki, melyben „religiosas dominas sorores de tertio ordine S. Francisci ante *Ciánstrum* b. *Joannis* aijost. et *Kvang. Budae degentes*“ személyük és vagyonukra nézve oltalmába fogadja. ³⁾

¹⁾ Schier i. h. 47. és 48. 11. — Csevapovics i. h. 202—207. 11.,— Act-publ. Arch. 45. cs. 10. sz. — Jes. Bud. 10. cs. 12. sz.

²⁾ Mon. V. Búd. 14. cs. 33. sz.

³⁾ U. o. 31. cs. 45. sz. Ered. nyom. peccs.

Hogy ezen apácák ingatlan javakkal is bírtak kiteszik abból, hogy János király 1531. csepelszigetbeli *cheepi* (?) jobbágyaiknak egy forintnyi portalis adójukat olegendi.¹⁾ 1536. pedig a budai bíró és esküdteknek meghagyja, hogy nevezett apácákat a Sz. Zsigmond temploma melletti házukban, melyet nekik. *Eötvös* Tamás leánya Orsolya, nyulak-szigetbeli apácza adott el, megvédjék és oltalmazzák.²⁾

Kitől és mikor nyertek e ferenczieknek és clarissáknak nevezett apácák Budán lakhelyet és templomot? nem tudni; bizonyos csak az, hogy a török betörés előtt, melv őket is szét-szórta, a minoriták ősrégi klastromának közelében, körülbelül azon a helyen laktak, melyen 200 év múlva bizonyos Mosbacher háza, és a Pozsonyiad Budára jött ugyanazon rendű apácáknak temploma és klastroma állott, és most a helytartótanácsnak levéltári helyisége vagy az országháznak északi része létezik.

Kifejtetvén a budai clarissáknak első nyomai, 1714-ben történt visszahelyezésükről kell szólanom; nevezett év oct. 23. ugyanis Károly király megengedte, miszerint a *-pozsonyi* kolostorból, mely ott és Buda környékén tágas javakkal birt, hogy ezen utóbbiak igazgatására közelebb lehessen, 7 vagy 8 apácza a budai házba költözhessen, és az érsek és város beleegyezésével ott szabályaihoz képest élhessen.¹⁾

E királyi rendelés folytán 1714. nov. 3. egyesség jött létre a pozsonyi és a hajdani ó-budai kolostort képviselő főnőknök közt, melyben eddig háború és dögvész által késlelt átköltözködésük alkalmával irományaik és javaik megosztására nézve megállapodások történtek.⁴⁾

Megérkezvén Pozsonyból az apácák, kik magukat *ó-budai clarissáknak* nevezték*), rendjüknek hajdani terüle-

*) Hogy e névvel éltek, kitűnik telterjesztésükből azon tiltakozás ellen, melyet gr. Bercsényi Zsuzsanna, gr. Zichy Péter özvegye mint Ó-Buda földesasszonya 1735. tett, hogy a kolostor az „ó-budai” melléknévvel ne éljen; tovább Pestvárosa ellen Pestmegyénel beadott nyilatkozatukból, a nyíllak szigetén való vadászat tárgyában, f)

¹⁾ Act. Eccl. Cam. irreg. Hit. nyom. peccs.

²⁾ Mon. V. Bud. 14. cs. 33. sz. A fehérv. kápt. átiratában. Hit.

³⁾ Mon. V. Bud. 15. cs. 11. sz. Ered.

⁴⁾ U. o. 17. cs. 19. sz. Ered.

†) Mon. V. Bud. 24. cs. 36. sz.

tét elfoglalták, és kolostoruk megnagyításában, templom építésében fáradoztak.

E czélra a városi jegyzőkönyv tanúsága szerint 1718. a *Rittersheim*-féle házat¹⁾, 1721. három más házat, köztük azt, mely a Budára jött *cár malit diaiak* adatott, szerezték meg 1000 talléron; ehhez járult 1743. a várossal kötött szerződés folytán a régi barát-kolostornak területe a mellette fekvő hely és elégett házzal, melyet *Mosbacher* Mária adott cserében az apáczáknak *Lulcasovich* Jánosnak a bécsi kapu mellett fekvő és 1400 frton megvett házaert²⁾; 1748. szerződés folytán *Körner* Adám telke, mely az apácza terület egy más háza előtt feküdt, beleegyezés adatván egyszersmind, hogy a szomszéd *Puskái* és *Kolmann-féle* házak is örök joggal megvételhetnek³⁾; 1753. *Moldliauf* Mátyásnak háza 3358 frton megvéve⁴⁾; végre 1754. *Aigner* Mihály kádárnak a Kuncz és Kollmann féle házak közt fekvő háza 8000 frton megvásárolva.⁵⁾

Ezen területnek fekvése a kamarai levéltárban levő terv szerint⁶⁾ a következő volt: északra az úriutca felé volt a templom, keletre eső szentélye mellett a sekrestye és gyónatatószoba, ugyanazon utcában a templommal kapcsolatban a kolostor és a *Rittasheim-féle* ház. A sütő- (most országház) utca vagyis keletfelé, a kolostori telek mellett a *Körner*, a §3. □ ölnyi *Paskal*, *Kolmann* és 186 □ ölnyi *Aigner-féle* házak feküdtek. Mindezek az apáczákkolostor és templom területét képezék, a rendnek eltörlése után pedig *országházra* és a *he/gtartótatiács* használatára fordíttak; az úri utcában mellette fekvő *Moldlmuf*-ház (162 Döl) a *Kollmann-házért* a városnak engedtetett át, mely a sütőutcában szomszédos *Kuncz*-házzal most a kis országházat képezi.

Kitetszik ezekből, hogy az ó-budai clarissák Pozsonyban laktukban a korábban bírt vagy a szigeti domokosrendű

¹⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 33. sz.

²⁾ U. o. 34. cs. 40. sz.; 19. cs. 34., 35. és 36. sz.

³⁾ U. o. 19. cs. 37. sz.

⁴⁾ U. o. 40. sz.

⁵⁾ U. o. 41. sz. Arch. Prot. 1831. 56. sz.

⁶⁾ N. R. A. 100. cs. 9. sz.

apácák kihalásával rájuk háromlott birtokokat részben valóban megtartották, részben az elidegenítetteknek visszanyerésében nagy erélyt fejtettek ki.

A budai területet illetőleg, a nyulakszigetének bírásáról bizonyosságot tesz Kolinovich Mária kolostor-főnöknőnek 1708. levele, melyben azt *Kurcz* Ignác tanácsos és budai igazgatónak egy mázsa Pozsonyba szállítandó *vizaert* egy évre bérbé adja.¹⁾

1716. *Mihálóczy* Márk özvegye Mártha nevű, Ólára rendű apácza leányának következőleg a budai kolostornak *sz. rókus-hegyi* szöllejét adja.²⁾ 1748. Budaváros szerződésileg megengedi, hogy az apácák a *Ferberth-féle* telket, a polgári terhek viselése mellett megszerezhessék, mely aztán a rendnek eltörlése után a kamarának 1784. birtokába jutván jelenleg kamarai fáskertül használtatik.³⁾

Az apácák, kiket Sz. Ferencz *Szent Ólára* alapítójuknak 1212. neve alatt szabályozott, „ferenczieknek“, mások „clarissáknak“, mások „harmadrendű“ vagy „poenitentiai“ ferenczieknek nevezettek; az első IX. Gergely pápa által meg erősítve, szigorúbb életet követtek és szegénységet fogadtak; a másod rendbeliek szabályzatát IV. Incze pápa 1245. enyhíté, IV. Orbán pedig más rendszabályt adván ki számukra birtokot és évi jövedelmeket megengedett, és ezek „*Orbáninak*“ (Urbanistae) mondtak. Ilyenek voltak a budai apácák.

Ruházatuk szürke volt lefolyó lebbentyűvel; vállaikon köpenyeg (mantellum) volt, szürke az isteni tiszteletnél, fekete és rövidebb közönségesen; derekukat fehér öt göcscsel ellátott zsinór övedzé, fejüket alant fehér és felette fekete lepel takarta, lábaikon sarut viseltek.⁴⁾

Számuk a budai kolostorban 40—50. közt ingadozott és 1773-ban Helytartótanácsi intézmény által 52-től 40-re szállítattott, valamint jószágkezelésük és tartásukra nézve is többféle rendelkezés történt.⁵⁾

¹⁾ Az igazgatóságához írt levelek másolati könyvéből, 74 — 7*3. 11.

²⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 49. sz.

³⁾ U. o. 19. cs. 37. és 45. sz.

⁴⁾ Bonani, Cat. ord. relig. II. R. LII., LIII sz.

⁵⁾ M. V. Bud. 17. cs. 23. sz.

Az apáczáknak templomukban két társulatuk (confraternitates) volt; az egyik „*Jézus szivéről*“, a másik „*Mária szivéről*” nevezetett. Amazt *Szentilloncy* József léptette életbe XIV. Benedek 1753-iki, emezt pedig hirczeg Eszterházy Imre XII. Kelemen pápa bullája szerint. — A gyónatói tisztet az apáczáknál a szomszéd ferencziek teljesíték. M Királyi parancs által a szerzetes rendek eltöröltetvén, a budai Clarissa-koJostor eltörléséről is -volt szó az 1782-ki vegyes bizottságnak jegyzőkönyvei szerint²⁾; azonban 1784. a kolostor a *kir. és hétszemélyes tábla* székhelyévé, a templom pedig hivatal szobákká rendeltetett alakíttatni.³⁾ Miután azonban a kúria Pestre lett áttéve, a kolostori helyiségbe a kamarától 1791. ismét elválasztott helytartótanács költözött 1793-ban.

Névsora az eleinte Pozsonyban, később Budavárában lévő, ó-budaiaknak nevezett clarissák főnöknőinek.

1) *Pozsonyban*: 1552. *Hidasy* Krisztina⁴⁾; 1570—83. *Buday* Ilona⁵⁾; évnélkül, *fiarbarich* Dorottya; 1610. *Englina* vagy *Anelina* Mária Magdolna⁶⁾; 1623. *Molnár* Borbála ⁷⁾; 1628.1631. *Kondé* Katalin⁸⁾; 1654. *Gosztonyi* Johanna⁹⁾; 1668. *Bercsényi* Erzsébet Zuzsánna¹⁰⁾; 1677. *Vesselényi* Anna Eugénia ¹¹⁾; 1701. *Balassa* Borbála; 1708. *Kollinovich* Éva Mária¹²⁾; 1709.1710. *Ivánovics* Judith Basilia. ¹³⁾

¹⁾ *Jes. Bud.* 10. cs. 12. sz.

²⁾ *Dep. Eccl.* 1782. April—Julius.

³⁾ *Dep. Aedile* 1784. *Fonte* 2. pos. 191.

⁴⁾ *Reg. Gosztony.* Mon. 1. cs.

⁵⁾ *Mon. V. Bud.* 20. cs. 30. sz.

⁶⁾ *Clar. Pos.* 51. cs. 57. sz.

⁷⁾ *U. o.* 50. cs. 38. sz.

⁸⁾ *U. o.* 51. cs. 57. sz., 53. cs. 48. sz.

⁹⁾ *Reg. Goszt.* 1, cs.

¹⁰⁾ *Clar. Pos.* 50. cs. 41. sz.

¹¹⁾ *U. o.* 52. cs. 53. sz.

¹²⁾ *Lev. a bud. igazg.* 74. l.

¹³⁾ *Reg. Goszt.* 1. cs.

2) *Budán*: 1714, 1715, 1718, 1720. *Csáky Franciska grófnő*¹⁾; 1717. *Paulovics Caecilia*,²⁾; 1720—24. *Sigray Rozália*³⁾; 1723. *Bossány Julianna*⁴⁾; 1726, 1720, 1734, 1735, 1742. *Orehóczy Brigitta grófnő*⁵⁾; 1747. *Peck Antónia*⁶⁾; 1753 *Barkóczy Margit*⁷⁾; 1755—57. *Peck Antónia Jakobina*⁸⁾* 1775. *Korlátkoy Magdolna*.⁹⁾

7. §.

SZENT PÁL TEMPLOMA*

Som a történetírók sem az oklevelek ezen a budai várban létezett templomot tüzetesen nem említik; mert mi a Lajos király által emelt pálos-kolostor és templomról felhozatik, sem a fennérintet templomra, sem ennek fekvésére nem illik.

A pálosok évkönyveiben 1382-ik évhez olvasható:⁰⁾ „Ludovicus Rex fratribus nostris magnificum *intra Budenses muros* domicilium cum Ecclesia, indító illi nomine Sancti Pauli concessit.“ — E szavakból Schier Xistus¹¹⁾ következteti, hogy a templom és kolostor a város közepén feküdt, s a *Szent Pál-utca*, úgy látszik, tőle vette nevét, és arra érti a budai bíró és polgárok szavait 1483. kelt levelükben: „Hic Budae in medio nostro in platea Sancti Pauli.“ Azonban az író is téved, a pálosok kolostorját és templomát — bár habozással — a budai várban helyezvén, pedig — mint annak helyén megfogjuk mutatni — másutt volt; mert e szavakat „in medio nestro“ a tudós Sehmitthnél¹²⁾ olvasható idézett

¹⁾ *Mon. V. Bud. 24. és 32. sz. és Mon. Miscell.*

²⁾ *Clar. Pos. 50. és 49. sz.*

³⁾ *U. o. 34. és 15. sz.*

⁴⁾ *U. o. 50. és 51. sz.*

⁵⁾ *U. o. 34. és 18. és 19. sz. Paul Kápoln. 2. és 7. sz.*

⁶⁾ *Kir. resol. dd. jun. 25. 1747.*

⁷⁾ *Miscell. Mon.*

⁸⁾ *U. o.*

⁹⁾ *Clar. Pos. 67. és 35. sz.*

¹⁰⁾ *II. könyv. XV. Fej.*

¹¹⁾ *Buda sacra 53. l.*

¹²⁾ *Episc. Agr. II. 150. l.*

okmányban, ezen szent épületekre vonatkoztatja, míg ott világosan a budai bíró és esküdtek előtt történt *magánház eladásáról* van szó e szavakkal: „posteriorem partem domus eorundem Abbatis et Conventus (de Petri Yaradino) liic Budae in medio nostro in platea S. Pauli existentem et habitam”, és könnyű látni, hogy e kifejezést „in medio nostro” tágabb értelemben e helyett: „in gremio nostro seu intra muros civitatis” kell venni.

A mi már a semminemű kolostorhoz sem kapcsolt *Szent Pál* templomának fekvését illeti az a Szent Pál utczában (most országház utczában), melynek, úgy látszik, nevet adott, állott; s az úri-utczában, a Bányay-ház déli részén maradványai, egy magas régi fal, még mai nap is láthatók, mely fekvésnek az országház-utezában b. Gerliczy háza felel meg, s e helyen van a templom Haeuffler térképén is „Buda-Pest” czimű művében; alapításáról és történetéről mi sem maradt az utókorra.

8. §.

A SZENT MÁRTONRÓL NEVEZETT KIRÁLYI KÁPOLNA.

Schier ¹⁾ Pázmány nyomán, ki I. függelékében Péter-iénél ²⁾ a budai külvárosban fekvő, egyedül az esztergami érseknek alávetett *Szent Mártonnak* szentelt plébánia templomról beszél, ezen egyházat 1464 után épültnek tartja. Azonban ezen állítást megczáfolják a következő Pázmány előtt ismeretlen okmányok:

1349. VI. Kelemen pápa a híveknek, kik *Sz. Márton* kápolnáját Budavárában, melyet *Erzsébet* ifjabb királyné alapított, felszerelni fog, és számos szent ereklyéivel diszittett, látogatni fogják, 40 napi búcsút enged. ³⁾ 1423-ban pedig Hermáim, Cillii grófja, Tótország bánjanéhai Károly királynak Buda városában a Szombath-kapunál fekvő „Kammerhofnak” nevezett nagy udvarházát, melyet Lajos király a benne lévő *Sz. Márton kápolnával* együtt a szent-lőrinczi pálo-

¹⁾ Buda Sacra 7cl. 1.

²⁾ Sacr. Conc. II. 26'. 1.

³⁾ Theiner, Vet. Mon. liist. Hung. Sacrae I. k. 770. 1.

soknak adományozott, de Erzsébet idősebb királyné által mondott grófnak cserébe adatott, a pálosoknak örökös joggal átengedi.

Kitetszik ebből, hogy Szent Márton kápolnáját 1349 körül Erzsébet ifj. királynő alapítá, hogy I. Károly király udvarházában, Buda várában, talán a Szent Miklós utczában a szombath kapunál (mai bécsi kapu) létezett és számos ereklyével dicsekedhetett.

9. §.

A SZENT REKESZT ÉS ALAMIZSNÁS SZENT JÁNOS KÁPOLNÁJA A VÁROSHÁZÁN.

Ezen 1713-ban a városi tanács költségén épült kápolnának alapítása *Keresztéig Ágost* esztergami érseknek tulajdonítható. ²⁾ A városház keleti részében, hol most a levéltár nyert helyet, építtetett alamizsnae *Sz. János* alexandriai püspök ereklyéjének befogadására, melyet a polgárok kérésükre sokféle vándorlások után visszanyertek.

A szentnek testét 1489. nov. 10. *Kis-Horváth* János hozta Konstantinápolyból és Mátyás király — Bonfini szerint — arany-ezüst tartályban, egyházi készletekkel *Szt. János* kápolnájába a királyi palotában helyezte; 1526. az országos romlásban a szerencsétlen II. Lajos özvegye Mária minden szent ékszerrel *Máriavölgyébe* a pálosokhoz, majd *Pozsonyba* vitte, hol a káptalannak átengedve *Sz. Márton* egyházában őriztetett. ³⁾

Az ékszerek 1569. II. Miksa császár parancsára Bécsbe vitetvén, nincs nyoma, hogy azok, bár a káptalan sürgette valaha visszakerültek volna. A test 1632-ben nevezett egyházban Pázmány rendelkezésére aranyozott szekrénybe helyeztetett és a következő évben 1000 aranyfírtos alapítvány tételétetett mindig égő ezüst lámpára. ⁴⁾

¹⁾ Act. Paulin. 8. cs. 3. sz. Egykorú másol.

²⁾ Act. Jes. Bud. 4. cs. 43. sz.

³⁾ Knauz, Magy. Tud. Értekez. 1862. I. 48. 60. 60. 61. 11

⁴⁾ U. o. IV. 333. 334, 11.

E szent ereklyéből, mely még jelenleg is Pozsonyban tart a tik, a budaiaknak csak *Szent Jánosnak jobb lába* vánkoston, vörös selyemmel betakart üvegszekrénykében adatott vissza, a *szent kereszt* egy részecskéjével, melyet II. András király hozott Jeruzsálemből, s mely egy nagyobb, goth modorú, megaranyozott ezüst keresztbe volt foglalva. A polgárok által jul. 20. 1715. ünnepélyesen átvéve, nevezett kápolnában lettek ez ereklyék letéve, és a városi tanács ott minden pénteken mondandó misére alapítványt tett. A felvett leltár szerint voltak még itt drága öltönyök és papi diszitmények, kelyhek, ereklyék, szent képek és mindennemű egyházi készlet. *)

Hová lettek e tárgyak midőn a kápolna a tanács hivatalos használatára fordítottat V feljegyezve nem találtam, csak azt tudom: hogy Sz. János lába II. József császár parancsára a *büid. asszony* templomába vitetvén át, a *szent kereszt* oltárán köztiszteletre volt kitéve.²⁾

10. §.

KEK. SZ. JÁNOS TEMPLOMA A HASONNEVŰ KAPU MELLETT.

Nincs adatunk ki által és mikor építtetett e templom? csak nevét és fekvését ismerjük. Abban mind megegyeznek az Írók, hogy közel feküdt a *Sz. János* kapujához (vizi kapuhoz), mely úgy látszik nevét is tőle vette, azonban hátra van meghatározni, vajjon közvetlenül mellette, vagy pedig valamivel távolabb feküdt-e V

A „Topographia Hung.^u 3) szerzője szerint Szent János templom Sz. György tere mellett feküdt: „vicinia primis illis nascentis ac fiorentis Budae Saeulis erat theatrum S. Georgii Martyris^u”; idéz levelet 1504-ből, mely szerint „per Thomam Cardinalem exemptam esse doniura Archi Episcopali vicinam in theatro S. Georgii *prope portám S. Joannis.*“

1) Knauz, Magy. Tud. Ért. 336. és 337. 11. — Bed, Nót. Hüüg. Nov. III. 149. 1. — Uüg. Magaz. I. 382. 1. — Act. Jes. Bud. 12. cs. 33. sz.

2) Knauz, i. h. 337. I.

3) III. könyv. XXV. §.

E mellett azonban a szerző igen helytelenül e templomot és kaput más *ev. Sz. János* templomával és a *Szombat h kapával* összehavarja, mondván: „a templom nem változtatta meg védszentjétől vett nevet, mint a városnak róla nevezett János-kapuja, melyből becsi (hajdan Szombat) kapu lett/

Istvánffy ¹⁾ a nemet katonáknak kivonulását, kik 1520. a várat a töröknek átadták, ekkep beszéli el: „A várból kijövő németek minden pogyászuk és fegyverükből kivetkőztetven, *Sz. János* temploma falainak körébe vezettettek, és parancsot vettek várakozni a szabad menlevélre . Azonban a törökök szokott hitszegés és álnoksággal megcsalták őket, körülfogták, és néhány ifjoncz kivételével a városból kivezetvén mindnyáját kegyetlenül legyilkolták, csak kevésnek sikerülvén megmenekülni.“

Schier Xistus ehhez hozzáteszi -):„*Sz. János* temploma a törökök alatt *mecsetté* lett átváltoztatva, talán mert a város parancsnoka mellette vett lakást. Visszafoglaltatván Budavára a karmeliták birtokába ment át/

Fontana János Domokos csász. építész a visszafoglalt Buda térképén, Miller János, Schier Xistus, Hacufler, kik követték, a műveikhez mellékelt rajzokon a törökök által *mecsetté* változott *Sz. János* templomát a későbbi karmelita templom, mostani városi színház helyére teszik.

Azonban a török uralom siralmas korában, ennek kiűzése után való pusztaságban ezen templomnak valódi fekvése feledésbe menvén, fennebbi rajz épen nem szabatos; bizonyítják ezt későbbi adatok, midőn a karmeliták már Budára telepedtek.

Okmányokban e tárgyra vonatkozólag a következő táblatad k: 1603. a karmelita-rend a vizikapú közelében *Her-ei egen* János örököseinek házától a kaszárnyáig (mostani gr. Sándor házig) terjedő területet nyeri a basa házával és a mellette fekvő régente *bold.asszony kisebb* templomának nevezett pusztá egyházzal. ³⁾ 1717. a rend folyamodott a városi

¹⁾ X. k. 98. 1. 1758-ki kiadj

²⁾ Buda Sacra, 47. 1.

³⁾ Act. Carm. Bud. 5—9. sz.

tanácshoz, engedtessek meg neki, miután a kolostor területe a várfalak felől megszorítottatott, azt az utcza felé, a *mecset-től a mostani templomukig* (a mondott *bold. Asszony* templomáig) terjedő szögletet egyenes vonalat képző határig kiterjeszteni. *)

Világos ezekből, hogy a régi, később mecsetté változtatott *Sz. János* temploma a *bold. Asszony* később karmelita templomtól különbözött, ennél fogva nem a Fontana által megjelelt helyen, hanem a vizikapuhoz még közelebb állott, mi a karmeliták folyamodásának e szavaiból: „a *mecsettől mostani templomukig*” kétségtelen. A fennebbiek szerint tehát a karmelitáknak átengedett épületek következő rondben feküdtek: a kapu mellett közvetlenül a *Herdegen*-ház, azután a *mecset* (*Sz. János* temploma), melynek helyén most a hadmérnökségi ház áll, a *basa háza* (a mai hadparancsnoksági, „Generalkommando“ épület), és végre a törökök alatt elpusztult régi *Mária-egyház*, melyre a karmeliták — mint említettem — saját templomukat építék, s mely, a rendnek eltörlése óta városi *színháznak* használtaik.

11. §.

SZ. ZSIGMOND EGYHÁZA ÉS PKÉPÖSTSÁGA, MÁSKÉP A HOLD. ASSZONY ÚJ- VAGY KISEBB TEMPLOMA

Bontini írja²⁾, hogy Zsigmond király a vár (értsd palota) előtt *Sz. Zsigmond* tiszteletére, kinek szolgálatára magát különösen kötelezte, kápolnát építtetett, és számos taggal (azaz prépost és kanonok) bíró káptalant alapított. Windeck szerint³⁾, ezen építkezés Schallaga Miklós támogatása mellett a zsit/d-utezában, a hasonnevű (most fehérvári; kapunál jött létre, 1424 körül.

E templom a királyi *cseh* udvaroncainak volt szánva, azért a csehek és tótok jártak bele, és nyelvükön tartattak benne prédikációk.⁴⁾

1) Act. Carm. Bud. 20. sz.

2) III. Dec. m. Lib. 319. L

3) Chron. Cap, 121.

4) Bchier i. b. 58. 1.

térre vezető utca baloldalán, a mai városi színházzal szemben feküdt, szentélye keletre nézett, és vele kapcsolatban úgy látszik, ugyanazon téren a *prépostság volt*; Sz. Zsigmond utcájában pedig néhány kanonok ház állott.¹⁾

Ezen egyház nevezetességeihez tartozik, hogy I. Mátyás király neje *Kunigunda* vagy *Katalin*, Podjebrád György leánya, 1464. sorvadásban meghalván, itt lett eltemetve²⁾; koporsója 1827. jan. 13-án, midőn Sz. György térének szabályozása alkalmával mélyebben ástak, megialátatott, s benne női test volt, gyöngyökkel himes selyemruhában és arany fej diszszel.³⁾

Ugyanazon templomban adta át 1514-ben Bakács Tamás esztergami érsek Székely, máskép *Dósa* Györgynek, mint a török ellen összegyűlt kereszties had fővezérének a nagy vörös keresztet mutató fehér zászlót, mely alá aztán a parasztság, a hazai nemesség nagy veszedelmére, oly nagy tömegekben csődült.⁴⁾

Nem múlt még félszázad e templom felépítése óta, midőn szomszédságában vele szemben — vagy mert a kanonok vagy a hívek számához képest kicsiny volt, vagy más ismeretlen okokból — hasonló új templom emelkedett, mely *hold. Asszony kisebb* templomának — ellentétben a már létező nagyobb Mária-plébánia templommal — is neveztetett, és a prépostsággal gyarapíttatott.

E templom — fekvéséről már a megelőző fejezetben szóltam — úgy látszik I. Mátyás korában épült, mert okmányilag először 1471-ben találom említve, mely szerint „a b. sz. Mária budavári templomának prépostja és kanonokjai“ a nekik Szilágyi Erzsébet Mátyás király anyja által ajánlékozott Bckesmegyébe kebeleztet *Szent Tornyá* birtokba minden ellenmondás nélkül beiktattalak.⁵⁾ — Egyébként a

¹⁾ N. R. A. 581. cs. 54. sz.

²⁾ Pessina, Mars Moravic. Pragae. 1690.

³⁾ Tud. Gyűjt. 1827. II. 51. 1.

⁴⁾ Istvánffy Lib. V. 41. 1. 1758. kiad.

⁵⁾ N. R. A. 1526. cs. 23. sz.

prépostság birtokai közé tartozott még *Eszek* ¹⁾ és a beguinapáczákkal — kikerül az 5. §. emlékeztünk — szemközt, közvetlenül *Perényi* Imre nádor háza mellett, *Somi Józsa* temesd gróf fia *Gáspár* közt 1515-ben kötött csereszerződés tanúsága szerint az olasz- (most úri-) utczában fekvő ház. ²⁾

A két templom, a prépostlak és kanonoki házak végromlásáról a török uralom és a visszafoglalás utáni korban tudósítást tartalmaznak az 1699-ben e helyiségek felett véghez vitt vizsgálat és a bécsi cs. kir. kamarának azon évi máj.

25. a budai igazgatóságához intézett levele, melyben meghagyatik, hogy a csak romjaiból vagy falnyomokból felismerhető *tíz. Zsilymond* templom a préposti lak számára tartozó telekkel *Putanich* János újonnan kinevezett prépostnak átadassék³⁾, mely átadás, megelőzőtt kimérés után, csak 1704-ben történt meg, a városi tanácsnak ugyanazon évi oct. 28. kelt telekbizonyítványa szerint. ⁴⁾

A *hold. Asszony* temploma, a karmelitáknak átadatván, romjaiból kiemelkedvén, és *Zsigmoiul* kápolnájának maradványaival, melyben két oltár volt, összekapcsolatván, a prépost háza is felépült; azonban az elemek dühe mind e törekvéseket megghiúsítá. 1716. a város bizonyítja, hogy ez épületeknek nagyobb részét tűzvész emésztő meg, és a prépost háza is elégett. ⁵⁾ 1723. márcz. 28. új tűz majd az egész felső várost porrá égetvén, nevezett kápolna teteje és a prépost háza is a sekrestyével újra a lángok martaléka lett, sőt még a szekrény sem mentethetett meg, mely a prépostság ingóságait és értékes tárgyait tartalmazta, és a karmelitáknak volt őrizetül átadva. ⁶⁾

A régi szent-zsigmondi prépostság, melynek eredetét fejlődését és sorsát, a mennyire tudható, előadtuk, új korszakba lépett, midőn 1720. febr. 2-án kelt kegyelmes király

¹⁾ *Schier* i. II. 50. l.

²⁾ *N. R. A.* 605. cs. 30. sz.

³⁾ *Eccl. Cam.* 41. cs. 13., 17. és 55. sz.

⁴⁾ *U. o.* 25. sz.

⁵⁾ *Act. Praepos. S. Sigismundi.*

⁶⁾ *Eccl. Camer.* 41. cs. 49. sz.

leirat¹⁾ a *keresztes vitézek* vagyis vörös csillagos szabályozott kanonoknak adta át, kiknek rendjéből az első prépost Götzl Ferencz volt. ²⁾

Ezen rend egyedül a szláv zarándokok ápolására alapítván, egy időben virágzott a *Sz. János keresztes* barátokkal Betlehemben az Úr bölcsejénél; *Stemberg* Albert vezérükkel Betlehemből Csehországba költözködven, Illupestinbe a németrendii lovagok által befogadtattak 1217. — Gondjukra bízott a kórház, melyet 1233. *Ágnes* Primiszló cseh király leánya *Sz. Ferencz* tiszteletére szentelt templom és kolostorral építtetett, s melyet Ágnes testvére Venczol király és anyja Konstantia III. Béla magyar király leánya gyarapítottak. 1238-ban IX. Gergely a rendre az augustinusok szabályait alkalmazta, és jószágokat adott; a prágai püspök pedig 1250-ben a lovagok keresztjéhez Sternberg emlékére a vörös csillagot csatolta.

Főnökeik régente „Rector“, „Magister“, később „Magni Magistri“ (nagymestereknek) neveztettek. A rend 1723. száz Keresztély primás befolyása folytán magyar honba befogadtatván, Pozsonyba kórházat állított fel. ³⁾

Míg ezen csillagos rendnek prépostjai, egyúttal budai szent-zsigmondi prépostok, Pozsonyban tartózkodtak, és a budai templom és prépostház porban hevert, az 1707-ben befejezett királyi palotában új templom emelkedett *Sz. Zsigmond* tiszteletére, és 1769. felszenteltetett. ⁴⁾ Mária Terézia királyné 1770. az *angol kisasszonyokat* helyezte be, melléjük adván 3 csillag-keresztes áldozárt, a plébániai tiszt teljesítésére. ⁵⁾ Ezekre bízta *Sz. István* király ugyanott 1771. letett *jobb kezének*, melyet a ragusai köztársaság adott át őrizetét, és az ottani új tatosságra 7500 frt. tőkét alapi tványozott. ⁶⁾

¹⁾ A kir. resol. közt.

²⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 49. sz.

³⁾ Bővebben lásd Czínár: „Fuxhofer Monasteriologia“, II. k. 175. 179. ll.

⁴⁾ Act. Jes. Bud. 9. cs. 12. sz.

⁵⁾ Lib. Reg. Eccl. 6. k. 266. l.

⁶⁾ U. o. 325. l.

1775, 1777, 1779-ből rendelés van, hogy a szent Zsigmondi prépost, és az angol kisasszonyok főnöknője a *tapolczai* apátság, a nagyváradi püspökségnek széküresedéskor, és a tanulmányi alapnak — melyhez a *pécsvárcidi* apátság csatoltatott — jövedelmeiből bizonyos pénzeszeget kapjanak.)

Sz. Zsigmond egyház prépostjainak névsora.

1) Nem szerzetes prépostok:

1506. A *bodoni* püspök, prépost²⁾; 1520. 1524. *Vdrday* Pál, királyi kincstartó, veszprémi, majd egri püspök, végre esztergami érsek³⁾; 1528. *Piso* Jakab⁴⁾; 1699—1 719. *Putanich* János.⁵⁾

2) A veres csillagos keresztetek rendjéből.

1720. 1723. *Götzl* Ferencz⁶⁾; 1729. *Békásy* Ferencz⁷⁾; 1730—50. *Mader* Antal⁸⁾; 1751. Wiesenthali *Schleichart* Károly⁹⁾; 1771. *Scheiner* János¹⁰⁾; 1773. *Pitroff* Károly¹¹⁾; 1774—1812. *Eberle* Bálint Sebestyén, ki Pozsonyból Budára költözködik¹²⁾; 1813. *Mlegnek* János¹³⁾; 1816. *Kiinger* György, ki a vaskai apátságot nyeri meg,⁴⁾; 1834. *Scholcz* Floris¹⁵⁾; 1837—1865 *Rudolph* Vincze, a rend Commendatorának czimével, meghalt 1865. márcz. 10-én.⁶⁾

¹⁾ Jurid. Cumul. 133. sz. Jul. 1775; Resol. R. dno. 20. Nov. 1777, 9. sz. 13. és 24. §. Julii 1779. 10. sz. 1. §.

²⁾ Theiner Vet. Monum. II. 571. l.

³⁾ Schmitth, A. Epp. Strig. II. 54. l. és Epp. Agr. II. 272. l.

⁴⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 7. sz.

⁵⁾ U. o. 11. 12. 13. sz.

⁶⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 49. sz.

⁷⁾ Prot. Cam. Cons. 1729. évi 479. l.

⁸⁾ Act. Praep. S. Sig. Eccl. Cam. 41. cs. 49 – 52. sz.

⁹⁾ U. o. 53. sz.

¹⁰⁾ Prot. Cam. Cons. 1771. 809. l.

¹¹⁾ Dep. fund. April 173. sz.

¹²⁾ Jurid. Cumul. 1775. Julius 133 sz. — Resol. R. 1777. Nov. 20-ik 9. sz. 13. §. 1779. Jul. 24-ik 10. sz. 1. §.

¹³⁾ Czínár i. h. 179. l.

¹⁴⁾ U. o.

¹⁵⁾ U. o.

¹⁶⁾ U. o.

SZENT JÓZSEF TEMPLOMA ÉS A KARMELITÁK KOLOSTORA.

Ugyanakkor, midőn a jezsuiták Budára jöttek, a felső nemet tartománybeli szigorúbb rendszabályt követő *karmelitáknak* is (Patres b. Virg. Máriæ de Monté Carmelo) a budai igazgatóságához 1687. máj. 2-án intézett kir. leirat szerint megengedettett Budavárában letelepedni, és templom és kolostor építésére 1691. az úriutczában a várfalak felé az északi kisebb körönd szomszédságában hely lett kijelölve, melyet azonban a karmeliták, mint kevésbé alkalmasat 1699. a clarissáknak 1350 frton szavatosság mellett eladtak. *)

Időközben, jókorán történt folyamodás folytán, alkalmasabb helyről lett gondoskodva, és az 1692-ben kelt határozat folytán a következő évben a karmelitáknak a vízikapú közelében fekvő házhelyek — mint a 10. §. említők — elkezdve *Herdegen* János, néhai budai igazgató (provisor) örökösaitől megvett, és minden városi teher alól kivett házától kisebb *Szűz Mária* romokban fekvő templomával a kasszárnnyáig átadattak.²⁾

Megállapítván e birtok a karmeliták új építkezéshez illetőleg a réginek szükségleteikhez való alkalmazásához fogtak. Azonban az újonnan kinevezett szent-zsigmondi prépost *Pvtanich*, állítván hogy a nekik engedett terület hajdan a *prépostságé* volt, és rajta a prépost- és kanonoknak lakai állottak, az építést megakasztá, és csak 1715-ben száz Keresztély herceg, bíbornok és érsekhez benyújtott folyamodás után, melyben a karmeliták kifejtik, hogy a nekik engedett területe szent-zsigmondi prépostságétól nyilvános kocsiút, több magánház és a vízitorony (most dunavíztartó) által van elkülönítve, engedtetett meg a munka folytatása³⁾, jöllehet a nekik átengedett hajdani *Mária-templom*, és a romokhoz kapcsolt *Sz. Zsigmond* kápolnája régente csakugyan a prépostsághoz tartozott.

1) Act. Carmel. Bndens. I., 4. és 16. sz.

2) U. o. 5—13. sz.

3) U. o. 17. és 18. sz.

Lakhelyükön kívül a karmeliták 1694-ben a budai igazgatóságtól tulajdonú a bécsi kapu alatt, a *Sz. János* utczában 55 ölnyi széles, és 79 ölnyi hosszú területet nyertek, melyet a rendnek eltörlése után gr. *Eszterházy* Ferencz szerzvéen meg, jelenleg nevezett családnak fászkertje.

Birtak még azonfelül 1702. telekkönyvi kimutatás szerint a *Sz. Gellért-hegy* aljában 9 hold szántóföldet, és 50 holdat a *Zugligetben* és a Buda Eörsre vezető út mellett; 20 kaszálót *Sz. Pál* völgyében, és mintegy 40 fertály szellőt a *Sz. Ferencz, zugligeti, fíruntlial, Burgerherg, és Sashegyen*.¹⁾ A zugligeti telkeket a rend eltörlésekor *Laslovszky* budai tanácsnok szerzvéen meg, most is utódai bírják, és a testvér főváros lakóinak igen kedves kirándulási pontját képezik. -) A Budán kívül eső birtokok közül két bánya említendő, *Börzsönyön*, Hontmegyében.³⁾

A templom, melyet a karmeliták a régi kisebb *Mária*, azaz *Sz. Zsigmond* prépostsági egyház romjaira építettek, *Sz. Józsefnek* volt szentelve, kinek jelesen festett képe a főoltáron volt látható; volt még oltára *Nepomuk Sz. Jánosnak*, *Sz. A nnának*, & *feszületnek*, *Sz. Illésnek*, *Sz. Adalbert*, a kised *Jézusnak*, *Sz. Máriának* és az „*Ecce Homo*”nak. A nagyszerű torony bádoggal fedve 4 haranggal birt, melyek közül a legnagyobb 24 mázsás volt. A kolostor, melyben 30 szerzetes könnyen el lakott, két emeletes volt. Északra a magányos présház állott, alatta négy pincze és istálló hat lóra, felszerekkel. Társulat az egyházban kettő virágzott, „*Scapularis*” és *Nép. Sz. Jánosé*.⁴⁾

A rendnek eltörlése után a kolostor és templom 1791 — 1794. a város birtokába mentát és színházzá való átváltoztatására kincstári előleg adatott⁵⁾; a présházat pedig a vallásalap 1809-ben árverésen 10,750 frton adta el a magy. k. kamarának.⁶⁾

¹⁾ Act. Carmelit. Bud. 48. sz.

²⁾ U. o. 25. sz. — Eccl. Oecon. 1784. Cumul. 40. sz.

³⁾ Carm. Bud. 58. sz.

⁴⁾ Eccl. oecon. 1784. Cumul. N. 40. — Jesuit. Bud. 3. c*s. 5., 16. és 31. sz., és 10. cs. 12. sz.

⁵⁾ Dep. Civic. 1792. f. 166., 1793. f. 6., 1794. f. 57. sat,

⁶⁾ Fund. relíg. misoell. I. cs. 9. sz.

A kolostor perjelei közül einlítettnek:

1723. Sz. Benedeki Jodok¹⁾; 1784. Hiltl Nareiss.

13. §.

SZENT GYÖRGY VÉRTANÚ KÁPOLNÁJA.

Nincs kétség, hogy Sz. Györgyiére e kápolnától vette elnevezését; nehezebb meghatározni a helyet, melyet e téren elfoglalt. Nem tévedek talán nagyon, ha a tudós Schierrel („Buda Sacra“-jához csatolt rajzán) azt tartom, hogy a mai térnek mintegy közepén, a Sz. Zsigmond prépostság szomszédságában, a mai Sándor-házzal hajdan szemközt levő épületek szögletén, melyek a török kiűzés után kaszárnnyák voltak, állott.

E kápolna alapítójáról és keletkezéséről mit sem tudunk; a mit Schier ³⁾ beszél, az inkább a térre magára, mint a rajta álló kápolnára vonatkozik. Egyébként említve találok Bonfininél ⁴⁾, midőn a Zsigmond király által o téren kivégeztetett 32 lázadó nemesről beszél, mondván: „a hóhér fejüket a piacz kezdetén Sz. György kápolnája előtt vette;”^w másutt pedig ⁵⁾ „Sz. György temploma előtt igen népes gyűlésben II. Ulászló cseh királyt a főurak tanácsából Magyarország királyának kikiáltotta.“ A „Topographia Magn. Regni Hung.“ ⁶⁾ szerzője pedig említi, hogy 1435 és 1504. az esztergami érsek Sz. György mellett házat birt. 1391. Pensauroi Lénárt, az esztergami káptalan gén. vicariususa bizonyos Sz. György temploma közelében keletre fekvő házat az *Újbányán* alapított kórháznak ad⁷⁾; ugyanazon évben pedig Zsigmond király az esztergami káptalannak Sz. György temploma szentélyével szemben fekvő házat ajándékoz. ⁸⁾

¹⁾ Eccl. Cam. 41. ca. 49. sz.

²⁾ Dep. Eccl. Oecon. anni 1784. Cumul. 40. sz.

³⁾ I. h. 60. l.

⁴⁾ Dec. III. II. Lib. 294. l.

⁵⁾ Dec. IV. Lib. IX. 524. l.

⁶⁾ Lib. III. XXV. §.

⁷⁾ Cod. Dipl. IX. 3. 117. l.

⁸⁾ II. o. T. X. 1. 695--703. ll.

Elfoglalván a törökök a várat, a templom elpusztult.— Taferner szerint¹⁾ azonban 1605. az épület csarnokában Sz. Györgynek kőből remekül faragott szobra, de fej nélkül, az alatta fekvő, szinte csonka sárkánynyal, még látható volt.

A budavári Sz. György kápolna igazgatóiul (Rectores Capellae S. Georgii de Castro Budensi) említettettek: 1381. Péterj 1464. pedig János. ²⁾

14. §.

A KIRÁLYI VÁR VAGY PALOTA ÉS KÁPOLNA.

Midőn feljebb (I. Fejezet 2. §.) az Ó-Budán fekvő régi királyi, később királynői várról szólottam, egyúttal említést tettem azon új várról és királyi palotáról, melyet IV. Béla király, falak és sánczokkal megerősítve, a *pesti újhegyre* építtetett¹⁾, s melyben e király és utódjai gyakrabban, I. Lajos király pedig székét Új-Budára téven át, már állandóan tartózkodtak. Senki sem fogja tagadni, hogy már a város keletkezésekor, midőn oda sok népség gyűlt, egyházi és világi épületek emelkedtek, és minden nagy városi mintára alakult, királyi laknak is, melyre Bonfini ³⁾, mint „vetustum opus”-ra elég világosan czéloz, jutott hely. Ezen palotának szépségeit és nagyszerűségét Zsigmond és I. Mátyás királyok alatt bőven leírták Ambrus emaldoli barát Aeneas Sylvius levelei közt, Velius, Bonfini, Tubero, Oláh Miklós és mások,

¹⁾ Vannak kik ez elnevezést hibásnak tartják, mert mint jól mondják, nem a hegy, hanem a rá épített vár, ellentétben a régi ó-budaival lehetett új, és ennél fogva a rendes formulában: „Judex et jurati cives *Castrī nōvi montis Pestiensis*” a „novi” szó a várra és nem a hegyre vonatkozhat csak. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy némely helyen világosan mondatik: „*Judex (vei Cives) de novo Montē Pestiensi*”, vagy „*Oivitas nōvi montis Pestiensis*”, ritkábban „*Castrī nōvi Pestiensis*” ennél fogva alaposan gyaníthatni, hogy a „pesti új-hegy” név a budai dombra a szent Gellérthegyéhez viszonyítva ragadt, mely régebben szinte „pesti hegynek”⁴⁾ neveztetett, és melynél amaz későbbben lett benépesítve.

²⁾ Sehier i. h.

³⁾ Mon. V. Bud. 25. cs. 19. sz., 24. cs. 22. sz.

⁴⁾ Dec. IV. Lib. VII

kiknek írásaiból némelyeket feladatunkhoz képest kivonunk.

A palotának azon részét, mely I. Lajos korában épült *Istvánlornyának* hívták és alapítójának Lajos öcscsét, *István* herceget, mások V. István királyt mondják. E nagymérvű és magas épület a várnak legvégső csúcsán a Pesttel szemben eső szögleten feküdt. E mellett volt fogva *Mátyás*, mielőtt királylyá lett, szigorú őrizetben. Ennek szomszédságában volt a *víztartó*, és nyugöt felé a *tárnoki ház*, melyben Zsigmond alatt a szent korona és a királyi könyvek („libri regii“) tartattak. ¹⁾

1417 körül Zsigmond király a várat egy új, nagy és fényes épülettel gyarapítá, mely megkülönböztetésül a régitől *új-* vagy *fris palotának* neveztetett. Homlokzata a Sz. György-térre nézett, hol most a fegyvertárnak hátsó része van, nyugatra a várfalakig terjedett, hol a négyszögletű, híres *Csonka-torony* állott. Ezen épületről Írja Ambrus ²⁾: „át-tértünk ama tágas, mindenkép csodálatos és gyönyörű látványt nyújtó sétatér („peripatus“) megtekintésére, mely után a halastavakat és körteket jártuk körül, sat.“ — Velius pedig ³⁾ „Zsigmond császár épülete inkább nagy kiterjedése mint szépsége miatt érdemes a megtekintésre, van egy *négyszögletű tornya* hat más toronnyal, szélessége nem jelentéktelen, sat.“ — Bonfini ⁴⁾ szerint: „a várban palotát épített (t. i. Zsigmond) és belé sok római régiséget gyűjtött, a várat fallal körülvette, kellemes sétányokkal szepíté, és mintegy vizsgálódási pontúi a várnak majdnem közepén négyszögletű kövekből két udvarral ellátott nagy tornyot rakatott, de halála miatt a megkezdett munkát be nem fejezhette. — Windeck Írja⁵⁾, hogy e palotában őriztettek a római császári jelvények, melyeket a király a huszíták elől kimentett, és később Nürnbergbe vitetett. Ismerjük a *Csonkatoronynak* rettentő

¹⁾ Cod. Dipl. T. X. 7. 635. 1. — Podhradczky „Béla király nértelan jegyety“ 33. 1.

²⁾ Aeneae Sylvii Ep. CCCLIII.

³⁾ Lib. I. de bello panonico 16. 1.

⁴⁾ Dec. III. lib. III. 319. 1.

⁵⁾ LXX. Fej.

börtöneit, melyekben Viktorin, Podjebrad György cseh királynak fia, és 500 cseh rabló volt fogva, mely utóbbiak a Dunába fulasztattak. ¹⁾

Fényes épületeket emelt Mátyás király, részint keletre a Duna felé egészen újból, részint nyugatra a régiebbek fölé, melyek Velius szerint, ki I. Ferdinand korában írt²⁾, a hegy tövéig terjedtek. „Mátyás király, úgymond, a régi királyoknak székhelyét a hegy tövéig és az utolsó lejtőig fényesen és valódi fejedelmi költséggel megújította és kidíszítette, közben térés, fedett folyosókkal, függő kertekkel, víztartókkal, márvány kádakkal, sat.²⁾ — Bonfini beszéli ³⁾): elkezdi szépiteni a budai várat, a hátsó udvart igen feldíszíteti, palotákat építtetett, melyekben tágas ebédlők, pompás szobák voltak, különféle aranyos falazattal, remek kályhákkal, melyek tetején római négyes fogatok és más családi emlékek valának kifaragva, alatt raktárak, kincsek, keletre különféle téli, nyári lakások, ezüst ágyak, ezüst karosszékek; nyugatra a meg nem újított régi épület: a közepén tér köröskörül régi oszlopfolyosó kettős sétálóhely Ível, melyek közül az új palota előtti épületben, a felső osztályokba való feljáratnál az állatkörnek 12 csillaga szemlélhető, a padozat mindenütt új deszka, helyenként emaillezott, némely szoba téltre való, némelyek nyáriak, s a téli ebédlőt emlős téglák fedezik. Az udvarban három szobor áll, közepén Mátyás sisakkal fején, dárdával, pajzsára támaszkodva gondolatokban, jobbján atyja> (János) balján szomorú László fivére: Az udvar közepén érez kút márvány vízmedenczével, melyen a sisakos Pallas látható. Az udvar bemenetelénél innen és tál két érezszobor áll meztelenül, pajzs bárd és karddal, talajukba győzelmi jelvények vannak vésvé. Három más szobrot, úgymint Herculest a vár előtt (Sz. György-téren), Dianát és Apollót a vár belsejében, melyet a híres szobrász Traguri Jakab dalmát a király parancsára aranyozott rézből öntött, a török Starabulba vitt. ⁴⁾ „A négyszögletű udvarban Zsigmond király elő-

¹⁾ Dubravius, XXX. lib. 288; Benfui, Dec*. IV. lib. 1. 423. 1.

²⁾ I. h. 13. 1.

³⁾ Dec. IV. lib. VII.

⁴⁾ Schier, de biblioth. Mathiae R. 52. és 57. II.

csarnoka előtt, a régi palota oldalát kiépíteni kezdte, kettős lépcsőzetet készített porfir-márványból, érez gyertyatartókkal. Ugyanazon kőből két ajtó készült, melynek érez szárnyain Herculesnek csodás kalandjai voltak láthatók. A királyi kútba majdnem nyolez stadiumnyi távolságról vezették a vizet ólomcsövek“ sat.

Tubero szerint¹⁾ Országh Mihály nádor Mátyás király engedőimével a királyi palota homlokára saját költségén *Zsigmond* király szobrát állíttatta.

A részletekre térve, említést érdemelnek: a kir. *kápolna*, a *Corvini könyvtár* és a királyi *kertek*.

A — talán kezdetben kér. *Sr. Jánosnak* szentelt — királyi kápolna káplánjai már 1332. XXII. János pápa brevéjében említetnek, mely a köztük és a nyulakszigeti apácák közt a híveknek nevezett kápolnában tett adományai miatt keletkezett viszálykodás kiegyenlítéséiro lett kiadva. ²⁾ Ide tette le I. Lajos király nov. 14. 138L remete *Sz. Pálnak* a velenceieiktől átadott testét, mielőtt a Buda melletti Szent Lőrincz kolostorba szállíttatott.³⁾ A kápolna maga sokkal régibb, és talán a vár alapítójáig vihető vissza, mert több mint valószínű, hogy a Bonfini említette régi királyi lakban már volt kápolna.

Ezen kápolnában történhetett 1262-ben azon különös eset, melyet Knauz Nándor a „*Magyar Tud. Értekező*“ czimű folyóiratban⁴⁾ a következő könyv: „*História translationis tunice Jesu Christi de Hungaria ad Inclytam Civitatem Coloniensem ad Monasterium Albarum Dominarum etc.*“ ⁵⁾ nyomán elbeszél *); bizonyos egyházi férfiúnak, IV. Béla neje

¹⁾ Lib. II. §. 5.

²⁾ Clar. Pos. 68. Cs. 38. sz.

³⁾ Schmitht A. Eppi, Strig. I. 207. l.

⁴⁾ I. köt. 41—63. sz.

⁵⁾ Történelmi Tár. I. 120. l.

***) Szerző szerint ez esemény szinbelye a budavári régi kápolna volt, melyet több, újabb íróval, az újlaki templom szomszédságában fekvő dombra helyez, hol állítólag I. Lajos király lakott. Nem akarom ismételni**

Mária királyné káplánjának ugyanis éjjel megjelent az Üdvözítő és kérdé, vajjon mint gyermeket, vagy szén védési ruhában kívánja-e őt látni? midőn a pap az elsőt kérte, és e végre az oltárra sárga selyem gyermeki ruhát tett, Krisztus ezt felvette és az áldozára királyné jelenlétében mondott miséjében őt így látta és három óráig imádta. E ruhát a királyné kapta, és azt, a ruhabalujját visszatartván és a nyulaxszigeti apáczáknak adván, bizonyos a török ellen csatázó német loagnak adta, ez pedig nővérének, ki apáca volt, Köln mellett, Sz. Magdolna kolostorában, arany szekrényben titkos őrizet végett átadta, mely ekkép zárva maradt 1412-ig, midőn azt Aachenbe a bold. Szűzhöz zarándokló magyarok megtekintették. — Mi való, mi mese ebben? az olvasó Ítéletére bízom.

A kápolnában, melyet Mátyás király megnyitott vagy újraépíttetett, jobbra a király számára fentartott imahely (oratórium) volt, melybe a szomszéd könyvtárból nyílt a bejárás.¹⁾ Bontini i. h. a király épületeiről bőven értekezvén e szavakkal: „quippe, qui Danubii parte Aediculam statuit, hydraulicis organis, item Sacro fonté duplici, marmoreo et argenteo decoravit, Collegium adjecit honestissimum Sacerdotum^m — azt akarja mondani, hogy e kápolna prépostsági kiváltsággal birt.

Növelte hirnevét *alamizsnás sz. János* alexandriai patriarchának 1489. odahozott teste, melyet a király arany-
 azt, mit feljebb I. fej. 2. §. e várak különbözéséről mondtam,
 legyen elég
 a 1343 éta a királynék által lakott régi Budavár fekvésének való-
 színű meghatározására Zsigmond királynak fennebb I. fej. 4. §. idézett
 1406. megerősítő levelére hivatkoznom, mely szerint; „circa pratum ma-
 gnum retro Castro Domine Regine et retro Claustru beate Virginia Sancti
 Monialium^m — és tovább: „terrae praticulam, quae inter antiqui Castrf
Kurchan locum, Curiara item reginalem et Claustrum Monialiura usque
 magnam viam extendebatur^m — miből kétségtelen, hogy Budavár királyi,
 később királynői lak, az ó-budai clarissák szomszédságában, az esztergomi
 út irányában állott, mely fekvés a mai *Ki*-7jdl*-nek felel meg, míg azon
 hely, hová mások e várat helyezik, hegy-völgy tömkelegébe szorítva csak
 a szőlőművelésnek kedvez. Egyébiránt a királynői várban Ó-Budán —
 Budavár (Etzsburg) *Szent Erzsébet* tiszteletére szentelt kápolna volt, —
 nem a kér. sz. János buda-ujvári kápolnája — melynek prépostsági czime
 még most is adományoztatik.

¹⁾ Oláh Miklós, i. h. V. fej.

ezüst edények, szentelt készletek nagy sokaságával ellátott és ez időtől fogva a kápolna e szentnek nevét viselte. — 1514-ben II. Ulászló király itt hallgatván misét, került el a szobájában őt fenyegető halált. — A kápolna birtokai között volt *Dömsöd* (Solt) és *Bajom* (Pilis megyében.) Ezen, valamint más kápolnáknak előjárói kezdetben a „*kápolnai grófok*” (Comites Capellae) voltak, kik egyúttal, és később kizárólag a király *titkárainak* tisztét teljesítők, kik után a *kápolánok* következtek. 1495-ben névszerint ezek voltak: *Jakab* mester, lengyel; *János, Lőrincz, Tamás, Benedek* mester és *Máté*. 1526. Kápolna igazgató *Albert* mester volt. ¹⁾ A mohácsi csata után a török e kápolnát mohamedán imahelylyé változtatta. ²⁾

A palotának főekessége Mátyás királynak *könyvtára*, a a híres *Corvina* volt, melyet 1465. körül a kápolna mellett alapított, s melyről Oláh ³⁾ írja: „a merre az ember a belső könyvtárból a sz. János kápolnájába nyíló helyre megy, a honnan a király a misét szokta hallgatni, két boltozatos épület tűnik fel, melyek egyike részint Görög-honból, részint más keleti tartományokból nem csekély gonddal és fáradsággal összeszerzett görög könyvekkel: a másik pedig minden tudománybeli latin codexsel volt tele.“ A bejárásnál az előcsarnokban égiteke volt két genius által támogatva, és más matematikai műszerek; „a terem vagy boltozat erkélyből, írja Bonfini ⁴⁾, az egész eget lehet vizsgálni dél felé.” A könyvek osztályokba sorozva, arannyal átszőtt selyembe voltak kötve; a legelső részt a codexek foglalták el, melyek mind a Hunyadi czimmerrel voltak ellátva, ezekre a király évenként 33,000 forintot költött; Florenczben négy könyvkereskedőt, honn pedig 30 mázólót és festőt tartott. A kötetek száma 50,000 volt. Könyvtárnokul pármái *Ugoletus* Thade és *Fontius* Bertalan említettnek, kiket, úgy látszik, a híres író *Galleotti* Martius Narnából és *ragusai* Bódog damata, II. Ulászló alatt pedig *Petantius* Bódog, később a ki

¹⁾ Engel, Monum. Ung. 1809. 225—238. 1.

²⁾ Schier, Buda Sacra 43, 44. 11.; — Knauz, i. h. 48, 58, 60. 11.

³⁾ Hungáriája V. fejezetében.

⁴⁾ Dec. IV. lib. VII. 495. lap.

rályné kancellárja, követtek. Oláh szerint azonkívül még két kézikönyvtár is létezett.¹⁾

Minden világi dolog változásnak lévén alávetve, a nemesczelü intézet is alapítójának utódjai alatt elhanyagolt; nem gondoltak fentartására és szaporítására; nem írkokokra és örökre, kika romlásokat kijavítsák, a veszteségeket pótolják; befolytak a bécsi tudósok, kik az akkor Ulászló király és Miksa esászár között keletkezett szorosabb viszony mellett a budai könyvtárt fosztogatták. Sok kár esett a könyvcsarnokon, midőn a zsákmányra vágyó török a könyvek drága bekötésére áhítózza, Konstinápolyba szállitá; sok rablást követtek el Ferdinánd németjei is: úgy hogy a megbecsülhetlenkincsből csak töredékek maradtak fenn, részint Beccben, részint külszörszágokban.²⁾

A *kertekről* a vár aljában elég az irók szavait idéznünk; így Oláh Miklós: „Nyugatra (kelet és délre is) a falak aljában igen kellemes királyi és más kertekéről beszél; Bonlini pedig³⁾ a Mátyás korabeli kerteket ekkép írja le: „A vár alatt a szomszéd völgyben gyönyörű kertek fekszenek, és már vány nyaraló, melynek eloud varába köröskörül koczkás, csigaalaku oszlopok érezgyertyatartókat tartanak. Pompás a ak ajtaja, az ebédlő, hálószoza főlepeikkal. A kertre néző részen fedett csarnok (veranda) van. A kertben sűrű fák közt valódi tömkeleg létezik. Van vashálózat alatt madárház, hazai és idegen madarakkal; titkos föld alatti utak, rétek, kövekkal kirakott helyek és halastavak. Emeletes tornyok, lúgosokkal körülvéve, e mellett üveg vizsgahelyek, míg a nyaraló tetőt ezüst téglák fedezik.”

A visszafoglalás után a budai vár oly megromlott karban volt, hogy még kaszárnyának sem lehetett használni, mint I. Lipótnak 1686. oct.29. kiadott parancsából kitetszik: „Buda királyi városunk fegyvereink hosszú és kemény ostroma által annyira összeromboltatott, hogy abban alig ma-

¹⁾ Schier, dissertat. de regiae Bud. Bibi. Mathiae Corv. etc. 10—36. 11.; Wallaszky, Conspect. reip. liter, in Hung. 94—98. 11.

²⁾ Schier i. h. 37. és köv. 11.

³⁾ i. h. 496.

radt hely, hol az egészségnek, sőt még az életnek is veszélyeztetése nélkül maradni lehetne (t. i. a katonaságnak).

A királyi palotának építése 1745. körül kezdődött meg, és *Grassalkovich* grófra — mellette *Hillbrant* főmérnökre — lett bízva. — 1769-ben, kivévön a belső felszerelést, készen volt, s a költségek 1771. végéig 402,649 ftra rúgtak. — 1770. az *angol kisasszonyok* költöztek bele, 1771. *Szent István jobb-éi* hozták oda, mint a 11. §. érintém. — 1777. a nagy-szombati *egyetem* tétetett át és emeltetett a *csillagvizsgáló torony*.

1781. II. József parancsára jun. 13. a várnak régi kapuja a Ráczváros felé!), a városi alapból 3987 ft utalványoztatván — melyhez az egyetem 1000 fital járult — megnyitattatott. — 1 790. a palotára egy második emelet építtetvén, 94 öles lett hosszúságban, 203 szobát számlált, és a *sz. korona* őrizeti helyévé lett. — 1795. végre a hajóhídtól a várba az újonnan megnyitott, úgynevezett „*új kayú*”-hoz vezető lép” cső készült. ²⁾

Végezetül álljanak itt a *budai vár* néhány *vám igya*, *tisztartója* és királyi *udvarmesternek* nevei:

1403

1404. *Nasitsi Zwetl* várnagy. ³⁾

1436. *Czech Lőrincz* várnagy. ⁴⁾

1440. *Héderváry Lőrincz i*

1446. *Héderváry Imre* | várnagyok.)

1447. *Hunyady János*)

1450. *Czobor Mihály*

1454. *Bodo Gergely* és *Bívzlay László*, várnagyok. ⁶⁾

1484.

1492 *Raskay Balázs*, tisztartó és a kir. udvar várnagya. ⁷⁾

¹⁾ Régente talán Kelenföld-kapu.

²⁾ Tud. Gyűjt. 1826. XII. 74—85. 11.; Dep. Civ. Junii 1081. és Julii 387. és 809. sz. 1781.; 29. cs. 10—12. 1. 1795.

³⁾ Podhradczky, Budapest, 128. és 133. 1.

⁴⁾ N. R. A. 1552. cs. 25. sz.

⁵⁾ Haeufler i. h. II. 46. 1.

⁶⁾ Knauz, a búd. kápt. Reg. 135. sz.

⁷⁾ Mon. V. Bud. 35. cs. 21. sz. Clar. Pos. 58. cs. 43. sz.

1500. *Tomory*Pál, várnagy. ¹⁾
 1511. András (litteratus), kir. udvari tisztartó. ²⁾
 1515. 1516. 1524. 1525. Berzenczei *Bornemisza* János, várnagy és tisztartó a várban. ³⁾
 1527. Kwustachy *Kóna* Smyl (?) János király udvarmestere. ⁴⁾
 „Gróf *Nddasdy* Tamás, várnagy, katonai parancsnok Budán, végre nádor. ⁵⁾
 1540. *Török* Bálint. ⁶⁾

15. §.

SZENT-GYÖRGY-TEKE.

A Hunyady László és mások kivégzése által nevezetes tér, majd „Kör“, majd „Játszóhely — mert itt gyakran lovagjátékok és más látványosságok tartattak — majd „Tér“ vagy „széles utcza“ elnevezés alatt fordul elő. Régente más alakja volt, ámbár nagyobb aligha lehetett. — Fontana rajza szerint déli határát egyenes vonalban a nyugati körönd legszélsőbb kiszögellésétől Zsigmond király „*Fris-palotdja*“ képezé 30 lábnyi széles árkával, nyugotra pedig — hol most az újonnan épült cs. kir. istállók vannak — a *tárnoki* és egy más szöglet ház állott, melyet Albert király 1439. *Rozgonyi* Lőrincz, János, Rajnáid és Oszvaldnak, Rozgonyi tárnokmester fiainak adományozott. ⁷⁾

Utóbb a tér közepén a törökök a királyi vár oltalmazására, a nyugati falak legközelebbi sánczához kapcsolt keresztfalat vontak, vagy inkább a már régen létezőt megújíták, és ekkép a tért két felé vágják. ⁸⁾

A tér északi részén, a palotától a városba menve, a mostani színházig házak állottak, melyek

¹⁾ Haeufler i. h.

²⁾ Knauz i. h. 93. ss.

³⁾ N. R. A. 1661. cs. 44. sz. — Magy. Sión. III. 113. IV. 104—171.

⁴⁾ U. o. 1703. cs. 16. sz.

⁵⁾ Schmidt, Épp. Agr. II. 310. 1.

⁶⁾ Haeufler i. h.

⁷⁾ N. R. A. 577. cs. 15. sz.

⁸⁾ N. R. A. 581. cs. 4. 5. sz.

két utcza által három csoportra voltak osztva, s melyeknek középsőjében emelkedett *Sz. Zsigmondi* temploma és *Sz. György* kápolnája. Az utczák *Sz. János* és *Sz. Zsigmondi* (másképp *zsidó*-utcza) nevet viseltek. Az ezután következő házsor, mely jelenleg a térnek északi részét képezi, amazoktól a *vízitoronynál* fekvő kis-uteza által volt elválasztva, mely, hanem az ugynevezett „*hátsó*“ talán — mint Zsigmond király alatt olvassuk — „*francia*“-utcza volt.

Közel *Sz. György* kápolnához állott *Stoyan* Márk budai esküdt, és *Pensauri* Lénárt esztergám káptalanboli fővicarius háza, melyet 1391. az *új-bányai* kórodának ajándékozott. *) *Palóczy György* esztergami érsek, *Henrik* pécsi püspök, és közelükben *Varga Tamás* és *Kalmár Zakariás* budai polgárok közös háza, melyet 1435. az esztergami várban létező *Sz. Adalbert* kápolnájának 500 arany fton eladtak. ²⁾

A kápolna előtt szemben állott *Pazzai Othlin* özvegyének és *Kun Péter*, budai polgárnak háza, mely 1371. *Ihnslin* cseh kereskedő és *Ágnes* nejének adatott 050 fton.³⁾ 1391. körül *Canientumark* Konrád, közben az esztergami *Sz. István* kollégium házával (?) és *Panzar* Diriké, mely az esztergami káptalannak adományoztatott. ⁴⁾ 1412. körül *Garai* Miklós nádor János és testvéréé. ⁵⁾

Az e téren fekvő szögletházat a *Bolondóczi Stiborok* magvaszakadtával *Lévai Cheh* Péter, erdélyi vajda nyerte eh mit *Albert* királynak 1438-ban kelt ez adományt megerősítő oklevele bizonyít. ⁶⁾ 1511-ben végre *Herendi* Miklós, pécsváradi sz. János társasegyház prépostjának volt háza a *Sz. György*-utczában. ⁷⁾

A napjainkban e téren létező fegyvertár 1730-ban épült III. Károly alatt, a bejárás felé függesztett chronostichon szerint: „CaroLVs seXtVs Me fVnDo eLeVabat.“

¹⁾ Cod. dipl. X. 3. 117. 1.

²⁾ U. o. X. 7. 740. 1.

³⁾ N. R. A. 1541. cs. 22. sz.

⁴⁾ Cod. dipl. X. 1. 695—703. 11.

⁵⁾ N. R. A. 1516. cs. 22. sz.

⁶⁾ N. R. A. 795. cs. 50. sz.

⁷⁾ Roller, Épp. 5. eccl. V. 26. 1.

KEK. SZ. JÁNOS UTCZÁJA ÉS KAPUJA.

Azon utcza, mely a vár keleti részén Szent György-terétől a városba vezetett, részben talán, a kisebb *Mária* egyházig és a vele szemben fekvő dunavíztartóig *Szent György*, innen pedig *Sz. János* vagy a török világ alatt *hyzanczi*, napjainkban pedig a *vízikapuig Szent* Jdwos-utczá-
nak neveztetett. Ide tartozik a mit az alsó városi vi-
zitoronyról, melyet állítólag Zsigmond király az ott épi-
tendő kőhíd oltalmazására épített, és Sz. János kapujáról,
Jovius ír: „a kapó és torony ellen, melyet a budaiak,
mert a folyam mossa, „vizit nek neveznek. A felsővárból
ugyanis, mint két kar két fal nyúlik le a hegy oldalon a
folyamig, és a parton annyi helyet foglal el, a minő széles
fenn az egész vár.“¹⁾)

A *Szent János-utcza* és szomszédságában hajdan létezett
házak közt említetnek: 1396. *János*, (de Kanisa) esztergami ér-
seknek két egymás melletti háza, melyeknek a Sz. János kapu
felől néhai *Miklós* kancellár, északról *Habar* budai polgár
voltak szomszédjai, s melyeket az esztergami Sz. István első
vértanúnak szentelt templomban általa alapított *Sz. Mária*
kápolnának ajándékozott. *)

1440. Említetik *Márton* szent-jánosi vicarius et *Sixtus*
háza, mely hűbérül adatott. ³⁾ 1473. *Nagyváthi* Albert deák,
pécsi várnagy, Budán a külvárosban fekvő házat tartozékai-
val, *Orbán*, esztergamhegyi szent-tamási prépost és testvérei-
vel a Sz. György-utczában keletről az esztergami érsek
János (Joannes Alemanus) szöglesháza, másrésről a Sz. Já-
nos kapu oldala közt feküdt kőházért elcseréli.⁴⁾ 1518. *Ba-
kács* Tamás esztergami érsek és bíbornok, a Sz. György ká-
polnájával szemközt fekvő házat *Alsó-Zéchy*ni Bencze fiának
Jánosnak más birtokokért cserébe adja. ⁵⁾)

¹⁾ Schier, Buda Sacra, 93.1.

²⁾ Cod. dipl. X. 2. 360. 1.

³⁾ Miscell. Paulin.

⁴⁾ N. R. A. 406. cs. 51. sz. Ered.

⁵⁾ N. R. A. 1604. cs. 6. sz.

Mily épületek lettek a Sz. János-utczában, a kaputól a *b. Szűz* kisebb templomáig 1694-ben a karmelita-rendnek átadva, már a 12. §. említők; megjegyzendő azonban még, hogy később ezen utcza *lakatos*-utczának neveztetett, egy 1704. kamarai telekokmány szerint, melyben Putanich sz.-zsigmondi prépostnak a régi vízhajtó-gép melletti templom és lakterülete (jelenleg Sz. György-terének egy része) átengedtetik. ¹⁾

11. §.

A HÁTSÓ-FRANCZIA-UTCZA.

A hátsó utcza, ha ez a többször említett régi dunavízartótól Sz. Zsigmond utczájáig, tehát keletről nyugatra ment, nevét onnan vehette, mert két sor, részint a Szent György terére, részint az avval szemközt fekvő Mindszent-utczára (mai díszter) néző házsor közt fekvén, ezekre nézve csakugyan „*hátsó*“ volt; minthogy azonban ezen utcza sokkal rövidebb volt, semhogy az alól említett házakat magában foglalhatta volna, az inkább a zsidóutczának a nyugati városfalára néző házai között lenne keresendő. Ezenkívül Zsigmond királykorában a/mnciiG-utczának neve is előfordul, mert tudjuk, hogy e király bejövetelénél különböző nemzeteknek, jelesen csehek és olaszoknak adván Budán tanyát, több francia családot is hozott magával, kikre bizta 1416. körül a Magyarország 1433. keresztül utazó De la Bracquiére Bertrand, Fülöp burgundi herczeg lovagjának bizonyítása szerint, a fent említett dunai torony építését, mely, a királyi palota irányában, a folyamnak lánczczal való elzárására szolgált volna.,¹⁾

A *francia-utczvi* 1410-ben említettik, midőn Zsigmond király ott bizonyos, keletről *Bernald* Ferencz, nyugotról *Péter* aranyozó házai közt fekvő, a királynak de *Atbeus* Márton által 60 arany fton eladott curialis telket, ugyanoly áron *Rozgonyi* Simon gróf országbíróra ruház át; és ugyanazon évben néhány *Verebélyi* Péter fiai András és Pál, leánytestvéreivel egy más ottani udvarháznak, melytől délre nevezett *Bernald*

¹⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 25. sz.

²⁾ Eugel, Cesch. des ung. Reichs. II. 374. 1. Podkradecaky, Buda-Fest 63—66. 11.

nyugotra néhai *Tamás* mester szabó házai feküdtek, felét említett de *Albeus* Márton Dávid nevű kának 250 íton új dénárokban eladják. ¹⁾

A *Rozgonyi* családon kívül a „hátsó” -utczában még az *örményest* pálosok és magánosok is birtak házakat, mert: 1424. nevezett pálosak *Nadler* Mihály és néhai *Hinko* szomszédságában fekvő házukat *Szicharth* János budai polgárnak és Katalin nejének bérbe adják. ²⁾ 1462. *Farkas* László házával szemben, és *Cnnczhoffer* vendéglős szomszédságában fekvő háznak fele *Tharcliay* János és nővére Orsolya, *Fekete* Miklós nejének, a másik fele pedig *Kamarás* Borbálának adatott át biróilag. ³⁾

Zsigmondéhoz hasonló kegyelmet tanúsított Hunyady Mátyás a *Rozgonyiak* iránt; 1466. ugyanis Rozgonyi Rajnáid és Oszvaldnak néhai *Harkach* László házát adományozza, *Hinko* László és *Weihemperger* Ulrik házai mellett. ⁴⁾ Végtere 1479. *Rozgonyi* Oszvald és István *Rajky* György gyei egy ességre lépven, ennek házát, mely *Pillér* János és nevezett *Weihempergerrel* szomszédos volt, 200 arany fton megszerezték. ⁵⁾

18. §.

SZENT ZSIGMOND-UTCZÁJA ÉS A ZSIDÓKAPU.

Az utca, mely a vár nyugati kapujától a királyi palota felé vezetett, vagy a kapu, vagy — II. Ulászló 1514-ki Ítélete szerint ⁶⁾ — lakói után „*zsidó-utczának*”¹¹ neveztetett. A kaput — mondják — I. Ulászló király építette, holott az utca e király előtt, a benne épült *Sz. Zsigmond* templom után, e szentnek nevét nyerte; valószínű — ha csak a kapunak nagyobb régiséget nem tulajdonítunk — hogy a „zsidó” név az ott letelepedett zsidóktól ragadt rá; annyi bizonyos Ist-

¹⁾ N. K. A. 497. CB. 92. sz.; 605. cs. 26. sz. Mindkettő hit.

²⁾ Act. Paulin. Örmény. 3. cs. 5. sz.

³⁾ U. o. 9. cs. 1. sz.

⁴⁾ N. R. A. 569. cs. 50. ss.

⁵⁾ U. o. 665 cs. 6. sz.

⁶⁾ N. R. A. 681. cs. 4. sz.

vánfy szerint ¹⁾, hogy a zsidóknak meg későbbi időkben e kapu alatt a völgyben volt temetőjük.

Ezen utczának, *Sz. Zsigmondi* temploma és tartozékainak, nemkülönben más házak fekvésének ismeretére nem csekély fényt áraszt, II. Ulászló királynak már említett visszahelyező Ítélete *Pálóczy* Mihály és Antalnak, *Lindvai Bánfy* János, *Miklós* ha ellen való ügyében bizonyos ház miatt, mely nevezett egyház mellett, és a szent-zsigmondi prépostsági, az az kisebb *Mária* egyházzal szemben feküdt, mely Ítélet a kir. tárnokmesternek helybenhagyó végzése után, alperes javára 1514. döntött, s benne e szavak fordulnak elő: „in dicta domo in vico *S. Sigismundi* ante castrum (regium) Budense in contigua vicinitate domus nonnullorum DD. *Canonicomvi* Capitularium prenotate Ecclesie *S. Sigismundi* a superiori, ubi ab inferiori partibus murus ante prefatum Castrum Budense ab antiquo constructus vicinatur, habite, ex opposito autem domus *Prepositi* predicte Ecclesie et alia domus regia *Frispalotha* vocata, fundate et constructe habentur“ — az utca közepén, tehát balra *Sz. Zsigmond* temploma feküdt, a hasonnevű *Mária* templommal épen szemközt; vele kapcsolatban állott a királyi várra néző *prépostsági* ház; az utca jobbján, szemben a prépost lakkal állott a *Bánfy* Jánosnak megítélt ház, s közvetlen e mellett a *kanonokok* házai.

Ugyan ez utczában birt *Perényi* Imre nádorispán is két házat, melyek közül egyet, bizonyos *Ragusai* István szomszédságában 1518. *Márton* királyi puszkacsinálótói vett meg 1200 rhénes forinton. ²⁾ Tovább 1536. János királynak egy tanúvallató-parancsa kelt Budavárosához, bizonyos, a „*zsidó*“¹⁾ máskép „*Sz. Zsigmond*“-utczában fekvő, hajdan *Péchy* Tamás tulajdonát képezett, s jelenleg *Jakosith* Gergely és *Szentiványi* Pál közt vitás ház tárgyában.³⁾ S ugyanazon király (lásd feljebb IV. Fej. 6. §.) meghagyja egyik levelében Budaváros bírása és esküdtjeinek, hogy a *Sz. Klára*-rendu apáczá-

¹⁾ XIV. könyv 233. l.

²⁾ N. R. A. 604. cs. 13. sz.

³⁾ N. R. A. 1604. cs. 40. sz.

czákat a Zsigmond temploma közelében fekvő házuk birto-
kában oltalmazzák. ¹⁾

Ezen házak a templom és prépostsági épülettel a kirá-
lyi palota irányában mintegy a mai Sz. György-tér közepéig
terjedtek, s a török uralom alatt, várostrom és tűzvészek által
végkép elpusztultak; a szomszéd, később fehérvári kapu, a
közel fekvő toronyban 1723. történt löporgyuladás által,
szinte lerontatván, III. Károly király parancsára újra felépít-
tetett. A régi korból a belső kapu boltozatján Budavárosá-
nak kettős czimere, és oldalvást 1540-ből *Török* Bálint vár-
nagy bevéselt monogramja (névjegye) maradt csak fenn.

19. §.

SZOMBAT-TÉTT VAGY HELY ÉS MINDSZENT- VAGY NAGY-UTCZA.

A városi tanács által kiállított bevallási okmányokból
kitűnik, hogy a várnak két szemközt fekvő *vízi* (Sz. János)
és *fehér vár* keleti és nyugati kapuja közti tér, a
Szombathely volt, a honnan Magdolna egyháza mellett jobbra
a város belsejébe a *Mindszent-utcza*, alkalmasint ott létezett
káporna után így nevezve, vezetett¹⁾, s az ország főbb csa-
ládjai, méltóságai, zárdák és magánosok házakat bírtak.

1342. *Vali* Imre, *Tatamér* mester fehérvári prépost és
királyi alkanczellárnak a *Szombattér* közelében, a szöglet-
ben, *Tamás* sz. Magdolna egyházi plébános és *Nagy* János
özvegye házainak szomszédságában fekvő kurialis telkét 120
ezüst márkán eladja. ²⁾

A *Czudar* család háztelkeiről ezeket találjuk felje-
gyezve: 1370. Olnodi *Czudar* Peter, tótországi bán a Mind-
szent-utezában *Stör* Jakab szabótól, Dunavásárhelyi Péter
(*Petrus de foro Danubii*) és Gletzel *Henslin* (*Henslinus*) szom-
szédságában, 3300 arany forinton házat vesz. ³⁾ 1417. neve-

¹⁾ M. V. Bud. 14. cs. 33. sz.

²⁾ A Szombat- és Zsidó-utcza és tér fekvéséről, melyet némelyek a
leghitelesebb oklevelek világos bizonyosága ellenére a *Szombat* (most bécsi) -
kapu mellé helyeznek, bővebben alább a 23. §-nál lesz szó.

³⁾ N. R. A. 860. cs. 38. sz. Ered.

⁴⁾ U. o. 604. cs. 12. sz.

zett *Czudar* bánnak fia Jakab egy más házat ugyanazon ut-
ezában, *Perényi* László és *Czudar* Benedek szomszédságá-
ban, *Péter* temesi prépostnak elzalogosít.¹⁾ Egy harma-
dik, *Magyar* Istvántól vásárlóit házat említett *Czudar* Péter
1394. a *láádi* pálosok b. Szűz Mária conventjének ajándéko-
zott, mely ház 1433-ban — délre a *segesdi* barátokat, északra
a *zsámbéki* prépost házat és a „sztik-utcát“ („vicus strictus“)
bírván szomszédul — *Keveni* Mihálynak adatott bérbe éven-
kénti 8 ftért.²⁾

Úgy látszik, ugyanitt feküdtek a házak, melyeket
1392-ben *Kanizsai* János tárnokmesternek fia Miklós lelki
üdvösségére az *örményesi* pálosoknak más várbeli házakkal
együtt adott, s melyek közül az egyik *Nadler* Mihály és *Weisz*
Ulrich („Ulrici Albi“), a másik *Rauchar* Péter és *Zsigmond*
gyógyszerész házai közt feküdt.³⁾ Nevezett *Nadler* Mihály és
Miklós királyi pénzváltó házai közt feküdt azon ház, melyet *Ko-*
csis (*Vector*) *Jakab*, ki *várjog* (*Purgrecht*) czímen hajdan éven-
ként *Vski* János, *Boldogasszony* egyházi plébánosnak 25
arany ftot fizetett, *Örményi* Mártonnak 60 fton új dénáro-
kban, eladott.⁴⁾

1403. *Garai* Miklós nádor a *Mindszent-utczában* *Hertlin*
hajdani bíró közvetlen szomszédságában fekvő házat *Mar-*
chali István fiának Miklósnak hűtlensége folytán *Thesamisi*
Máté fiának adományozza.⁵⁾

A várnak legnagyobb épületei közé tartozott *Mesz-*
tegyei *Szerecsen* János háza, ki *Jakab* fivérével *I. Lajos* ki-
rály alatt a pécsi és szerémi kir. kamaráknak grófja volt,
a *sőt* és a királyi *harminczadókat* kibérlette, és több ingatlan
jósággal birt.⁶⁾ Ezen palotának két kapója volt, melyek
közül az egyik a *Mindszent-*, a másik az *Olasz-utczára* né-

1) U. o. 604. cs. 11. sz.

2) *Miscell.* *Paulin.*

3) *Act. Paulin. Örmény.* 3. cs. 2. sz.

4) *N. K. A.* 1647. cs. 12. sz. *Hit.*

5) *N. R. A.* 860. cs. 26. sz. *Ered.*

6) *Rupp, Magy. orsz. pénzei* II. 37. 1.

zett; dél és keletre *Budai János* és *Tileman*, dél és nyugotra pedig *Sámboki Simon* és néhai *Konth* szücs és fiainak házával volt szomszédos, és a nyugat felül vele kapcsolatban levő „*Kerek jardon*“ kis udvarházzal együtt, 1403. nevezett *Szerencsen* János fiai Balázs és Mihály által *Garai Miklós* nádor, és testvére János temesi grófnak 10,100 tiszta arany forinton, szavazatosság mellett, a város pecsétje alatt eladatott.¹⁾ 1412. *Garai Miklós* szinte nádor és János testvére, fennérített Miklós nádor íiai, ezen és egy más, *Szent György* kápolnájánál fekvő palotán megosztottak, és Miklósnak az Olasz-, Jánosnak a Mindszent-utcza felé eső rész jutott, s a szomszéd lóistálló is két felé osztatott; egy másik házuk azonban, ugyancsak a Mindszent-utczában, 100 forint értékben, közös birtok maradt.²⁾

1426. Zsigmond király a Mindszent-utczában azon telket, melyen a „*minden szentek kápolnája*“^{1,1} áll, *Mazaruth* vajda és *István* gyógyszerész telkei közt, *Hertlin* budai bíró magvaszakadtával (kit 1403. alatt említünk) gróf *Palóczi Mathyws* országbírónak adományozta örökös joggal.³⁾

A szomszédságban, ugyanez utczában, mely ezúttal „*Nagy*“ néven fordul elő⁴⁾, állott a többször érintett *örményesi* pálosoknak más háza, *István* és *Mihály* gyógyszerészek házai közt, melyet 1448. *János* kalmár és budai polgárnak bérbe adtak.⁴⁾ Hasonlóképp bérbe adatott egy másik házuk is a Mindszent-utczában *Péter* szabónak, a Sz. György kápolnától nem messze, *Nadler* Mihály (fenn 1392. említett) és Hosszú Gellért budai polgárok házai közt, mely kibérlés ellen a zárdaperjele *Benedek* 1442. tiltakozott.⁵⁾

¹⁾ N. K. A. 1514. cs. 33. sz.

²⁾ o. 1516. cs. 22. sz. Hit.

³⁾ A. o. 792. cs. 19. sz. Hit.

⁴⁾ A „*nagy*“ név nem csak a Mindszent-utczát, mint a többenél szélesebbet, hanem az *olasz-utczát*, mint a leghosszabbat is megillette; mégis fokóp az elsőnek, mivel ott a *gyógyszerészek* lakásai voltak, tulajdonítottak.

⁵⁾ Act. Paulin. Örmény. 3. cs. 14. sz.
U. o. 6. sz. Ered.

Nevezett gyógyszerészek során, a mészárosceh és Lip-pai *Dakó* László házaival szomszédosán állott a kőház, mely, felette 1462. budai választott bírák előtt egység jövén létre, *Kamarás* Mátyásnak engedtetett át. ¹⁾

1450. *Kopachi* Bálint özvegye Erzsébet a Szombat téren a Mindszent-utca felől a *veszprémi* püspök, az Glasz-utca felől *Kapy* János szomszédságában, a *Magdolna* temploma ajtajánál levő *mészárszékek* oldalában épült házát 160 arany fton *Kezy* Benedek országbírói ítélőmesternek örök áron eladta. ²⁾

1451. *Kővári* László a Mindszent-utczában fekvő házát *Chitári* Lőrincz mesternek 36 arany ft erejéig elzálogosítja. ³⁾

1461. *Aloth* István a Mária egyház plébánosa, mind-szent-utczai házát *Steinpach* Erhard és a *várnái* káptalan há-zai között, a Szombatkapún kívül *Tóth faluban* fekvő majorja és kertjével, *Gross* János budai kereskedő és neje Margit-nak 24arany forint évenként néki fizetendő „Purkrecht“ díjért, örökösen átadja. ⁴⁾

1485. *Berky* László említett *Kezy* Benedek mester tia bevallást tesz, melynél fogva több helyen fekvő birtokait és a „Szombathely“-téren *Zeiod* János és *Fachyar* János közt fekvő házát Tolnai *Bornemisza* Jánossal bizonyos birtok éa a Szombatkapú előtt fekvő kőházért elcseréli. ⁵⁾

A következő évben *Báthory* István erdélyi vajda és országbíró *Pesten* a *Búzavásáron* fekvő házát *Andrásnak* a pesti Boldogasszony egyház plébánusának, Budán a Szom-bathely nevű téren, a *Magdolna* egyház felől előbb érintett *Fachyar* Jánosnak, akkor *Oroszlán* István által lakott; az Olasz-utca felől pedig *Kadar* Vitai házával szomszédos házá-val, mely bizonyos *Onufriusnik* volt hűbérül adva, örökösen el-cserélik) — Ugyanazon évben a királyi curia Ítéletet hozott a nevezett *András* plébános felperesnek, most említett meghaláló-

¹⁾ Act. Paulin. Orm. 9. cs. I. sz.

²⁾ N. R. A. 604. cs. 10. ez. Ered.

³⁾ N. R. A. 386. cs. 19. sz. Hit.

⁴⁾ N. R. A. 1017. cs. 49. sz. Hit.

⁵⁾ U. o. 1602. cs. 46. sz. Hit.

⁶⁾ U. o. 596. cs. 40. sz. Hit.

zott Bajmóczi *Onufrius* mester budai polgár Veronika nővére mint alperes elleni perében, melynél fogva „az Olasz-utcában közel a Szombathely utcához“, *Jakab* szabó és *Kapi* deák András mester közt fekvő ház, melyet felperes elődje *János* pesti plébános 1413. *Onufrius*nnk. évenkénti 14 arany forintért átadott volt, de e bérfizetés 6 éven át elmulasztatott, felperesnek kérelméhez képest visszaadott.¹⁾

Az Olasz-utca végén, a Szombathelyen a Visegrád melletti kékesi pálosok *Pankotay* Mihály és *Tögyártó* (Nadler?) Mátyás szomszédságában 1493-ban házat birtak, melyet *Alagii* Bekényi Dénes ajándékozott nekik.²⁾ 1519. pedig Sz. Mihályi *Czobor* Gáspár, Magdolna temploma mellett házzal bírván, azt vááli *Pukelsberger* Jánosnak zálogba adta.³⁾

ide tartozik Beatrix királyné adománylevele 1490-ből, melyben *Érsek* Mátyástól, Péter kalocsai érsek fivéréától, a Mindszent-utcában északra *Korothenay* János mester, délre *Wugorffy* János házához kapcsolt házat, a szent korona elvitelében való részessége miatt, mint hűtlentől elvevén, azt *Bazini* és *Szentgyörgyi* János és Zsigmond grófoknak, és Zsigmond fiának Tamásnak adományozza, a karok és rendek beleegyezésével.

Ugyanazon időben Ulászló ugyanott egy házat *Orbán* egri püspöknek, és általa *Nagy-Luchei* Balázs és János testvéreinek ajándékoz⁴⁾, melyet, északra Laki *Thicz* János, délre *Gergely* orvos házai közt fekvőt, *Orbán* püspök 1491. az eszterga mi templom *Sz. Margit* oltárának és gondnokának eladott.⁵⁾

1504. Néhai Horogszegie *Szilágyi* Oswald leánya *Margit*, *Maróthi* László bán fiának Mátyásnak özvegye, a „Mindzenth-wtza“-ban fekvő házat, melytől északra a *győri* káptalannak, szemközt *Corvin* (Hollós) János, lipthói hercegnek, és délre a *bosniai* püspök háza feküdt, a fehérvári káp-

¹⁾ Eccl. Cam. 55. cs. 30. sz.

²⁾ Act. Paulin. in Kékes és N. R. A. 1017. cs. 65. sz.

³⁾ N. R. A. 1604. cs. 9. sz. Hit.

⁴⁾ N. R. A. 396. cs. 2. sz. Hit.

⁵⁾ U. o. 399. cs. 12. sz.

⁶⁾ Eccl. Cam. 54. cs. 11. sz.

tálán előtt *Chaaki* Miklós Csanádi püspök és László és Ferencz testvéreinek; nemkülönben Anna Baynai *Both* András és Borbála *Hederváry* Ferencz nejeiknek, Katalin hajadonnak és *Rozgonyi* Apollóniái tiai és leányainak eladja.¹⁾

1521. *Athyai* Miklós esztergami olvasó kanonok mindszent-utczaí hajdan *Ongor* vajdaféle házát a Magdolna egyháznak szánja misékre; ezt *Benedek* plébános kalocsai kanonok megveszi, kijavíttatja és jövedelmeit a *Czobor* család lelki üdvösségére mondandó misékre rendeli fordíttatni.²⁾

20. §.

AZ OLASZ-UTCZA ÉS EV. SZ. JÁNOS-UTCZA.

Szent György-terétől a városba menő a Szombathelyen és Mindszent-utczában kívül nyugotra az Szász-(most úri)-*utczával* állott szemben, mely a várnak északi végéig, Sz. János ev. templomáig futott; azon része, mely a templom közelében volt, és tán egy más a szomszéd kapuhoz vezető utcácska is, Ev. sz. János-utca nevet viselt. Az ezen utczabeli házak tulajdonosai, eladásairól, melyek már a Szombathely és Mindszent-utczában említettek, hallgatva, oklevelek nyomán csak a következőket hozom fel:

1440. Ulászló király az *olasz-utczában* a keleti oldalon fekvő, a Szombathely felé *Szepesi* László, délre *Farkas* budai polgár házához csatlakozó kőházat, *György* szerb despot hűtlensége folytán *Rozgonyi*, Simon egri püspök és István és György testvéreinek adja.³⁾

1481. „A pesti újhegyi“ város bizonyos bér felett, melyet az Olasz-utczában *Job* Barnabás szomszédságában fekvő kőháza után *Sz. Magdolna* egyházának, ha pedig a *They-utczára* néző kövekkel berakott kapuját újra kinyitná, a városnak kellene fizetni.⁴⁾

¹⁾ N. R. A. 1603. cs. 46. sz. Hit.

²⁾ Bud. káp. jegy. 822. sz. Knauznál 152. 1.

³⁾ N. R. A. 198. cs. 19. sz. Hit,

⁴⁾ U. o, 960. cs. 26. sz. Hit,

Ezen ház és *Ambrus* szücsé közt állott *Krews*, máskép *Kewmlewdy* (Kömlödy) Gergely és Orsolya nejének *Kewmlewdy* Gál özvegyének és Miklós fiuknak háza, melyet ők 1498. *Antalnak* a budai káptalan alórének, ott az oltári szentség előtti égő lámpa és a misék alatt égő viasz gertyákra évenként fizetendő 15 forint végett, 351 magyar arany forinton eladták, fenntartván a visszavásárlás jogát.— Említett *Ambrus* szücsnek háza 1511-ben már mint *András* deák királyi budai udvari tisztartónak tulajdona fordul elő.¹⁾

1512. Pesti Gergely, esztergami kanonok és az esztergami Krisztus kollégium *) főnöke az Olasz-utczában fekvő északra budai Kanzlir Angelo, délre a fehérvári prépost (Berizlo Péter) házával szomszéd kőházát, Péchy Tamás és nejének bizonyos feltételek alatt, melyek közt évenként 10 arany forint fizetése is foglaltatik, nevezett kollégium részére eladja.²⁾

1515. Cserebevállás történt az országbíró előtt *Perényi* Imre nádor és abaujmegyei főispán, és *Somi* Jósa fia Gáspár temesi gróf közt, mely szerint ez a *ferenczrendi* apáczákkal szemben fekvő délre a sz. Zsigmondi kanonok házzal, északra pedig *Márton* királyi puszkacsinálóval szomszédos házát, és pedig mind az elő, mind a város faláig terjedő hátulsó részével és minden tartozékával, *Perényi* Imrének, *Dorotya* neje és *Ferencz* váradi püspök és Péter fiainak szavatosság és bizonyos feltételek mellett átadta; viszont ő hason kötelezettséggel a nádornak olasz-utczai néhai *Nayczinger* Sebald és *Jwnglayb* János szomszédságában fekvő házát nyerte mindenestül.³⁾

Úgy látszik, hogy a mostani kir. helytartótanáccsal

¹⁾ Knauz, a budai káptalan Regesfai, 60. 4B 93. sz.

²⁾ Ez volt neve az alapítványnak, melyet 1309. Budai János esztergami kanonok és barsi főesperes egyházi tanulók számára, kik szegénységük miatt külföldre tanulni nem mehettek, tett, és 4 budai házzal megajándékozott, mely alapítványra később még több hagyomány történvén, jelenleg kamatai a bécsi Pázmán féle papnövelde javára fordíthatnak. Lásd erről bővebben i. h.

³⁾ Magy. Sión I. 316—360. 11.

⁴⁾ N. R. A. 605, cs. 30. sz. Hit. függő pecs.

szemben és a primási ház oldalában fekvő *Somi* Gáspár, később *Perényi* nádor-féle ház mellett volt *kanonoki* ház azonos a királyi kincstár birtokába jutott, s azért úgynevezett „*kamaralis*”¹⁾ épülettel.¹⁾ Ezen ház 1697. *Zenneg* Kristóf, budai igazgatósági tanácsosnak adatván át, 1759. annak unokája *Sternthal* báró *Burghausen* gróf tábornoknak adta el, a moly idő óta „*parancsnoki*” háznak is neveztetett, míg *Burghausen* hitelezőinek kielégítése után ismét a kincstárra szállott. 1766. *Albert* szász herceg, kir. helytartó; 1768. *Hadik* gróf, várparancsnok rendelkezése alá bocsátatott; 1785-ben pedig *Jankovich* Antal gróf, mint legtöbbet Ígérőnek eladtott, és ára az *Eszterházy* Miklós-féle gyalogezrednek, a kiszel-li volt trinitarius zárdába való behelyezésére fordítatott.²⁾

1517. *Buzlay* Mózes leánya *Báthory* György neje *Katalin*, több javait és olasz-utczai házát, melylycl nyugatra *Korevi Kis* Mihály özvegyének háza, keletre pedig a *Sz. Miklós* zárdához vezető utca volt szomszéd, *Báthory* István és általa *Báthory* András és annak örököseire ruhazza bevallás utján.³⁾

Egy más házra vonatkozólag az Olasz-utczában, mely *Szerencsés* Imrécé volt, *János* király Budavárosához parancsot bocsátott, hogy azt *Podmaniczhy* Jánosnak, kinek tulajdonába ment át, a felhévizi szentléleki kórházzal történt csere utján adja át.⁴⁾

A házhelyekről, melyeket az Olasz-utczában a *karmeliták* nyertek és a *clarissáknak* eladtak, a *Rittersheim* és *Moldauf*-féle házakról, és a többi az apáczazárda terjeszkedésekor annak átadatott épületekről, már a 6. és 12. §-ban emlékezünk.

A *Sz. János* templomához közelebb, a hasonló nevű utczában fekvő házakról megjegyzésre méltó: hogy ehhez közel a Dunára nézve állott néhai *Werner* budai bíró palotája, melyet 1352. leánya *Klára* a budai káptalan előtt alkotott végrende-

¹⁾ V. ö. Miller rajzat.

²⁾ Dep. Oecon. 1781. Oct. 85. sz. Xbr. 277. sz. — Prot. Cons. Cam. 1765. 1463. 1. és 768, 1842. lap.

³⁾ N. R. A. 413. cs. 7. sz. Hit.

⁴⁾ U. o. 430. cs. 11. pz.

létében 5 széliével, melyek — mint említi — a hitszegé és szerencsétlen *Petermann* szinte budai bírőé voltak, és Károly király által Wernernek adományoztatattak, Gergely fiai, Miklós és István, unokái és Erzsébet unokájának hagyománya egyenlő részekben. ¹⁾

1503. *Szabó* Márton budai polgár és neje *Margit* az Ev.sz. János-utczában egyfelől *Gáspár*Jiy erges,másfelől őWióo'máskép *Zalay* Pál házai közt fekvő házuk felét *Czeplédi* András mester budai kanonoknak 32 magy. arany forinton, zálogba adják.²⁾

1507. Ugyancsak *Czeplédi* András kanonok és a budai káptalantemplomban létező *Sz. Kereszt* oltárának gondnoka Ev. Szent János-utczájában, déli részén *Zápolya* János szeptesi gróf és *Gáspár* nyerges; másik részén *Szabó* vagy *Zalay* Pál, már említett budai polgárok házaival szomszédos házat, melyet néhai *Olaz* Márton szabó, néhai *Zakach* Mátétól vett volt, az ó-budai mészárszéki joggal és jövedelmeivel az általa a bold. *Szűz szeplőtelen* fogantatása tiszteletére alapított, minden szombaton mondandó misére adományozza, és azt a budai káptalan megerősíti. ³⁾

Újabb időkre vonatkozólag *Miller* János Ferdinánd, budavárosi jegyzőnek 1760. megjelent művében az Olasz-később *Uri*-utczában, a nyugati falak során fekvő háztulajdonosok közül említetnek: közvetlenül a fehérvári kapu melletti szöglet ház (most *Kovács* ügyvédé) *Harrer* Ignác cs. k. hadbíró özvegye *Weissenhorn* Jozefae, a mellette levő *Salgari* Ferdinándé (talán a mostani *Wahlheim*-féle ház) volt. A mostani *Jóry* házat *Ferberth* János, vele szemben a *Marczibányi*-féle szeglet házat *Pilláva* János hadbiztos bírta, a *Jóry*-féle háztól a mai *Steiner* házig pedig *Vincenti* Jakab, *Terézia* *Frimvagen* ezredes özvegye, és *Stettner* Károly hadbiztos, a márványlépcsőkhöz vezető kis utczán túl *Widermann* János György vagyis inkább *Lichtenauer*, 1753. óta *Balássy*-házai fordulnak elő, mely utóbbit *Balássy* Ágoston városbíró vette meg;⁴⁾ átellenben evvel özvegy *Kramerlauf*

¹⁾ N. R. A. 604. cs. I. sz. Hit.

²⁾ Knauz, i. h. 61. sz.

³⁾ II. o. 138. XI. sz.

⁴⁾ Prot. Cons. Cam. 1753. Jún. és Júl. 583. 600. 666. 604. 11.

Györgyné Veronika; nemes *Pröbstl* Károly; *Bíró* Márton veszprémi püspök (később Guttman és most Baránkovits-Sterbetzky); a mostani Ranolder és Kőegyleti¹⁾: a másik oldalon *Eszterházy* Imre gróf, s az első köröndhöz vezető utcán túl a szegleten *Mosel* Demjén titoknok(későbbBeckers gr.); továbbá*Schneider* János György varga; özvegy gr. *Zichy* Miklósné szül. gr. Bercsényi Erzsébet (utóbb b. Hems); *Burghausen* Ottó Lajos; *Miller* János Ferdinand; *Pscherer* József (később Porkoláb és most a primásé) és evvel szemközt *Moldauf* és *Rittersheim-íele* házak és a *klariszsa* zárda és templom következtek. A bástyára kivezető utcán túl, Ev. sz. *János* templomával szemben állott és áll még most a *skót* bevezés apát-ság és *Eberth* János hadparancsnok (most Thoma) háza, és végre a *katonai* laktanya, mely jelenleg szebb Ízlésben megnagyitva a mai *Ferdinánd* téren emelkedik.

21. §.

SZENT PÁL-UTCZA.

A város ház jobb oldalától a Szent János, a mostani katonai templomhoz vezető utca régen a benne volt egyháztól, *Szent Pál*, a város vissza foglalása után, „*Stttö*” és végre mióta a Kláraapácák zárdája országházzá alakítottatott át, *Ország-ház* utcának nevezetik.

Az ezen utcában, Haeufler ²⁾ szerint, a mostani Wahiheimféle ház helyén, régen állott *PénzverSházat* Zsigmond király 1402. *Wolfurt* Ulriknak köttötte le 8000 arany forint erejeig, mely özveg a király kezébe engedett Lichtenstein várán feküdt. ³⁾

1483 *Péter* váradi apát saját és zárdájának a Sz. Pál utcában fekvő háza hátulsó részét, *János* kőfaragó és *Erödödy* Tamás titeli prépost és királyi titkár házai közt, utó nevezetnek eladja. ⁴⁾

¹⁾ U. o. 318. 1. és Resol. r. dto 10. Nov. 1752.

²⁾ Buda-Pest II. 51. 1.

³⁾ N. R. A. 324. cs. 45. Bz. Hit.

⁴⁾ Schmitth Episc. Agr. II. 53. 1,

Az *örményesi* pálosok is bírtak ez utczában egy épületet, északra *István* asztalos, keletre *János* üveges mesterek házai közt; kitetszik ez az Illés vicarius által 1488. e háznak visszaadására irányzott tiltakozásból, Mátyás tőgyártó és az ő jogán álló más hűbéres bírlalók ellen.¹⁾

1527. János király *Brazlay* Tamás házát a Sz. Pál utczában, ennek hűtlensége folytán, Kwustathi *Kwna Smyl* királyi udvarmesternek adományozza.²⁾

Ennyit ez utczában létezett házbirtokosokról a török uralom előtti időből. A visszafoglalás után, midőn már a *Sütő* utca név fordul elő, a városi tanács előtt 1743—1748 közt kötött, s az akkori *Klára* rendű apácza zárda., (mely utóbb *országházává* lett), nagyobbítására irányzott szerződésekben a kolostornak átengedett *Kuncz*, *Aigner Kohnann* és *Paskal* féle házak említetnek.

Miután *Mosbacher* András 1722. a régi Ev. Sz. Jánosról nevezett barátzárda szomszédságában *Edl* Silvester házát megvette, *Lukacsovits* János pedig a magaét, mely *Schmidt* Ágostoné volt, 1400 írton az apáczáknak eladta, *Mosbacher* Mária a magaét a Lukacsovits féléért az apáczáknak átengedte, mely is 1743. a város részéről az apáczáknak a ferenczes zárda üres területével együtt, a fennérített célra át is adott.³⁾ Később 1760. Miller Ján. Ferdinánd ez utczában keletre néző házul *Csik* András mézeskalácsos (a mostani Tenczer féle szögletház) és *Jalics* Mátyásnak (most Röder) romokban fekvő házait említi, mely Csikféleház — mint Schiernek⁴⁾ egyik 1390 okmányából kitűnik — akkor időben, *Bernhard* Ferenczé volt és vele szemben *Leonhard* János háza (most Fischle féle ház) állott.

22. §.

A BOLD. SZŰZ MÁRIA TEMPLOMÁNAK TERE ÉS A NÉMET UTCZA

E tér a várnak majdnem közepén van; a *Bold. asszony* mennybemenetelének temploma, a kamarai épület és az úgy

¹⁾ Act. Paulin. örmény. 3. cs. 17. sz.

²⁾ N. R. A. 1703. cs. 16. sz.

³⁾ Mon. V. Bud. 34. cs. 39. sz, 19. cs. 34.—36. 85.

⁴⁾ i. k. 108. 1,

nevezett elnöki házon kívül (a jezsuiták alatti akadémia) több csinos magán épületet számlál. Diszítí a *Sz. Háromság* szobra és *márvány kút*, mely vizét a Dunából és a Sváb hegyről kapja. Nyugot felé a bátságára utca vezet, melynek baloldalát a *városháza* foglalja el.

A templommal szemben feküdt a *nyulakszigeti apácák* és *Wlwing* fia Miklósnak háza, köztük a szegletház, (talán a mostani Radics féle ház,) melyet 1391. Florenczi *Berty* fia Angyal, *Kanisay* János tárnokmester fiának Miklósnak 600 arany frton, szavatolás terhe mellett, a városi tanács előtt eladott.¹⁾

A templom mellett *Theoli* János deák 1475. egy házba-beiktattatott, melyet azonban hűtlensége folytán még ugyanazon évben elvesztett és Mátyás király *Gzóbor* János és Imrének ajándékozott, kik azonban, az *óbudai apácáknak*, mint jogosan őket illetőt, át engedték.²⁾

A templom *temetője* mellet állott a *Plébániaház*, és ennek tőszomszédságában voltak a *nyúlszigeti apácák* házai, melyekről fent 1346. hez *III. Fej: 2. §.* bővebben emlékezünk.

A német utcában³⁾, melyet a Böid. asszony német templomáról neveztek és mely, mint vélem, a városház utcával azonos volt, Nánai *Kompolth* János királyi fő pohárnokmester fia Pál, Ulászló király 1440 adományából két házzal birt, melyek közül az egyik kőház keletre fekvő, északra tőszomszéd ül *Vilmos* budai polgár nejének, délre pedig *Adám*

¹⁾ N. R. A. 1711. cs. 22. sz. Ered.

²⁾ Act. Clar. Pos. 53. cs. 37. sz. Mon. vet., Bud. 19. cs. 27. sz. Ered.

³⁾ Miller a *budai egyházak történetében* állítja, hogy itt, nem mész sze a városháztól *sz. Mihály* arkangyal kápolnája állott *); követe Schams és Haeufler, ki a mai Siberaféle szöglet ház helyére teszi; azonban Millernek, ki a korabeli (1757—1760) templomokról bőven értekezvén a régiebb már elenyészettekről csak műve kezdetén, semmi okmányokra vagy Írókra nem támaszkodva, csak neveiket néhány helyrajzi megjegyzéssel érintve-, emlékezik, hitelt erre nézve nem adhatni és a véleményét követő írók állításait elfogadni nem lehet, hacsak az érintett szöglet és a szomszéd ház közt fennálló, de bemeszelt fal ezen épületnek valami nyomát fel nem tüntetné; de ez is, elenyészett, azon helyre múlt évben két emeletes ház építettvén,

⁸⁾ a nem. muz. kéziratai közt 8. l.

papnak házát bírta; a másik szinte kő épület, de nyugotra fekvő, északra *Korláth* bíró, délre pedig *Mynich* Henrik udvartelkével volt szomszéd, mely utóbbit *Farkas* László budai polgár bírta, de hűtlensége miatt a koronára háromlott. ¹⁾

A *Szenháromság* szobrának alapkövét, a gyakori dög-vész miatt tett fogadás következtében — miután már 1692. szerződés jött létre *Feretti* Bornát kőfaragóval — 1700-ban rakták le, 1706. befejeztetvén a mű, 1715. egy új és fényesebb emeltetett városi költségen és magának adakozásokból, a régiebb pedig *Újlakra* vitetett át. Hozzájárultak e műhöz *Zenneg* György Kristóf, kamarai felügyelő, ki *Sz. Kristóf* és *Szent Ferencz*; neje *Sz. József* és *Sz. Rókus*; *Rupp* Ján. Gáspár cs. k. élelmezési igazgató, ki 15 talapzatot és szobrot és az egészet körülfutó lánczot; tovább *Zenok* János, ki kér. *Sz. János* és *Wappler* *Ferencz*, ki a *szépiát, fogantatása Szűz* szobraiit készíttette. ²⁾ E szobrok 30. év előtt, hely nyeres végett a nagy szobortól eltávolítván, magán kezekbe kerültek és jobbra a *Lipót-mező* bejárásánál állíttván fel, még most is ott szemlélhetek.

Mily változásokon ment keresztül a *jezsuiták* épülete, az úgynevezett *akadémia* később *elnökihaz* és a többi középületek a hatóságoknak Pozsonyból való átköltözése után; továbbá a *városházáról*-, alább lesz szó, itt csak még megemlítendő hogy a kamarai kisebb épület (előbb új növelde), mostani pénzügyministeri hivatal mellett 1784. *Gianetti* hadnagy háza állott, mely, — úgy látszik — később *Locatelli* és *Stern* úré lett. ³⁾

23. §.

A SZ. MIKLÓS TERE ÉS UTCÁJA, AZ ÖTVÖS UTCZA ÉS A SZOMBATKAPU.

Háztelkek, épületek és egyházakról lévén szó, a régi oklevelekben e szó „Vicus“ felváltva majd teret, majd utczát

¹⁾ N. R. A. 1552, cs. 84. sz. Hit

²⁾ Miller Ján. Férd. Historiographia sat. K. J. 127. lap és Scbams, Beschreibmng von Ofen 182. — 184. II. —

³⁾ Dep. aedil. 784. fonté. 14. pos 868.

jelent, a Sz. Miklós domokos kolostor és templom környékére mind két értelemben vonatkozik, mely most iskolatér és bécsikapu utczának nevezetik.

A templom és zárda közelében fekvő magán épületekről a következőket találjuk: 1354. Anna, László *auschwitz*i herceg leánya és *Zécheni* Tamás országbíró özvegye, a neki mostoha fiai, *Mihály* váczai püspök és *Konya* mester gömőri főispán által átadott két telekhez való jogáról, mely telkek közül az egyik a *királyi udvariak*, a másik *Sz. Miklós* templomának közelében feküdt, egyességileg végkép lemond.)

A nyulszigeti apácák birtokáról a *Sz. Miklós* utczában bizonyóságot tesz *Dömötör* esztergomi érsek és bibornok bevallása 1384., melyben nevezett apácák és *Gewrszigethi* Jakab házai közt fekvő házat bolognai *De Talentis* Simonnak budai polgárnak oly kikötéssel átadja, hogy ez „Purkrecht“ czimén évenként *Sz. György* napján az esztergomi templom oldalában épült, *Krisztus sz. testéről* nevezett kápolnának 40. arany forintot fizessen.²⁾

1390. Florenczi Ferencz fia *Onufrius* paduai Bertalan után ráháromlott, *Konth* Miklós nádor és a *nyulakszigeti* apácák házai közt fekvő házat 1400 arany írton *Kanisai* Miklósnak, János fiának, eladja az örményesi pálosoknak évenként teljesítendő bizonyos szolgáltatások mellett ³⁾ — Ugyanezen házat nevezett Miklós kir. tárnokmester 1392. egy más, említett apácák és *Omycheyn* János budai esküdt házai közt fekvő házzal *Bernhardi* Ferencz mesternek vallja be oly feltétellel, hogy nevezett pálosoknak évenként e házak béréből 60 arany frtot és bizonyos napokon élelmi szereket és olajat legyen köteles szolgáltatni. ⁴⁾

Konth Miklós nádor házának fekvését, mely a mostani a vörös sülihez czimzett Hoenféle, *Chrutzer* Annaféle házát pedig, mely a Sz. Miklós terét érintvén a mostani Jalicsféle

¹⁾ N. R. A. 434. cs. 29. sz.

²⁾ N. R. A. 1511. cs. 28. szám.

³⁾ Act. Paulin. Örmény. 3. cs. 8. sz.

⁴⁾ U. o. 3. cs. 1. sz.

háznak az egyetemi nyomda mellett felel meg, a Mária és Magdolna egyházak plebanusai közti versenygésben 1390 hozott választott bírósági ítélet következőleg határozza meg¹⁾ „a porta Claustri fratrum *Praedicatorum* (a mostani tanodái épület) usque ad murum Castri Budensis praedicti, deinde de diéta porta protrahitur veniendo ad domum condam *Konth* Palatini ad vicura, qui est penes domum *Kratzer*, deinde transeundo piateam *Wolmugi* (a 21. §. helyesebben *Wlwingi*, a Jalics féle ház és egyetemi nyomda közt) et veniendo ad vicum (t. i. *Sz. Pál* utca), qui mediat per dornum *Franciaci Bernhardi* et *Johannis Leonhardi*^{il} sat.

Ide tartozik még Zsigrond királynak megegyezése Miklós mester bevallásába 1397, melyben ez anyjának *Konth* nádor özvegyének egy házat a *Sz. Miklós* egyház déli részén és egy másikat a külvárosban, a Lajos király által adományozott *Sz. Pál* udvartelek mellett, ajándékoz; *Konth* özvegye pedig 1398. a *csatka*i pálosoknak hagyja végrendeletben.²⁾

Konth nádornak tehát két háza volt *Sz. Miklós* terén; az egyik *sz. Miklós*zárdájától *északra* feküdt (és így a *Hoen* féle ház fekvésének felel meg), *László* és *Imre*, *Bertalan* fiai, *Konth* unokáinak bevallási levele szerint, a *fehérvári* keresztbarátok *Conventje* előtt 1400;³⁾ a másik a nevezett *templom* mellett közvetlenül *délre* („in *contiguis* vicinitatibus *Ecclesiae*, utputa *Nicolai* conf: *aplaga Australi*„) & *pénzügyminisztériumi épület északi oldalában* állott, és ezt *Konth* özvegye a pálosoknak hagyta.

Hogy az *óbudai* apáczáknak itt birtokuk volt, kitűnik *Bubek* *István* nádor özvegye *Lak Annának* 1401. bevallásából, mely szerint *István* királyi orvos és *János* veszprémi prépost házai között fekvő és 1395. *Anna*, *Chratzer* *Frigyes* leánya, néhai *Wliving* *László* nejétől 3300 arany frton vett házát a *budai káptalan* előtt az apáczáknak adományozta.⁴⁾

¹⁾ Schier *Buda Sacra* 104. et 108. sz.

²⁾ Az őrm. pálosok iromány: 3. ca. 2. 3. az.

³⁾ U. o. 3. cs. 4. sz.

⁴⁾ MÓD. V. Bud. 18. cs. 45. sz. 19. cs. 2. sz. Hit. függ. peca.

1425. az apácák tiltakoztak, midőn *Hermann* cillei gróf e házat, melyet a Buda melletti *szentlúrczi* pálos zárda 1423. bán megszerzett, egy másik, a *Szombathelyen* fekvő és neki 1397. ben adományozott házért elcserélte; a támadt per a budai tanácsnak 1489. iki Ítélete szerint a pálosok javára döntetvén el, a csere helybenhagyatott.¹⁾

Az óbudai apácáknak is voltak házaik Sz. *Miklós* templománál vagy a szomszéd utczában, melyek közül egyet 1411. ben, a másikat pedig *Czavczah* Miklós pénzverő özvegye és *Oesterreicher* János ötvös házaival szomszédot, 1427. ben adtak el szavatolással *Ungar* Miklós ötvös és Katalin nevének.²⁾

Ezen házak — úgy látszik — az „*Eötvös* utczában“ — mint Haeufler forrás nélkül nevezi, és a *Fortuna* utczában tartja, feküdtek,³⁾ és csakugyan a középkor szokása szerint, némely mesterségek bizonyos részeket foglaltak el a városokban, a honnan a *gyógyszerész.* a *mészáros,* a *borbély* utca elnevezések az oklevelekben.

Szent Miklós temploma előtt állott *Szeged* városának háza mellett *Báthory* András grófnak háza, melyet 306 magy. frton *Sárvány* Balázsnak Bécsből, ez pedig 1522. ben ugyanazon áron *Kis-Seryéni* Ferencz alkincstárnoknak eladott.³⁾

A török uralom után a várnak e része más alakot vön fel. Miután 1747. ben a jezsuitáknak új akadémiái épülete (a mostani elnöki ház) a szomszéd sz. Miklós terét képező házakkal felépült, a domokos zárdából katona élelmezési ház és laktanya; a szemben fekvő épületből (hol most a nyomda van) pedig rokkantak kórháza lett, és 1783 és 1784. az egyetemnek adatott iskolákra (ott az elemi, itt a főgymnasiumi osztályok számára), a kút pedig megnyitattott, mint a 4. §. emlitem; Megjegyzésre méltó, hogy e kút hét öl mély, vize édes és — úgy hiszik — törökmü; a jesuita ház szomszéd részé-

¹⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 2. 16 sz. Paulin. S. Laurentii 8. cs. potl.

²⁾ U. o. 19. cs. 9. és 17. sz. Ered.

³⁾ *Schams* Ferencz (i. k.) 106. I.) ezen utcát *mészáros* utczában nevezi, mely névvel, későbbi időben csakugyan bírhatott is.

⁴⁾ N. R. A. 1564. cs. 37. sz. Ered.

ben volt a rendnek házi *kápolnája*; a most is fennálló négy-szögű torony, akkor *József*, tornya, lóporraktárul szolgált.¹⁾ A Sz. Miklós tértől az *Ötvös* utczába menet fekvő, hajdan az *esztergomi káptalan*, később az *egyetem* tulajdonát képező, és katonai laktanyául használt ház 1785. 14,756. frton Budaváros birtokába ment át és a „*Fortuna*“ név alatt vendéglővé alakíttatván át, az egész utcának nevet adott.²⁾ Miller térképén³⁾ 1760. körül ezen utczában következő házak sorolhatók el: *Pischof* Gáspár polgár és kötélgyártó, mely, mint említők, a 14. században *Konth* nádor, majd a *csatka*i pálosoké volt; az utca közepén nyugotra nézve, állott *Kordics* György báró, a végén pedig nemes *Probstl* Károly háza, romokban (a *Trettina* most *Bruckner*féle ház). A többször említett zárdától a bécsi kapu felé vezető utczában pedig gr. *Erdödy* György (most *Trettina*), közvetlenül a kapu mellett *Horányi* Gábor (most *Almásy*) és özvegy *Baigler* Károlyné házai (*Pauer*, később *Sieber* most *Offner*) említhetők. A várnak éjszaki kapuja régen te *Szombat* — *) a visszafoglalás óta *bécsi kapu* nevet viselt nevére és fekvésére vonatkoznak a többi közt a következő adatok:

1380. Erzsébet királyné parancsolja hogy a kereskedők, kik áruikkal *Kelenföld* királynői falun át a budai

¹⁾ Resol. R. dto Nov. 25. 1784. N. R. A. 1850. cs. 10. sz. Dep. Aedile 1784. 2. f. 219, 230 és 367. pos.

²⁾ Dep. Civ. 1783. 236. f. 1—23. pos. f. 256. 1785. f. 238. és Fund. Stud. 1784. Jun. és Jul.

³⁾ Epit. vicis. Urb. Bud. 90. 1.)

*) Általános a vélemény, hogy e kapu nevét a szomszéd (régente talán *Sz. Miklós* most *bécsi kaim*) utczától vette, melyben *zsidók* laktak, jöllehet a *Zsidóutca* a *Szombathely*el, mint a 19. §. említém, a régi *Zsidó* (mostani *fehérvári*) kapu mellett volt, mit az idézett okmányok kétségtelenül igazolnak; de az a feltevés sem állhat meg, hogy a várban két utca és két kapu vette nevét a *zsidóságtól*; hihetőbb, hogy a kapu nevét az ott *Zsigmond* király koráig minden *szombaton* tartatni szokott *hetivásároktól* kapta. Legalább *XXII.* *János* pápa 1331. egy bullájában a *fehérvári* prépostot vizsgálatra küldi ki a budai polgárok ellen, kik a *nyulakszigeti* apácákat a budavári kapónál a minden *szombaton* tartott vásárookra behozott tárgyak után járó *várjövedelem* szedésétől eltilták. Hit: függ. pecc. 4)

⁴⁾ Mon. V. Bud. 15. cs. 11. sz.

Zombath kapun bemennek a királyok által a *nyulakszigeti* apáczáknak adományozott és általuk szedetni szokott vámot ellenmondás nélkül megfizessék. — Továbbá a budai plébánosnak egy 1461. házeladási bevallásában említettik a *Szombat* kapu, melyen kívül *Tótfalu* (a mai téglavető kemenczéknél) feküdt. ¹⁾

A Szombatkapunál feküdt házak közül 1414. említetik egy *Berenchy* István, György fia, és *Ezdegei* Pál, Pál fia közti osztály levélben, mely szerint a *Szombath* kapánál fekvő bizonyos ház felét *Ezdegei* Pál, a Duna mellett fekvő udvarlakot pedig *Berencliy* kapta ²⁾

Közel e kapuhoz állott még a budamelléki *sz. lorinczi* pálosok udvarháza, mely eredetileg I. Károly királyé volt, I. Lajos által Remete sz. Pál testének adományoztatok, később azonban *Erzsébet* id. királyné *Hermáim cillei* gróffal egy más házért 1397. elcserélte, míg végre 1489. a szerzetesek kezébe visszakerült. ³⁾

A Szombatkapú a várnak visszafoglalásakor romokba döntetvén 1726. III. Károly által újra felépítettett, külső részén óriás ember fővel, mely — mintegy a közelgő ellenség gunyjára — nyelvét kiölte és fület mutatott, a belső részen pedig a boltozaton, a híres óriás *Toldy* Miklós hajító fegyverei függtek. A jelenlegi kapu mind e tárgyak nélkül, Ferencz József király alatt a falakkal egyetemben egyszerűebb modorban épült.

24. §.

ISMERETLEN VAGY KEVÉSBÉ ISMERT FEKVÉSŰ TEREK UTCZÁK ÉS HÁZAK.

Ide sorolandók azon oklevelek, melyek budai terek és utczákról szólnak annélkül, hogy egyáltalában valamely város részre alkalmazható nevet említenének; ennél fogva sem fekvésüket sem a bennük létező házakat biztosan meg nem határozhatni. Ily oklevelek időrendben a következők:

¹⁾ Mon. V. Bud. 15. cs. 11. sz. N. R. A. 1017. cs. 49. sz.

²⁾ N. R. A. 483. cs. 30. sz. Hit.

³⁾ Act. Paulin. R. Laurentii 8. cs. 3. sz.

1347. *Holgean* Gergely budai polgár özvegye *Sebe*, és Domonkos fia házukat a városi tanács előtt *Bencze* fia *Péter* és *Anna* nejének eladják.¹⁾

1375. Egy fél ház, a 13old. Asszony egyházában létező *Krisztus* sz. testéről nevezett oltár és *Synock* gyógyszerész házainak szomszédságában, melyet *Barauch* gyógyszerész özvegye *Dorottya* leányának az *óbudai* apáczának, és az ot-tani klastromnak örökös joggal átadott.²⁾

1385. *Verntzlin* budai polgár és bécsi *Ulrik* végrendeleti végrehajtója, ennek házát, *Hederváry* Mihály és *Czolneker* Miklós szomszédságában, *Garai* Miklós nádornak 1200 arany frton eladja.³⁾

1392. *Kanisai* Miklós k. tárnokmester a *Rösler* Mihály és *István* seborvos háza közt fevő házát az *örményest* pálosoknak adományozza.⁴⁾

1402. *Mihály* budai káptalanbeli örkanonok *Bubek* István nádor és zágoriai gróftól vett házát *Szerecsen* János mester és *Sulid* Péter szomszédságában a budai *Sz. Lőrincz* és *Sz. Pál* pálos zárdáknak adományozza.⁵⁾

1404. *Mátus* Miklós budai házát *György* örménynek eladja.⁶⁾

1409. A tárnoki szék megítéli az *örményesi* pálosoknak bizonyos ház telét, melyet *Grechenger* Jakab budai polgár elfoglalva tartott.

Egy 1423. okmány szerint *Hermann* cillei gróf a *közéj utczában* (média platea) fekvő háztelkét a sz. lőrinczi pálosokkal egy a Szombatkapu mellett fekvő Károly királytól kapott házért elcserélte, mely gróf Cillei ház északra *András* váradi püspök, nyugotra *Osorai Pipo* temesi gróf házával, délre pedig a „*Szük utczávaP* (vicus strietus) volt határos. (*A közép és szük-utczákat lásd / . Térképen g. és h. alatt.* ³⁾)

1) N. R. A. 1537. cs. 13. sz.

2) Móii V. Bud. 18. cs. 32. 33. sz. Hit.

3) N. R. A. 1512. cs. 4. sz. Hit.

4) Act. Paul. Orra. 3. cs. 2. sz.

5) Act. Paulin. S. Laurent. 8. cs. 1. sz.

6) Cod. Dipl. X. 4. 350. 1.

7) Act. Paulin. Örmény. 3. cs. 3. sz. Ered.

8) Act. Paul. S. Laurentii 8. cs. 3. sz.

1425. Az esztergomi káptalan nemes János néhai *Zdenczi* Simon bán fiának szomszédságában fekvő házat és kültelkeit, *Bernhard* Ferencztől a Purgrecht nevű adózás nem fizetése miatt elvetetvén, *Siebenlinder* János volt budai bírónak évenként 32 arany fiton bérbé adja oly hozzáadással, hogy az minden Sz. Mihály napkor a felhévizi sz. háromsági keresztesek templomának földbér czimén egy arany forintot fizetni köteles legyen. ¹⁾

1427. *Márton* a Bőid. Asszony egyház plébánosa, a plébániához tartozó *Melmeister* Konrád esküdt és *Tyrnauer* Farkas polgár szomszédságában fekvő házat egy kőkamarával, nevezett *Tyrnauer* és neje Dorottyának évenként Sz. Mihály kor Purgrecht nevű adózás czimén fizetendő 4. arany forintért örök joggal eladja. ²⁾

A *Nyíró utazóban*, a fehérvári templom mellé épített *Magdolna* kápolna birt házat, mely *Rozgonyi* Jánosnak adott bérbé évenkénti 12 arany forintért; mit ez összegről 1467. évben nevezett kápolna igazgatója által kiállított nyugta bizonyít. ³⁾

1475. *Borbély* Miklós bizonyos *Lenárt fia* ki *Simon* ulasz gyógyszerészt meggyilkolta, fiának Ferencznek és Ágota leányának adományozott házába beiktattott. ⁴⁾

1506, *Czobor* János leánya, Ilona, Razinai *Bochkay* János özvegye, nyugotra *Jakab* olasz, keletre *Jakab János* orvos házai közt fekvő házat, és szöleit a budai káptalan előtt a *nyulakszigeti apáczáknak* eladja. ⁵⁾

1540. *Várday* Mihály és Ambrus kőházukat 600 fiton *Baranyai* Mátyásnak eladják. ⁶⁾

Az újabb korban elő fordult házeladások közül — jelesen 1782 körül — említetnek: a megszüntetett *bécsi klaris-*

¹⁾ Cod. dip. T. X. 6. 780. 1.

²⁾ Hit. lény. városi pecséttel. N. II. A. 1549. cs. 107. sz.

³⁾ Eccl. Cam. 39. cs. 42. sz. Ered.

⁴⁾ Act. Mon. V. Bud. 19. cs. 26. sz.

⁵⁾ U. o. 19. cs. 30. sz. Hit.

⁶⁾ N. R. A. 3. cs. 7. sz.

szák házát, melyét özvegy *Stermetzkyné* (talán *Stermenszky*, és akkor valószínűleg az úri utczában feküdt) a *Miyer* feléé melyet Dr. *Rác*, és a *Berthold* feléé, melyet *Stuber* János vett meg.¹⁾

V. FEJEZET.

Kis Pest, vagy Kelenföld.

1. §.

SZENT GELLERT TEMPLOMA.

Eleink 377. körül a monda szerint Keve vezér alatt *Detrik* és *Matrinus* római hadfőnökök ellen a Dunán először átkelvén, a mostani *Sz. Gellérthegy* aljához értek, és a helyet „ke-lés^u magyar szó nyomán *Kelem-* vagy *Kelény földnek*, a hegyet pedig *Kelem-* vagy *Kelény béreznek* később, pesti hegynek nevezték; a folyampart mind két részén *Magyar-* és *pesti-rév* nevet viselt.)¹⁾

Ezen első, továbbá az *Árpád* vezér alatt a *Moger* (káposztás- Megyer) révnél történt második, és *Svatopluk* morva király elleni háborúban *Szbnál* való harmadik átkelésre nézve vesd össze tudós *Podhradzky* művét: Béla király névtelen jegyzőjének koráról és hitelességéről Pesten, 1861.331.1.

Pestvár és a *pestirév* először *Zsolt* és *Taksony* magyar vezérek alatt említetik; *Kelenföld* helyett pedig, melyet a németek *Krenfeldde* torzítanak el, a „*kis Pest*”¹⁾, mint a folyón túli nagynak függeléke volt szokásban, ³⁾ IV. Béla óta *Új-Budának* részévé lett, melyet most *Tabán* vagy *Ráczdrosnak* neveznek, és alig volt nagyobb ennél kiterjedése; mert a délre és nyugotra fekvő nagy területek, melyek külön, alább említendő, elnevezésekkel bírtak, úgy látszik, n em tartoztak hozzá.

¹⁾ Dep. Eccl. Június 951. és Julius 96Ö. sz. — Dep. Oecon. Octob. 107. sz. Cumul. 163. sz.

²⁾ Horváth: Pest sz. kir. városnak régi Ólén német nevééről 1810. 19. 1.

³⁾ HorvAtli, i. h. 2Q. 1.

Ismeretes *Sz. Gellert* első Csanádi püspöknek halála, kit a pogánysághoz ragaszkodó dühös nép I. András király trónraléptekor Budán megkövezett és a pesti hegyről letaszított 1047. — Ez esemény színhelyén a hegycsúcán, vagy mint mások helyesebben vélik, alján a külvárosban, a vértanú tiszteletére templom épült, melynek alapítójának magát András királyt mondják.¹⁾ A holttest, gr. Batthyány Ignác erdélyi püspök által kiadott legenda szerint először a pesti (az az *kis pesti*) *Mária* kápolnában temettetett, honnan a Csanádi apát és nemesség által András királyhoz intézett kérelemre, a szent által *Szűz Mária* tiszteletére épített csanádi zárdába, s végre 1400 — Mabillon szerint — *Velenczébe* vitetett, és *Sz. Dunát* egyházában letétetett.

Sz. Gellert temploma plébánia egyház volt, csak a megyés püspöknek alávetve. Jovius szerint ²⁾ hasznos volt *Sz. Gellert* nevét a dögvészeseknek segítségül liivni, mit képek, és felfüggesztett hálaadományok mutattak. A kegyúri jogot a plébánusok kijelölésével IV. Béla király a belaforrási cistercita apátságnak („Abbatia Belae fontis de monte Petri“), melyet meggyilkolt anyja *Gertrudnak* lelke üdvösségére alapított, és a budai kerület dézsmájával és más jövedelmekkel ellátott, 1237. adta, és ezt Róbert esztergomi érsek is megerősíté.³⁾

E dézsmából, melyet IV. Béla király 1269. a veszprémi püspökségnek, mint korábbi jogosítottnak vissza adott, a *Sz. Gellert* egyház plébánosának — ki 1351. *Péter*, 1392-*Miklós* volt — évenként 5. hordó (tunela) bort kellett szolgáltatni.⁴⁾ E dézsma jogra nézve a budai káptalan, veszprémi püspökség, és nevezett apátság közt több rendbeli viszálykodás forgott fenn és barátságosan egyenlített ki, mit 1269. 1291. 1298. 1300. és 1351. iki oklevelek igazolnak.⁵⁾

¹⁾ Topogr. R. Húrig. 192. 1. Bonfinii, Dec. II. lib. II. 152. 153. 11. Turóczy Chron. P. II. cap. 40.

²⁾ VIII. köny. 131. 1.

³⁾ N. R. A. 1528. cs. 1. sz; Cod. dipl. IV. 1. 60. 1.

⁴⁾ Act. Jes. Bud. 19. cs. 3 sz; Theiner i. h. I. 798. 1; — Schier i. h. 72. 1.

⁵⁾ Act. Jes. Bud. és Theiner i. h. — Cod. dipl. VI. 2. 175. 176. 11, IX. 7, 706. 1.

A templom fekvéséről és későbbi sorsáról mit sem tudunk, valószínű azonban, hogy több más egyházzal vagy a török betöréskor vagy később pusztult el, egyedül emléke maradván. Egyébiránt még a múlt században létezett Budán egy *Sz. Gellért* kápolna, Batthyány Zsigmond gróf és esztergami érseknek a budai kiváltságolt plébániában 1732. dec. 31-én tartott kánoni látogatása szerint.¹⁾

2. §.

SZ. ERZSÉBET KIRÁLYI FALU ÉS A SZEGÉNYEK KÓRHÁZA.

Délfelé a szent Gellérthegy és Duna közt fekvő házsor (Kelenföldsor) végén, az alsó hévizeknél állott *sz. Erzsébet* királyi falu és kórház, a *szentjános* vitézek zárdája mellett, melyet Pázmán II. függelékében Péterfinél *Elisabethus de Kelenfölda alias de Kreenfeld* néven fordul elő.²⁾

Sz. Erzsébet vagy szent Erzsébetfalva saját hatósággal birt, mely közel ide hozá ítéleteit, hol Pest, Pilis- és Soltmegyék is gyűléseiket tarták, mi kitetszik Ilvai Lestuach nádor ítéletéből 1394, mely a falú bírójának *Mihály* fia Péternek és esküd tjeinek perét a nyulakszigeti apácák ellen, a falubeliek szabadsága ellenére áruik után Pesten és Budán szedett vám miatt, az utóbbiak javára dönté el; ³⁾ továbbá Bebek Demeter nádornak egy másik a falúhoz közel tartott megyegyűlésből kelt határozatából, melyben három *ujjenéi* telket a *szigetbeli Sz. Mihály* egyháznak odaitélt.⁴⁾

A kórház és *Sz. Erzsébet* kápolnájának — mely Schier véleménye szerint ⁵⁾ talán Magyarhonban e néven a legrégebb volt — jövedelmei közé tartozott a *budai tized*, mely a *pécsváradi* és *péterváradi* apátságokat illette, de melyet IV. Jenő pápa Zsigmond király kérelmére, s a nevezett apátságoknak kijáró kárpótlás mellett, a kórházhoz rendelt örök időkre csatoltatni; a *kegyúri jogot* a királynak és a királyi *sárkány*

¹⁾ Act. Jesuit. Bud. 4. Cs. 43. sz.

²⁾ Róka, Episcop. Veszpr. 173. 1.

³⁾ Mon. V. Bud. 22. cs. 21. sz.

⁴⁾ Cod. dipl. X. 2. 710. 1.

⁵⁾ j. h. 65. 1

rendnek fentartván, mely 1433-ki pápai engedély fogantatás végett, az esztergami érsekkel közöltetett. ¹⁾

A jánosrend megszűnván, sem sz. Erzsébetfalva, sem kórháza többé elő nem fordul, egyedül a hévizek gyógyereje nem ment feledésbe; helyébe épült 1720-ban Budának újjáalakulása után, a budai jezsuita rektor fáradozása folytán egy más kórház (Lazarethum néven) a *szeplőtlen Sz. Mária* tiszteletére szentelt kápolnával, melyet Szász Keresztély esztergami érsek megáldatni és benne misét mondatni engedett. ²⁾

3. §.

SZENT KATALIN PLÉBÁNIA EGYHÁZA; SZŰZ MÁRIA FOGANTATÁSÁNAK KÁPOLNÁJA SAT.

Szent Gellért temploma elpusztulván, a török kiűzetése után az alsó városnak déli része, mely az elavult „Kelenfeld^u helyett török szóval „*Tabán*“ (mi talpot jelent), a Zsigmond király korában pedig betelepedett szerbek után „*Ráczváros*“ -nak nevezetett, plébánia templom nélkül volt, miért is a kamarai igazgatóság a fogadás folytán templomot építeni akaró polgároknak egy üres mecsetet engedett át 1689 ²⁾, a hol még hozzá vévén tért, a *Sz. Katalin* egyháznak alapja, a tanács költségén megvetetett; 1728-ban az alap nagyobb kiterjedést nyert, és 1739-ben, a dögvészes időkben több hagyomány tétetvén, az épület befejeztetett. ³⁾

Már 1692-ben két bosznai tartománybeli ferenezrendi, kiknek akkor a Vízivárosban zárdájuk volt, vitte a plébánia tisztet, úgy mint napjainkban, és 1697. nevezett igazgatóságtól engedélyt kértek műhelyek építésére („*officinas*“) a templom temetője mellett, és helybenhagyást az isteni tisztelet,

¹⁾ Hit ólom pecs. Act. Clar. Pos. 68. cs. 13. sz.

²⁾ Act. Jes. Bud. 4. cs. 43. sz. — 12. cs. 8. sz.

³⁾ Talán itt állott a Sz. István korabeli *Mária* kápolna, melybe mint az I. §. említők, Sz. Gellért testét temették, mivel a törököknek rendszer szokása volt, az elfoglalt városokban már meglévő keresztény templomokat alakítani át mecsetekké.

⁴⁾ Act. Jes. Bud. 19. cs. Bel, Nót. Hung. uov. III. 203, 1_f Schams i. h. 173. 1.

a plebánus tartása, iskola állítása iránt tett intézkedésekre nézve;¹⁾ az isteni tisztelet ekkor vegyest németül és tótul tartatott.²⁾

A Rácز várost 1810-ben romba döntő nagy tűz a templomot is elhamvasztá, csak számos év múlva épült fel újra és oltárképeit Marastoni akadémiai művész festé.

Az 1732-ki kánoni vizsgálás szerint a külváros legfelsőbb részén *Sz. Mária* fogantatásának kápolnája volt, melynek azonban sem alapítója, sem kora, sem helye nem tudatik. ³⁾ Említést tesz még Miller Ján. Férd. ⁴⁾ *Sz. Sebestyén* szintén bizonytalan eredetű kápolnájáról, mely maga korában (1760 körül) a szerű mellett, és *Nép. Sz. János* szobráról, mely a repülő hídnál állott.

VI. FEJEZET.

Alsó vagy Víziváros.

1. §.

SZENT PÉTER VÉRTANÚ PLÉBÁNIA EGYHÁZA.

Oklevelek igazolják, hogy az alsóvárosban létezett *Sz. Péter* temploma, a domokos rendű vértanúnak és nem mint a *Topographia Hungariae* ⁵⁾ szerzője hibásan véli — az apostolok fejének volt szentelve. — A budai *sz. miklósi* domokosoknak 1254. tartott közgyűlésében többek között rendelés történt, hogy *Péter vértanú* tiszteletére, kit IV. Incze pápa 1253. a szentek közé sorolt, az egész rendben kettős ünnep tartassék; továbbá, hogy a perjelek és más rendtagok szorgosan ügyeljenek, hogy *Sz. Domokos* és *Péter vértanú* nevei a naptárakba és litániákba iktattassanak, képeik a rend templomaiban meglegyenek és ünnepeik megülessenek ⁶⁾. Ennél-

¹⁾ Eccl Cara. irreg.

²⁾ Schams, i. h. 173. 17-1. 1.

³⁾ Act. Jes. Bud. 4 cp. 43. sz i. alatt.

⁴⁾ Historiogr. 13. és 15. 1.

⁵⁾ III. Lib. X. Cap. 18. §.

⁶⁾ Ferrari, i. h. 554. 555. I.

fogva a templomnak különben ismeretlen idejű alapítása 1253. előtt — mint Schier Xistus (i. h. 68.1.) mondja — nem történhetett.

Hogy e templom a budai külvárosban feküdt több okmány bizonyítja; 1411. Márton bakonybéli apát Bathai János és Farkasnyngi Jánosnak Sz. Pector templomával szemben fekvő fél kúriáját átengedi (Arch. közl. V. 59. 1.) 1442. ben említés történik a város kapuja cs faláról, mely a Duna mellett, a Sz. Pétertől a felső hévizekhez vezető utón feküdt.!) — Egy 1529. iki okmányban bizonyos a Sz. Péter utczában fekvő ház fordul elő. ²⁾ — Ugyanazon évi más okmányban szó van házról a „Sz. Péter Martyr^u külvárosban. ³⁾ Nyrkaliainál bizonyos okmányban szinte említettik egy a budai alsóvárosban Sz. Péter vértanú temploma előtt fekvő ház ⁴⁾

Világos, hogy az alsóváros alatt azon részt, melyet a Duna mos, vagyis a vizivárost kell érteni; a templom fekvésére nézve Útmutatásul egyedül egy tervrajz szolgál a török időből, melyet Schams művének 76. lapján közöl és Ilaeufler térképén követ, melyen a bécsi kapu alatt, a mostani bécsi kapu és hatyú-utezák között mecset szemlélhető, mely tekintve a többi egyházak ismeretes fekvését, teljesen csak a Sz. Péter egyházra alkalmaztathatik.

E templom és plébánia, melytől, mint érintők, az illető utca és maga a külváros Sz. Péter nevet viselt, tökéletesen 1366. szabadult fel és ez óta a budavári Mária templom plébánosai ellentállása daczára, közvetlenül az esztergomi érseknek maradt alávetve. Főképen magyar templom volt, magyar adakozásokból épült, és e nemzet jelölé ki plébánosait a megyés püspököknek. ⁵⁾ Kerületében I. Mátyás engedelméből szabad vásár ⁶⁾, és 1524. királyi parancs levélszerint Sz. Péter és Sz. Pál ünnepén országos vásár tartatott. ⁷⁾

¹⁾ Act. Clar. Poson 51. cs. 33. sz.

²⁾ N. R. A. 1703. cs. 17. sz.

³⁾ U. o. 589. cs. 5. sz.*

⁴⁾ Schier. i. h. 69. 1.

⁵⁾ Schier, i. h. 69. 1.

⁶⁾ Kovachich, form. sol. styli 539. 1.

⁷⁾ Act. Mon, V. Bud. 2. cs. 33. sz.

Ennyit magáról a templomról; plébánosai, a mennyiben tudomásunk van róluk, a következők voltak:

1270. Adám.¹⁾

1272. Jakab.²⁾

1301. Jakab és Péter.⁴⁾

1312—49. Márk.³⁾

1366. Lőrincz.⁵⁾

1390—92. Chonadi *Gellert*.⁶⁾

1460. Benedek.⁷⁾

1470—1480. Pál; utóbb Imre.⁸⁾

2. §.

AZ IRGALMASSÁG ANYJÁRÓL CZIMZETT CARMELITA, ÉS SZ. ERZSÉBETRŐL NEVEZETT KAPUCZINUS KOLOSTOR ÉS TEMPLOM.

A budai alsóvárosban fekvő bold. *Szűz-Mária-ról* nevezett és a felső osztrák tartományhoz tartozó *Carmel* hegyi vagyis *Carelita* atyák kolostora I. *Lajos* király és Erzsébet anyjának köszöni léteit XI. Gergely pápa bullájának biznysága szerint, melyet 1372. a rend főnökéhez a kolostor alapítása alkalmával bocsátott: „*Exhibita siquidem nobis pro parte Vestra petitio continebat, quod carissimus in Christo filius Ludovicus Rcx et carissima filia nostra Elisabeth regina Hungariae illustres, zelo piae devotionis accensi, quemdam locum in Villa de Buda Vesprimiensis Dioecesis ad eos justo titulo pertinentem, ad Opus et usum Fratrum Ordinis vestri vobis in perpetuum donaverunt et etiam concesserunt. Nos igitur, vestris supplicationibus inclinati vobis locum ipsum retinendi et in eo fundandi,*

1) Shier i. h. 69. 1.

2) U. o.

3) U. o.

4) U. o.

5) U. o.

6) U. o. 70. 1.

7) Mon. V. Bud. 35. cs. 12. az.

8) Kovachich, form, solenn. Styli 266 1.

construendi, et aedificandi Ecolesiam seu Capellom, vei Oratorium cum Coemeterio, campanili, campana, domibus et aliis necessariis officinis; jure tamen parochialis Ecclesiae et cujuslibet alterius in omnibus semper salvo et Ven. fratris nostri Episcopi Vesprimiensis licentia minimé requisita. Dátum 5. kai. Augusti (jul. 28.) Pontificatus nostri Anno secundo!)*

Hogy ez alapítvány életben lépett s a királyi bőkezűség új jelét vette, kitűnik Erzsébet királyné 1380. végrendeletéből, melyben a budaváraljai, újonnan — mint mondja — megtelepült *karmelitáknak* 100 arany forintot hagyományoz. ⁴⁾

Kitetszik ezekből, hogy a kérdéses Karmelita kolostor Buda váralján vagyis annak alsóvárosában feküdt és mint látszik, a veszprémi püspök joghatósága alól kivétetvén? egyedül az esztergomi érseknek volt alávetve. E zárda rendjének első telepe volt Magyarhonban, mit nevezett pápának ugyanazon 1372. évi szeptember utolsóján egy Pécssett alapítandó hasonló zárda tárgyában kelt bullája bizonyít. ⁵⁾

Senki sem fogja tagadni, hogy e templom a vízi városban volt; fekvéséről bár semmi Írott emlék sem nyújt világot, fontos okoknál fogva azt kell tartanunk, hogy a mai *kapucinus* kolostor helyén állott.

Ismeretes dolog, hogy a török Budát megvévén, a templomok legnagyobb részét *mecsetekké* változtatta; így a városban hat, az alsó városban ugyannyi emelkedett, melyek közül három a vízi városban, *Sz. Péter*, *Sz. Pál* és a *karmeliták* templomából alakíttatott, a többi mint látszik újra alapult

¹⁾ Schiernél Buda Sacra, 63. 1. és Theiner. vet. Mon. II. 119. 1.

²⁾ Kijavítandó itt Schier, ki a bulla keltét 1272. re, és Fejér György

³⁾ ki Schiert másolván, 1273. teszi, és X. Gergelynek tulajdonítja — mássutt ugyan ³⁾ a helyesen 1372. alatt közölvén, de korábbi hibáját meg nem igazítván.

⁴⁾ Cod. dipl. V. 2. 134. 1.

⁵⁾ Cod. dipl. IX. 4. 428. 1.

⁴⁾ Ered. fiig. peccs. Mon. V. Búd, 18. cs. 36. sz; Schmitth. Epis. Agrien. 1768. T. I. 341. 1.

⁵⁾ Schier. i. h. 64. 1.

mecsetek közül egyik *Tabánban Sz. Katalin*, a másik a vízi-városban a *ferencziek* templomává lett.!)

Miután *Sz. Péter* plébánia egyháza, kétségtelenül a bécsi kapu aljában, *Sz. Pál* temploma pedig — mint alább láthatjuk — a Duna parton állott, a *váraljában* lakozott karmeliták templomának csak azon mecsetet vehetjük, mely a *kapuczinusoknak* adatott át később és e helyen látjuk a zárdát Haeuffler térképén is. ²⁾

Cuspinian beszéli, hogy a zárdá templomában a Zsigmond alatt kivégzett 32. nemesnek sir emlékei voltak. — Lakói közül Chami *Braxator* Lenárd hittudor érdemel említést, ki 1486. a theologiai kar dékánja és a bécsi zárdának is perjele volt. ³⁾

A kolostor mellett, mely az „*Irgalmasság Anyjáról*” neveztetett, állott *Sz. Anna* kápolnája, melyet *Olvasógyárthó* Mihály alapított, és a zárdának hagyott, birlalták pedig a várbeli *Magdolna* egyház plcbanusai; az e miatt támadt viszályoknak 1515. *Benedek* Magdolna egyházi plébános, és a karmelitáknak norimbergai generális Vicariusa Newrewbergi *Schoes* András egyszersmind magyar országi főnök közt létrejött egyesség olykép vetett véget, hogy minden évben *Sz. Anna* napján a kápolnában a plébános, illetőleg utódjai mondják az első misét, a többi miséket pedig, s az egyházi szónoklato" kát a mikor akarják, a karmeliták tartásák; tovább a kegyes adományokra szekrény vétessék, melyhez mindkét félnek kulcsa legyen, és tartalma egyenlő részben osztassák fel. A kápolna javítása pedig a karmelitákat terhelje, kivéve a kápolna mellett levő házat, mely a plébánia joghatósága alatt maradjon. ⁴⁾

A török foglalás után a karmelita templom *mecsetté* lett a fennebbiek szerint.

¹⁾ Linczbauer i. h. 57. — a város rajza a 17. ik században Schams. nál 76. L

²⁾ Buda Pest II. 51. 1.

³⁾ Schier i. h. 65. 1.

⁴⁾ A pozsoni kapt: jegyz, k. 496 sz. Knauznál „a búd. kápt. regest,” 146. 1.

A visszafoglalás után 1688. a sz. Forcncz rendét követő *kapuczinusok* hivatván be, a mecset — vagyis úgy látszik a régi karmelita templom — körül való területet, mely addig *kórházzal* szolgált, nyerték, és 1692. Széchenyi György érsek hagyatékából Conventet állítottak fel.¹⁾ Az idő közben lejjebb a Duna mellett felépült templom 1702. a várbeli jezsuitáknak adatott át az alsóvárosi főnök *Raspasany* Tamás alatt a plébániái teendők gyakorlása végett, mert a vizivárosban különös plébánia nem volt, míg *Sz. Anna* temploma el fogott készülni. ²⁾ — 1711. a mecset is a városnak ajándékozta a *kapuczinusok* birtokába került a kötelezettséggel, hogy a vízvezetést fentartsák. ³⁾

A szerzeteseknek ekkép megállapított birtoka fallal körül vettetvén 1756. bán — a mecset kétség kívül már romba dőlve — két kis *temetőt* és a *Pattinger* György polgár által fogadásból épített, az utcára nyíló *Sz. Sebestyén* kápolnát foglalta magában. ⁴⁾ Ezek később eltöröltetvén, a zárdái terület hátsó, hegyen fekvő részeit a tágas *kert* és fallal kerített udvar, a középsőt a *kolostori* épület; a legelöl fekvőt pedig, az utca mellett a *templom* foglalta el, melyek mind ekkép maradtak, míg néhány év előtt nagyobb terjedelemben és csinosabb byzanti ízlésben újra építettek.

E plébánia területén, melyben a lelki pásztorkodást 1787. bízták a kapuczinusokra, állott még délre (a mai magyar színház mögött) a *Szentháromságnak* szobra alapítva fogadás folytán 1739. *Nattermann* Mátyás, budai törvényszéki tanácsos által, mely jelenleg a polgári temető mellett, a Laszlovszkyhoz vezető utón, szemlélhető. ⁵⁾

3. §.

A PÁLOSOKNAK REMETE SZ. PÁL RÓL NEVEZETT KOLOSTORA ÉS TEMPLOMA.

A rend évkönyveiben ⁶⁾ olvassuk: 1382. Lajos király rendünknek *Buda falain belül* pompás lakást és *Sz. Pál* ne-

¹⁾ Act. Jes. Bud. 11. cs. 27. sz.

²⁾ U. o. 11. cs. 29. sz.

³⁾ Rés. R. Aug. 28. és Sept. 1. 1711.

⁴⁾ Jes. Bud. 10. cs. 12. sz.

⁵⁾ Scharas i. h. 168. 1; Miller Epitom. 95. 1.

⁶⁾ Egerei' fragmen panis Corvi II. Cap. XV.

vére szentelt templomot adott oly szándékkal, hogy ha valamikor a rendtagok az ide távol eső *Sz. Lőrinczi* magányból háborúságok által kizavartatnának, legyen helyük, hová ajtatoskodni menekülhessenek. — Jól mondja Bel hogy e templom a *város falakon* belül, a *Vízivárosban* állott, ¹⁾ mert bold. Dojnrnc/Jánosról mondatik, hogy az *alsóvárosban*, (in suburbano) a pálosoknál temettetett el. Schier ²⁾, jóllehet a „suburbanus“ szót tágabb értelműnek és a városon kívüli telkekre is alkalmazhatnak tartja, még sem tesz kifogást azok tanuságtétele ellen, *kik a zárda romjait a külvárosban látták volt.*

Hogy itt ily nemű romok léteztek, kitűnik Roder Alajos ünnepi szónoklatából, melyet 1858. dec. 28. a pesti egyetemi, régebben pálos templom, újjá felszenteléskor mondott; 1686 és 1687 ugyanis a rend által a felséghez ismételt folyamodások adattak be a törökök által elpusztított régi székhelyeiknek visszaadása végett, ily tartalommal: *Ex piissima Ludovici primi Hungariae Regis, Majestatis Vestrae Sacratissimae Praedecessoris fundatione, in suburbio seu Civitate inferiori Budensi, quam aquaticam vocant, ordinem nostrum olim habuisse domicilium seu Monasterium, tūm ex superstitute etiam nunc ab Antecessoribus ad posteros promotā traditione ac memoria, tūm ex monumentis Annalium nostrorum, tūm aliunde constat, cujus quidem domicilii rudera formam perfectam vionasterii prae se ferentia cum adjuncto templo turcico de Ecclesia Monasterii efformato proxime praeterlapsis diebus oculis nostris perlustravimus.*“

Kiküldetvén két barát 1687. Január 27-kén a vízivárosban a vezér istállója mellett (körülbelül hol most a Bergerféle gözmalom van) romokat találtak, melyek külsejükre nézve, csúcsos ablakaik és ajtaik, folyosó és cella maradványaikkal, udvaruk és a mecsetté változott templommal tökéletesen azonosnak mutatkoztak a régi páloskolostorral. ³⁾

¹⁾ Hung. nov. T. III. 447. 1.

²⁾ i. h. 53. 1.

³⁾ A helyiséget lásd Miller rajzán.

A rendnek felszólalása süker nélkül maradván, a kincstár az érintett mecsetet salitrom tárnak használta, 1711 ben pedig plébánia alapítás végett a városnak átadni rendelte,¹⁾ mi nem foganatosíttatván 1712. bizonyos *Enczinger* az óbudai löporgyártulajdonosa folyamodott e mecset megnyeréséért, de hasztalan, mert Zenneg kamarai igazgató a város kérelmére ellene volt, felhozván: hogy a már egyszer isteni tiszteletre felszentelt épület az isteni tiszteletnek fenntartandó.²⁾

E zárda birtokaira nézve Budavárában és a külvárosban említést érdemel: *Lajos király sz. Pál* dicsőségére és tiszteletére, a zárdának egy udvar házat adományoz az alsó városban, Jakab budai polgár telke mellett, a Duna felé, a falakon kívül;³⁾ tovább Mihály budai örkanonok egy budavári telket és *Bubek* István Nádortól vett házakat ad 1402. ezen és a *sz. Lőrinczi* zárdának;⁴⁾ végre monyorókeréki *Erdély* Péter gróf főlovászmester 1544. végrendeletileg budai házát, melyben hajdan *Cancelen* és fia *Zsigmond* lakott más, kovács mester emberek által lakott fekvőségekkel, *Szent Pál*, és az *ó-budai* Mária kolostornak hagyja örök alamizsnául.⁵⁾

Hogy minden kétség e zárda fekvésére nézve eloszlatassék, — idézem Ferrari *Zsigmond* elbeszélését⁶⁾ *Dominici* János domokos, ragusai érsek és magyarországi pápai követnek halála és temetéséről, melyet *sz. Antal*, *Castillo Ferdinand*, *Plodius* és más írókból merített: „A megboldogult teste (1418. halt meg Budán) — úgymond — *Remete sz. Pál* templomába vitetett, mely a budai alsóvárosban⁷⁾ feküdt; és ott a szertartások végeztével eltemettetett; „továbbá: „el lett temetve *Remete sz. Pál* templomában és sok csoda által elhíresült⁴⁴ — „eltemettetett a pálosok kolostorában, 1418. bán, élte 63. bíbornokságának mintegy 12. évében“

¹⁾ Rés. R. Aug 28. 1711.

²⁾ Rés. R. Aug. 28. 1711. és Zeuneg levelei 1712 és 1713. bö.

³⁾ Act. Paulin. Csatk 3. cs. 3. sz.

⁴⁾ U. o. 8. cs. 1. sz.

⁵⁾ N. R. A. 567. cs. 9. sz.

⁶⁾ i. h. 200—208 11.

⁷⁾ „in suburbano erat Civitatis Budenjjie.

vége: „A kápolna falain, melyben az üdvözölt teste feküdt, viasz ábrák, képek és fogadalmi emlékek függtek 1540-ig, midőn a török Budát elfoglalta, a csontokat szétszórta és minden szentet megfertőzte tett. “

4. §.

SZENT ANNA PLÉBÁNIA BGYHÁZ.

A vízivárosban szükségesnek mutatkozván plébánia templom építése, a vízivárosi plébánia is a jezsuitákra lévén ruházva, *Raspany* Tamás rector 1702. ideiglenesen a kapuczinus templomot kapta plébánia egyházul mint a 2. §. bán említettem.

A városi tanács rendeletére a szerzet plébániaiak és templom építéséhez fogván *Szent Anna* tiszteletére, — kinek fent nevezett kápolnája távolabb állott, — a költségek jobbra nevezett *Raspany* első plébánosnak 1718. bán, pénzübeli hagyományából fedeztettek; ¹⁾ 1723. a tanács és szerzet közt *egy esség* jött létre, melynél fogva a lelki pásztorkodás és *kegyúri jog* az egyházban (a többi külvárosokban a tanácsnak maradván,) és a plébánia hivatal a rendet illette, az építési költségeket pedig a község vállalta el. ²⁾

Az építkezés, bizonyos *Vorstmayernek* a templom és plébániaiak számára megvett házában annyira haladott hogy már 1724. — a polgároknak a mondott egy esség ellen intézett tiltakozása daczára — *Secau* Honorius collegiumi rector néhány jezsuitával a plébániába költözködhetett, míg az isteni tisztelet még *Sz. Anna* kápolnijában tartatott. ³⁾

A templom, melynek alapköve Schams szerint Miller nyomán ⁴⁾ 1740. ben tétetett le, 1746. fejeztetett be a *Raspany* féle pénzzel, városi költségen és magán hagyományokkal és szenteltetett fel; ⁵⁾ a helyiség nem lévén még minden-

¹⁾ Jes. Bud. 11. cs. 14. S2.

²⁾ U. o. 17. cs. 25. sz.

³⁾ U. o. 11. cs. 30 és GO. sz. 17. cs. 26. sz.

⁴⁾ i. h. 163. l.

⁵⁾ Jes. Bud. 17. cs. 74. sz.

kép ellátott felszerelésére 1753. a városnak a városban eladott só haszna engedélyeztetett¹⁾ Javadalmazásul a templom 1761. *Arnold* Mátyás által hagyott, évenként körül belül 60. frot jövedelmező két *szőlőt* és évenként 450 forintot, mint a sókereskedés kibérléséért fizetett Összeget, kapott; bizonyos névtelen 300 frotos mise alapítványt tett, *Pailler* Ferencz pedig az építéshez járult bőkezűleg; a *kegyúri jog* ez időben a kijelölésen kívül, már a városi tanács kezében volt ²⁾; a plébánia laknak teljes kiépítése vagy tán megnagyobbítása tárgyában azonban még 1781. ben is folytak a tárgyalások. ³⁾

Ennyit a plébánia és templom keletkezése és fejlődéséről, mely templom a Duna mellett elég tágas téren, alakja, részeinek öszhangzása, tetőzetének sajátosságos és merész építése, és tornyainak magassága által a városnak egyik fődíszét képezi; orgonáját — mondják — a várbeli karmelita egyházból hozták. ⁴⁾

A templom és az erzsébeti apácák kertje között volt, a *szeplőtelenulfogantatott Sz. Mária* szobra, sienai *sz. Katalin* és *Nép. János* szobrocskáival, özvegy *Veisz* Anna által felállítatva, azon helyen, hol régen a *ferencziek*-nek, kik e zárdát először birtak, *Mária*-kápolnája volt, mely később lerontatván, a szobor is eltávolítatott és jelenleg a két szobrocška nélkül, a hegy tövében fekvő távolabb piacon, a *Víziváros*-ban szemlélhető. ⁵⁾

5. §.

A KAPISTRANI SZ. JÁNOSRÓL NEVEZETT FERENCZIEK KÉSŐBB AZ ERZSÉBET SZÜZEKNEK TEMPLOMA ÉS KOLOSTORA.

Budavárosának visszafoglalása után a kormánynak fő gondja volt a *ferenczések* rendét, mely a hitetlenek alatt buzgón és ernyedetlenül teljesíté a lelkipásztorkodás tisztét,

¹⁾ Prot. Cons. Cam. 1753. GG5, 9G7. és 1512. sz.

²⁾ Jes. Bud. 10. cs. 12. sz.

³⁾ U. o. 2. cs. 97. sz. Dep. Sess. Civit. 1781. Junius, Jul. Nov. Dec. és. 1782 april és julius.

⁴⁾ Schams i. h. 164. 1.

⁵⁾ Joh. Miller, Epitome 97. 1. Schams i. h. 184. 1.

gyarapítani és visszaállítani. A *boszniai* előljárásgbeli feren-
czieknek, kik Ev. Sz. János zárdáját és templomát a vár-
ban,, a marianusoknak átengedték, a vízivárosban a Du-
na mellett, helyen, hol törökök fő mecsetje e vidéken ál-
lott (vizi mecset?) 1G89. a megfeszített sz. *Ferencz* tiszteletére
új templomnak kolostornak építése megengedtetett.

Az alapító 1703. bán rakatván le az építkezés még
1732. ben is folyt, de segély források hiányában nem igen
haladt előre, míg végre *Széchényi* gr. primásnak bőkezűsége
a művet befejezte. ¹⁾

Ezen épületnek 1731-évben történt megkezdését, vala-
mint annak 1740-évben lett bevégzését az egyházkapu felett
olvasható két Chronosticon hirdeti,úgymint; „HIs Cap Vt
eXorDIs fVIt VnICa gratla MatrIs“ — és: „traXIIt In
eXCVrsVs SanCtI Mens proVIDa patrIs.“ —

Bizonyos, hogy e barátoknak, kik Kapistrani Sz. János
szabályát követték és a városi tanácscsal területek kiter-
jesztése végett sokat versenyegtek, *theoloyiai* és *philosojliiai*
iskolájuk volt, és egyházukban később a várositanácsra
ruházott kegyúri jogot gyakoroltak és 1749. egy„szív-hor-
dó“ társulatuk is volt, ²⁾ míg végre 1785. ben zárdájukat
az *erzsébet* apáczáknak átengedni, és az Országúira, a meg-
szűnt *ágostoniak* zárdájába átmenni kényszerültek, hol még
most is a plébánia tisztet viszik és egyúttal nevezett apáczák-
nál is az istenitiszteletet végzik, ³⁾

A zárda épületet, mely később kert és a *Marczibányi*
által alapított „lábadozóok háza“ által gyarapodott, II. József
parancsára a Sz. *Ferencz* harmadik rendét követő *Erzsébetiek*
foglalták el, kik egész életüket, elzárva minden külvilági
érintkezéstől, nő betegek ápolására szentelik.

¹⁾ Schams i. h. 165.

²⁾ Confraternitas Cordigerorum.

³⁾ Schams i. h. Miller historiogr. és Epitörne 96. 1. Jes. Bud. 4. cs. 43. sz.

6. §.

SZ. FLÓRIÁN, SZ. JÁNOS ÉS A TEMETŐKÁPOLNÁJA AZ ILLETŐ
KÓRHÁZAKKAL.

A Duna mentében futó fő utca baloldalán az apáczák-tól északra fekszik *Sz. Flórián* kápolnája, mellette *kórház* a régi falra támaszkodva, mely az alsó várost az Országút külvárostól elválasztotta. E kápolnát *Christen* Antal polgár és pék, építette szerelte fel saját költségén 1751 és a következő években, és a szomszéd polgári kórház, mely később katonáivá lett és két emeletre tágult, betegeinek használatára szolgált. *)

Ettől nyugatra, ugyanazon fal irányában, beljebb áll *Nép. sz. János* kápolnája, mely 1735. a város költségén és *Hoffmann* Ignác fürdős hagyományából épült; közvetlenül mellette van a *szegények háza* és *kórháza*, melyben már 1710. 14 személy tartatott el kegyes adományok kamataiból; e ház, melynek 1727. *Pösenhacher* Mihály majorját hagyta, *Frimwungen* Ferencz. cs. k. ezredes özvegye Terézia által új és szilárd épületekkel láttatott el, 1820. körül pedig főképp *Kalmárffy* Ignác városbíró működése folytán, a betegek és ügyefogyottak növekedő számának már elégtelen lévén, tetemesen meg nagyobbított és szebben átalakított, mind két nemű betegeknek, elaggott és ügyefogyott polgároknak és szülöttüknek biztos menhelyül. ²⁾

A polgári temetőben (mosthg. *Eszterházyféle* faraktár) a három kapás és Sz. János utcák között, a kamarai igazgatóság által 1695. átengedett területen, *Krisztus Sz. véréről* czimzett kápolna állott 3. oltárral, neve azonban többé elő nem fordul. 1714. *Kornfai* János polgár és mészáros költségén *segélyző Szűz Mária* kápolnájának építése kezdetett meg és a város

¹⁾ Jes. Bud. 12. cs. 7. sz; 17. cs. 74. sz; 19. ce. 1. sz.

²⁾ Miller i. h. 99. 1; Schams, i. h. 449.1; Jes. Bud. 11. cs. 24. sz. 17. cs. 74. sz; 19. cs. 1. cz.

által ki is építtetett, remetelakkal és telkekkel ellátatott, de 1739. óta a dög vész miatt az ide való temetkezés eltiltatván, emlékezete is elmosódott.¹⁾

VII. FEJEZET.

Országút, Újlak, Krisztinaváros és az összes külvárosok!) éli világi épületek.

1. §.

AZ ÁGOSTONIAK MOST FERENCZIEK KOLOSTORA ÉS SZ. ISTVÁN
ELSŐ VÉRTANÚ TEMPLOMA.

Szent István első vértanú temploma és kolostora Budán — jöllehet Pázmán II. függeléke szerint régi lakóiról mit sem tudni — minden kétségen kívül már a XIV. század vége körül az *ágostoniak* birtokában volt, az akkori *Felhévíz* mostani Országút nevű külvárosban. Történet írók és oklevelek bizonyítják, hogy azon kolostortól, melybe a város viszszafeoglalása után az ágostoniak és később a ferencziek telepedtek, nem messze ugyan, de mégis közelebb a Dunához feküdt; így a városi tanács bevállása szerint 1493. *Wemer* Zsigmond a vízivárosban fekvő házát „*juxta Claustrum B. Stephani Protomartyris versus Danubium protensum*“ (a Duna felé terjedő Sz. István zárdája mellett) *Tamás* győri és megválasztott egri püspöknek örök áron eladja.²⁾ — 1404. ben említetik, hogy *Malus* Miklós Sz. István temploma melletti házát *György* örménynek és nejének eladta.³⁾ 1505. ben pedig szó van *Zajcáni* Tamás és *Papóczi* Pál „*a budai külvárosban fekvő Sz. István első vértanúról nevezett zárdában*“⁴⁾ tartózkodó ágostoni barátokról.

Ki és mikor alapította e zárdát? mely viszontagságai valának? épenséggel nem tudatik. Egyébiránt említést érdemel, hogy már 1412. *Lugodvárallyai* Gergely özvegye Anna bi-

¹⁾ Miller i. h; Jes. Bud. 4. cs. 43. sz.

²⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 28. sz; — Csevapovics Recensio etc. 208. 1.

³⁾ N. R. A. 1545. cs. 43. sz.

⁴⁾ Schier i. h. 71, 1.

zonyos, az ágostoniak és domokosiaknak (értsd *Sz. István* és a várbeli *Sz. Miklós* zárdának) hagyományozott, 2000 arany írtra becsült pénz és ékszerneműekre való, a pápai székre bízott gondviselést vissza húzta¹⁾, és hogy 1525. *Baraczkai* Mátyás vránai perjel e templomban temettetett el.²⁾

A török foglalással e zárdának emléke is, mint sok másoké, elenyészett.

Kiüzetvén a török, *Bernadovits* László ágoston rendű részéről 1699. lépések történtek, hogy a szerzet, régi székétől nem távol, a plébánia és templom nélküli külvárosba vissza helyeztessék.³⁾ A Bécsből jövő szerzetesek csak ugyan nyertek helyet templom és zárdá építésre, mibe *Széchényi* Pál kalocsai érsek mint a veszprémi püspökség administratora 1700. beleegyezvén, a város 1701. oct. 16. kán *Pamer* János" nak 400 írt. megvett háza és némely szomszéd telkek felett a birtok levelet kiállította.⁴⁾

Az alapítványok közül említést érdemel *Rittersheimi Reilter* György 3000 frtos hagyománya, melynek foganatosítására idéző kir. parancs ment 1718. bán a szerzetesekhez, mind a külvárosban fekvő *Rittersheim*féle ház, mint a barátok által kisebbitett pénzekre nézve.⁵⁾

Birták továbbá *Sz. Ivány* falut *Pilisben*, nádori adó" mánynál fogva; beiktatásuk 1709. ben történt; a birtok előbb *Jaiczai Barankovics* János Pál grófé volt, és a rendnek évenkénti 24. mise; az 1731. kelt királyi adomány levél szerint pedig mind O felsége, mind a megholt engedményesért évenként mondandó külön külön 15. misére való kötelezettség mellett adatott át. Hozzájuk tartozott még az *Elefánthoz* czimzett fogadó a *Vízivárosban*, molyért évenként 500 frt. bér fizettetett.⁶⁾

Az ekkép ellátott zárdá befejezésére — melyhez 1729- ben a plébánia felállított — 1767. kincstári épület-

1) Mon. V. Bud. 35. cs. 6. sz.

2) Csevap. i. h.

3) Csevap. i. h.

4) Act. Aug. Bud. 1. cs. 5. 9. 11. Sz.

5) Eccl. Cam. irreg; Prot. Cam. Cons. 1729, 554. 1.

6) Act Aug. Bud. 1. cs 14. sz. és \ cs. 6. 7. 13. sz.

fa utalványoztatok; a templom pedig 1770. a torony csúcsig felépülvén sept. 27-kén felszenteltetett; megengedtetett az *alamizna* szedés, és kétségkívül a *só* illetmény is, melyért a zárda folyamodott ¹⁾)

E zárda főnökei közül említve találom ezeket:

1713. és 14. *Hoffer* Antal vicarius,

1715. *Knoll* Jeromos,

1717. 18. *Forstal* Tamás,

1720. 22. *Hessel* Miksa, ²⁾)

1723. 24. *Scharinger* Patrik,

1731. *Bilakovics* László,

1734. *Scharinger* Patrik

1737. perjel,

1747. *Vindebauer* Rókus.

perjel. ³⁾)

Eltöröltetvén ez ágostoniak zárdája, kik bő ujjasoknak („de larga manica[^]) neveztetek, az épületet 1785 a kapistrani előljáróságához tartozó *ferencziek* kapták, korábbi lakásuk a vizivárosban az *Erzsébet* szüzeknek adatván, főnökük *Jakosich* József páter alatt, ki itt 7000 kötetes könyvtárt gyűjtött számos kézirattal; jelenleg 6—8. páter látja el a lelki pásztorkodást a Császárfürdőtől a Sz. Flórian kórházig, és az isteni tiszteletet a Sz. Erzsébet szüzeknél és Nép. Sz. János kápolnájában. ⁴⁾)

2. §.

KRISZTUS SZ. TESTÉNEK KÁPOLNÁJA ÉS AZ IRGALMAS BARÁTOK

KÓRHÁZA.

Krisztus sz. Testének kápolnája a város falon kívül a külvárosban feküdt, az Ó-Budára vezető út mellett, egy kisdombon a temetőben, hová a kivégzetteket szokták takarítani. Ide temették a Zsigmond alatt kivégzett 32. *nemest*; ide *Hunyadi* Lászlót, kiről Bonfini írja. ⁵⁾) „Teste azonnal fekete

¹⁾ Prot. Cam. Cons. 1767. észt: 762. hely. 1770. 276 h. — Act: Aug. Bud. 1. cs. 14. sz; Czinár i. h. II. 208. 1.

²⁾ Act. Aug. Bud. 3. cs. 4. 5. 13. sz.

³⁾ U. o. 3. cs. 7. 8. 30. 31. sz.

⁴⁾ Scbams, i. h. 170. 323. 11.

⁵⁾ Dec. III. Lib. VII. 390. i.

posztóba takartatván, *Sz. Magdolna* egyházába vitetett, s onnét hajnal előtt titkon *Krisztus Testének* kápolnájába, mely a külvárosban dombon fekszik, temetotett az apagyilkosok és honárulók közé¹⁾ és másutt: ¹⁾ „Elment (t. i. Szilágyi Mihály) Krisztustestének kápolnájába, és] unoka öcscse testét, nehogy az apagyilkosok közt feküdjék, és dicső nevén a szégyen maradjon, sok köny közt dicstelen sírjából kivétette és Erdélybe Fehérvárra szállította.

E kápolna a fennebbiek szerint, az *esztergomi káptalan* hajdani présházának helyén, a primatialis épület mögött a Császárfürdőbe vezető úton állott, hol néhány év előtt *fejetlen* holt testeket találtak.²⁾

Említettik e kápolna az ó-budai apácák és néhai *Péntek* Mátyás végrendeleti végrehajtói közt 1451. kötött egyességben, mely szerint az apácák bizonyos házat „a budai külvárosban *Krisztus Testének* kápolnája közelében^{4*} cserében más tartozásokért, a Péntek féle hagyományok kiűzetésére átengedtek.³⁾

E kápolna és temetőjével szemben a Duna mellett* két emeletes nagy épület emelkedik, melyben az *irgalmas barátok* férfi betegeket és örülteket ápolnak. E rendet *De Deo János* alapítá 1540. Spanyolországban, s Budára, miután *Marczibányi* István már 1803. adományt tett, 1807. ben telepedett,⁴⁾

A *Marczibányi* féle alapítvány a város által, tetemesen öregbítve 1815. Oct. 4. lépett életbe; 5 szobában 74. ágy alapított, melyek közül 24. *Marczibányi* féle, 30. városi és 20. különböző czéhbeli. Az intézet élén a prior áll, oldala mellet egy áldozár és a fő orvos 8 segéddel. A zárda állandó jövedelmét a *Császárfürdő* bérösszege, melyet a mondott *Marczibányi* ajándékozott volt, képezi, hozzá járulván élelem és bor kéregetés és magánosoknak adományai.⁵⁾

¹⁾ Lib. IX. 399.1.

²⁾ Müller szerint²⁾ e helyen még a múlt században romok voltak láthatók melyeket a *Sz. Lélek* (helyesebben *Krisztustesli*) egyház romjainak tartattak.

³⁾ Epitome sat. 101. 1.

⁴⁾ Mon. V. Bud. 20. cs. 27. sz.

⁵⁾ Dep. Grem. 1803. font. 20. pos. 2. Collat. Eccl. 1807. 490. sz.

⁶⁾ Schams i. h. 456. 1.

AZ „ORSZÁG ÚT“ NEVŰ KÜLVÁROSNAK TÖBBI KÁPOLNAI.

Az irgalmas barátok kolostora helyén a múlt században farakhely és kikötő volt; ugyanott létezett a Császármalom kertescskéje, melynek szomszédságában *B. Kurcz* Ignác budai kamarai igazgató 1701. saját költségén segélyző *Sz. Mária* tiszteletére kápolnát építtetett, mely azonban nem szenteltetett fel. *)

Egy más kápolnát *Nép. Sz. János* tiszteletére 1728. *Ecker* Mihály építtetett, tulajdonának, a Császárfürdőnek szomszédságában. 2) ,

A ferencziek kolostorán túl Ó-Budára menet balra a kálvária hegy emelkedik. Tetejére a város belsejéből számos kápolnácska, úgynevezett *Statio* jelöli az utat; a jezsuiták alatt, kik a hegyet bírták és *Szent József*-ről neveztek, négy kápolna állott itt: „a *Sz. Kereszt*“; „A *fájdalmas Anya*“ „*Krisztus Sírja*“; és „*Sz. József*“ tiszteletére és neve alatt. Végre van még egy mecset *Gyül Baba* (Rózsa atya) török dervis tiszteletére, melyet mohamedán dervisek, mint bucsújáró helyet, még most is látogatnak minden évben. A keresztény kápolnákat leginkább nyilvános könyörgésekkor, és a nagy böjt szombatjain látogatja a lakosság. 3)

A szegények házatól a városból kifelé menet, a vámház vidékén, a *Drasche* féle téglagyár mögött egy kis épület látszik, melyet 1710. *Cetto* Jakab polgár és kereskedő fogadásból a *Sz. Háromság* tiszteletére építtetett, most azonban üresen bezárva áll, csak a vinczellérek által használtatván. 4)

A *Sz. Rókus* utca feletti hegyen, a *Degen*féle kert mögött, emelkedik a hasonló nevű hegy sz. *Rókus* kápolnajával, melyet 1710. a város emelt fogadásból; az előtt minden évben egyszer processio ment ki, és mise mondatott benne, most azonban már csak egyes ájtatoskodók látogatják. 5)

1) Miller, i. h. 100. 1; Jes. Bud. 17. cs. 74. sz.

2) Jes. Bud. i. h.

3) Jes. Bud. 4. cs. 42. sz; Miller i. h. 101.1.

4) Jes. Bud. u. o. és Miller, i. h. 109. 1.

5) Jes. Bud. 4. cs. 43. sz; 17. cs. 74. sz.

SEGELYZŐ SZŰZ MÁRIA TEMPLOMA ÚJLAKON.

Budavárosának északi részé, hajdan *Sz. Jakab falna* és Ó-Budához tartozó, a visszafoglalás után pedig *Újlak* (Neustift), egyik külváros, szaporodó népességénél fogva templomot és plébánust igényelvén *Janovics* Mátyás 1705. e célra házát és kertjét felajánlá; ezen a város által nagyobbított területen, mely felett a *kegyúri jogot* a *jezsuiták* a tanácsnak engedték, magán adományok hozzájárultával épült a *segedelmi Boldogasszony-unk* kiscfed temploma, melynek első piébánusa 1724. *Cinni* Pál volt. ¹⁾

Azonban kitűnt, hogy a kis templom, és egy ember, habár a budai *ágostoniak* által is segítve, a növekedő népesség szükségleteinek megfelelni nem képes; miért is nagyobb egyház építése határozatott el, mely célra a városi tanács a Sárosfürdő jövedelmeit utalványozta; magán adakozások hozzájárultával a mű 1746. megkezdett és 1740. *Szűz Mária* tiszteletére fel is szenteltetett ²⁾

A külváros piacán, két utca között, melyek közül az egyik Ó-Budára, a másik a posta úton a templomhoz vezet, áll a *Sz. Háromság* szobra, mely 1706. (mint említém) a várból tétetett ide át. ³⁾ Volt még a templom környékén a múlt században *Sz. Sebestyén* és *Rókus* kápolnája, és *Jézus, Mária, József-é* Újlak és Buda között, alapításukról azonban mitsem tudunk. ⁴⁾

A VÉR VAGY HAVI BOLDOGASSZONY PLÉBÁNIA-TEMPLOMA.

A városnak nyugoti része, a váraljában a nemzeti királyok alatt egészen, a törökök alatt majd nem lakatlan volt és csak a múlt században történtek ott nagyobb letelepülések,

¹⁾ Schams i. h. 169. 1. Jes. Bud. 17. cs. 74. sz.

²⁾ Bel, Nöt. Hung. Nov. III. 454. 1; Schams i. h.

³⁾ Miller, Epit: 104. 1.

⁴⁾ Miller, Histor: Eccl. kézirat 13. 1.

melyek — tudvalevőleg — Albert főherczeg cs. kir. helytartó nejétől, Krisztinától, Krisztinaváros nevet nyertek. Ide építtetett 1700. *Franzín* Péter Pál budai első keményseprő mester saját költségén kápolnát és Milánóból behozatta a *Büid. Szűz* csodatevő képét a dühöngő pestiskor, Isten megengesztelésére, s itt választott magának fiával együtt temetkezési helyet. A kápolna 1704-ig felépülvén, 1725. megnagyobíttatott és 1729. szekrestyével ellátatott. ¹⁾

Történt időközben, hogy Szűz Mária képe, a kápolna megnagyításakor az alapító özvegye által a várbeli sz. Zsigmondi prépostnak ideiglenes őrizet végett átadatván, nevezett özvegy leánya a neki t>ly kedves képet a préposttól vissza kérte, de visszautasított; mire imádság színe alatt Sz. Zsigmond kápolnájába ment és ellopta, útközben azonban rajtakaptván, a kép vissza vitetett, de elvégre is régi helyére vissza került. ²⁾

A hívek növekedtével, növekedett Mária tisztelete, úgy hogy a szaporodó sokaságnak nagyobb templom kellett már, mely 1795. befejeztetvén, 1797. főoltárával felszenteltetett. Plébániává azonban csak 1821. lett, addig az isteni szolgálatot eleve a karmeliták, később ferencziek végezték. ³⁾

E külvárosban ott, hol most az indóház áll, a török foglalás után a katonai temető volt, melyben 1756. *Frimwagner ezredes* özvegye a *Sz. Kereszt* kápolnáját építette, 150 frtnyi javadalmazással. Az itt tartózkodó remetének naponként öt krja volt, és bizonyos időben kéregetni kijárt. ⁴⁾

E kápolna környékén, a szomszéd téren 1702. Janisch Mátyás budai polgár és üveges a szeplőtelen Szűz Mária tiszteletére szobrot állíttatott, ⁵⁾ mely néhány év előtt elmozdítatván, talán romlott voltánál fogva egészen megsemmisített.

¹⁾ Jes. Bud. 4. cs. 43. sz; 12. cs. 18. sz.

²⁾ Miller hist. Eccl. Búd; Schams, i. h. 176. 1.

³⁾ Schams, i. h. 177—180. 11.

⁴⁾ Jes. Bud. 10. cs. 12. sz. 12. cs. 12. és 14. sz.

⁵⁾ Miller, Epitome, i. h. 108. 1.

A BUDAI KÜLVÁROSOKBAN VOLT VILÁGI ÉPÜLETEK ÉS
FÜRDŐK.

A budai külvárosokban létezett és létező egyházi épületekről a tudni valókat elmondván, a világi épületekre térek át és kezdem *Tabánon*, a régi *Kelemföldön*. Minő volt e város rész a török uralom előtt? nem tudni, itt csak Millerből idézek némely adatot, melyek az újabb korbeli állapotok és viszonyokra vonatkoznak. —

A Sz. Gellért hegy meredek aljában, a folyam mellett fekvő házsoron, délről észak felé menve, a múlt században az első ház a *városi fogadó* volt, 1739. ben a régi *kórház* helyére építve; mellette az 1710- ben ragályos betegek számára épített *új kórház*, ez után közbe esvén még a szeplőtelen fogantatású *Szűz Mária* kápolnája — a *Sáros fürdő* következett, mely 1687. ben *Wartenbergi Illmer* Frigyes Ferdinánd" nak adományoztatván 1718. a városnak eladatott, és 1809-óta a *Sagits* most pedig a *Koisor* család tulajdonát képezi. Az 1703. óta városi, *Sokolli Mustafa* basa által alapított ¹⁾ s az 1711. ig ott létezett *hajóliudtól* németül „Bruckbadnak,“ *Rudasfürdő-neh* nevezett ²⁾ meleg források felett, a Duna mellett a Darmstadti gróftól megváltott házban volt a városi *sörház*; feljebb, a Dunaparton, a magánházak közt, a *repülő* később *hajóhid* előtt fekvő térre kiszögellő, szintén *város fogadó* állott. A hogy felé eső részen a hajdani királyi — most Rác — fürdőn kiviül, melyet 1696 Babiloni *Bergasy* Károly János nyert el, ³⁾ s örökösei 1774-ben *Zagler* Marknak eladtak, még a *gór. nem egyesült* érsek lakhelye, templom és temetője és magánházak állottak, mint napjainkban ⁴⁾

A Duna mentében északra a Víziváros következett?

¹⁾ Linczbauer i. h. 58. 1.)

²⁾ Miller i. h. 121. 1.

³⁾ Libr. aduin. Bud. 80. 1.

⁴⁾ Miller, i. h. 104—107, U.

melynek alsó része most *halászáros* nevet visel.¹⁾ Ezt a vár vizi kapujától és bástyájától a hegy oldalon a Dunáig levezetett fal keríté. A várhegy tövében állott az 1726. újra felállított kapu és a *Zsigmond* király által, állítólag a kőhíd védelmére-rakott erődítmény; a szomszédságban 1687. ben *ágyúöntöde* épült; gr. Grassalkovics kamarai elnök alatt pedig a gép, mely a dunavizet facső veken a királyi palotába hajtotta. Feljebb magán házak közt haladva, előtűnnek balra I. Mátyás király istállóí, melyek később magtárakká, és egyik *a budai népszínházzá lett*; jobbra az úgynevezett *Vizitorony* körönddel, melyből hajdan ólom most vas-csövek által a várba viz vezetetik.²⁾

A Vizivárosban, a Duna mellett, a mai főutczában fekvő házakról a kamarai levéltárban következő adatokat találhatni:

1414. *Berenchi* István, Gergely fia, és *Ezdegei* Pál, Pál fia közt osztály jött létre, mely szerint az utóbbi a Duna mellett fekvő házat és udvarlakot kapott.³⁾

1432. Lőcsei *Kromnauer* Zakarias, a városi tanács előtt és pecsétje alatt az alsóvárosban, a Dunánál, *Pákusi* Miklós és Miklós *varga* házai mellett fekvő házat, *Péter*, szentháromsági siklósi apátnak (Baranyában) 70. arany forint, szavatosság mellett eladja.³⁾

1457. Lindvai *Bánfy* Pál királyi udvarmester, a városi tanács előtt és pecsétje alatt az alsóvárosban, a Dunánál *Garai* László nádor és nemes *Pooch* Mihály házai közt fekvő házat ugyancsak Garainak eladja.⁴⁾

Közelebb estek, úgy látszik, a falhoz, mely az alsóvárost az Országúttól elválasztá, a következő oklevelekben érintett háztelkek:

*) Ezt hajdan németül *Taschenthal*-nak, és a váraljában, a fedett lépcsők mellett régente a hegyre felvezető kaput *Taachenthal kapunak* nevezték, mit a IX. fej. 1. §. bővebben ki fogok fejteni.

1) Miller, i. h. 95. 1.

2) N. R. A. 483. cs. 30. sz. Hit.

3) U. e. 1522. cs. 4. sz.

4) U. o. 1525. cs. 4. sz. Hit.

1396. *Konth* Miklós nádor özvegye alsóvárosi házhelyét a pálosok curiaja mellett a *csatkai* pálosoknak adja. ¹⁾

1490. Beatrix királyné bizonyos a Duna mellett, az alsóvárosban fekvő, néhai *Liptay* Bálinttól vett házát, hozzátartozó halastóval Béltéki *Drághfy* Bertalan és *Rozgonyi* Lászlónak adományozza. ²⁾

1544. Monyorókeréki gr. *Erdődy* Péter, kir. főlovászmester, végrendeletében, több más hagyomány közt, a Duna mellett fekvő házát, melyben hajdan testvérének, *Tamás* bibernok és esztergomi érseknek lovai tartattak, az akkori és jövődöbéli esztergomi érsekeknek; egy más házát pedig majorsági épületekkel, melyekben mesteremberek laktak örök alamizsnára a Sz. Pál és az ó-budai Sz. Mária pálos zárdának hagyta. ³⁾

E városrészbéli házak és templomok állapotáról a múlt században legyen szabad Millerből ⁴⁾ keveset felhoznom; A főutczában balra állót *Jörg* Ulrik polgár és tímár háza; a Dunára kinéző szögletház, épen szemben a kapuczinus zárdával *Czarmer* Bertalan festőé volt (később *Lasseré*); feljebb a Duna mellett nemes *Ferberth* János (most talán *Biscara*), valamivel távolabb a *Sz. Anna* egyház mögött *Pösenbacher* József esztergályos (később az aranyhajóhoz czimzett *Fischerféle* ház), és még balra *Jass* Ádám szücs (most *Rigler* féle) háza valamint a még most is meglevő királyi fegyvertár; még tovább, a kir. harminczad, (most adó hivatal) és *Pomer* Mátyás polgár és bodnár, tovább *Mayerhold* Mihály asztalos szögletháza az érintett templom felé, és mellette a hajdan az ágostoniak tulajdonát képező fogadó az *Elefánthoz* és *Rotlil* György tanácsos (most a fehérkereszthez czimzett *Fischerféle*) háza következett.

A Bombatéren túl, az akkori ferenczés most *apácza kolostor* felett, a Duna mellett özvegy *Mayerberg* Józsefné és *Spath* Zakarias polgár és varga és mások bírtak házakat; velük szemközt *Wehrlos* Menyhért polgár és hajósmester háza állott.

¹⁾ Act. Paulin. Csatk., 3. cs. 3. sz.

²⁾ N. R. A. 608. cs. 5. sz.

³⁾ N. R. A. 567. cs. 9. sz. Hit,

⁴⁾ I. h. 96.-98. 11.

A folyam mellett még a mecset (a hajdani páloszárda) után a házsort és külvárost befejező, most is fenn álló körönd következett és a városfal. Az apácák egyházával átellenben *Kolb* András polgári vendéglős özvegyének háza, tovább a városi mészárszékek körülbelül a 3. nyulhoz címzett 1801. a város által megvett és kaszárnyává alakított épület helyén¹⁾; a *Laimer* Sebestyén örököseinek; nemes *Horányi* Gábornak házai, és *Mayerberg* Erzsébet örököseinek fürdője (most *király fürdő*) következett, melyet *Hiaogli Mohamed*, harmadik budai basa építtetett ²⁾, 1687. ben *Wartenbergi Illmer* Frigyes Ferdinánd kapott adományul, és 1703. *Pfeffershoven* János Férd. báró várparancsnok, 1718. *Aigner* Lénárd fürdős, 1768. *Birisits* Mihály, végre 1798. *Köriig* Ferencz szerzett meg, kinek örökösei most is bírják ³⁾; bezárta a sort a katonai *kórház Sz. Flórián* kápolnájával.

A Vizivárosnak többi részei közül említendő a hasonnevű templomról nevezett *Sz. Péter*, tovább a *Mészáros* és *Fleck* utcák. Schier Xistus ⁴⁾ idéz I. Mátyás korából egy okmányt, melyben bizonyos *Albert* házáról „in suburbio Castris Budensis, in vicinitate Domorum Joannis filii quondam Gregorii *Mihály* et ante Ecclesiam Beati Petri Martyris in dicto suburbio Castris Budensis fundatam“ történik említés. 1529. bon pedig János király, Guthi *Országit* Imre kőházát a „Zentpéter martyr“ nevű külvárosban, a *vörös torony* közelében, ennek hűtlensége folytán, Alsó-lindvai *Bánffy* János, verőczei főispánnak adományozza. ⁵⁾

Ugyanazon évben I. Ferdinánd is a *Sz. Péter* utczában fekvő házat, *Szabó* Péter budai polgár hűtlensége folytán; *Syladhy* Péter tudornak ajándékoz. ⁶⁾

A Szombatkapun kívül, tán nem messze *Sz. Péter* egyháza és utcájától, az *egri püspöknek* volt háza, mi kitetszik a következőből: 1485. *Berky* László, *Kezy* Benedek

¹⁾ Dep. Civit. font. 10. 15—17. pos.

²⁾ Linczbauer. i. h. 58. 1.

³⁾ Linczbauer i. h. 117. 118. II; Miller i. h. 121. 122. II.

⁴⁾ Buda Sacra 69. 1.

⁵⁾ N. R. A. 589. cs. 5. sz.

⁶⁾ U. o. 1703. cs. 17. sz. Hit.

fia, a többi közt Budán a Szombathelyen fekvő házát Tholnai *Bornemisza* Jánosnak a Szombatkapun kívül az *egri püspök háza* és *Dénes* királyi ítélőmester kertje közt fekvő birtoka és házaert, örökösen elcseréli.¹⁾

1492. II. Ulászló király több birtok és ház, jelesen az alsóvárosban a Szombatkapún kívül fekvő ház és kertnek 1490. *Orbán* választott egri püspök és ez által *Nagy Luchei* Balázs és János testvéreinek és azok fiainak történt átruházásához beleegyezését adja.²⁾

A hegy oldalán, e kapu alatt, volt, úgy látszik, az úgynevezett „*Zeiselhügel*“ (Csízhalom), melyben mint külvárosi bíró egy esküdt (Szent-Péternél kettő) működött.³⁾

A *Mészáros* utczában fekvő házak közül okinányilag említettük: 1411. *Gatzar* Miklós és neje házukat az alsóvárosban a *Mészáros* utczában, *Schon* Miklós és *Polczel* Miklós szomszédságában *Újbányái* Miklós (de monte regis) és nejének Katalin 32. írtért, új dénárokból szavatolás mellett eladják.⁴⁾ 1458. László tihanyi apát az egyházához tartozó *apát-telki* pusztát (Somogybán) *Rndredi* Imre, neje Katalin és leánya Kristinának adja, és tőle a budai alsóvárosban a *Mészáros* utczában, *IIortanfi* János budavárosi esküdt és *Keresztéig* mészárosoknak közvetlen szomszédságában fekvő kőházat kapja cserében.⁵⁾

A „*Fleck*“ nevű utca egy 1472. adásvevési szerződésben említettük, mely szerint Péter szíjgyártónak az alsóváros *Flek* nevű utczájában, *Chorgo* forrás mellett fekvő háza *Porlostoi* Gál deák által 32. frt. erejeig végrehajtás alá vétetvén, *Naghwáthi* Albert deák által megvétetett; ⁶⁾ előfordul ugyan csak a cserelévélben, melyben 1473. nevezett *Nagywathi* Albert pécsi várnagy, az alsóvárosban „*Fleck*“ nevű utczában, János

¹⁾ N. R. A. 1602. cs. 45. sz. Hit.

²⁾ U. o. 10. cs. 83. sz. és 336. cs. 6. sz. Ered.

³⁾ Michnay és Lichner, Ofner Stadtrecht 42 és 49. 11.

⁴⁾ A városi tanács lenyomott pecsétje alatt kelt hit. kiadvány, N. R. A. 1546. cs. 52. sz.

⁵⁾ Kaprinay, Hung. Dip. T. I. 177. 178. 11.

⁶⁾ N. R. A. 406. cs. 38. sz.

puskacsináló és Imre takács szomszédságában fekvő házát, lóistálló, udvariak és kis kerttel, *Orbán*, esztergomi sz. *tamás*-egyházi prépostnak, kir. alkincstárnoknak, és általa három testvérét *Rezkeiozházi* Balázs, János és Benedeknek a *Szent-György* terén fekvő bizonyos szöglet házáért átadja ¹⁾

Újabb időben a viziváros északi részén *Horvát*, *Sz. János* és *Temető* utca nevek keletkeztek, melyek közül az egyik az I. Lipót alatt betelepedett *horvát* gyarmatnak, a másik az azon utczában fekvő *Sz. János* kápolnája és szegények házának, a harmadik (most 3. kapás utca) az ott létezett polgári *temetőnek* köszöni nevét.

Ezen temető, a város belső fala mellett, 1739. a dögvész veszedelme miatt bezáratván, 1775. újra kinyitattni háttározatok, de már a következő évben utasítást vett a budai tanács, hogy más alkalmas távolabb helyről gondoskodjék, a pusztá temető pedig más ezélokra fordíttassék. ²⁾ A szomszéd házak birtokosai 1782. ben folyamodtak, hogy az üres telekből nekik részek hasitassanak ki, de kérelmüknek hely nem adatott, ³⁾

Ugylátszik a Vizivároshoz tartozott *Zalka* László ó-budai kormányzó háza, mely a *Csapó* utczában délre Semlyesüttő István, északra Dienesfalvi *deák* János; keletre pedig *Chyzár* Gergely házai közt feküdt, s 1511. a budai káptalan részére végre hajtás alá került, de visszaüzés közbenjött. ⁴⁾ A Vizivárosban volt néhai *Klar* Márton háza is, melyet 1732. Krausz János póstamester póstaháznak igényelt, de már a következő évben a *bécsi Erzsébeti* apáczáknak átadatni rendeltetett. ⁵⁾

Az alsóváros falán túl, melynek még sok nyoma van, az Országút „Oppidum SS. Trinitatis“ terjed ki a Császárfürdőig (Felhévíz) és a vár nyugotti oldaláig. A fal és a Dunára nyíló kapu mellett a *nyulakszigeti* apáczáknak

¹⁾ N. R. A. 406. cs. 51. sz. Ered.

²⁾ Dep. Contumac 1775. Nov. 536. sz. — Civit. 1776. April. 446. sz. és Jul. 385. sz.

³⁾ Dep. Civ. 1782. Aug. 942. sz; Decemb. 1187. sz. és 1783. Febr. 114. cs. 150. 151. sz.

⁴⁾ Knauz, a Bud. Káptal. Regestai 95. sz.

⁵⁾ Prot. Cam. Cons. 1732. 246 és 1733. 62 0. 1.

volt birtoka, mert 1442. tiltakoztak a városi tanács ellen, hogy ott fekvő telkük elpusztítatik, és épület fájuk elhordatik¹⁾ A szomszédban, közel Sz. István első vértanú templomához állott *Maim* Miklós háza, Imre és Tamás szabó házai közt, melyet 1404. *György* Örménynek és *Margit* nejének szavatosság mellett 22. frt. jó pénzen oly feltétel alatt eladott, hogy a *Bold. Sz. Mária* plébánia egyházában *Krisztus Sz. Teste* oltárának 18. új dénárt fizessenek.²⁾

Krisztus Testének külvárosi kápolnája közelében az *ó budai apáczáknak* volt házuk, melyet 1451. egyesség útján *Péntek* Mátyás végrendeleti végrehajtóinak engedtek át némely hagyományai teljesítésére.³⁾

A Sz. János vitézeknek *Sz. Háromság* temploma mellett volt a ház, melyet *Zécheni* Tamás özvegyének, László auschwitzi herceg leányának Annának mostoha fiai Mihály vácsi püspök, és *Kónya* gömöri főispán átadtak volt, melyről ő azonban 1354. ben egyességileg örökre lemondott.⁴⁾

1421. végre *Francigen Piso* özvegye Borbála, a *felhéviznél fekvő* házat és kertjét, s feltételesen bizonyos szőlejét *Zsigmond* király festőjének Bertalannak 70. frtért átengedé⁵⁾

A régi időbeli állapot feledésbe menvén, a városrész a múlt században is sok változást szenvedett; így az *ágostoniak* templomával szemben állott *Hacker* János Mihály (most talán Bauer) háza; ettől balra 1793. az elemi iskola rendeltetett fel állíttatni; talán a régi Sz. István kolostor helyén, a Duna mellett *Czillich* Gáspár háza volt; hol régen *Krisztus testének* kápolnája és temető volt, a „fehér-lóhoz” czimzett ház fordult elő, melyet a város 1752. gr. *Csáky* Károly, esztergomi érseknek 6000 frton eladott, s melyhez a kapcsolatban levő telket gr. *Batthyány* primás 1783. árverésen 1300 frt. megvevén a mai primatialis házat építteté.⁶⁾

¹⁾ Clar. Pos. 51. cs. 33. sz. Hit.

²⁾ N. R. A. 1545. cs. 43. sz. Hit. városi lenyomott pecsét alatt.

³⁾ Mon. V. Bud. 20. cs. 27. sz.

⁴⁾ N. R. A. 434. cs. 29. sz.

⁵⁾ U. 0.1548. cs. 74. sz.

⁶⁾ Miller, i. h. 101. 1; Dep. Civit. 1792. font. 43. pos. 7. 21. 28. 1793. font. 23. pos. 10. 12. 16. 1783 font. 352. és Contr. et Trans. 17. k. 282. sz.

A Sz. József (most Kálvária) hegy tövében, a Mohamed budai basa által (1543—1548) épített mecset alatt, talán török kolostor), később a jezsuiták-nak majorja állott, szőlővel s közvetlenül a szomszédban a királyi malom-mai és gyógyforrásokkal, az az császár fürdővel. E fürdő, már a rómaiak előtt ismeretes, Felhévíz, a török alatt pedig — ki oda *mecsetet* építvén, megújítá és fényesen felszerelte — *Velibeg* fürdője nevet viselé. ") Mustafa basa által (1560— 1579) 30. malommal és fallal láttatván el, Buda visszafoglalása után a kincstár birtokába került, s 1701. juh 20. án kelt szerződéssel, tekintet nélkül a város jogaira, Ecker János Mihály sebésznek 8500 frton, korcsmáltatási joggal együtt, eladatott; nevezetnek tia után 1754. nádori beleegyezéssel, 40000 frt. letétele mellett b. *Vitsey* Mihályra származott át. ³⁾ Ezen átruházás daczára, úgy látszik, Eckerék mégis birtokban maradtak; kitetszik az a város és kir. fiscus közt 1769. kötött egyességből, melyben a város, 10000 frtot a curialitási igényektől való elállásért üzetvén, a többire nézve utasított, hogy Eckerékkal barátságos úton egyezkedjék. ⁴⁾ A fürdő későbbi birtokosai közt bizonyos *Kiss* és *Weber* említettuek, az utóbbítól 1802 körül *Marczibányi* István vette meg, és az általa Budán alapított *Irgahnas-renAiJi* zárdának ajándékozta. ⁵⁾

Az úgynevezett „Császár malom,“ jöllehet a város mint hajdani tulajdonát ősi jogon 1712. visszakérte, kalló és hozzátartozó szőlővel 1718. a kir. fiscus által elfoglaltatván) a kincstár birtokában maradt, és 1716. bizonyos *Schiourzenberger* élelmezési biztosnak rendeltetett átadatni; 1752. ben *Weber* Mihály vette bérbe évi 1000 frton, 1761. pedig *Liditensteint*áborszernagy 1020 frton. ⁶⁾

¹⁾ Linczbauer i. li. 138. 1.

²⁾ Miller i. h. 100. 101. 11; Linczbauer, i. h. 30. 40. 11.

³⁾ Rés. Reg. N. R. A 10*20. cs. 43. sz; Min. Cara. 1754. A. 10.

⁴⁾ Contr. et Trans. 13. k. 29. sz.

⁵⁾ Linczbauer, i. h. 128. 1.

⁶⁾ Rés Reg. közt; Minut. Cara. 1718. Oct. 25., z. *2. és elnöki levél, 1761, 11. cs. 15. sz,

A Császárfürdő fölött balra a *Szőlőhöz* címzett vendéglő állott, melyet 1794. és 1795. kaszárnává akartak átalakítani; a mostani új ház ugyanazon czéget viseli.¹⁾ Tovább haladva az ember az *újlaki* nagy térre ér, melyről Ó-Budára két utcza vezetvén három sor ház szemlélhető; a középső a *Sz. Háromság* szobrával szemközt eső csoportban, többször idézett Miller szerint ²⁾ 1760. körül *Kreszélbauer* Ferencz kovács, *Ris* Ferencz mészáros, és *Knocz* Ferencz molnár házai állottak; a templom előtt, mely 1793. bán, lecsapván tornyára a villám, kijavított, ³⁾ volt és van még: az 1793. megnagyított *elemi iskola* ⁴⁾ és a vámszedő házikó. — A Duna felé nemes *Reimprecht* András volt bíró, a szögleten *Hackstock* József mészáros, a templom felett, a hegytövében *Wudnauer* Adám bíró háza és a külvároson kívül *Schröffel* Bernát özvegyének téglavetője, most mészégetővel és kőbányával *Holczpach* tulajdona, említetik.

Visszatérve az Országútra, s e külváros templomától nyugotra haladva a vándor körülbelül a mai Rókus utczák helyén *Logoth* falura ért, melynek szomszédságában az utón, mely a *Sz. Lázár* kápolnája ³⁾ és innen az *akasztófához* vezetett, feküdt *Tóth falu*, mint a budavárosi plébánosok közti

¹⁾ Dep. Civ. 1794. főr. 1. tét: 71. 1795. f. 29. t. 6.

²⁾ I. h. 103. és 104. t.

³⁾ Dep. Civ. 23. 48. f. 51. tét.

⁴⁾ Dep. Civ. 23. 19. f. 41. tét.

⁵⁾ Schier véleménye szerint itt kórház is volt, mely *Sz. Lázár* lov&gjaihoz tartozott; Haeufler pedig felette tévesen ⁶⁾ a *Krisztus Testének* kápolnájával egynek vevén a Vízivárosban a páloszárdá helyére teszi — *Logothra* vonatkozólag Jászay Pál ⁷⁾ beszéli, hogy *Mária* királyné, a mohácsi csatavesztés híret vevén, aug 31. 152G. a *logodi kapán* 50. lovassal összes drágaságaival a hasonnevű völgybe és onnan Bécsbe sietett, miből Palugyay Imre ⁸⁾ következteti, hogy a fehérvári kapun a krisztinavárosi völgybe, melyet — úgymond — Logodnak neveztek, szállott le; de miután e faluk (villac) lakott helyeknek vétetnek, mit e völgyről állítani épen nem lehet, azt tartom, hogy a királyné futása inkább a bécsi és az alsóváros falának azon kapuján át történt, mely a mai polgári kórház helyén állván, *Logoth* —(másképp is új- és *tóthfalu*)— kapu nevet viselt.

²⁾ Buda Sacra 67. 1.

³⁾ Budapest II. 51. 1.)

⁷⁾ A magy. nemz. napjai a mohácsi vész után.

⁸⁾ Magyar ország tört. leir. I. 28.1.

perben 1390. hozott választott bírósági ítélet következő szavai: „cum *Villa Logoth* extra muros Castri existente — intra et extra muros a *via pctrosa* recta linea usque ad *nóvum murum seu portám*, per quam itur ad *Sanctum Lazarum* — versus *patibulum*, quod est prope viam et per quam itur ad *S. Laurentium* — cum parte que vocatur *Tothfalu* vulgariter^a — mutatják.

Több évtizeden keresztül a fennérintetteken kívül mi sem maradt az utókorra. Most e helyen a két *Rókus* utcza és a *téglavető*k vannak, melyek közül az első *királyi*, 1696-*Spreuger* János a Königféle fürdőnek tulajdonosára jutott (később *Jalics* féle), a másik *Sonleintner* Józsefé (most *Christen*), a harmadik végre szintén *királyi* (később *Vásárhelyi* féle és jelenleg a *Csekő* félével *Jisbach-Draschéé*) volt. — A Sz. Rókus utczákban, a hasonló nevű hegy aljában fekvő kellemes térségen és pedig a kis Rókus utczában, a helybeli *clarissák* és *ferencziek* majorságai, a nagy Rókus utczában *Retteg* József polgár; *Schröger* Lőrincz mészáros; *Trobnay* Antal tímár; *Wiedermmm* János és György házai és & *jezsuita* papnövelde majorja feküdt. *)

A külső telkekhez vezető szeker út szomszédságában völgy terül el, melynek partján 1740—1780 ig — *dögvész* miatt bezáratván a polgári *temető* — temették a holtakat; *Duun* Henrit József gróf budavári főparancsnok ide 1724. TTéiY meg niost is fennálló majort és kertet készítettett ²⁾, mely a város által megváltatván „*Város major*¹⁾” nevet nyert. Itt volt az egyetemnek *fiivész kertje* és kevéssel a hivataloknak Budára való áttétele után II. József alatt e hely fákkal beültetettvén árnyas sétáival a tisztviselők és lakosság mulató helyévé tétetett. ³⁾

A város majortól a *Najdiegyig* hol a *török temető* volt, későbbben *Ilyárs.Jiegyig*, mely nevét az áruló *Fiuk* Konrad hadnagy ki végeztetésétől vette, ⁴⁾ terjedő lapály a *Krisztinaváros* képezi, mely régen te puszta lévén csak a *Zsidótemetőt*

¹⁾ Miller, i. h. 102. 1.

²⁾ Miller, i. h. 108. 1.

³⁾ Dep. Civit. 1786. 216 éa 227. §.

⁴⁾ Miller, i. h. 137. Haefler i. h. 97. 1.

foglalta magában, körülbelül hol most a *B. Szilz-Mária* Verkapolna van, míg¹ettől távolabb 1 786. körül a krisztinaváros és Tabán mindkét vallású lakói számára új *polgári temető* nyitattott meg.

VIII. FEJEZET.

A budai külterület.

1. §.

SZ. LÓRINCZNEK SZENTELT BUDA MELLÉKI PÁLOS MONOSTOR.

Budaváros határában nyugöt felé szőlőhegyek között kellemes völgy nyúlik fel, mely lassanként emelkedve két hegyhát által záratik be. Itt a város zajától egy mérföldnyire reneteg erdők között ütöttek tanyát *Sz. Pál* remetéi. *L'ó-rinczj* a rendnek negyedik provinciálisa és később első generálisa jött a gondolatra 1300. e helyre templomot és monostort építeni, ²), és a művet a következő évben meg is kezdé; 1308. bán *Hench János gróf óvári* várnagy későbbben budai bíró, és *velencz* és *Pál* budai polgár alapítványai. I. Károly király támogatása és mások segélyezésével befejeztotván 1310 teljesen készen állott, ³)

E monostorban laktak a rend generálisai, és tarták, rendesen Pünköst körül a rendi közgyűléseket (*Capitula generalia*), az elsöt már 1309. ben. Volt állandó kar, felváltva zsolosmákat zengvén a szerzetesek, kiknek száma — mondják — 300, utóbb 500-ra rúgott. ⁴)

Kétségtelen hogy ennyi szerzetes lakására, tartására mind megfelelő nagyságú zárdá — melynek hossza és szélessége a templommal együtt 40 öl volt - mind birtok kellett; így 1335. ben nevezett *Hench János*, (1322—1329. közt

¹) Dep. Civ. 1786. 239. f.

²) História M. S. Gregorii Gyöngyösy, Act. Arch. Paulin 8. cg. Capsa N. 204.

³) *Fragraen panis Corvi*, sat... — Nic. Benger Chronotaxis, k. irat, Act. Paulin. közt, a kamarai levéltárban, Capsa 627.

⁴) Benger i. h. — Bonfin Dec. II. lib. X.

a pest új hegyi várnak bírója), akkor pozsonyi (vagy hihe-többen mosonyi) gróf a rendnek a monostor kerületében fekvő erdőket és szántó földeket ajándékozta és a határokat kijellette, mely adományozásnak megerősítését, s az adomány levél kiállítását 1353. Miklós rendfőnök (Prior Generalis) esz-közölte ki.¹⁾

Az emelkedett hely, mely jelenleg a *Szép Juhászné*-hoz címzett major előtt fekszik, tele a monostor romjaival, és a városra gyönyörű kilátást nyújt, a *Hárshegy*-nek a *Sz. János* hegy felé eső részén fekszik és hajdan *Nándor hegy* nevet viselt; mert a nyilatkozatban, melyben 1412. *Ingodvárallyai* Gergely özvegye Anna, az ó-budai apáczáknál letett, és hagyományilag több monostort, köztük a *Sz. Lőrincz*it is, illető drágaságok és pénzeknek a pápai székre bízott őrizését visszavonja, e szavak fordulnak elő: „*nec non S. Laurentii de Monte Nándor, ubi Corpus S. ráüli I. Eremitcie requiescit s.a.t. testamento legaverat.*”²⁾

E monostornak, mely kiterjedés, birtok, kedvesség és tagjainak száma által a többinek feje volt, nagy hírt kölcsönzött *Sz. Pál* remete teste, melyet I. Lajos király a velenceiektől megkapván először a pesthegyi királyi várkápolnába., 1381. nov. 14. pedig nagy pompával nevezett monostorba átvitetett és az ottani *tíz. István* kápolnába helyeztetett.³⁾ *) V. Márton Pápa 1422.-ben azoknak, kik e kápolnát s tehát *Sz. Pál* testét buzgalommal meglátogatják,

¹⁾ Advers. Provinc. T. III. Csepapovicsnál: Receimo sut. 211. I. Gyöngyös Gergely, i. h.

²⁾ Mon. V. Bud. 35. es. 6. sz.

³⁾ Benger i. h. — Act. Arch. Old. 6. es. 3. sz.

*) Benger Miklós kézirati Chronotaxisában egyébként kételkedik, hogy ez alkalommal akár *Sz. Pál* egész teste akár csak egy része is átadott volna, mert a velenceiek állítják, hogy ez ereklye városukban *Sz. Julián* templomában létezik, mit azonban csak, a *Sz. Pál* testét nagyon tisztelő nép megnyugtására koholt beszédnek tartok. Egyébiránt a rend évkönyveiben ⁴⁾ olvasom, hogy a *szent fejét* csak 1523. ben hozatta II* Lajos király Csehországból a monostorba.

⁴⁾ Lib. II. Cap. 31.

búcsút engedett, ¹⁾ hasonló képen 1443. IV. Jenő pápa alatt Julián bibornok. ²⁾

A monostor és Sz. Pál teste magánosoktól számos fekvőséget kapott; így 1403. *Köváry* Pál nádori ítélőmester biztosítottatik, hogy a misék a *Sz. Kereszt* oltáránál, a nagy oltár jobbján — melyekre ő *Páthon* bizonyos részbirtokos épületekkel kert és szántó földekkel több mint 100. holdat és szőlőt adott — megfognak tartatni.³⁾ Ugyanazon *Kövári* Pál, Dorottya neje és Erzsébet leányával 1411. a nádor előtt a monostor javára *kenderesi* birtokának egy harmadát bevallja a nevezett *Sz. Kereszt* oltára előtt égőlámpára, s a templomban magának temetkezési helyet szemelt ki ⁴⁾

Bcöi Demeter fia Mátyás ugyancsak *KtndereBon* és *Ecseg-en* 1451. és 1479. a szentlőrinczi pálosoknak jószágokat ad zálogba. ⁵⁾ Ugyancsak *Ecseg-en* szerzik meg a pálosok 1424. *Kun Márton Fogar* nevű birtokát. 1434. ben azon jószág egy hatod részét; 1481. több telket és halastavat, melyekbe mind beiktattak. ⁶⁾

1454. László király *Vértben* adományoz részbirtokot, mely *Kajmáthi* Bereczké volt,). — 1475. *Kovách* István budai polgár egész *csuda-balai* (Békésben) birtokát, mely *Monyorosi* Ferenczé volt, *Sz. Istvá i* oltárára örökös alamizsnával és naponként mondandó szent misére adományozza. ⁸⁾ Ugyanazon évből megvan János fővicarius levele *Buhlo* János abaujmegyei főispánhoz két szőlő tárgyában, melyeket boldogult *Kechethi* Gál lelke üdvösségére a rendnek hagyott. ⁹⁾ *)

¹⁾ Ered. Act. Paulin. mise.

²⁾ U. o.

³⁾ Act. Paulin. S. Laurentii 10. cs. 1. sz. Hit. függ. peccs.

⁴⁾ Act. Pauliu. Mise.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ Ex Elench. inter Act. Eccl. Cara. irreg.

⁷⁾ U. o.

Act. Paulin. S. Laur. 6. cs. 3. sz.

⁸⁾ Act. Paulin. Miscell. Capsa 711. Ered.

⁹⁾ Sz. Lőrincz monostorja Buda közelében, a *kováci* határban a *somlyo hegyi* erdőt is bírta, melyet néhai *Garai* László nádor fia Jób aján-

1507. *Somi József* egész *Tabajdot* a monostornak adja, mely adományozását 1511. II. Ulászló megerősíti.¹⁾ 1513 *Luchkai Pap Miklós* (Nicolaus Presbyter de Luchka) *Luchkat*, *Porubkát* (Unghban) és más birtokokat; *Marczaltoi* Demeter fia *Ágoston* pedig 1503. több Fehér, Győr és Veszprém megyékben fekvő jószágokat jelesen *Malomsok* és *Szentén* adnak örök alamizsnául és a monostor fentartására. ²⁾ Ugyanazon évben, *Szabó* Bencze neje *Anasztazia* pápai lakosnö *Kajaszó Sz. Péteren* levő házát és udvarlakát örökös misére a monostorra ruházza. ³⁾

1514. *Erdélyi* Illés szerzetes fráter *Szathmárról* a fogadalmat leakarván tenni, *Szatlimárott*, a Vár utczában fekvő házát és másféle birtokbeli jogait a kolostorra ruházza. ⁴⁾ — 1516. *Kálvai* György özvegye *Becski* István leánya *Borbála*, *Himesden* (külső Szolnok) levő egész birtokát a monostornak hagyományozza. ⁵⁾ Ugyanazon évben néhai *Kebelkuty* János fia *Ambrus* a kolostorban lakó fráter a fogadalom léteztele előtt 8. rendbeli birtokát *Szabolcsban* és *Vasban* saját és szüleinek lelki üdvösségére a kolostornak adja. ⁶⁾

1520. *János* deák *Ó-budáról*, bizonyos *Zelép* nevű malmot adományoz szavatolással. ⁷⁾ 1521. F. *Tabajdi Day* Ger-gely fia *Mihály*, *Kiirthi*, előbb *Bana* földének nevezett jószágából, melyet a sz. lőrinczi monostor különben is birt, ennek némely földeket és erdőt örök joggal átad. ⁸⁾ 1522. *Pelkeszi Nemes* Mihály a monostornak bizonyos *Bél* nevű erdőt aján-dékoz a felkeszi határban (*Pilisben.*) ⁹⁾

dékozott örök joggal oly feltétel alatt, hogy a szerzetesek minden héten ké-[^]misét, és pedig egyet csötörtökön sz. Pál tiszteletére, egyet pénteken a betegekért, az adományozó halála után pedig a megholtakért, mondjanak. K ovachich.

Form. solenn. styli, 250.1.

¹⁾ Act. Paulin. Miscell.

²⁾ U. o.

³⁾ Elench. Act. Prot. Búd.

⁴⁾ Miscell. irreg. —

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ Act. Paulin. S. Laurent. 10. cs. 8. sz.

⁷⁾ Inter Elench. Cap. Poson.

⁸⁾ Ex Elench. prot. Budensis.

⁹⁾ Mise. irreg. és az elench. bán.

A Budavárosában bírt házakról a következőket olvasuk:

1402. *Mihály* budai örkanonok e monostornak, valamint az *alsóvárosi pálosoknak* adományozta *István* nádor zágoriai gróftól vett budavári fekvőségét, *Szerecsen* János mester és *Salici* Péter házai szomszédságában, minden rajta levő fa- és kő épülettel. ¹⁾

1423. *Hermann, cillei* és zágoriai gróf, tótországi bán, *Károly* királynak nagy udvarházát a *Szombatkapúközelében*, melyet már I. Lajos király ajándékozott volt, atyja, anyja, neje és gyermekei lelki üdvösségére örökös alamizsnául sz. *Pál* testének, és így közvetve a monostornak örök joggal átadja. ²⁾

1489. A városi tanácsnak, a tárnoki szék által is helybenhagyott határozata az *ó budai apáczaak* perében a pálosoknak odaitéli *Lackji* István nádor néhai özvegyének Annának házát vagyis curialis telkét a Sz. Pál utczában, melyet az apáczaak 3300. frton vettek volt egykor, s a pálosok egy más házért a Szombathelyen, *Hermann cillei* gróftól csere útján megszereztek. ³⁾ Ugyancsak a várban, de helyét nem tudni, volt a pálosoknak egy más házuk is *Ranzani* Péter szomszédságában, melyet *Grcczinga-* Jakab erőszakal elfoglalt, de per útjára utasítva jogát be nem bizonyítván, az pálosoknak viszaadadni rendeltetett. ⁴⁾

Említettik a pálosoknak még egy háza 1454. László király levelében Buda város bírása és esküdtársaihoz megparancsolván, hogy *Paldorf* Miklós polgár társukat, ki azon házért valamint már atyja is a pálosoknak évenként 16 frt. bért szokott fizetni, de kötelezettségeit elmulasztván, a szerzet által a ház tőle elpereltetett, az évi bérnek ezentúli fizetése mellett a birtokba vissza helyezték. ⁵⁾

¹⁾ Act. Paul. S. Laur. 8. cs. 1. sz.

²⁾ U. o. 8. cs. 3. sz. Egyk. más.

³⁾ U. o. 8. cs. 5. 6. 8. sz.

⁴⁾ Supl: Act. Paulin. S. Laur. 8. cs. Év nélkül.

⁵⁾ Dto Prága Sz. Zófia napján, ered. Act. Paulin. S. Laur. 8. cs. 4. sz.

E monostornak nyújtott kedvezmények és kiváltságok közé számíthatók az összegek, melyek a rendi közgyűléseknek keblében való megtartására utalványoztattak; így 1391. Zsigmond király a monostor főnökének és tagjainak e célra a budai polgárok adományaiból évenként Sz. György napra 300 arany frtot ád kegyelem levélileg, függő kettős pecsét alatt, és azt 1406. febr. 18. új pecsétje alatt megerősíti.¹⁾ Nem kevésbé kegyesnek mutatta magát *Kanizsai* János esztergami érsek, ki 1394. a sz. lőrinczi monostornak annyiszor a hány-szor rendi közgyűlés fog tartani, a Kanizsai jószágokból 300 arany forintot Igért. ²⁾ Ide tartozik az évenkénti 40 arany frt., melyeket a budai polgárok Ulászló király parancsából fizettek, mely fizetés félbonszakadván 1446. Hunyadi János kormányzó rendelé, hogy 2000. frLóerejéig folytattassék. ³⁾

Zsigmond király rendelése folytán 1421. a pálosok évenként 300 arany frt. értékű sót kaptak, és szekereik mentek voltak minden vámfizetéstől, ⁴⁾ mit 1424. István szerb despot is rendelt. ⁵⁾ Zsigmond király ez adományát 1438.1440-1454. 1456, és 1461, Albert, Ulászló, V. László, és Mátyás király, megengedvén a nyert só szabad eladását is, megerősítették. ⁶⁾ 1457. László király meghagyja *вскажио* Miklós olasz sóigazgatónak, hogy a remetéknek mind a ruházatra járó 100. frt. értékű, mind az alamizsnára szolgáló sót, együtt 700. frt. értékben, megadni ne vonakodják. ⁷⁾

A monostornak adott jogok és kiváltságok közt megemlítendő:

I. Mátyás király kegyelemlevele 1466, melyben a *pallós jogot* adja (jus gladii) ⁸⁾ 1467. ben pedig mint a mo-

¹⁾ Act. Paulin. S. Laur. 9. cs. 1. és 2. sz.

²⁾ Schmittb, Arch. Ep. Síríg. I. 217. 1.

³⁾ Hit. függ. pecsét. Act. Paulin. S. Laur. 9. cs. 11. sz.

⁴⁾ Act. Paulin. S. Laur. 9. cs. 3. sz.

⁵⁾ Mised!. Paulin. irreg.

⁶⁾ Act. Paul. S. Laur. 9. cs. 6. 8. 9. 13. sz.

⁷⁾ Ered. U. o. 9. cs. 17. sz.

⁸⁾ Ered. Privileg. közt 8 sz. és a pozsonyi káptalan átíratában Act. Paulin. S. Laur. 10. cs. 3. sz.

nostor védnöké és pártfogója rendeli, hogy jövőre a kir. ügyek igazgatói az ezen monostorban levő szerzeteseket minden cselekvő és szenvedő ügyeikben a királyi tábla és az ország rendes bírái előtt védelmezni tartozzanak. *)

A királyok és magánosok által annyi jószággal és kiváltsággal elhalmozott sz. lőrinczi pálosoknak ingók és nagyértékű drágaságok is ajándékoztattak. így *Marócz* László özvegye Anna Zsófia a monostornak lelki üdvösségére *arany és ezüst nemüket és kész pénzt* hagyományozott, melyeket biztosabb őrizet végett Lindvai *Bánfy* Miklósrá bízott, s melynek a monostor számára lett valóságos átadását 1504. ben kelt nyugtában István fővicarius, Ambrus monostori perjel[^] és Gergely hitszónok Csáktornyái *Emnstli* János és Margit nejenek, említett Bánfy Miklós özvegyének bizonyítják. ²⁾ Alott ez 762 frt. tiszta aranyból, 10 frt. készpénzből, egy 158 frt. értékű arany lánczból, 35 frt. értékű öntött aranyból; volt tovább ezüst mosdó, két ezüst megaranyozott kupa, különös formájú ezüst billikom (pictarium), négy ezüst tányér, 3. ezüst kanál, 4. félkönyöknyi hosszú ezüst darab, valamint eféle más nagyságú és alakú, több aranyozott ezüst ereklyetartó, mindössze hatvan és fél márka ezüst.

A török közeledésének hírére az Ó-buda feletti, *Siklós* és *Leid* körüli, *diósgyőri*, *tokaji* és más felé való pálosok elhagyván székhelyeiket, saját és monostoraik kincseit a sz. *lőrinczi* monostorba vitték, a honnét biztosabb őrizett végett az arany és ezüst drágaságok a Homonnai *Drugeth* család *jeszenői* (unghmegyei), az egyházi öltönyök és készletek nem különben az oklevelek ugyan azon család *reviczkei* (zemplénmegyei) várába szállíttattatok, és *Drugeth* János özvegyének Krisztinának átadattak. Ezen tárgyak közt névleg említetnek: 40 megaranyozott ezüst kehely, 50 megaranyozott ezüst kehely tányér, keresztek, egy tiszta aranyból drágakövekkel 000 arany frt. értékű, és más 23 megaranyozott ezüsből, 12. aranyozott szentségtartó, 13. pár üveg

1) Ered.Privilegiales. 9. sz.

2) Hit. a bír. pecs. alatt. N. K. A. 1560. C3. 58. sz.

(ampulae), 4 ezüst füstölő, 4 ezüst hajócska kanalakkal, 5 ezüst szelencze; 10 ezüst creklyetartó, két mosdótál, két tábla, mindössze 20000 forint értékű. Volt még egy ezüst tábla *Sz. Orsolya* fejével, egy ezüst alma, két arany gyűrű, több gyöngy, összesen 60000 frt. értékben. Végre egyházi öltönyök, úgymint 49. ezüst, arany és másféle misemondóruha, más nemű ruházat, és oltári díszítmények, 32,000 arany forint értékben. ¹⁾

Ezen kincsek, hosszabb idő leforgása után sem adatván vissza, a rend *Drugeth* Krisztina fiai, Homonnay *Drugeth* Gábor, Ferencz, és Gáspár ellen pert indított, és őket a királyi kúria elé idéztette, mi a leleszi conventnek 1550. ben I* Ferdinánd királynak a rend főnöke Gergely kérelmére kiadott parancslevele folytán kelt megintési bizonyítványt adó leveléből kitetszik. ²⁾ A per kimenetele nem felelt meg a tárgy fontosságának; 1569. ben ugyanis Mihály rendfőnök, és nevezett Homonnai *Drugeth* Gábor fia István, és Imre fia Miklós közt a nádori ítélőmester előtt oly forma barátságos egyesség kötöttet, hogy a per megszüntetvén, a *Drugethek* a pálosoknak 5. éves részletekben (!) 2000 magyar firtot (!!)

tartozzanak fizetni. ³⁾

A sz. lőrinczi monostor, egyúttal a rendfőnök (prior generálisnak) székhelye, közepén templommal, faragott kőből épült; az építészek úgy látszik, olaszok voltak, és később Gergely 1512. meg választott főperjel alatt, ki a templom fényére sokat tett, egy hircs szobrász és véső *Vincze*, szinte pálos, említetik, ki állítólag a szentélyt építette. A szobák falai és teteje kirakott táblákkal és aranyos faragványokkal ékeskedtek, az előcsarnokot gyönyörű művü oszlopok tárták? azon kornak góth ízlésében; a templom mellett volt a kincstár, és mi sem hiányzott mi az isteni tiszteletre vagy a mindennapi élet szükségleteire tartozott. ⁴⁾

A *Sz. Lorincz*-nek szentelt nagy oltártól jobbra a már említett *Sz. Kereszt* oltára állott, mely előtt *Kővári* Pál mester

¹⁾ Act. Paulin. S. Laurent. 10. cs. 9. 11. sz.

²⁾ U. o. Ered,

³⁾ U. o. 10. cs. 10. sz. Ered.

⁴⁾ Tudom. Gyűjt. 1827. II. 48—50. 1; Haeufler. i. h. III. 18. 1.

és Miklós testvérek a kolostor jötevői voltak eltemetve; a folyosói kápolnában *Sz. István* oltárán *Sz. Pál* teste volt szemlélhető ¹⁾; de feküdtek itt még más kegyességük által érdeemesült férfiak is, mint: *Lórin* ez a monostor alapítója; Szombathelyi *Tamás* rendfőnök; bold. *Báthory* László, ki a szomszéd barlangban 20 évig lakott és a *szentírásnak* magyarrá való fordítása, és a szentek életének Írása által elhíresült; *István*, a rend második generálisa; *Bornemisza* János budai várnagy és pozsonyi főispán, ki 152G. bán halt meg, *Cliapi* Ilona feleségével ²⁾; tovább bold. *Albert* a kunok grófja alapítója templom melletti *Sz. István* kápolnának, melyben *sz. Pálnak* díszes márvány sirja, Dénes szerzetes műve, állott, ³⁾ és *Balázs* fráter, ⁴⁾ kinek teste sok évig nem porlott el ⁴⁾; végre bambergi *Henrik* kinek 1410. meghalálózván, vörös márványból készült sírköve említett major régi falába van illesztve, és cziinerül egy férfi alakot tüntet fel, következő barát betűkkel írt felírással: „Hic est sepultus honorabilis vir Henricus dictus Melmeister de Babenberga, qui obiit feria LX. ante festum beati Petri kathedra Reques Anno Dm. MCCCCX.“ Es *István* szerzetes, meghalt 1517. ben.

A monostor környékén a *csatkai* pálosoknak is volt udvarházuk, mi az indított vizsgálatból kitetszik, midőn *Maki* Tolvay Pál és *Dinnyéi* László 1411. erőszakosan betörttek és a perjelen gyalázatot követtek el. ⁵⁾

A sz. lörinczi barátok a rend közös pecsétjét használták. Alakja hosszúkás volt e körülírással: S. FRV. E. SCTI. PAVLI. PRIMI. EREMITTE. ORDINIS. SCT. AGVSTI (Így) — jobbra *Sz. Ágoston* állott püspöki díszben, balra *Sz. Pál*; fenn egy gotli ivén *Szűz Mária* volt látható a kised *Jézus-ává* ölében, lenn pedig kerek czellában egy térdepelő szerzetes.

A monostor vidéke a török uralom óta napjainkig egészen más szint öltött. A mohácsi csatavesztés e szenthelyre is

¹⁾ Act. Paulin. i. h.

²⁾ M. acad. kéziratok közt.

³⁾ M. Sión. I. 109. 1.

⁴⁾ Bengér. Chron. K. J.

⁵⁾ Act. Paulin. Csát: 3. cs. 5. sz. Ered.

végromlást hozott. A szerzetesek részint elmenekülvén; .résztint leöletvén a monostor lángok martalékává lett és földig lerontatott; az oltárok feldúlattak, a sirok feltörettek; a törökök 10. napig időztek; romboltak itt, több mint 25. barátot kegyetlenül megöltek. *Sz. Pál* teste jó eleve az erdélyi vajda *trencsényi* várába vitetett, hol azonban bizonyos katonai betöréskor a hívek nagy fájdalomra lángok martalékává lett.¹⁾ A végromlás azonban csak 1541. ben Budának a török által véglegesen történt elfoglalása után következhetett be; mert még 1540. ben Imre fráter rendfőnök e monostorban tartózkodván, rendtársaival e *monostorból* tiltakozik Magdolna napja előtt harmadnapal az *efőanti* perjelnek *Buracs kny* Pállal kötött egyessége ellen, mely szerint *Vicsapon* és *Ajjáthin* 12. jobbágy telket enged át nevezettnek; ²⁾ a monostor tehát végkép lerontva ekkor még nem lehetett.

Budának visszafoglalása után a monostori terület a város tulajdonába került, s ennek irányában fekvő völgy „*Sz. Pál völgye*”¹¹ nevet kapott. A lassanként újra éledő rend a várost 1746. e birtok visszaadása végett a kir. táblán beperelte, de Inában, mert a megyés püspök illetőleg érseki szék' hez utasítottván 1753. következő ítéletet nyert: „*respectu rudtrum Ecclesicie et Monasterii Prohibita non stante, Parte veró A. intuitu juris possessionarii muneris suo actionali non satisfaciante, Partém J. absolvi.*“³⁾

Kevéssel utóbb, 1756. april 13-kán gr. Csáky esztergami érsek kiküldése folytán történt főpásztori látogatás alkalmával a monostorromok is megtekintettek; „találtuk — mondja a jelentés — nagyszerű romoknak majd a földdel egyenlő, majd a földből kiemelkedő részeit szögleteiken faragott és csiszolt vörös kövekkel, melyek kelet felé egyenes vonalban terjedvén a *templom* hajóját jelölök; más falakat, melyek elég tágas négyszögletű tért zárnak be, melynek északi részén hosszúkás cella alakú nyégyszögletű helyiségek nyomai látszanak; ezektől nyugotra vastag falak romjai

¹⁾ Benger, i. h. — Adveraaria Provinciae T. III. Csevapovicsnál.

²⁾ Act. Ord. Paul. Miscell.

³⁾ Procesa. Paulin. Ered.

négy szöget képezők, úgy látszik valamely *toronynak* maradványai; a tágas négy szög közepén kör alakú elég mély és fris vizű kerek *kút* létezik, egy másik régen te közhasználatra szolgáló távolabb dél felé esik, több más épület rommal.¹⁾

Világosabb leírás foglaltatik a Tudományos Gyűjtemény ²⁾ című folyóiratban. Szerző (J. * *) a romokat gyermek korában (talán a múlt század végén) látta és ekkép ír; „láttam akkoron még emberi magasságig fenálló oroladékait; csudáltam kőfaragó fráter *Vincze* mesterséges műveit; megszámlálhattam ezen valaha igen kies templomnak hat és hat két rendben, földből félig emelkedő oszlopait; hét oltáronak épen maradt asztalait; láttam veres, fekete, fehér, kék; márvány sirköveket; mint Góthus mint Római betűkkel jegyzett Írásokat olvastam; különbféle czimereknek ékes kifaragásait csudáltam; de mind ezeknek már a múlt őszszel (1826.) anyira ment pusztítások s enyészetek, hogy a kies templomnak helyére sem akadhattam — és csakugyan a török pusztítás után ezen épületromok sokat szenvedtek; e század elején a mostani „*Szépjuhászné*“ majort, és két *évtized múlva a ferenczhalmi templomot* és a *Kalmárfy-féle vendéglőt* innen szedett kövekkel építgették. — Kevéssel ez után, több mint 40. évvel ezelőtt, midőn egyszer az erdő sűrűjében fekvő romokat magam is vizsgáltam, az épületnek messze terjedő alapjait, kevés még ki álló falakat, a keletre nyúló Sz. Pál kápolnájának belső részéből még néhány lábnyi magas fal maradványait festett szent képekkel, és lépcsőt, mely alkalmasint a szószékhez vezetett, láttam.

Lassanként mindez elromlott; a monostor felett tágas nyaraló és mulató hely épült, a hegyet magánosoknak adták el, kik a lejtőségen az erdőt kiirtván nyaralókat és sétat helyeket készítettek; a monostor helye szinte magános kezébe került, ki az omladékokat eltávolítván kertet ültetett, a falakat házára felhasználta, a templom helyébe szőlőket plántál-

¹⁾ Procs. Paulin. Ered.

²⁾ 1827. II. 48—50. 1.

tatott, és az ez alkalommal innen kiásott csontokat egy különös házba rakásra hordatta, úgy hogy napjainkban már néhány elszórt faragott kőmaradványon és a monostor kútján kívül mi sem hirdeti többé a régi dicsőséget.

A rendnek fő perjelei és vicariusai, kik e monostorban laktak.

1310—1325. Lorincz rendfőnök. (Prior generális) *)

1325—1336. István rendfőnök. ²⁾

1253, Miklós, „ „, ³⁾

1371. András, „ „, ⁴⁾

1394, (

1397 \ János, monostor főnök (Prior). ⁵⁾

László, monostor főnök. ⁶⁾

1403.)

1406. György főperjel. ⁷⁾

1409. Miklós, perjel. ⁸⁾

1411. István, vicarius. ⁹⁾

1419. Péter, perjel. ¹⁰⁾

1423. György, fővicarius ¹¹⁾

1424. György...¹²⁾

1425. Lőrincz, vicarius.,¹³⁾

1472—1475. Gergely, rendfőnök, Mátyás királynak kedves embere.¹⁴⁾

1475. János, fővicarius. ¹⁵⁾

¹⁾ Act. Pauli. S. Laurent. 8. cs.

²⁾ Eggerer frag. pacc. 115.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Eggerer, i. h. 117—152. l.

⁵⁾ Conv. Paul. S. And : in Visiegr. 2. sz. Paul. in Csátka 3. cs.

2. sz.

⁶⁾ Act. Paulin. S. Laur. suppl. 8. cs.

⁷⁾ U. o. 10. cs. 1. sz. 9. cs. 2. sz.

⁸⁾ Act. Paulin. Örm. 3. es. 3. sz.

⁹⁾ U. o. 3. cs. 4. sz.

¹⁰⁾ Eggerer. i. h. 192. l.)

¹¹⁾ Act. Paulin. S. Laur. 8. cs. 3. sz.

¹²⁾ U. o. 5. sz.

¹³⁾ Act. Paulin. Pest. 15. cs. 4. sz.

¹⁴⁾ Eggerer. i. h. 235—239. l.

¹⁵⁾ Act. Paul. misc. Caps. 711.

1479. Gergely, ki lenn ¹⁾
 1489. János perjel és procurator ²⁾
 1504. István, fővicarius, 5
 Ambrus, perjel. ³⁾
 Gergely hitszónok.
 1506. István, rendfőnök. ⁴⁾
 1512. Gergely, rendfőnök ⁵⁾
 1529. János, rendfőnök. ⁶⁾
 1540. Imre, főperjel. ⁷⁾

2. §.

SASSAD SZ ANDRÁS TEMPLOMÁVAL.

Sassod helysége, később puszta, *Sz. András* templomával, ama nagy kiterjedésű sikon feküdt, melyet a *Sz. Gellért* hegye, a Duna és a Csepel, Promontortól az Akasztófahegyig, a Sashegytől Budaörs felé vonuló szőlő hegyek köritenek.

Eredete bizonytalan; azonban már IV. Béla kora előtt virágzott, mert Róbert esztergomi érsek 1236. *Sz. Gellért* egyház kegyúri jogának a *bélafovrúsi* apátságnak történt adományozását megerősítvén, ennek a *sassadi Sz. András* és *ewr&i Sz. Márton* kápolnákat és tizedeket is átengedi. ⁸⁾ Látjuk ebből, hogy a kegyúri és kormányzási jog, mely korábban — az alább felhozandók szerint — az esztergomi káptalant illette, e kápolnák jövedelmeivel nevezett cistercita apátságra ruháztatott; ezen adományozás azonban talán inkább 1237. ben történt, midőn IV. Béla *Ukurdön* a *Héla-iorrásáról*, (*Belae fontis*) később „*Péterheyyriil*“ nevezett Péterváradi apátság első alapját megveté, és *mindkét Pest* plébániái felett a kegyúri jogot, a hozzájuk tartozó dézsmák, a ká-

¹⁾ Eggerer i. h. 246. 1.)

²⁾ Act. Paul. S. Lanr. 8. cs. 5. sz.

³⁾ N. R. A. 1560. cs. 58. sz.

⁴⁾ Act. Paul. Mise.

⁵⁾ M. Sión, III. 595.

⁶⁾ Act. Paul. mise.

⁷⁾ U. o.

⁸⁾ Cod. Dipl. IV. 1. 60. 1.

polnák és más kiváltságokkal, megölt királyi anyja lelki-üdvösségére odaajándékozta.¹⁾

A szent-gellért egyházi bor- és gabona- *dézsmá*, és a *sassadi Sz. András* templom mesteri negyedére (quarta magistrális) nézve, *Ladomér* esztergomi érsek 1291. a *veszprémi*, mint megyés püspök, és a *bélciforrási* apátság közt egyeséget liozott létre²⁾, mely után a püspök a neki járó dézsmálhat a Buda környékbeli többi jövedelmekkel 1295 re *Kvnth* gróf, *Premier* és *Mortlion* Hermann gróf budai polgároknak 150. márkaert bérbe adta.³⁾ Más egy esség nevezett felek közt 1300. akkép intézkedett, hogy a püspöki dézsmá negyede, a *sassagi* (így) mester negyedével örök joggal a *veszprémi* káptalant illesse, mely ezért minden évben az akkori *sassadi* papnak öt hordó (tuncillas) *bort* legyen köteles adni, a dézsmá többi része pedig a *bébiforrást* apátságé legyen.⁴⁾ Később az *őrs* és *sassadi* plébániákban bejövő tized az *esztergomi* káptalannak tartatott fen, mi V. *Márton* pápának IX. *Bonifac*z pápa bulláját megerősítő 1425-diki leveléből kitűnik.⁵⁾

Hogy a *kegyúri jog* most nevezett káptalant illetve, kitetszik nem csak Zsigmond király 1390 ki privilégiumából, melyben azt új adomány czimén adományozza, hanem IX. *Bonifac*z 1400-ki adomány leveléből is, melyben még azon felül a *sassadi* egyház minden jövedelmét, a plébánusi illetmény kivételével, a káptalanhoz csatolja. — Ezen évben plébánus *Olmud* Péter volt, ki kicsapongásai miatt elmozdított.⁶⁾ Ugyanazt bizonyítja a káptalannak a budai jezsuita plébánoshoz 1702. intézett levele, melyben a *Sassad* területi óor-ból 16. részt követel, mert a *sassadi* plébánia nohány romon kívül, többé nem létezik, és ha léteznék is, a *tizehha-*

¹⁾ N. R. A. 1528. cs. 1. sz.

²⁾ Cod. dipl. IX. 7. 706. 1.

³⁾ U. o. 715. 1.

⁴⁾ Act. Jes. Bud. 19. cs. 3. sz. és Cod. Dipl., hibásan 1302. évhez,) i. h. 731. 1.

⁵⁾ Act. Jes. Bud. 17. cs. 13. sz. 3. §. és Cod. Dipl. X. 6. 780. 1.

⁶⁾ Ered. a priin. levéltárban. Cod. Dipl. X. 2. 795. 1. és Act. Jes Bud. 17. cs. 13. sz.

tód az ottani és nem a budai plébánost illetné; kétségtelen, hogy más volta budai, más a sassadi plébánia, mely a megyés (veszprémi) püspök alól ki volt véve, és melyre nézve a dologi *kegyúri jog*, adományozás folytán az *esztergomi* káptalant illette. ¹⁾

A káptalan állítása nem volt alaptalan, mert Sassad, jóllehet Buda szomszédságában, még is *Visegrád*-nak tartozéka volt, és régente épen nem tartozott a budai plébániához, melyet a többi egyházakkal együtt a török kiverése után a jezsuiták kaptak. Csak I. Mátyás ajándékozta az akkor már pusztá *tiassadot* a városnak. Egyik nevezetes oklevelében ugyan is (1469 után) e szavak fordulnak elő: „Proinde, quia hec Civitas nostra Buda per antiquos Reges Ilungarie summo cum stúdió, ut apparet, edificata, et inercia quorundam Regum nos post se se immediate precedencium, qui ei nec dono, nec aliquo alio juvamine occurrere scivere — patuit ruine non parve — séd addit etiam ei non parvam incommoditatem *angustia terminorum et terrarum de quibus tantum habét, quantum ipsa cum menibus comprehendit, et si quid extra menia habét, modicum est pro sustentatione ejus*. Nosigitur — ipsam, que est sedes et solium régié dignitatis, *caputque Regni nostrij* et ut ita dicamus, *salus et recreatio populi*; siquidem in ea sola invenitur *quod languidis remedium,* (itt a meleg forrásokat érti), *quod sanis* prestet solacium: inter alia donaria, quibus de ruinis suis relevetur, primum terris remunerare statuimus. Terra verő *seu predium est Sassad, quod in Comitatu Pilisiensi adjacetj* in cujusque facie adliuc raanet *ecclesia lapidea, quod — cum ejusdem terris arabilibus, cultis et incultis, sub iisdein terminis et metis, quibus ad Castrum Wisegradiense tenebatur,* ab eodem Castro segregando, eidem Civitati nostre Budensi annectimus“ s.a.t. ²⁾

3. §.

A VÁROSNAK TÖBBI TERÜLETEI ÉS SZŐLŐHEGYEI.

A budai határ, mint a most említett különös kegyet tanúsító okmány mutatja, régente csekély kiterjedésű volt; a török

¹⁾ Ered. Act Jes. Bud. 13. cs. 27. sz. és 17. cs. 37. sz.

²⁾ Kaprinay, Hung\ dipl. I. 479. 1.

kiüzetése után azonban a várparancsnokok, és magánosok adományozásai, s az eltörölt szerzetesrendek javaiból nevezetesen öregbedett. Napjainkban keletre a *Duna*, északra az *Ó-budai* terület és *Hidegkút*, nyugatra *Nagy Kovácsi*, *Buda-keszi* és *Buda-Örs*, délre *Török Bálint*, *Diós* és nevezett *Pro-montorral* határos, és több mint 3. mérföldre terjed.

E városi birtok három részre oszlik; *felső vagy újlaki*, *középső* vagy *szent-pali* és *alsó* vagy *fehérvárira*. Az első hegyes, északra terjed, *Mátyás hegyétől* a magas *Monoros* (Monyorós) németül (*Geis-* vagy *Dreihotterberg*) és *Sicanig* kopár zordon dombok emelkednek; magában foglalja a szőlőkkel beültetett „*Szép völgyet*“ (Schönthal), mely a zsidótemetőről nevezetes, kisebb *Sz. Pál* völgyét, és a *Guger* (vagy talán *Kakuk*) hegyig terjed.

Nagyobb a nyugatra eső középső rész, és igen kies fekvésű; közepén *Sz. Pál völgye* terül el, melyet nem ritkán igen megdagadó patak szel ketté; jobbra a többi közt *Sz. Rókus*, *Sz. Ferencz*, *Sz. Pál* és *Ökörret*; balra a *Svábhegy*, *kút völgy* és *Zugliget* szőlő koszoruzta halmi emelkednek. Nem igen magasán fekszik a *Ferenczhalma*, felette egy felől magánházak és kertekkel a *Hars hegy*, más felől a budai terület legmagasabb hegye, a *Sz. János hegy*, rengeteg erdőivel. Ezeknek aljában van a *Pálárka* („Maxengraben“), a *Kuruczles* („Krutzenwinkel“) és valamivel távolabb a *Lipót mező*; a hegyek közt pedig a *Zugliget* bájos nyaralóival, napról napra kedveltebb mulató hely. — Minő volt-e vidék régente, arra nézve a következők nyújtanak némi felvilágosítást.

Említett völgynek nyugati része, a temetőtől *Sz. János* hegyéig *Nyék* faluhoz tartozott, mely név a *Sváb hegyre* is vonatkozott; e v dék, úgymint most, szőlőkkel és más terményekkel lévén beültetve, a *veszprémi* püspöknek fizetett bor- és gabona- *dézmát*, melyet ez 1295, *Kunch* vagy *Kunchlin* grófnak évi 150. márkaert bérbe adott.¹⁾ E falu szomszédságában a *Sz. István* első vértanúról nevezett *esztergami* egyház káptalana majort birt, melyet 1343. a hozzátartozó földekkel, ugyanazon *Kunchlin* grófnak, midőn budai esküdt

¹⁾ Cod. Dipl. IX. 7. 715. 1.

volt, évi bérért átadott¹⁾); ennek halála után a majorság jövedelmeit egy 1393. iki okmány szerint *Bernhardi* Ferencz, budai polgár bírta²⁾; miután azonban a bérfizetést elmulasztotta, a káptalan a majort, melyhez rét, kert, szolok és más tel³⁾ kék is tartoztak, tőle elvevén 1425. *Seibenliudner* János voP budai bírónak adta ki évenkénti 32. írtért azon hozzáadással, hogy ezen kívül minden évben Mihály'n apján, a (esztergomi?) felhévizi keresztes barátok templomának földbér gyanánt 1. frtot fizetni tartozzék.³⁾ Ugyan itt lakott *Szilágyi* Erzsébet is Mátyás király anyja, nevezett káptalannak

1462. kelt levele szerint, melyben neki 16 arany forint, mint, a Buda és Sz. Pál közt a nyéki utón fekvő major kifizetett bére nyugtáztatik—Haeufler szerint pedig a mostani „László v-szky villa“ szomszédságában *Mátyás* király nyaralója állott.⁴⁾ Hagyomány és írott emlékek szerint *Nyéknek* nevezték *Mátyás* király idejében tágabb értelemben az egész vidéket a lipótmezei hegyek — régente „*Vaskapuhegy*“ — aljában, *Hidegkút* és *Solmárontúlig*, hol régente állítólag a *bajoroknak* egy vára állott, mely Mátyás király alatt Garai László nádor, később Turzó Sándor tárnokmester, és végre Bakics Pál birtoka volt — Budavárosától e várig kinyúló fal maradványok, melyek még a 18. század elején láthatók voltak a híres vadaskertet jelölők ki, melyben a király rengeteg erdők közt üres idejében vadászni szokott.⁵⁾

A hagyomány szerint e területből a király azon részt szerette legjobban, mely utóbb — majd feledésbe menvén a *Nyék* név —⁶⁾ az 1686. ostrom alatt ott tanyázott sváb hadaktól *Svábhegynek* neveztetett; a kies helynek üde levegő-

¹⁾ Cod. Dipl. IX. 1. 151. 1.

²⁾ U. o. X. 2. 163. 1.

³⁾ U. o. X. 6. 780. 1.

⁴⁾ N. R. A. 1525. cs. 31. sz.

⁵⁾ Bel. Nót. Hung. Nov. III. 8. 1. Haeufler. i. h. — N. R. A. 524. cs. 27. sz. Czech, Dipl. C. Jaur. kézirat. III. 81 — 85.

⁶⁾ A *Nyék* név még előfordul azon 1716. ki okmányban, melyben Budavárosa b. *Péterffy* Jánosnak, ki a kincstártól *Hidegkutat* zálogban bírta, azon évi jun. 1. kelt nádori adomány folytán, a *Nyék- és Pál-völgyébe* való beiktatása ellen tiltakozik.⁷⁾

⁷⁾ Prot. Cons. Cam. 1746. év, 626. 1

je, árnyas erdei és hideg forrásai által vonzatva, gyakrabban ott szokott tartózkodni.

E hegység fő forrásai közül az egyik „*Királykút*“ a másik „*Orvoskút*“ nevet visel, *Everling* Eberhard törzsorvos után, ki újólag felfedezte; némelyek szerint már *Mátyás* király korában, ¹⁾ bizonyosan azonban *Kerschensteinev* Konrád jezsuita által 1718. körül, innen a víz ólomcsövekkel a várba vezetett. ²⁾ A harmadik, valamivel távolabb fekvő forrás; a hegy lejtőjén „*Disznó fő*“ neveztetik, mert vize, már ember emlékezetet haladó idő óta egy *disznófő* tormáját viselő kőből bugyog ki, és ezért hívják az egész vidéket németül „*Sauwinkel*“-nek.

Nyék-nek legmagasabb csucsa a *Sz. János* hegy, melynek tetején *Haeuffler* szerint ³⁾ e szentnek szobra állott, de forrást nem idéz; hihető, hogy e név a fen temlített *Henrii János* gróf budai bírós és óvári várnagytól, mint a föld lírártól származott, ki, mint az 1. §. említettem, a pálosoknak a zárdájuk körül fekvő földeket 1335. ajándékozta.

A szomszéd vidék, melynek felső része a „*Hárshegy*“ eleinte *Nándor* — későbbbb a páloskolostortól *Sz. Pál* — hegy nevet viselt. Az okmányilag előforduló „promontorium *Nándor*“ név igazolja, hogy az alsó részek — a mai *Ferenczhalom*, és *Fálárka* (*Maxengraben*) — szinte ide tartoztak, s rajtuk már a szőlőmivelés virágzott. 1441. *Pataki* Benedek és fia *András* a budai határban *Nándoron* fekvő szőlőjüket *Nagy Pál* polgár és *Katalin* nejének a városi tanács előtt 6. arany fitron eladják. ⁴⁾ 1521. *Theleni* Péter a budai *Sz. Magdolna* egyházban *Sz. Péter* oltárán mondandó misére *Nándorhegyén* fekvő szőlőjét hagyományozza. ⁵⁾

A *Hárshegy* mögött tágas völgy terül el, mely *Hidegkúr*^*Kmrácsi* és *Budakeszi* határaig terjed, s az „*Ördögárkai*“ által öntöztetik; neve „*Sonnenwirthíviése*“ egykori tulajdono-

¹⁾ *Haeuffler*, i. h. III. 11. 1

²⁾ *Jen. Húd*, 12. cs. 52. sz. — *liesol*, R. dto. máj. 9. 1720.

³⁾ I. h. II. 58. §.

⁴⁾ N. R. A. 1552. cs. 89. sz.

⁵⁾ Prot. Cap. Bud. 822. sz. *Knauzuál*, „a bud. kapl. reg.“ 152. 1.

sa után, ki budai kocsmáros volt a „Naphoz“ címzett vendéglőben.

A *Ferenczhalomnak-nak* „Franzens-höhe“ nevét *Kalmárfy* Ignác néhai budai bíró adta 1818. körül I. Ferencz király tiszteletére, oda kápolnát építvén, melynek oltárán *Nép. János* képe látható, búcsúja Bold: Asszony memybenmenetele napján tartaiik. Hacufflerből tudjuk, ¹⁾ hogy itt hajdan II. *Ulászló* király nyaralója állott.

A „Maxengraben“ név, úgy látszik, b. *Frankenberg* Miksa Venczel budai várparancsnoktól származik, ki ezen birtokot 1686. bizonyos *Klauber* Márknak adta. ²⁾ utóbb a *Knócz* család birtokába ment át, és jelenleg Dr. *Htinovich* és özvegy *Fischerné* tulajdona. E mellett egy szűk és árnyas völgy *Kuruc z-les* („Kuruczen winkel^u) nevet visel, mely vagy a II. *Ulászló* korabeli pórhadaktól, kik a török ellen fegyverkeztek, vagy II. *Rá-kóczy* Ferencz embereitől, kik innen portyáztak a vidékre, mi hihetőbb, eredeti. — *) ⁴⁾ Tulajdonosa gr. *Karácsonyi*.

A *Kecske hegy* (Geisberg) csúcsához csatlakozó hegyek aljában a *Lipót mező* fekszik, mely nevét első tulajdonosa *Gopp* Lipót budai polgár és molnártól vette, ki azt 1820. körül szerezte meg vétel utján a várostól, a mulatók számára majorság és korcsma van; most a *Weindinger* testvérek birtoka. Szemben vele a Hárshegy oldalában az országos *tébolyda* épült, közben számos nyaraló fekszik, kertekkel, gyümölcsös és szőlőkkel.

A harmadik, vagyis *alsó*, úgy nevezett *fehértvári* része a budai területnek délre és nyugotra Buda-Örstől egy mérföldre terjed; jobbját szőlőhegyek, baloldalát legnagyobb-részt róna képezi. Ennek küszöbén, (a mostani vasút és temetőnél talán a mai szérún) volt a hely, hol a *veszprémi* püspök-

¹⁾ I. b. II. -10. §. és térképe.

²⁾ Prot. Cam. Arch. 1852. 19. sz.

³⁾ A „Kurucz^u“ név *Cornides* Dáuiel véleménye szerint a török szó „*Kurudzi*“-tól, mely próbált katonát jelent, származik. ³⁾

³⁾ Ung. magaz. I. 231. l.

⁴⁾ *Haufler* i. h. II. 40. §. és III. 17. §.

Kelenföldről járó dézsma bora összegyűjtetett, melynek a városban való vitelét és szabad eladását, a polgárok szabadalmi fentartása mellett, I. Lajos király 1372. megengedte.¹⁾ A szomszédban több magános szőlő és másféle telek létezett, mint a bélaforrási apát és veszprémi püspök és káptalan közt hosszas villongás után a határookra nézve 1300. bán kötött egy ességből kitetszik, mely szerint: „az út mellett (t. i. a mely a Rudas fürdő melletti kúttól felfelé nyugotra vezetett) van *Péter* fráter kalocsai papnak mesteri szőleje; ugyan e mellett valamivel feljebb néhai nagyszombati (*Tyrnensis* (így) *Jakab* szőleje, melyet most *Grifo* fia *Éberhard* és gyermekei bírnak; ugyanazon út és szőlő mellett van *Jeckel* mázáros szőleje, ugyanazon út mellett vannak *Vérnél* fia László mesternek szántó földei (most talán *Rosconi*, és másoké); ezen földek mellett van *Perthold* nyerges szőleje, és ahol ezen őt a nagy fehérvári úthoz csatlakozik (talán a vasútnál, hol most a vámház van,) a szögletben van *Gellert* mester orvos fiának Jánosnak szőleje és itt a határ végződik, és így ezen úttól Budavár faláig, minden bor és gabona *dézsma* a *veszprémi* püspököt illeti örökjogon, a többi után való tized pedig a *Bélaforrási* zárdánál marad.“²⁾

Ide számíttatott az „*Előmal*“ (Weiszer-Sandberg) nevű szőlőhegy, melynek, a budai káptalan által lefoglalt dézsmáját Béla király 1269. a *veszprémi* püspöknek visszaadta ³⁾; *) voltak tovább szőlők a *Sz. Gellért* hegy („pesti hegy“) oldalában is(melyek kétség kívül Kelenföldhöz tartoztak), mert 1422.-ben *Senis* Péter franczia, és Mihály pénzverő (monetarius) özvegye *Borbála* közt egyesség kötött két szőlőre nézve, melyek közül az egyik „*Luxén púhelben*“ (?), a másik a *pesti hegyen* feküdt. ⁵⁾

¹⁾ Cod. Dipl. IX. 6. 168. 1.

²⁾ Act. Jes. Bud. 19. cs. 3. sz.; Cod. dipl. IX. 7. 731. 1.

³⁾ Jes. Bud. 9. cs. 7. sz.

⁴⁾ Haeuffler szeriut „*Előmal*“ az *óbudai* szőlőhegyek közt kerekendő, ha csak két ily nevű hegy nem létezett; ugyanoda számítja *) szerző a *Pálmái* vagy *Püspök mól*t és *Kerek* utat, melyek azonban azon szőlőhegyekhez tartoztak, melyeknek dézsmáját a püspök visszakarta.

⁷⁾ II. 123. 1,

⁸⁾ N. R. A. 1548. cs. 93. sz.

E vidék, melynek bordézsáját, Sassadot kivéve, egészen a *veszprémi* püspök szedte, míg az *esztergomi* káptalanra nem szállott, külső részében, az úttól jobbra, fekszik a *Sashegy* régente *Istenhegy*, melyre nézve legjobb Útmutatásul az *örsi* és *sassndi* területen 1698. Nov. 11-én nevezett káptalan kérelmére, Pilis megye törvényes bizonyosága jelenlétében véghez ment határjárás szolgál, melynek szavai a következők: „Először a mellénk adott urakkal bizonyos forrást tekintettünk meg, melyet „*Istenkút-jának*“ (fous Dei) neveznek és közvetlenül a Bicskére vezető országút mellett fekszik; jobbra halmos szőlők ereszkednek le az *Isten hegyé-től*; az országúton tovább mentünk az *Akasztó-hígyi* ^{me}ly balra fekszik; innen tovább jobbra a *Kánya kapu* nevű (mons vulturis) hegyre; végre átkelvén e szőlőhegyeken, és körüljárván azokat *Sassad* nevű pusztá helyre értünk, hol még bizonyos *templom romjai* láthatók, mely nevezett káptalannak hiteles okmányai szerint, *Sz. Andrd*s-nek volt szentelve, és innen visszafordultunk Budára^u sat. —

Mellékelve van ezen terület határjegyzéke a tanúk vallomásaival, melyben a Kányakaputól vissza Buda felé következő hegyeknek következő rendben fordulnak elő: „porta: *Kánya Mahas* (mái), *Gomba málna*, *Eperjes*, *Kis- Új málna*, *Nagy- Új-málna* 7 *Sagadab* (?), *Nigi* (talán nagy?) *Köves*, *Kaiomán*, (helyesebben *Halomál*), *Böczhey* (*Böczhegy?*), *Ná-dast*; út, *Sassad*, és *Ligethvolgy*“.¹⁾

Ezek nyomán, e kirándulásban említett helyek, jobbra a „*Németvölgyi*, balra az „*Elcmált*“ hagyva, ekkép következnek: A *Sashegy* *) hajdan „*Istenhegyi* tövében mai nap is az *Isten-kútja* van; magán a hegyen a goth Ízlésben épült *Wéber* féle nyárilak áll, és délre, a vörös boráról híres szőlőhegy terül el; e mellett van a vámház és a *Hauser*-féle telek, talán a régi *Ligethvolgy*, nem pedig, mint némelyek vélik, *Kelenföld*. A *Sashegy* mellett fekszik a németül úgy nevezett

¹⁾ Parin Priv: et Relat. Administ: Budensi praestitarum 74—7(5. 1.

²⁾ E név *Sashegy* újabb eredetű, és vagy a sasoknak ott észlelt röp-téül, vagy a szomszéd új domb „*Sassad*“hegy elavult nevéből keletkezett összevonás által, mi valószínűbb.

Burgerberg, őseinknél *Sassad*, mely nevet a vele szemben fekvő hasonló területtől vette, melynek tövében a város 1769. Xaveii Sz. *Ferencz*-nek, kit 1709. különös pártfogójának választott, és névnapját évenként ünnepélyesen megülni határozott ¹⁾, szobrot állítatott következő felirással: DIVO XAVÉRIG — URBIS BUDENSIS — PATRONO — AVGVSTINUS BALÁSY — JUDEX — HOC DEVOTIONIS TESTIMÓNIUM — POSUIT — ANNO MDCCLXIX.

E hegyhez tartoznak következő kisebbek: „*Böczhegy*, *Halomul*, *Köves*, *Hagy* és *Kis-Ujmál*, *Gombárnál*“ sat. s velük szemben a síkon a „*Nádas*“ nevű kút (Strassbrunn), jelenleg szőlők közt a szekér út mellett, hol az újonnan épült kocsmá áll. Innen távolabb úgy látszik volt a *Nelveghi* puszta, és végre túl, jobbra, magasabban kiemelkedve a „*Kanyarnál* és *Kányakaj*“ ^{ia} (most: lángé Riód), mely nevét talán a szemközi, csak az út által elválasztott Akasztó hegy miatt kapta; mely a városnak visszafoglalása utáni korban vesztőhelyül szolgált; a XVII-dik század végén itt volt, úgy látszik, a budai terület határjele (mintegy kapu), mely a fennem litett határjárás végső pontját jelölé, mivel a tovább terjedő vidék egész *Örsig* (most *Buda Örs* koronajószágig) ideiglenesen gróf *Zichy* család birtoka lehetett.

A következő, délfelé nyúló, most már városi terület, részben moesáros hely, részben termékeny szántóföld, s a „*Kammeru?ald*“ nevű erdős halmok felé emelkedik; a nyugoti rész mérsékelt magasságú szőlőhegyekből erdős béresekké magasodik, melyek *Farkas völgy* és *Kakuk hegy* nevet viselnek, és a *svábhegyi* határt képezik. Ezek oldalában van a *Rupp-féle* „*Spanyolhegy*“ és úgy nevezett „*Spanyolrét*“ ¹⁾, mely a *Bösinger* féle major nevét viseli; valamivel lejjebb a „*Starentanz*“ (Seregélyes) nevű szőlőhegy és rét látszik. Mikor került e terület a város birtokába? nem tudatik. A később *Bösinger* *Ferencz Ignác*z múlt századbéli budai polgármesterről nevezett major a szomszéd *Buda-Ors* földesurának, nevezett *Zichy* grófoknak volt elzálogosítva, és 1738-ban, miután

¹⁾ *Jen. Bud.* 8. cs. A. sz.

kiváltásaert folyamodtak, került vissza a városhoz Özveggy *Zichy* szül. *Bercsényi*, grófnétól.¹⁾ A „*Spanyolhegy*“ név talán a *Zichy ok* korában itt tenyészített spanyol juhnyáj aktól származott; „*A Staarentauz*“, az itt gyüölöngni szokott seregllyektől vette nevét. „*A Kammerwald*“ nevét onnan származtatják, hogy régen a magyar kir. kamarae volt. A város ide 1786. körül korcsmát építetett, melyet hajdan sokan látogattak, most azonban már kevésbé; ²⁾ később itt még *Kappel* nagykereskedő majorja és juhakla épült.

A halmok, melyek szőlőkkel beültetve a városba viszsza vezető út mellett *Promontor* faluig fekszenek és a szomszéd *Albertfalva*, hajdan *Banafold*, később *Kiirth* nevet viseltek; a messzeterjedő róna többi része pedig a *Kelenföld* melletti *Erséhethfaivá*-hoz tartozott.

A fennemlített helyeken fekvő szőlők és szántóföldek eladásairól a következőket találjuk feljegyezve.

1269. IV. Béla király a Pap-vagy *Püspökmái*, *Kerekkút* és *Banaföldre* után járó tizedet a veszprémi püspöknek visszaadja. ³⁾ *)

1295. Nevezett püspök *kelenföldi*, *keszi* (Budakeszi), *sassadi*, *örsi*, (Buda-örsi), *nyéki* és *tatai* dézsmáját *Kunch* grófnak bérbe adja. ⁴⁾

1297. *Mechfred* budavári polgár néhai *Jak* gróf szölejének felét, mely az *Ujmaion*, Bertalan és nevezett gróf fiainak szöleje közt feküdt és bizonyos *Kreusunger* szinte budai polgáré volt, ennek beleegyezése folytán a budai káptalan előtt szavatolás mellett örök joggal *László* grófnak, Miklós gróf fia és Tivadar győri püspök testvérének 10. márkán eladja. ⁵⁾

¹⁾ Prot. Cam. Cons. 1737. 275. 280. 11.

²⁾ Dep. Civit. 1785. 236. cs. 1786. 133. cs.

³⁾ Jes. Bud. 9. cs. 7. sz.

⁴⁾ Haeufler véleménye szerint e szőlő hegyek, mint már említém, *O Budához* tartoztak. Annyi bizonyos, hogy a náls> említett *Bana* föld az ó-budai Prépostsághoz tartozott és ennek területén feküdt; de azért a másik *Bana*, később *Kiirth* nevű földdel, mely fent a 1. §. említettett, össze nem zavarandó.

⁴⁾ Cod. dipl. VI. i. 399. 1.

⁵⁾ Wenzel Új-okmánytárV. 114. sz.

1367. Mynyh *Kuancz* szűcs neje Katalin *Mtiarosum* Péter, *Fridiin* fia Jakab és ennek neje Erzsébetnek 40. hold. szántóföldet *Kelenföldé* mellett 46 írton elad.¹⁾

1376. *Elmund* István mészáros és budai polgár *sassadi* szőlejét *Henrik* budai polgárnak 60 írton a városi tanács előtt eladja.²⁾

1383. *Miklós*, András fia budai polgár az *örsi* határban, a *Nagy Maion* fekvő szőlejének felét *Mátyás*-nak Mihály fiának ugyancsak a tanács előtt eladja.³⁾

1404. *Kezzew* Péter budai polgár, ugyanazon tanács előtt *Márton* örmény, polgár és rézedény kereskedőnek két szőlejét, egyikét *diákon*, a másikat *Sasiadon* a terméssel együtt 260. veder bor és 12. írt. tartozásért eladja.⁴⁾

1450. II. Pius pápa bullája, melyben az esztergami káptalan és pécsváradi zárda közt a *sassadi* hegy, *Ujmád* és *Gombárnál* tartozék!, nem különben a *ntveghi* vagy *nelvegJii* puszta után járó tized miatt keletkezett perben hozott, és a zárdát elmarasztaló választott bírósági ítéletet megerősíti.⁵⁾

1506. *Czobor* János leánya Razinai *Bochkay* János özvegye bizonyos budai házat, *Zakadács* nevű szőlőt a Halomál felső részén, és egy más „*Formánkat*” nevűt a *nyulah-szigeti ajiáczák-mik* tulajdonúi bevall.⁶⁾

Ismeretlen helyű szőlők eladásáról a következőket találjuk:

1376. *Stcr* Jakab budai polgár, *Keglev* földén fekvő szőlejét 120. frt. a budai tanács előtt *Henrik* polgárnak eladja.⁷⁾

1390. *Sliako* Ulrik az „*Epptal*”-ban fekvő szőlejét Fe-

¹⁾ Cod. Dipl. X. 4. 112. 1.

²⁾ N. R. A. 1541. cs. 86. sz. Ered.

³⁾ U. o. 1543. cs. 7. sz.

⁴⁾ U. o. 1545. cs. 44. sz. Ered.

⁵⁾ Koller, Episc. Quinqu. IV. 44—49. 1.

⁶⁾ Mon. V. Bud. 19. cs. 30. sz. Hit.

⁷⁾ N. R. A. 1541. cs. 89. sz.

kete *Henrik* budai polgárnak ugyancsak a tanács előtt 200. frton eladja. ¹⁾

1394. *Ágnes, Pál* budai polgár özvegye, *rézmált* szölejét *Falk* Henrik és Dorottya nejének 60 frton a tanács előtt eladja. ²⁾ Megjegyezvén, hogy most, Döbrentey után, *Rezmál*-nak a Kálvária hegyét hívják.

A fennebbiekben a budai terület régi neveit vizsgálva meg tartám a szokásos újabb elnevezéseket, önkénytes újításoktól tartózkodtam, nehogy a történeti hűség csorbát szenvedjen, s a régi szokásban volt nevek elegendő ok nélkül másokkal helyesítve félre tétessenek; azért nem hagyhatom itt szó nélkül azon újabb magyar elnevezéseket, melyeket a budai tanács 1847. jun. 17. ülésében néhai Döbrentey Gábor magy. tud. társasági tag ajánlatára hűségesen elfogadott. E szerint — hogy többet ne említsek; — a József-hegy: „*Szevrdőhegy*“, a Ferenczhegy: „*Vérhalom*“; a Rókus-hegy (régén Rózsashegy) és a távol fevő Ókorinál (Ochsenried) együtt *Toruk* vizs. Monoros és Sican: *Árpád orom* talán a nem messze fekvő Árpád sírjától; a Vaskapúvölgyből (a mai Lipótmező) lett *Nyék*, mely újabban már csak a Svábhegynek neve volt. A *Nándor*, később *Sz. Pál*, végre Hárshegyből *Bátorhegy*; a Pál völgye, mai Ferenczhalom és Disznórétből (Sauwiesen): *Bátoralja, Basarét*; a Sonnenwirthswiesenből: *Pttneházy*-rét, ámbár nehéz volna megmondani, mily összeköttetés létezik e mező és a Budavár megvételénél magát kitüntetett férfi között. A Jánoshegyből még épen *Pozsonyi-hegyet* (?), a Zugligetből „*Virányost*“; a Svábhegyből (legújabb idő óta Széchényihegy) *Istenhegyet* csinált, pedig a tudós férfúnak tudni kellett volna, hogy ez utóbbi név a Sashegynek volt régi neve. A királykút: *Bélakút* az Orvoskút: *Nádorkút* a régi Nádaskút (Strassbrunn) pedig: *Istenkút* elnevezést nyert noha ez a Sashegy aljában levő kútnak volt neve. — Említenem kell még, a „Kammerwald“ új nevét: „*Köörberek*“ mely elnevezést Döbrentey IV. Bélának 1244. arany bullás; a pestieknek Köérföldét (a mai Kőbányát) újból adományozó

¹⁾ N. R. A. 1543. cs. 52. sz. Hit.

²⁾ N. R. A. 1514. cs. 21. sz. Hit.

okleveléből vett és alkalmazott felette hibásan!) Mi következő volt az ily csinált, s a mennyiben történetiek, csak úgy taláalomra használt neveknek? legjobban mutatja a közbeszéd, melyben még mindig a Svábhegy, Jánoshegy, Zugliget, sat. elnevezések divatoznak.

IX. FEJEZET.

Általános tudnivalók Budavárosáról.

1. §.

A VÁROSNAK SZABADALMAI, SZOKÁSAI ÉS KÖZRENDSZABÁLYAI.

Valamint más városoknak, úgy Buda városának eredetét is homály fedi, csak a *várról* tudjuk, hogy IV. Béla király alapította, valamint ő erősíté és újíta meg még 1244. arany buliás levelében a budai polgároknak elődei által adott szabadalmait. Ezen okmány a *régi*, és *Kis-Pest*-ről szólván a Duna mindkét partjára vonatkozik, mert e két rész akkor egy várost képezett, tudillik a dunántúli „Ó-vagy *Nagy-Pestet*, németül *Alt-Ofent*; míg a mai budai parton fekvő *Kis-Pest* vagy *Kelenföld* csak egyszerűen *Ofen*-nek neveztetett; később vár és külvárosok támadván, itt az *Alt-Ofen Ó-Pestre* nézve lassanként elavult, és a régi *Etzdbnrg*-nak nevévé lett.

Budának Béla király által megújított szabadalmi közt a főbbek voltak: a polgárok mentek minden adózástól, kivé vén a harminczadot és a budai (ó-budai) egyháznak járó díjt a só után; boraik után *csöbör* nem kivántatott; a fejedelem és nádor erőszakos beszállásolásaitól mentek, ezt csak a szolgáltatások megváltása mellett kötelesek eltúrni; birtokaik idegeneknek el nem adatnak, s felettük szabadon rendelkezhetnek; plébánosuk és birájukat szabadon választhatják. E kegyelemlevelet 1528. I. Ferdinánd megerősíté és aranyos függő pecsét alatt újra kiadá. ²⁾

A pesthegyi vagyis budavári polgárság jogait IV. László 1276. megerősítvén, még következőkkel gyarapította:

¹⁾ Lásd. lefeb. XI. fejezet 2. §.-át.

²⁾ Kaprinay, dipl. Hang¹, etc. I. 485. 1.

ha a polgárok örökösei vagy rokonai valami veszedelem miatt menekültek volna, a hagyatékából semmi el ne vétessek; ha pedig örökösök vagy rokonok nem volnának, a polgárok a javakból a hitelezőket tartozzanak kielégíteni, a maradék pedig a mennyiben volna a budai vár építésére fordítatván; ha valamely idegen hal meg végrendelet nélkül, vagyona három részre osztassék, melyek közül egy rész alalmaznára fordíttassék a megholt lelkiüdvösségére, a többi két harmad a budai vár megerősítésére tartassék fenn. Abíró szabadon választassék de tisztét („villicatum“) egy év múlva letenni köteles. Látjuk ebből, hogy a budai vár falai, IV. Béla alatt kezdetvén meg, 30. év múlva sem voltak még egészen befejezve, vagy legalább csak oly állapotban, hogy fenntartásukról már eleve gondoskodni kellett.

Legtöbbet tett a városért Zsigmond király, ki 1403. a pesti hegyi polgárság szabadalmait megújítja és gyarapítja¹⁾, a városi kormányzatot első rendezé, és a polgárok jogait és kötelességeit biztos szabályokra fektette; az ő felügyelete alatt készült 1414. és 1421-ben a budai jogkönyv: „Ofner Stadtrecht“, német nyelven, melyet főképp Cromer Lénárt kassai jegyző kézírata nyomán, Michnay András és Lichner Pál pozsonyi ev. lyceumi tímárok 1845-ben Pozsonyban kiadtak s melyben *mindkét Pest* jogai; a plébános, bíró és esküdtek választásának módja; a kereskedők és mesteremberek jogosítványai s a polgárok kiváltságai és tartozásai elősoroltatnak. Mellőzve itt a bíró, esküdt és jegyző választásáról szóló cikkelyt, melyről alább lesz szó, a kisebb fontosságnak mellett következő szabályok foglaltatnak:

A budai polgárok évenként Sz. György napján *klr i'yi adó* fejében 4000 arany forintot tartoznak fizetni, melyekből egy harmad a pestiekre („dy von *Alten-Ofen* inhalb der Thue-naw,„) esik. Ezen kívül a *tárnok*-nak 15, a királyi *foudvar-mesternek* 6 arany firt járt, szintén egy harmad részben a *'pestieket* terhelvén.

¹⁾ Podliradzky gyűjteményéből; Fejérnél, Cod. Dipl. VI. 2. 400. 1.

²⁾ Fejér, Cod. dipl. X. 1. 237. 1.

Tartoztak azon kívül a király és királynőnek ezüst, egy harmad részben meg is aranyozott edényeket adni 21 márka súlyban, „Verarbeitetes Silber zu Kandeln und Flaschen oder ander Silber geschier“, Zsigmond király II. Decr. 13. §. szerint, minden új esztendő napján mint a királynak járó ajándékot.

Választhatják plébánosukat, kit azonban az esztergomi érsek erősít meg, és azon kiváltsággal bírnak, hogy a koronázásnál *Fehérváron* fegyveresen a templom ajtaja előtt állhatnak.

Polgárok hagyatéka idegeneknek el nem adatik.

Sem Budán, sem külvárosaiban, sem Ó-Budán, sem Pesten *idegen borokat* nem szabad eladni és kimérni: „Item die von Cronfeld (Kelenföld), und von sand Trinitat, dy von Vibecz (Ujbecs) und die vonn *Alten-Ofen* yen halben der Tonav (Pest) die ausz der Lacken (Szent-Lélek) und auch pey sand *Jacob* seint genant sat. *Eczelpurger* (Ó-Buda) desgleich! s. a. t.“

A budaiak nem kilenczedet, hanem *tizedet* fizessenek.

Egyik főkiváltságuk a *vásárjog* volt, mely régi okmányokban gyakran említettik. 1287. László király kegyelemlevélben országos *vásárok* megtartását engedélyezi a budaiaknak: „nundinas seu ferias ac congregationem/ori *annui* inicianti per spatium *octo dierum* ante festum dedicationis *Ecclēsie beati Joannis evangeliste* — nec non post ipsum dedicationis diem similiter ad octavam concessimus perpetuo — annis siugulis pacifice celebrandam, liberam omnino et exemptam a jurisdictione Regni nostri Palatini — ipsius tantummodo Budensis nostri Castri Judicis potentie seu iudicio reservatam.“ *)Azonban e vásárokat a király még ugyanazon évben *Erzsébet* nővére és a nyulakszigeti apácák köreimé re, kik ez által a nekik IV. Béla által 1255. ben (később Tamás érsek által 1313., és I. Mátyás király által 1465. ¹⁾ mind két Pesten engedélyezett *helypénz* szedésben kárt szen-

¹⁾ Cod. dipl. V. 3. 450.).

²⁾ Podhradzky, Buda és Pest 77—79. 11.

védtek megszűntette!) és 1290. a polgárok folyamodásának daczára e díjt továbbra is az apáczáknak fizetni parancsolta.¹⁾ Más országos vásárok, melyekre nézve az adózás miatt szinte versenygések támadtak az apáczák és polgárok között, voltak: Kisasszony napja nyolczadában a várban és külvárosban 15. napig; Kereszt. Sz. János fejevétele napján és Pünkösdkor a *tóthfalvi* és *Tossanthatl*²⁾ kapunál — mint 1295. 1331. és 1497. hiteles oklevelekből kitűnik.³⁾ — 1696. I. Lipót király *Vizkereszt*, *Sz. Adalbert*, *Sz. Margit*, és *Sz. Mihály* napkor tartandó országos vásárokat engedett meg.⁴⁾

II. Ulászló korában két ily vásár tartatott: a várban *Magdolna*, az alsóvárosban pedig *Sz. Péter* és *Pál* napján, *Sz. Péter* martyr temploma körül. E vásárokon az apáczák többször említett jövedelmének biztosítására már III. András király alatt a vásárlók és árusok a falakon kívül fekvő helyekre voltak szoritva, különbeni, a budai várnagyok által megveendő 200 márka büntetés terhe alatt.⁵⁾

Hetivásár, Zsigmond alatt, a várban három volt; úgy-mint szerdán a *németek*-nél a *Mária*; pénteken a *magyarok*-nál a *Magdolna* egyház előtt, és végre szombaton a hasonnevű kapunál. Búcsúkor és karácsonkor szinte volt vásár a *Mária* és *Sz. György* egyházaknál.⁵⁾ Mondók fent, hogy I.

¹⁾ Mon. V. Bud. 33. cs. 8. sz.

²⁾ U. o. 22. cs. 3. és 5. sz.

³⁾ U. o. 22. cs. 8. sz.; 15. cs. 11. sz. és Clar. Pos. 57. cs. 42. sz.

*) Az „Ofner Stadtrechtben“ Tossanthal helyett „*Tascenthal*“ pey der Mutter der Barmherzigket® mondatik, és a könyv kiadói (a tartalomban, 291. l.) „*Thal der Wasserleitung*“ vagy „*Wasserkunstnack*“ nevezvén a mai Krisztina völgynek tartják; miután azonban, ennek a 17. századig pusztaság lévén, sem falai, sem kapuja nem volt, e név — úgy vélem — inkább a vízi most halászáros („*Fislierstadt*“) azon részét illette, melyből már régi időben a vizet a várba vezették, s a honnan *Kelenföldére* kapu szolgált. A *tóthfalusi* kapu pedig a mai Sz. János kórház ajtajánál vezetett a városba. Egyébiránt az „*Irgalmasság anyja*“ a szomszéd karmelita, mai kapuczius zárdának (V. ö VI. fej. 2. §.) volt neve.

⁴⁾ Városi levéltár.

⁵⁾ Mon. V. Bud. 2. cs. 33. sz.

⁶⁾ Ofner Stadtrecht 227. §.

Mátyás alatt a váron kívül, *Sz. Péter* Martyrnál is tartott vásár, 1689. pedig Lipót király alatt a heti vásárookra péntek és szombat tüzetett ki. ¹⁾

A budai kereskedők és mesteremberek jogai a Stadtrclit II. R. 60. lapján számláltnak elő. Különösen megemlítendő, hogy Zsigmond királynak 1403. bán kelt rendelme nye szerint a portékáikkal utazó kereskedők a Móór, Ondód, Igar, Pázmán, Bún (Böny), Bana, Ovár, Rajk, Bitske, Kothe (Kócs), Komárom, Zün (Szöny), Noszmélyen és Visegvádvár alatti királyi vámokon mit sem tartoztak fizetni. ²⁾

A városnak privilégiumai közt különösen emlékezetes János király arany bullája 1533. böi, melyben a budai polgárokat, és utódaikat a németek által történt ostromkor tanusi tott vitéségükért, előbbi szabadalmaik megerősítése mellett, nemesi rangra emelte, a város czimerébe oroszlányt és három gombos veres zászlót rendelt iktattatni; de egyszers mint a németeket a bíróságból végkép kizárta. ³⁾ Különös kiváltságok foglaltatnak I. Lipótnak a városi levéltárban őrzött, 1703. Oet. 23. kiadott kegyelemlevelében, melyben Buda fővárosnak nyilvánítván, engedelmet nyert czimerébe az *országczimerét* is fölvenni.

1309. Az udvardi zsinaton végzés hozatott, hogy Budán alkonyaikor, Krisztus megtestesülésének tiszteletére *harangozzanak*; a hajnali harangszó szinte már a 15. században szokásban volt; a délit a 16. században a jezsuiták hozták be. ⁴⁾

Istvánffyból (Lib XXXI. 733.) tudjuk, hogy a török az alsóvárost fallal körül vette; az építést *Árslan* basa kezdé meg 1566. II. Szolimán parancsára, és *Mustafa* basa végezte be 1598 —1600. ⁵⁾; azonban a fennebb mondottak szerint ezen török építkezések tulajdonkép csak a már létezett falak kijavítása és terjesztéséből állhattak. E falak a várnak nyugotra néző köröndjétől kezdve a vizivárosban majdnem

¹⁾ Vár. levélt.

²⁾ Cod. dipl. X. 7. 874. 1.

³⁾ Kovach. fönn. sol. styli L. XXIX. 286. sz. és Haeufler i. h. II. 79. 1.

⁴⁾ Podhradezky, Buda és Pest. s. a. t. 142. 1.

⁵⁾ Linczbauer i. h. 43. 1 j Haeufler i. h. I. R. 295. 1.

egyenes vonalban a Dunáig, azután a folyam mentében Kis-Pest vagy Kelenföldig nyúltak és ott a királyi palota falaihoz csatlakoztak, és délről nyugotra menőt három, török nevükön következő kapuval bírtak: *Choros* kapusi (*kakaskapú*), *Mesarlik*-kapusi, (*temetőkapu*) és *Jeni*-kapu (*Újkapu*.) A kapukhoz volt még számítható az alsóvárosból a Nagyasszony templomához a várba vezető, az alsó és felső temetőket összekötő ajtó, melyen Palczán Péter Roggendorf németjeit bebocsátá és mely a török alatt befalaztatván, 1777. a tanuló ijuság használatára „a jezsuiták ajtaja“ (Jesuiten Thürl) neve alatt újra megnyitattott. ²⁾

Török *mecset* a várban hat volt, ugyanannyi az alsóváros, az az Víziváros és Tabánban; amazok voltak: *serailik* dschamisi (a királyi palota); *paschci* dschamisi (a *basa*-); *Jeni* dschamisi (*Új*-); *Saatf*-dschamisi (Óra-); *Eski* dschamisi (0-) és *Feth*- dschamisi (*győzelem*) mecsetje, illetőleg mecset; emezek pedig: *Tubán*- dschamisi (*Talp*-); *Mataf*-dschamisi (*körmenet*) *Ssu*- dschamisi (*vízi*-) *Toighun*- (*sólyom*-); *Mustafu* és *Hadschi Achmed*-dschamisi: Mustafa és Hadschi Achmed baskák építményei. ³⁾

Az azonnal a török kiűzetése után újra épített *városház* 1692. *Ceresola Venerio* császári építész által nyolcz bolttal elláttatván, ⁴⁾ 1723. elégett, *Kair* Mátyás építész által újra felépíttetett, és 1774. *Neppauer* Máté építész alatt az emeleti részszel öregbítettett. ⁵⁾

E két építési évet az épület két ellenkező szögletén olvasható Chronogrammok hirdetik; keletre van az 1724-iki: „DoMVs VtILItatl pVbLICae restaVrata;⁴ⁱ alatta „sub umbra alarum tuarum;“ feliratú két fejű sas, melyet tán azon alkalommal tettek oda, de 1860 és 1861. közt a népdüh eltávolított; nyugotra 1774: „IVrata CIVIVM fIDe CLareblt.“

¹⁾ Hammer, Geschlechtstafeln VI. 58. 436. 1.

²⁾ Resul. R. Mart. 6. 1777.

³⁾ Linczbauer. i. h. 57. 1.

⁴⁾ Vár. levélt.

⁵⁾ Haeuffler, i. h. I. 28 1.

A városháza előtt valamint a „Dísztéren“ álló *márvány-hűt* a visszafoglalás után készült és létre jövén 1718. körül a svábhegyi *vízvezeték*, ennek építője tiszteletére, ki jezsuita volt sz. *Ignác* szobrával díszítettett fel¹⁾, feloszolván pedig a jezsuita rend mai alakját nyerte, s most tetejében *Pallas* ül a város czímerével kezében. A harmadik *márvány kút*, az országház és helytartótanács előtti téren 1794. körül állítatott fel.²⁾

1742. Tabánban, a nemegyesült görög hitű templomnak alapköve tétetett le.³⁾ 1777. A *vízvezetékek* rendezése kezdetett meg, valamint a várban az utczáknak *lámpák* általi világítása is.⁴⁾ — 1783. körül alapított az *állatgyógyászati* iskola és nagyobbított meg a városi *kórház*⁵⁾

1785. A magy. kir. *kamara* a *helytartótanács*-csal egyesítettvén, mindkettőnek ülései 1784. Nov. 1-től a régi *jezsuitazárda*-ban tartattak; különválván 1791. e két hivatal, a kamara ott maradt, de a helytartótanács 1791—1793. a *klarissak* régi zárdájába, az *Úri* utczába költözött.⁶⁾ 1785. a kamarai elnök székhelye az úgynevezett *elnöki házba* a régi jezsuita akadémia épületébe tétetett át *Niczky* gróf első elnök alatt, kit 1788. gr. *Zichy* Károly követett, később, és pedig 1795. gr. *Majláth* 1802. gr. *Brunsvi-k*, tárnokmesterek ideiglenesen szinte itt laktak.⁷⁾

A Budát Pesttel összekötő *híd* hajdan a Rudasfürdőnél (innen a Bruckbad név), a visszafoglalás óta, valamivel feljebb, a kir. palota alatt volt, s eleve röpülő, 1767. hajóhiddá változott;⁸⁾ még feljebb, a Szt.-Györgytér alatt, *Mátyás* király *istállóinál* áll 1848. óta két óriási oszlop által tartva a nagyszerű *lánczhid*, melynek remek szerkezete a két városnak egyik legfőbb díszét képezi.

1) Haeufler i. h.

2) Dep. Civ. 1792—1794.

3) Heufler I. 297 l.

4) Rész. R. 1777 mart. és Eccl. 378 sz.

5) Dep. fund. Stud. május 534 sz. Jun. 582. 587. sz.

6) Elench. Arch. 1836. 97. sz.

7) U. o*

8) Podhr. i. h. 52 l.

A VÁROSI TISZTI KAR S A VÁR KATONAI PARANCSNOKAI.

Buda város ügyeit már a legrégebb idők óta a tanács vezette, mely később a nagyobb szabad városokban bíróból és 12 esküdtből állott. Bizonyítják ezt IV. Bélának 1268. és IV. Lászlónak 1273-iki okmányai¹⁾. A bíró, „*Rector Ccistri Montis Pestiensis*“, volt a tanács feje, az *esküdtek* a tanácsosok és az *írnok*, Íródeák (soriba) a mai főjegyző.

Az egész tanács évenként hivatalát letenni tartozott, és sz. György napján újra megalakított. Miután az első telepések jobbára németek voltak, Albert király koráig a különösen megesketett *bíró* és *esküdteknek* e nemzetből valóknak kellett lenni. Szükséges volt, hogy a *bíró* négy össel birjon, hat esztendeig a tanácsban ült legyen, s vagy birtokos legyen, vagy ő felsége, vagy a tárnok, vagy a budai várnagy által elfogadott kezességet birjon felmutatni. Az *esküdtek* közül tíz és a *jegyző* német, a többi kettő magyar legyen, és minden czéhből felváltva az idősbek közül kettő a tanácsba választassék. *Polgár* ne lehessen ki nem családapa, jó hírű nevű, házzal, vagy más vagyonnal nem bir, e nélkül pedig biztosítékot nem ad, o felségét egy évig híven nem szolgálja és ennek a fennemlített fő urak által nem ajánltatik; a *közönség* ugyanazok tudta nélkül, különbeni 100 márka birság terhe mellett, gyűlést ne tartson. I. Károly és Zsigmond király alatt a bíró mellett egy más „*pénzbiro*“ is előfordul, szinte német, ki a polgárok pénzbeli követeléseiben bíraskodott.

A németeknek ezen kiváltságos állása felkölté a magyarok irigységét és haragját, mely Albert király alatt nyilvános megtámadások, kölcsönös vérengzésben tört ki. Megállapított azért, hogy a bíróságra mindkét nemzet legyen jogosítva, s a tisztelet évenként felváltva német és magyar viselje; az *esküdtek* felében a németek (hatan), felében a magya-

¹⁾ Tudom. Gyűjt, 1827. VII. 73 1. Timon, Siroi. Chron. II. 6. 1.

rokból választassanak; a bírót és esküdteket 50 polgár, 3—4 minden czéhből, válassza és a bíró és esküdteknek szabadságában álljon minden évben 100 embert kiválasztani, meghatározatván a mód, mely szerint ennek minden évben sz. György napján véghez kellett menni. E rendszabály érvényben volt Mátyás király alatt is, azon 1488. kelt okmány szerint, melyben *Kolozsvárnak* kérelmére a budaiakkal azonos jogokat ad. János király végre — mint láttuk — a németeket a bírói tiszttől végkép kizárta. *) Bővebben olvashatni e tárgyról Beinél. ²⁾

I. A BUDAI BÍRÁK NÉVSORA A TÖRÖK FOGLALÁS ELŐTT.

1249. *Károly* bíró és a szigeti apácza zárda gondnoka ¹⁾).

1268. *Walter* ispán bíró (Rector Castri). ⁴⁾

1272. *Károly* ⁵⁾

1273. *Walter*,⁶⁾ (ki fenn) Verner ispán és annak fia László által megöletett ⁶⁾

1279. *Hench* ispán, Rodnai Brendel fia bíró ⁷⁾

1288. *Vincze* ispán, bíró. ⁸⁾

1289.

1295 Verner ispán, bíró ⁹⁾

1302. 1303. *Verner* László, fennemlített Verner ispán fia bíró, Károly és Venczel kir. versenyései alatt, mint az utóbbi hive tisztétől megfosztatik és elfogatik, de később Károlyhoz pártolván, *Petermann* bírót elűzi,¹⁰⁾

1304.)

1307 Petermann Verner László által elűzetik.¹¹⁾

¹⁾ Ofner Stadtrecht 24. 28. 29. 32. 33. 34. 42. 43. §§; Podhradeczy, i. h. 118. 119. 121. 122. 123. 131—133.[136- 142. 11.

²⁾ Nót. Hung. nov. III. 463. és kk. 11.

³⁾ Pray Vit. S. Marg. 348. 1.

⁴⁾ N. R. A. 859. cs. 1. sz. 3. §.

⁵⁾ Palugyay, Budaváros leírása 276. 1.

⁶⁾ Timon, Sinop. chron. II. 6. 1.

⁷⁾ Cod. dipl. V. 2. 547. 1.

⁸⁾ Mon. V. Bud. 29. cs. 12. sz.

⁹⁾ Tud. Gyűjt. 1827. VII. 73. 1. Cod. dipl. IX. 7. 715. 1,

¹⁰⁾ Haeuffler, i. h. II. 15. 16. 11.

¹¹⁾ U. o.

1309. *Verner* László, ki fenn.¹⁾

1309. *Márton* Tót, pénzbíró, Károly király elnemiserése miatt²⁾ kiközösítetik.

1322.—29. *János* ispán bíró, *Hencli* gróf fia, 1324-ben egyúttal ó-vári várnagy, 1335. pozsonyi vagy inkább mosonyi gróf, ki a sz. lőrinczi pálosoknak a szomszéd telkeket ajándékozta.³⁾

1329 — 1333. *Tylmonn* János ispán várbíró.⁴⁾

1337. *I Miklós* mester, János fia, *Hench* gr. unokája,

1343. bíró⁵⁾

1347. *Lórándj* bíró,⁶⁾

1352. *Mihály*, *Kunczlin* ispán fia, bíró.⁷⁾

1353. *Lorand*, bíró, ki fenn.⁸⁾

1362. *Szentkereszti* János mester, bíró⁹⁾

1364-)

1367 (*L óánd* István, bíró.¹⁰⁾

1367.

1470. *Mihály*, *Kunozlin* ispán fia, bíró.,¹⁾

1371.

1375. *Ulving*, Miklós fia, bíró.,²⁾

1382. *Lórincz Chamar* fia, bíró.¹³⁾

¹⁾ Haenffler, i. b. II.

²⁾ Cod. Dipl. VIII. 1. 331. l.

³⁾ U. o. VIII. 5. 122. l. Koller Ep. 5. Eccl. II. 337. l. N. R. A. 1507. cs. 21. sz.

⁴⁾ N. R. A. 860. cs. 11. sz. Palugyay i. h.

⁵⁾ Mon. V. Bud. 21. cs. 1. sz.; N. R. A. 860. cs. 20. sz.

⁶⁾ N. R. A. 21. cs. 4. sz.

⁷⁾ U. o. 860. cs. 22. sz.

⁸⁾ Mon. V. Bud. 18. cs. 10. sz.

⁹⁾ Clariss. Poson. 62. cs. 2. sz.

¹⁰⁾ Cod. dipl. IX. 3. 458. l. u. o. X. 4. 43. l.

¹¹⁾ Podhr Buda és Pest 84 l.; N. R. A. 604. cs. 12. sz. és 1541. cs. 22. sz.

¹²⁾ M. V. Bud. 18. cs. 32. sz.

¹³⁾ N. R. A. 1542. cs. 62. sz.

1383. }
 1384. } *Ulving*, ki fenn, bíró. ¹⁾
 1385. }
 1388. *Gleczl János*, bíró. ²⁾
 1390, *Rabensteiner Ullrik*. ³⁾
 1391. }
 1392. } *Pernhauser János*. ⁴⁾
 1392. *Gleczl János*. ⁵⁾
 1393. }
 1394. } *Rabensteiner* (máskép *Balinsteiner*) Ullrik, bíró. ⁶⁾
 1395. }
 1396. } *Stojan Márk*. ⁷⁾
 1397. }
 1398. } *Herl* ⁸⁾
 1400. }
 1402. }
 1403. } *András Frigyes* fia, mészáros és bíró. ⁹⁾
 1404. *Ravczay Péter*. ¹⁰⁾
 1404. { *Kanczlér János* főbíró. }
 { *Arnolth János* pénzbíró. } ¹¹⁾
 1407. }
 1411. } *Siebenlinder János* deák, bíró. ¹²⁾
 1412. }

¹⁾ N. R. A. 1543. cs. 7. sz.; 1511. cs. 28. sz. és 1512. cs. 4. sz.

²⁾ U. o. 605. cs. 28. sz.

³⁾ U. o. 1543. cs. 52. sz.

⁴⁾ U. o. 1711. cs. 22. sz.; és 1545. cs. 44. sz.

⁵⁾ Conv. Paul. Örmény. 3. cs. 1. sz.

⁶⁾ Cod. dipl. X. 2. 163. l.; N. R. A. 1544. cs. 21. sz.

⁷⁾ Mon. V. Bud. 18. cs. 45. sz. és *Palugyay* i. h.

⁸⁾ U. o. 22. cs. 23. sz.; Act. Paulin. de Csátka 3. cs. 3. 4. sz.

⁹⁾ Act. Paulin. S. Laur. 8. cs. 1. sz.; N. R. A. 1514. cs. 33. sz.

¹⁰⁾ N. R. A. 1515. cs. 43. 44. sz.

¹¹⁾ Podhr. Buda és Pest, 125. l.

¹²⁾ Cod. dipl. X. 4. 695. l.; N. R. A. 1546. cs. 52. sz. és 604. cs.

1412. *Rechberger Rigo*, bíró. ¹⁾
 1415. *Stadler János*. ²⁾
 1417. *Budeiser János*. ³⁾
 1421. *Bernhard Gáspár*. ⁴⁾
 1422. {
 1424. { *Paldof Péter*. ⁵⁾
 1425. {
 1427. { *Nadler Mihály*. ⁶⁾
 1432. *Holnauer Márton*. ⁷⁾
 1434. *Nadler Mihály*. ⁸⁾
 1435. *Onven Péter*. ⁹⁾
 1440. *Korláth* ¹⁰⁾
 1442. *Bornemisza Péter*. ¹¹⁾
 1450. *Münzer János*. ¹²⁾
 1452. *Waisensteiner András*. ¹³⁾
 1457. *Fehérvári Dénes* deák, bíró. ¹⁴⁾
 1461. *Münzer János*, bíró, és a Nagyasszony egyházá-
 nak gondnoka. ¹⁵⁾
 1462. *Erméni István*, bíró ¹⁶⁾
 1466. *Budai István*, deák, bíró. ¹⁷⁾
 1468. *Angyal István*. ¹⁸⁾

¹⁾ N. R. A. 1516. cs. 22. sz.

²⁾ N. Muz. kézi Cod. VI. 64. sz.

³⁾ N. R. A. 604. cs. 11. sz.

⁴⁾ Palugyay i. h. 277. l.

⁵⁾ N. R. A. 1548. cs. 93. sz. Act. Paul. Örm. 3. cs. 5. sz.

⁶⁾ Cod. dipl. X. 6. 780. l; N. R. A. 1549. cs. 107. sz.

⁷⁾ N. R. A. 1522. cs. 4. sz.

⁸⁾ N. R. A. 1551. cs. 58. sz.

⁹⁾ Koller, Episc. 5. Eccl. III. 350. l.

¹⁰⁾ N. R. A. 1552. cs. 84. sz.

¹¹⁾ Clar. Pos. 51. cs. 33. sz.

¹²⁾ N. R. A. 604. cs. 10. sz.

¹³⁾ Pray, Annal. III. 89. l.

¹⁴⁾ N. R. A. 1525. cs. 4. sz.

¹⁵⁾ Eccl. Cam. 41. cs. 71. sz.

¹⁶⁾ Clar. Pos. 50. cs. 25. sz.

¹⁷⁾ N. R. A. 569. cs. 50. sz.

¹⁸⁾ Knausz, a bud. kápt. regestai 12. sz.

1472. *Kovách* István, bíró. ¹⁾
 1473. *Dax* Lipót. ²⁾
 1475. *Aruntzer* János. ³⁾
 „ *Forster* György ⁴⁾
 1479. *Máté*, Üveges. ⁵⁾
 1481. *Bresonai* Lőrincz, deák. ⁶⁾
 1483. *Forster* György. ⁷⁾
 1486. {
 1487. { *Keresztes*. ⁸⁾
 1488. *Ádám* Gergely, ⁹⁾
 1489. *Meyngos* Tamás. ¹⁰⁾
 1491. {
 1493. { *Pempflinger* János. ¹¹⁾
 1495. {
 1498. *Kanczelir* v. *Kunczli* János bíró. ¹²⁾
 1503. *Chetemy* Péter, bíró. ¹³⁾
 1504. { *Theten* István. ¹⁴⁾
 { *Harbar* Mátyás. ¹⁵⁾
 1507. {
 1508. { *Harbar* v. *Harber* János. ¹⁶⁾

¹⁾ N. R. A. 406. cs. 38. sz.

²⁾ U. o. 406. cs. 51. sz.

³⁾ Mon. V. B. 19. cs. I. 26. sz.

⁴⁾ N. R. A. 1556. cs. 30. sz.

⁵⁾ N. R. A. 565. cs. 6. sz.

⁶⁾ N. R. A. 960. cs. 26. sz.

⁷⁾ Schmitth. Epp. Agr. II. 150. l.

⁸⁾ N. R. A. 596. cs. 40. sz. Eccl. Cam. 41. cs. 76. sz.

⁹⁾ Podhr. i. h. 136. l.

¹⁰⁾ Horváth Pest sz. kir. város sat. 35. l.

¹¹⁾ Eccl. Cam. 54. cs. 11. sz.; Mon. V. Bud. 19. cs. 28. sz.; és Palugyay i. h.

¹²⁾ Knauz, Bud. kapt. reg. 60. sz.:

¹³⁾ Clar. Pos: 50. cs. 31. sz.

¹⁴⁾ Knauz i. h. 152. l.

¹⁵⁾ Palugyay i. h.

¹⁶⁾ Knauz. i. h. 93. sz. Schier, Buda Sacr. 38. l.; Eccl. Cam. 51. cs. 4. sz.

1512. *Nagyzyay* (Nagyszájú) Márton. ¹⁾
 1514. *Zekel* (Székely) István és: „Cives jurati *Consulatus*“ (Senatus. ²⁾
 1515. *Harbar* János. ³⁾
 1518. *Mihály* fűszerkereskedő (aromatarius) ⁴⁾
 „ *Hamburger* Farkas. ⁵⁾
 1521. *Harbar* János. ⁶⁾
 1524. *Nagy* Péter, „magister Civium.“ ⁷⁾
 1526. *Freiburger* (talán: „Hamburger“) Farkas, bíró ⁸⁾
 1530. } *Palczán* Péter, bíró. ⁹⁾
 1531. }
 1531. *Mihály*, fűszerkereskedő. ¹⁰⁾
 1533. *Mihály*, gyógyszerész. ¹¹⁾
 1535. *Ethekey* Albert. ¹²⁾
 1536. *Pethy* Tamás. ¹³⁾
 1538—1541. *Palczán* Péter. ¹⁴⁾
 1541. *Athady* János. ¹⁵⁾

II. A budai polgármesterek és bíráknévsora, a visszafoglalástól napjainkig.

A) BUDAI POLGÁRMESTEREK.

(Miller Epitome 160 és 207. ll. és a városi levéltárból.)

1687. *Premor* János Farkas, egyuttal kapitány.
 1688. *Salgary* Péter, egyuttal főpóstanőster.

¹⁾ Palugyay, i. h.

²⁾ N. R. A. 591. cs. 4. 5. sz.

³⁾ Podhr. i. h. 13. l.

⁴⁾ N. R. A. 604. cs. 13. sz.

⁵⁾ Kuusz, i. h. 114. sz.

⁶⁾ Kuusz, i. h. 152. l.

⁷⁾ Miller, Epitom. sat, 205. l.

⁸⁾ Palugyay i. h.

⁹⁾ Müllernél. i. h.

¹⁰⁾ U. o.

¹¹⁾ U. o.

¹²⁾ Palugyay i. h.

¹³⁾ N. R. A. 1604. cs. 40. sz.

¹⁴⁾ Palugyay i. h.

¹⁵⁾ Révay, de Sacra Corona, centuria VI.

1695. }
1696. } *Böszinger* Ferencz Ignác, kir. tanácsos.

1691. }
1704. } *Ungár* János György.

1700. *Ceresola* Ve nerio. ¹⁾

1699. 1705—1709. Sauttersheimbi *Sauttermeister* Fri.
gycs.

1710. 1711. }
16—19—22. } *Baitz* János Keresztély.

1713. *Zulenog* (vagy *Zaunog*?) János és Gáspár, Farkas.

1727. *Vánosy* Ferencz Kristóf Gáspár.

1730. }
1733—35. } *Dillmann* János.

1735. *Keppeler* Roger Gáspár, helyettes.

1737. *Sailler* Ferencz József.

1738. *Berger* János Benedek.

1739. *Schultz* Lőrincz.

1741—1751. Sauttersheimbi *Sauttermeister* József

Manó.

1751. 1752. *Cetto* Jakab András.

1753—60. *Sauttermeister* J. M. ismét :

1768. *Klingelmayer* József.

1786. *Szlatini* Ferencz.

1788. *Kramerlauff* József, helyettes.

1789. *Szlatini* ismét.

1790. *Margulics* János.

1795. *Laszlóvszky* József.

1800—1827. *Balásy* Ferencz, kir. udvarnok.

1828—1848. *Oeffner* Ferencz.

1848. *Wallheim* Nep. János.

1854. *Pletka* Lipót.

1856. *Kalina* Ferencz, helytartósági tanácsos.

1859. *Paulovits* László, helyettes.

1861. *Feley* Ede.

„ *Paulovits* László, kir. tan.

1867. *Házmán* Ferencz.

¹⁾ Palugyai i. h.

B.) BUDAI BÍRÁK,

1895. k

1848. j. *Klingelmayer József**

(mint fenn)

1707. *Zannog János.*

— *Szaattermeister Frigyes.*

1717. 18. 27. 28. *Keppeler Róger Gáspár.*

1722. 23. *Vánosy Ferencz Kristóf Gáspár, jogtudor és aposzl. ítélő mester.*

1730. 33. 35. *Deppre Xav. Ferencz.*

1738. *Pognor Bertalan.*

„ *Christen Antal.*

1739. *Cetto Jakab András.*

1751. *Neuhauser Ferencz.*

1754. *Berger János Bonodek, helyettes*

1755. { *Klingelmayer József*

1758. {

1765. *Balásy Ágoston.*

1769. *Szlatini Ferencz.*

1782. 1786. *Pavianovich János.*

1788. *Szlatini Ferencz.*

1789. *Margalics János.*

1790. *Kramwrlauff*(később *Kalmárffy*) *Ignác.*

1790. *Szeth Antal, helyettes.*

1793. *Lisztovszky József.*

1795. *Balásy Ferencz.*

1795. } *Kalmárffy Ignác, Lipót rendi lovag.*

1822. }

1828. *Szeth Kristóf,*

1837. { *Schreiber Ferencz.*

1848. {

1850. } *Bajcsy Károly.*

1861. }

1862. *Greifeneg Vilmos.*

1867. *Áldásy Antal.*

(Miller, Epitome sat. 197—204 11. és czimtárak)

1355. *Tamás*, Péter fia, kir. főajtónálló és csókakői kir. várnagy.

1477. } *Pyberi* Benedek budai várnagy és a sz. márton
1483. } apátság igazgatója.

1527. 1529. *Nádasdy* Tamás gróf, egyuttal várnagy.

1686. *B. Frankenburg* Venczel Miksa.

1705. *Pfeffershofen* János Ferd.

1713. *Langlet* Fülöp.

1715. *B. Regal* Miksa Lajos.

1719. *B. Liffelholz* Kolberg.

1722. Gr. *Duan* Henrik. József

1730. Tolledoi gr. *Jörger* Ferencz.

1739. Gr. *Lymburg-Styrum* Otto.

1754. Gr. *Niklasly* Ferencz.

1757. Gr. *Burghaus* Otto Lajos.

1765—68. *B. Berlendis*.

1768—1774. Gr. *Hadik* Endre.

1776—1790. Berlenbuchi gr. *Berlendis* Antal.

1792—1804. *Hannekart* Sylvius.

1805—1809. *Baader* József.

1810. 11. *B. Weidenfeld*.

1812—15. *B. Kottulinszky* Xav. Ferencz.

1815. *B. Danno*.

1816—18. Wildenfeldi *B. Wodnydszky* János.

1820—1838. *Stwertnik* Ágost.

1839—1840. Quintenbachi *Pidoll* Mihály.

1846—1847. Krcssonsteini *B. Kres* Károly.

1849. *B. Grueber*, később *Sardagna*.

1850. *Dietrich* Antal.

1858. *Heinzl*, Lovag.

1860. *Neuwirth*, dandárnok.

X. FEJEZET.

Pestváros és szent helyei.

1.§.

A VÁROS EREDETE.

Fővárosunknak a Duna jobb partján hosszan elnyúló „Buda“ nevű részétől, a dunántúli „Pest“ nevű részre térek át, mely — ha *Budavárt* (Ó-Budát) és *Kelenföldét* kiveszszük — amannál sokkal régiebb. Anonymus (XLVI, fej.) ugyan, *Árpád*-nak *Csepel* szigetéről való kiindulását 900 évben, a *Rákos* patakon való átkelését, a Moger (káposztásmegyeri) révhezvaló érését, *Etelvárba* („Civitas Atilae“) való bevonulását elbeszélvén, Pestet nem említi; de mégis, ha már nem ekkor, de *Árpád* fia *Zsolt* alatt már létezett, fallal volt körülvéve és a *Magyarrévnél* feküdt szemben a Kelenföldén a Dunántúl levő „*pestirévvél*“, melyen a hunnok átkeltek. Anonymus bizonyossága szerint, ugyanis *Zsolt* vezér fia *Taksony* (Toxus) 947—971. a macedóniai *bolgárok* vagyis *izmaeliták* lakta „*restvárba*“, ezen nemzetből gyarmatot telepített, és a helyet a szomszédsággal *Billa* és *Baks* (Bocsu) vezéreiknek adá oly feltétel alatt, hogy a vidék (megye) egy harmadát bírják, két harmad azonban a fejedelemnek maradjon az innét járó adóval. ¹⁾

Az *izmaeliták*, (Saraceni) mahomedanak voltak, kereskedéssel foglalkoztak, és hazájukról a Volga kifolyásánál a Kaspi tengerbe „*chalisi*“aknak is neveztettek. *)

A magyarokkal vegyes ezen és más itt lakó nép („Jazyges Metanastae“) ha nem előbb, csak I. László alatt tért a keresztény vallásra, és lakhelyét nyelve „*Pescht*“- *nek**) vagy

¹⁾ Decr. Colom: R. Lib. II. Cap. 78. és II. Endre, arany bullája.

²⁾ Engel, Geschl. des Ung. Reiches I. 96. 1.

*) Bel, ³⁾ véleménye szerint e helyett a metanasti *jazygok* „*Püst*“nek (puszta helynek) nevezték, miből a magyarok *Pestet* csináltak; mások a *Pest* nemzettől — mely a vidéket bírta volna — származtatják.

³⁾ Nöt. Hung. Nov. III. T. I. Sect. 1. §.

⁴⁾ Történelmi Tár. I. 82,1,

is *kemenceének* (németül *Ofen*) nevezte, az itt nagyobb számban létező mészégető kemenczék vagy talán a Gellért hegyéből kifakadó meleg források miatt.¹⁾

Világos ebből, hogy „*Pest*“ és „*Ofen*“ ugyan egyet jelent, s a magyarság első századaiban mind két Duna parton csak *egy város* létezett. Midőn tehát Kézai Chronicájában olvassuk: „*Gerardus ergo* Episcopus de Chanad in istis casibus *in Pest* per Hungaros in monte submissus; “ vagy Schiernél ²⁾ egy 1391. okmányban: „Plebanus Ecclesiae S. Gerardi snb Monte *Pestiemig* vagy Róbert esztergomi érsek 123G. megerősíti a *kis-pesti* Gellért egyház kegyúri jogának a *bélakúti* apátságának lett adományozását, ³⁾ s végre II. Géza a budai egyháznak & *pesti rév* vámot adja; ⁴⁾ a *Pest* szó mindenütt a *budai* részre vonatkozik. Viszont pedig *Pest*, később is még *Ofen*, sőt *Új Pesttől* (a mai Budától) megkülönböztetőleg *Alt-Ofen* név alatt fordul elő *Borbála* királyné 1425-ki levelében, melyben Berzewichi *Pohárnok* Istvánnak *Bodogfalva* (talán a mostani *Boldog Pest* vármegyében,) „*in der Ált-Ofner Grafschaft*“ fekvő falut adományozza. ⁵⁾

A *bolgár* jövevények a Duna balpartján a kereskedelemre alkalmasabb helyet lelvén, még 1218. is említettnek III* Honorius pápa bullájában „*Saracenok*^{LI} neve alatt. Gazdaságuk más idegeneket, németeket is oda csalt, kik Géza fejedelem és *I. István* király alatt bejövén, őket lassan kiszoríták, úgy hogy Rogerius a tatár futásról irt „*Carmen miserabile*“ jében ⁶⁾ *Pestet nagy és gazdag* német városnak nevezi, e nemzet lévén már akkor a 13. században számra túlnyomó.

A telki és kanai apátságok 1246-ki bérleveleiben a *nagy pesti németekés, kis pesti szászok* földjeiről van szó. ⁷⁾ Sokkal

¹⁾ Jankovics a magy. szó nemzésében. 71. 1.

²⁾ Buda sacra, 119. 1.

³⁾ Cod. dipl. IV. i. 60. L

⁴⁾ Péterffy Concil. I. 128. I.

⁶⁾ Podhradzky, Buda és Pest. sat. 9o. 1.

•) XVI. fej.

⁷⁾ Cod. dipl. IX. 7. 657. 1.

később Oláh Miklós¹⁾ írja: „Pestnek számos lakosságát részben *magyarok*, részben *németek* és nagyszámú idegen kereskedők, lengyelek, sziléziák képezik sat.“

Lakóinak száma miatt a városnak e nagyobb része, a Dunántúl fekvő, és az egyenetlen térségen nem igen fejlődő *kis Pesttel* ellentétben, joggal viselte a *nagy Pest* („Alt Ofen,“) nevet; a rémitő tatárdúlás által azonban gazdaság és fényétől megfosztatva, elpusztítva a budai rész által tulszárnyaltatott.

Béla király, helyre állítván az országot 1244. a pestiek régi szabadalmait megerősíté, a pesti hegyre („Ofen neu Ofen“) várat épített, idegeneket telepített le, királyi lakot emelt, és ez óta *nagy Pest*, pecsétjének felírása szerint „Sigillum Civium de Antiqua Pest“ *Ó-vagy régi Pestnek* neveztetett; *Kis-Pest* (Kelenföld) pedig Zsigmond alatt új Buda külvárosává és Pesttől függetlenné lett. — Pest akkor a váczai egyházmegyéhez tartozott s itt a püspököknek lakházuk is volt. ²⁾

2. §.

A BOLDOGASSZONY PLÉBÁNIA EGYHAZA ÉS SZ. MIHÁLY KÁPOLNÁJA.

Pestvárnak eredete a X-dik, lakóinak áttérése a keresztény hitre pedig a következő század végére (Sz. László korára) esvén, egyházainak eredetét is e korra kell tennünk. Nincs adat hol, és mikor keletkezett az első plébánia templom. Először IV. Béla kegyelemlevelében 1237. találom említve, midőn a király Gertrud anyja gyilkosának Péter, *Gnnoey* fiának javaiból *Ugurdon* a *Bélakúti* zárdát alapítván, annak többek közt *mind két Pest* plébániáit kegyúri-jog, tized és kápolnákkal adományozza. ³⁾ Ezek közt a plébánia templom, majdnem a város közepén, de mégis inkább a Dunaparthoz közel, melyre homlokzata néz, részben góth modorban építve, a város legrégebb épületeihez számítható s már a tatárdúlás előtt létezett és alkalmasint a *németeknek* temploma volt.

¹⁾ Beinél, adparatus ad Hist. Evang.

²⁾ U. o. Podhradzky i. h. IV—XI feje; Horváth István: Pest szab. kir. városnak régi Ofen német nevérol 19—45. 11; Engel, Gesch. des Ung. Reichs II. 82. 1. hol e tárgyról bővebben olvashatni.

³⁾ Cod. dipl. IV- 1. 08. 1.

Az egyház belsejére nézve, I. Mátyás király alatt említést érdemel hét oltár a czéhek által különböző időkben alapított társulatokkal; úgy mint *Szűz Mária* oltára (talán a nagy oltár), *Sz. Borbála*, *Erzsébet* és *Ilona* képeivel a varga czéhé; a *Mindszent* oltár a fegyverművesek (pajzs, nyíl, sisakgyártók) és nyergeseké; *Sz. Gellért* oltára a szabók és borbélyoké; *Sz. István*, *László* és *Zsigmond* oltára a kovácsok és kardműveseké; *Sz. István*, *László* király és *Imre* herczeg oltára a tímároké; az *apostolok* oltára a kerékgyártók, kőfejtők, bodnárok és asztalosoké; és *Mária* láto-gatásának oltára a szücsöké volt. ¹⁾

Azon kornak szokása szerint a templom körül a *temető* volt, melynek falához belül *Sz. Mihály* kápolnája volt építve ez ahhoz 1481. néhai *Kalmár* Pál városbírónak aldozár fia mint „Rector” lett kinevezve, oly kötelezettséggel, hogy hetenkint két misét, egyet *Sz. Mihály* angyal tiszteletére, egyet a megholt hivekért mondjon, és a *Bőid. asszony* temploma plébánosának évenként 3. arany firtot fizessen. ²⁾

Nem kételkedem, hogy a *kegyúri jog* a polgárságot illette. Vagyona és jövedelméről csak azt tudjuk, hogy a templomnak *Budán* az *Olaszutczában*, közel a Szombat-helyhez háza volt, melyet 1413. *János* plébános *Bajmóczi* Onufrius budai polgárnak évenként fizetendő 14 arany frt. összegért örök jogon eladott; midőn azonban e díj hat éven át elmaradt a budai tanács 148G. Ítéletében a házat nevezett egyház birtokába vissza bocsátá. ³⁾

Alig félszázad múlva a török hatalom Pestet Budával hasonló sorsra juttatá; a templomok kirabolva, részint meg-rontattak, részint *mecsetekké* alakítottak át. így járt a *Mária egyház* is, csak a szentély goth idomú falai maradtak változatlanok, melyek bal oldalán márványban kivésve a város czimere látható e felírással: „ARMA. INCLITAE. CIVI-TATIS. REG ALIS. PESTIENSIS. M. D. VII. (1507.) ⁴⁾

¹⁾ Kovachich form. solenn. slyli, 433, 437, 441, 446. 448, 450 és 453. 11.

²⁾ U. o. 390. 1.

³⁾ Eccl. Cam. 55. cs. 30. sz.

⁴⁾ Podhradzky, i. h. 115. 1-

A török kivonulása után az egyházak régi állapotukba vissza helyeztetvén, e templom is korábbi rendeltetésnek visszaadva az ajtótól közepéig — fájdalom a régitől elütő modorban — megújított, két tornyot és 1795. réztetőt kapott; e század elején pedig a szentély is kijavítottván, márvány oszlopok és falazattal díszük, s ugyanott b. Kray tábornagynak síremléke is szemlélhető!)

A templom 1756. tartott canoni vizsgálás szerint 1732. ben városi és saját költségen, magán adakozások és a Sz. Háromság társulat segélyével visszaállított főoltáron kívül következő oltárokkal bírt: Sz. Péter, Sz. Flórián; a Nazarethi család; segélyző Sz. Mária; Sz. Háromság; Sz. Rókus és Rozália; Sz. Katalin; Szeplőtelen fogantatás, Ker. Sz. János, és minden Szentek, az oszlopokon Sz. József és gyümölcs oltó boldog Asszony oltárai. A templom birtokaihoz tartozott két szőlő, melyek közül az egyik, néhai Pesenreiter adománya a kőbányában, a másik a csepeli szőlő hegyen fektött, és 4698 rénes forint tőkéje. A plébános a várostól állandó fizetésül 300 frtot, tizenhatod fejében pedig 90 frtoj kapott; a Stola jövedelem 1400 frtra rúgott és voltak még inisealapítványok. Harang volt hat, melyek közül a legnagyobb 27. mázsát nyomott. ²⁾

A MÁRIA EGYHÁZ PLÉBÁNOSAI VAGY PLÉBÁNOS! HELYETTESEI
NEK NÉVSORA.

1244. Ákos kir. káplán. ³⁾

1318. 19. Concilin, ⁴⁾

1398. Gergely, ⁵⁾

1413. János, ⁶⁾

1486. András, ⁷⁾

¹⁾ Bel, Nőt. Hung. Nov. III. 3. fej, 11. §; — Soliaras, Beschreibung der Stadt Pesth, 1821. 83. 1.

²⁾ Városi levéltár.

³⁾ Kercli. Hist. Eccl. Zagr.

⁴⁾ Fejér, Cod. Dipl. VIII. 2. 1.

⁵⁾ U. o. X. 8. 441. 1.

⁶⁾ Eccl. cara. 55. cs. 30. sz.

⁷⁾ U. o.

1516. *Jalcabffy* János rector és plej. ¹⁾
 1537. *Ferencz*, plébános ²⁾
 1686. *Mákay* Pál János ³⁾
 1692. *Putanitz* János, esztergomi kanonok. ⁴⁾
 1701. *Nedeczky* Ferencz, pleb. ⁵⁾
 1703. A plébániát & *jezsuiták* kapják meg.
 1710. *Cini* Pál plébános ⁶⁾
 1712—1743. *Wdlenzon* Kér. János. ⁷⁾
 1744—51. *Hérics* Ferencz. ⁸⁾
 1752. *A. piaristák* vitték a plebanusi tisztet. ⁹⁾
 1761—62. *Weingruber* György, pleb: ¹⁰⁾
 1763—1813. *Tóth István*.¹¹⁾

3. §.

A DOMOKOSUKNAK SZ. ANTAL HITVALLORÓL NEVEZETT
 KOLOSTORA.

A Magyarországra 1221. megtelepedett domokosrendnek ezen egyik legrégebbi egyházát és kolostorát 1230. *Bessenyei* Mihály, neje *Anasztazia*, és ennek fiai *Kenderessy* Gergely és *Balázs* alapíták *Sz. Antal* hitvalló tiszteletére.¹²⁾ Hol állott ez épület, mely már 1233. befejeztetett, nem tudatik; azonban a Dunapart közelében kellett lennie, mi az itt 1308. tartott országgyűlésről fennmaradt tudósításokból következtethető.

A kolostor lakói megtelepedésük után nem sokáig élveztek nyugodalmat, mert IV'. Béla király a *Kunokat* *Kuthen* vezérükkel a *tatórok* elől oly föltétel alatt, hogy kereszté-

¹⁾ Horváth i. h. 27. 1. 7. §.

²⁾ Clar. Pos. 55. es. 36. sz.

³⁾ Schams, i. h. 124. 1. és Vár: lev: tár.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ U. o.

⁷⁾ U. o.

⁸⁾ U. o.

⁹⁾ U. o.

¹¹⁾ Ferrari, 4. r, 524. 1; Bel. Hnng. Nov, III. 108. 1.

nyékké lesznek, az országban befogadván s hozzájuk köve-
teket ajándékokkal és 10 domokos hittérítőt küldvén, a ta-
tárok 1241. Magyarhont is előzönlék és főkép a pesti kolos-
torra agyarogván azt bizonyára kifoszták, feldúlták, és lakóit,
köztük Bánfy Buzádot, az oltár mellett kardra hányták. ¹⁾

Helyre állván a rend, a kolostor is régi állapotába
visszatért és már 1273. generális káptalannak színhelye volt
János Vercellei rendfőnök alatt. ²⁾ Fontosabb volt a nevezett
országgyűlés, mely 1308. Nov. 27. *e kolostor mellett* a Duna-
partján tartatott, s melyben I. Károly királynak kikiáltatván,
a *koronázás* egyúttal kizárólag az *esztergomi* érsekre ruház-
tatott. ³⁾

A kolostor birtokaira és használati jogaira nézve meg-
említhető I. Mátyás rendelete 1481, mely szerint a szerze-
teseknek minden héten a királyi kamarából két arany frt.
értékű *só* volt kiadandó. ⁴⁾ Volt a Nagyutczában házuk, mely-
nek egyik felét *Chyzar* György, másik felét pedig annak özve-
gye hagyta 151 l.a kolostornak, mi ellen azonban leányuk Anna
a következő évben tiltakozott. ⁵⁾ 1513. Nagy Zelendi *Tornya*
Mihály, *lochodi* (most puszta) részbirtokát Pestmegyében
a kolostornak 150 arany frt. és minden héten mondandó
egy misének feltétele alatt örök joggal eladja. — 1516.
pedig Csemezi *Zay* Miklós fia Bernát, bizonyos szőlőt, me-
lyet már atyja hagyományozott a kolostornak, a budai káp-
talan előtt örökösen átenged. ⁶⁾

A török uralom siralmas korában e kolostornak is,
mint annyi többnek, emléke is elenyészik, ha a város visz-
szafoglalása után *Dvornikovics* váczai püspök a közelben rom-
ladózó épületeket ki nem javíttatja, újakat, és pedig *Szűz*
Mária tiszteletére nem építtet ⁷⁾ s a rendnek vissza nem adja

¹⁾ Rogorius, Mis. Carm. II. fejt; Ferrari, I. 50. 51. 11.

²⁾ Ferrari 4. 524. 1.

³⁾ Engel. Gesch. d. Ung. — 494. 11.

⁴⁾ Kovaeh. form. soleun. fejtlyi 40ti. 1.

⁵⁾ Act. Cam. Dominic. Pest^l. <w. 1. sz. 1. és 3. §.

⁶⁾ U. o. 5. és 7. §. §.

⁷⁾ Bel, Nót. lliüg. nov. 108.1.

ott, hol most az angol kisaszonyok kolostorja és temploma van.

Az ezen korbeli szerzetesek szerzeményei között *budai szolok* is említetnek, a városnak 1774. birtoklevelei szerint, és pedig az *Okörmdlon* (Ochsenried) *Seemann* Antal szomszédságában más tél fertály; *Sz. Pál völgyében Pfeifer* Simon szomszédságában három fertály és $2\frac{1}{2}$ nyolczad; a *Vigadómban* (Liisthiigel) egy fertály és hét nyolczad. *) Ide tartozik még a szerződés, mely szerint 1780. *Klandál* János és neje Mártha a barátoknak két rétet engedtek át misékre. ^{a)} Pesten a *Rimóczi* és *Demeter* féle házakat bírták, melyeket megvén, 1733. *Kemeter* Domokos vicariatusa alatt 300. frt. lefizetésével minden városi teher alól megváltottak. ^{b)} Egy harmadik házat néhai *Velkovics* Istvánét, a kolostor szomszédságában 8000 forinton vettek meg. ^{c)}

József császár 1782. eltörülvé a domokosrendet, megszünt a pesti ház is. — A kolostor főnökei közt 1288. *Saul* perjel, 1301. *Dávid* perjel, és 1732. *Khemeter* Domokos vicarius említettnek. ^{d)}

4. §.

ALCANTARAI SZ. PÉTERRŐL NEVEZETT FERENCZRENDI KOLOSTOR.

Ki és mikor építé e *minorita* kolostort? nem tudni; úgy látszik azonban, hogy a XIII. század folytán keletkezett, mert 1288. bán már *Gellert* nevű guardianja említettik. ^{e)} A kolostor a fehérvári, később az esztergomi felügyelőséghez tartozott, és védszentje — mint most is — alcantari *Sz. Péter* volt; ámbár *Greiderer* ^{f)} Péter, „posthemiust“, *Csevapovich* pedig ^{g)} Péter apostol mondja, hibásan.

¹⁾ Act. Dominic Post, 1. cs. 11. 12. 13. sz.

²⁾ U. o. 10. sz.

³⁾ Városi levéltár. 2035. sz. 1737. évből.

⁴⁾ U. o. 1794. 25. cs. 5117. sz.

⁵⁾ Cod. Dipl. VII. 8. 367. 1: Mon. V. Bud. 33. 12. sz: Aut. Dom.

⁶⁾ Cod. Dipl. VII. 8. 367. 1

⁷⁾ Germ. franc. I. 251. l.

⁸⁾ Racensio sat. 199. l.

E kolostor ugyanott állott akkor mint most, csakhogy a város meg kisebb lévén mint jelenleg, a Rákos közelébe s a falakon kívül esett.¹⁾ A Rákosmezőn tartott országgyűléseken ugyanis 1286. 1289. ²⁾ 1298 és 1307. midőn I. Károly királyvá választott, az ünnepélyes mise e barátok templomában mondatott. ³⁾

1443. e kolostor lakói helyébe, kik a ferenczieknek Conventualis nevű ágazatához tartoztak és kevésbé szigorú életmódot követtek, Julián bibornok és pápai követ boszniai vicariatusi „de observantia“ ferenczések hozott ide, mely intézkedést 1445. IV. Jenő és 1492. VI. Sándor pápák helyben hagyták ⁴⁾; kevéssel utóbb az *Üdvözítőről* („S. Salvatoris“) nevezett tartománybeliek következtek, mit II. Lajosnak levele bizonyít 1526-ból, melyben küldöttei által a „*Sulvafor*“ tartománybeli Sz. Péterről nevezett ferenczi és más pest-budai kolostorokból *Capistran* János szentté avatására szánt 219. markára rúgó pénznek kivételét elismeri, és a török háború végeztével kárpótlást ígér.⁴⁾

Az egyház szögletétől a városból kivezető (most Hatvani) utca Sz. *Féter* utczának neveztetett; itt volt régente *Mátyás* királynak elég tágas kertje, melynek egyik része most a kolostor és egyetemi könyvtár — épület udvarát képezi. Itt ebédelt *II. Lajos* az országnagyokkal 1525. vizatérvén a rákosi gyűlésről Thurnschwamb szerint, ki e gyűlésen jelen volt; megvan még e kert falából egy márványkőtöredék az egyetemi könyvtár terme előtt e szókkal: „PRINCEPS PÓSTES.“ — Sz. *Félév* utczában lakott 1508. az „Angyalok asszonya“ kezdetű magyar egyházi ének költője.

A törökség betörvén a barátok menekültek, és templomukból mecset lett. Nem tudhattam ki, maradtak e néme-

¹⁾ Jankovich Miklós, Pest városának hajdani helyzetése. Tud. Gyűjt. 1817. X. 57. 1.

²⁾ Cod. Dipl. V. 3. 317. és 45G. 11.

³⁾ Engel, Geschichte von Ungarn, I. 457. és 488. 11.

⁴⁾ Greiderer i. h; Pázmán, Appendix II.

³⁾ E ferenczrendek levéltárából, Rollernél Episc. Quinque Ecel. 136 — 138. 11.

⁶⁾ Tud. Gyűjt. 1817. X. 63. 1.

lyek közülök Pesten lelkipásztorkodni mint budaiak közül? bizonyos csak az, hogy Pestnek visszafoglalása után a *Máriáról* („Mariani“) nevezett tartománybeli íerencziek telepi tettek Pestre, kik meg jelenleg is ott vannak. Templomukban a főoltárra a védszent szobrát *Grassalkovics* gróf készítette.

5. §.

A SZ. JÁNOS VITÉZEKNEK SZ. MIKLÓSRÓL NEVEZETT HÁZA.

Pázmán II. függelékében és utána Thuróczy László ¹⁾ szerint a *jo hannit ák-n&k* Pesten egy *Sz. Miklós*-nak szentelt házuk volt. Nincs kétség hogy e szerzet, mint Budán a felhévizeknél, rendeltetéséhez képest a városi kórházat kezelte. Azonban mikor, hol, és ki által nyert Pesten lakhelyet? okmányok hiányában megmondani nem lehet. *) Nyoma van e kolostornak a budai káptalan beimül tó 1467-ki levelében, melyet *Révész György*, *Eötvös Pál* és a *sz. miklósi johannita főnök* (mester) ellen intéztek, kik a káptalant a halászat gyakorlatában a *Rozs* (váczi) sziget és (Pócs-) megyeri rév-től a Csepel szigetig akadályozták. ²⁾ Végét e kolostornak, úgy mint eredetét homály burkolja.

6. §.

A PÁLOSOKNAK MÁRIA SZÜLETÉSÉRŐL NEVEZETT EGYHÁZA ÉS KOLOSTORA.

Annyi dúló háború és nyomások után, melyeket a török dühe az ország és vallásra hozott, a béke helyre ál Iván, a szerzetesrendek régi székeiket visszafoglalni, újakat keresni és elvesztett jogaikat visszaszerezni elhatározzák. A pálosok is, *Mihályszky* Rafael főperjel alatt 1687. I. Lipót ki-

¹⁾ Huugaria suis curn Regibus 192. 1.

*) Talán ott állott, hol a mostani Károly kaszárnya északi részén egy *mecset* volt, melyet később a serviták ideiglenesen templomid használtak.

²⁾ Knauz, a búd. kápt. Reg. 41. sz.

rályhoz folyamodtak, hogy a Pest város deli részén fekvő mecsetet területével kolostor cs templom építésére adományozza. ¹⁾

Hajlott a király 1688. júl. 13. kiadott rendeletében a kérelemre és megengedte, hogy a mecsetből keresztény templom alakíttassék. ²⁾ E célra 100 ölnyi hosszú és 80. ölnyi széles terület jelöltetett ki 1693. és az ezen belül fekvő házak és telkek megvásároltattak. ³⁾ 1715. máj. 24. rakták le az alapkövet és fogtak a szerzetesek a templom és kolostor építéshez.

Elkészülvén ezen épületek, a templom *Sz. Mária születése* tiszteletére, fényre és nagyszerűsége a városban az első *Krisztus* 5 sebének kápolnával, melyet 1720. *Doloczky* Magdolna özvegye *Farkas* Mátyásné, saját költségen épített, és egyházi ruhákkal és ezüst edényekkel ellátott; 1721. egy társulat is alapított; *Bajtay* István, pestmegyei alispán kart és orgonát adott; ⁴⁾ a kolostornak déli része 1722. az északi 1742. ben; az egész épület pedig (templom és kolostor) 1776. a városi kőbányából ingyen nyert kövekből fejeztetett be ⁵⁾ és *Patachich* Adám, kalocsai érsek által felszenteltetett. Az építőmester neve nem tudatik; a festményeket *Bergl* János készítette.

A nagyoltár, *Szűz Mária* tiszteletére, 1758. szenteltetett fel, *Barbacsy* Ferencz, nagyváradai kanonok 2500. frtos adománya folytán. Beléje *Sz. Firmus* és más vértanúk ereklyéi helyeztettek. A *Isten anyja* képe rézre van festve, fején kettős ezüst koronával; aranyos hajában smaragdok, nyaklánczán keleti gyöngyök és klarisok, a kis *Jézus* nyakán pedig 8. sor apró gyöngy voltak az 1729-iki leltár szerint. ⁶⁾

A pálosok javai közé, melyeket részint első telopedé-süiknél rendjüknek elpusztult, s a török kiverése után többé vissza nem állított kolostorainak jószágaiból, részint megvett

¹⁾ Acta Mise. ord. Paul. III. k. 161. 1.

²⁾ Benger, Act. Ord. Vol. II.

³⁾ Act. Conv. Paul. Pest. 17. es.

⁴⁾ Chronot. Cap. 87.

⁵⁾ Act. Paul. Pest. 17. es. 5. sz.

⁶⁾ Act. Paul. 311. sz. capsza.

vagy ajándékozott polgári telkekből kaptak, mihez számos kegyes hagyomány is járult, tartoztak: *Maróth* esztergom megyében, hajdan a visegrádi Sz. Pálról nevezett pálos-apátság; *Szentlélek* (Esztergom), mely a pilisi *szentlélek* apátság, tovább *Szent-kereszt* és *Szent László* (Pest), mely a szentkereszt és Visegrad melletti *Kékes* hegyi sz. lászlói apátságnak tulajdona volt; övék volt nem különben *Battyán* (Pestmegyében) régente a tornallyai; *Veresmart h* (Heves) a hasonnevű; Puszta *Báránd* (Fehérmegyében) a csutkái pálosok birtoka.!)

A városi telkek és pénzbeli hagyományok közt névleg említettnek:

1703. *Markovics* Mátyás nejének *Bubics* Annának végrendelete folytán, annak Csepel- promontori szőlejét hagyománykép, misékre a pálosoknak átadja. *²⁾

1704. *Stoller* Mátyás 40 frtot hagyományoz ³⁾

1707. *Mátyás* tímár, Csepel- promontori szőlejét és *pest.* házának egy negyed részt misékre hagyja. ⁴⁾

1713. *Greumolt* Ignác, bécsi gyógyszerész, *Becsben* a „Graben“ nevezetű téren fekvő, az arany szarvashoz czimzett házát 3000. frt. erejéig, mely *Pregtfeld* Severinus, fogadalmat letett pálosnak jutandott, a pálosoknak leköti ⁵⁾

1712. *Bedeicz* Márton pesti polgár egész vagyonát *promontori* szőlejével cs 38 frt. tartozással hagyománykép Pestvárosának öt temploma közt felosztatni rendeli. ⁶⁾

1725. Gr. *Koháry* István 1000. frtot. hagyományoz. ⁷⁾

1732. *Schiffter* Péter pesti polgár csepeli szőlejét misékre hagyja. ⁸⁾

1739. Fennemlített *Barbacsy* Ferencz kanonok a mon-

¹⁾ Act. Paul. Pest 4—16. cs.

²⁾ Act. Paul. Pest. 20. cs. 2. sz.

³⁾ U. o. 3. sz.

⁴⁾ U. o. 4. sz.

⁵⁾ U. o. 5. sz.

⁶⁾ U. o. 6. sz.

⁷⁾ U. o. 10. sz.

⁸⁾ U. o. 11. sz.

dott 2500 frt. tartozást, ezüst és apáti jelvényekkel a pálosoknak misékre hagyományozza.¹⁾

Ide tartozik még több pesti kolostorbeli újoncz szerzetes kegyes hagyománya; az alamizsna, melyet I. Lipót király kevéssel Buda kivívása után utalványozott, s a budai élelmezési parancsnok hetenként kiosztott; s melynek tovább is való megadásaert 1712. a pálosok folyamodtak.²⁾

1745. *Hartinovits* Erzsébet keletre a páloskolostorral, nyugotra a szomszéd utczával, a *Koros* városi és *Kontra* János féle házak táján határos pesti házat a hozzá tartozó telkekkel együtt, a pálosoktól kölcsönvett 2300. frt biztosításául jelzálogkép leköti.³⁾

1745. *Kontra* János és neje *Bencsik* Katalin keletre a kolostorral, délre *Szalay* János, nyugotra a *Lochneriólo* házzal határos házukat a hozzá tartozó szántóföldek, rétek és kertekkel 1150 frton és évenként négy ölfaert a pálosoknak eladják; megengottctvén egyúttal, hogy a *Lochner* és *Kontra* féle házak a kolostorhoz csatoltassanak, fenntartatván azonban a tanács részéről a jog, a városi terheket továbbra is rajtuk követelni.⁴⁾

1750. *Jalics* Anna Mária 3000 frtnyi követelését *Hinger* József János budai gyógyszerész ellen, ki ez összeget 1741-ben kelt kötelezője szerint *Jalics* Mátyás budai mézszárostól 6% kamat mellett felvette, a budai klarissa kolostor jótállása mellett, a pesti pálosoknak engedményezi.⁵⁾

1765. A *Vaimann* féle pesti ház 1000. frt. tőke és 106 frt. 50. kr. kamat erejeig a pálosok részére végrehajtás alá került.⁶⁾

1775. *Herbath* István abáthfalvi plébánosnak a kecskemétié kapun kívüli fekvő háza az *egri* minoritáknak, ezek által pedig 1600. frton a pesti pálosoknak átadatott.⁷⁾

¹⁾ Act. Paul. Pest, 20. 14. sz.

²⁾ U. o. 20. cs. és Ecel. Cam. inegest.

³⁾ U. o. 17. cs. 7. sz.

⁴⁾ U. o. 17. cs. 8. és 10. sz.

⁵⁾ U. o. 15. sz.

⁶⁾ U. o. 23. sz.

⁷⁾ U. o. 17. cs. 31. és 32. sz.

1720. *Doloczky* Mária, *Tarkos* Mátyás és később *Szabó* Gergely neje pesti házát a pálosoknak 2000 fiton eladja.¹⁾

A pálosrend József császár által az egész országban megszüntetvén, javai — elláttatván belőlük a volt rendtagot élelem és ruházattal — a vallás alaphoz csatoltattak, a templom és kolostor pedig a *Pestre* áttett *egyetem* számára fordítatott. A templom 1858. a vallási és egyetemi alapból 54,860. fiton kívül és belül kijavítva, jelenleg párját ritkítja. Mindezekről bővebben olvashatni Roder Alajos szentbeszédében, melyet 1858. Dec. 28. a templom újjászentelésekor mondott s a következő évben nyomtatásban is kiadott.

A PESTI PÁLOSKOLOSTOR PERJELEI.

- 1691—1695. *Horváth* Bernát.²⁾
 1696—97. *Huszár* István.
 1699—1700. *Karlóczy* Lajos.³⁾
 1701—1717. *Pakay* Imre.⁴⁾
 1718. *Mayer* Ágoston.⁵⁾
 1719. *Walter* György.
 1723—1731. *Mayer* Ágoston.⁶⁾
 1732. *Stohel* Mihály.
 1733—34. *Radovány* Eustach.
 1737. *Horváth* Gergely.
 1743—1745. *Barcsalovits* Jakab.
 1745. *Maczonkay* Kristóf.
 1749. *Pongratz* Ignác.⁷⁾
 1751—1758. *Toronyi* János⁸⁾
 1759. *Kolarics* Joachim.
 1760. *Gindl* Gáspár.
 1762—1768. *Vidi* Ferencz.

¹⁾ Act. Paul. Pest. 18. cs. 39. sz.

²⁾ Act. Paul. Csátka 2. cs. 3. sz.

³⁾ Act. Paul. 4. cs.

⁴⁾ U. o. 5. cs.

⁵⁾ U. o. 11. cs.

⁶⁾ Act. Jes. Bud. 8. cs. 103. sz.

⁷⁾ Act. Paul. Pest 22. cs. 12. sz.

⁸⁾ U. o. 4. cs.

1773. *Szent gály* Ágoston.

1774. *Németh* Imre.

1770—1781. *Szent Gály* Ágoston.

7. §.

A SERVITÁKNAK SZ. ANNÁRÓL NEVEZETT TEMPLOMA ÉS
KOLOSTORA.

A servita rend („Ordo Servorum B. Mariae virginis“) 1233. bán Olaszthonban hét florenczi patricius u. m. *Monáld Bonfii*, *Manetti* Bonajuncta, Antellensi *Manetto*, *Uyuccin*, *Amadé*, *Sosteneo* és *Falconer* Elek által alapított, kik a hold: *Szűznek* megjelenése által indítatva, egész életüket annak tiszteletére szentelni elhatározzák. E rend 1278. körül Sz. *Benitio* Fiilöp rendfőnök által Németországba is átiiltetett, hol azonban a XVÍ-dik században az eretnkség által végkép elnyomatott, és csak 1607. lett ismét *Gonzagai* Anna Júlia tyroli hercegnő által újra felélesztve. Jelenleg Bécsben és Austriában öt, Magyarországon három (úgy-mint Pesten, Fraknón és Egerben) kolostorja van.)

A török kiűzése után folyamodván a rend Lipót királyhoz, hogy az országban Pesten és Egerben adjon kegyelmesen helyet kolostorokra, a király 1688. a magy. kir. udvari kancellár és a kamarai elnökhöz adott rendeletekben engedett. Eelbatároztatván 1697. az alapítvány, a munka a *rendnek saját költségén*, melyhez *Széchényi* György esztergomi érsek 30,000 írttal járult, 1717. megkezdett, és a kolostor alapkövét ápril 27-kén tették le ünnepélyesen, *Csemy* László perjelsége alatt, bomcllékclvén Sz. *Kelemen*, *Clementin*, *Mór*, *Saba* és *Honorata* ereklyéit, következő, az alapítási évet háromszor kifejező chronosticonos táblával: „SVb prote-Otlone SanCtae Annae plae MatrIs Delparae VlrghnlIs — Lapls Iste posItVs fVIt a PatrIbVS SerVItIs In faVsto fortVnatoqVe IngressV sVperloratVs PatrIs LaUIsLal TseMII PestlensIs. — Anno QVo CaroLVs BeLgraDVM obtlneblt.“¹⁾

¹⁾ A kolostor breviáriuma és a rendi schematismus után.

A kolostor elő része 1722. hátsó részepedig csak 1777. fejezetett be.

Időközben a serviták templom nélkül, a szemközt fekvő török *mecsetet* (hol most a rokkantak háza) használták isteni tiszteletre; nem sokára azonban 1725. sept. 8. a mostani templomnak alapja letetett, mely épület 1732, aug. 22-kén *Wtinhart* Cyriacus M. perjel által felszenteltetett.

A templomban, a *Sz. Anna* tiszteletére szentelt nagyoltáron kívül van még hat oltár. A nagyoltár képét 1740, *Hezenlorfer* bécsi festész festette; a faragványokat *Themy* János szobrász készítette; az oltár megaranyozása 1748. *Csciky* Miklós kalocsai érsek költségén történt. Az oldaloltárok közül 1735. *Ahjj. János* oltára gr. *Szentiványi*; *Sz. Peleyrin Koliáry* grófné költségén készült, mely utóbbinak férje már a templom építésre több mint 6000 irtot adott. 1740. *Sz. Rufáel* oltára, *Petz* Rafáel sebész; a 14. *segélyző* szenté pedig *Mörzinger* János gyógyszerész gyámolítása folytán létesült; míg a *fájdalmas Szűz* oltárát 1744. *Weinmann* Márton mészáros; *Sz. Alajosét* 1748. gr. *Batthyány* Mária, és a *segélyző Szilz Máriaet* bizonyos pesti kömives mester alapító* Ugyanazon időben a szószék megaranyozására *Káló* Ferencz a váczai megyének fővicariususa adakozott nagymértékben.

A kolostor széke az austriai-magyartartomány főperjelének; itt vannak a rendi ujonezok, kik a theologiában is oktatást nyernek. A szerzetesek száma, hajdan 13, most 6-ra olvadt le. A kolostor egykor *Pesten* majorral birt, most csak két szőleje van Budán az Orbánliegyen és a Bőzingerféle majoron. Magánzók pénzbeli alapítványairól initem tudok, de az ékszerek és egyházi ruhák közül többet 1776. *Rnpp* László Mária pesti mészáros!, a rendbe lépven, hozott a kolostorba első miséje alkalmával; nevezetes jövedelmet hajtának az újabb időben a kolostor földszintjében nyitott boltok. A tartományi perjelek közül, kik itt hajdan laktak, említett nek: 1710 *Gapp* Kúpért, M. 1717. *Csemy* László M. 1763. *Bertalan* Mária. —Most tartomány főnök *Ackermann* Ignác M. és kolostorperjel *Fiszter* Máté M. kinek szívessége által birjuk ezen adatok nagy részét.

A KLÁRASZÜZEKNEIv SZ. ANNÁRÓL NEVEZETT KOLOSTORA.

Ezen kolostor az 1714-ben Budán alapítottak gyarmata a városi tanácsnak azon óvása mellett fogadtatott be 1723., hogy ez által a polgári terhekből folyó jövedelmek nem fognak csorbát szenvedni egyúttal, az első apátnő, gr. *Csáky Franciska* kötelezőt adott, hogy a pesti nének a budaiaktól sem valamit követelni sem megvonni nem fognak. ¹⁾

Sz[^].nt Anna kolostora és templomának a *Valós utca* és *Hajduközben* — nem messze a kecskeméti kaputól — azon ház szereltetett fel, melyet *Rodl. János* budai mészáros az apáczáknak 550. írton eladott s mely mai nap a *zálogház*, a budai kolostor 4500. firtot fordított rá, minek folytán a két kolostor 1729. oct. J8. újra ünnepélyes kötelezettséget vállalt: a pesti, hogy a budai kolostor javaira nézve semminemű igényt sohasem formál; a budai, hogy a pesti kolostorra fordított költségeket vissza nem követeli. ²⁾ Egyébiránt a kolostor a tehermentes házak között fordul elő mely után az apáczák csak 24. firtot füzeitek évenként a városi pénztárba. ³⁾

A kolostori épületen kívül volt még az apáczáknak a kecskeméti kapán kívül a *Kálvária* utczában majorjuk és kertjük; a városban pedig az *Újvilág* utczában házuk, keletre *Kovács György* és *Nagy János*, nyugaton a kir. személynek házában szomszédságában, melyet gr. *Kálnoky Zsuzsánna* apátnő kapott volt cserében fivére gróf *Kálnoky Ferencz*-től, az általa *Felső-Csíkben*, *Vándor falván*, átengedett birtokokért. ⁴⁾ Az övék volt még néhai *Pauer András* ács-mester, korábban *Elefánti* örökösöknek háza, melyet 1759. ben, előbb a városi terhek alól kivétetvén, 800 firton megvettek. ⁵⁾ A klarissáknak adott kedvezményekhez tartozik még hogy évenként 3. mázsa só t kaptak. ⁶⁾

¹⁾ Act. Clar. Pest. Elench 8. és 11. tét:

²⁾ Act. Mon. V. Bud. 17. cs. 21. sz.

³⁾ Városi levéltár, 1737. Intimat: 2035. sz:

⁴⁾ Act. Clar. f. I. Elench. 17. tétel.

⁵⁾ U. o. 25. tét; város levélt. 1758-ki 3674. sz.

⁶⁾ Clar. Pest. Elench. 13. tét:

1763. a kolostorban 14. apáca volt; József uralkodása kezdeten 1780. azonban már megtiltatott nekik a magy. kir. Helytartótanács beleegyezése nélkül új tagokat felvenni, és megparancsoltatott, hogy minden évben a kolostor jövedelmeit bevallják, mely korlátozó rendelést 1782. a kolostor eltörlése követte, és az épület 1783. kórház és szülészeti intézetül a városnak átengedtetni liatároztatott; két század Gyulay ezredbeli gyalogságnak azonban szinte czélba vett beszállásolása teljesedésbe nem ment. ²⁾

A pesti klarissák főnöknői közt emlittelnek:

1723—1727. *Csáky* Franciska, apátnő.

1729. *Erzsébet*, perjelül). ²⁾

Köröspataki gr. *Kálnoky* Hedvig Zuzsánna apátnő. ³⁾

1759. *Hoherl* Janka perjelnö és *Snojer* Rozália apátnő. ⁴⁾

9. §.

A JEZSUITÁK HÁZA

A jezsuitákat gr. *Széchenyi* György esztergami érsek Budára telepítvén és a terv az elemi és felsőbb iskolákat Pestre áttenni nem létesülvén, a *jezsuiták* 1702. Pesten egy *fiók házat* kaptak és a gymnasium, valamint a plebaniai-tiszt a *Bőid. Asszony* templomában reájuk bízott. Úgy lát szik, hogy Pesten először a megvett *Schweidler-iéle* házban laktak, kevésse utóbb azonban az *Újvilág* utcában és Duna mellett is szervezvén házakat, oda telepedtek, és iskoláknak berendezték, melyeket azonban 1717. a jövevény kegyesrendieknek átengedtek; a plébániát is 1703—1710-ig kezelték a midőn *Ambler* volt az utolsó jezsuita plébános.

Házuk, a rend eltörlése után 1777. a magy. kamara által minden városi teher alól kiváltatván, a kir. ügyigazga-

¹⁾ Városi levélt. Int. 4010, 5007, 5995, 6170, 6214, 6392. sz.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

⁴⁾ Városi levélt 3674. A.)

tóáagnak 178(3. pedig a vallás alapnak adatott át és bele az egyetem orvosi kara költözött. ¹⁾

10. §.

A KEGYESRENDIEK HÁZA.

Visszahivatván a jezsuiták Pestről az 'ifjúság tanításában a *kegyusrendiek* („ordo Clericorum regularium pauperum Matris Dei de Scholis piis“) követték őket; 1716. folyt előleges tárgyalások után 1717. oct. 30. a város és rend közt következő szerződés jött létre. 1) Az alapítványi összeg 10000 forint tevén, a rend kötelezi magát minden iskolát a rhetorikáig tanítani, évenkénti 600 frt. fizetésért. 2) Megígéri, hogy a plébánost tisztében vasár és ünnep napokon magyarul és németül prédikálva, gyámolítani fogja. 3) Azon esetre, ha a plebanosi tisztt megürülésékor a rend, a városi tanács gyámolítása mellett sem nyerhetné el e hivalt, az alapítványi összegnek lehetőség szerinti gyarapítását kérelmezi. 4.) A rend a tanítást, először a syntaxisig, a következő November havában megkezdi. 5) A tanács örök időkre kötelezi magát azon évenkénti 600 frtot évnegyedenként lefizetni. 6) Épületet iskolákra és 6. szerzetes számára ebédlő, kamra és pinczével, valamint falat az udvar körül a tanács saját költségén épített, hozzáadván még kertet a városon kívül vagy belül; Ígéri egyúttal hogy ezen, időjártával 12. szerzetes számára tágítandó, épületek fenntartásáról gondoskodik. Biztosítékéi a város a városi sörházat köti le ; az alapító levél illetőleg királyi megerősítés, a fennebbiekkal egyezőleg 1718. april 26. adatott ki. ²⁾

E szerződés folytán 1718. a mai görög templom területén, a Duna mellett fekvő házat a város a jezsuitáktól 4300. frton megvette és a piaristáknak átadta ; nov. 5. 1717. nyílt meg a tanintézet 4 osztálylyal, melyhez később a humaniórák járultak. Az 1740—1743. dögvészes években, az épülethez több

¹⁾ Jes. Bud. 1. cs. J5. az ; 18. cs. 16. sz. Városi ley : 1719 és* 1717 973—975, 995—997. sz. 1712: 1174. sz. 1715. 1253. az. 1787. 10. cs. 767 sz ; 1794. *25. cs. 5117. sz.

^{a)} Vár. Levélt. 1717 : 1327. A.

szoba és kert jött, úgy hogy 1745. a collegiumban már 11. szerzetes lakhatott.

Ezen időben a rend bizonyos *Stecker* vagy *Vízi* házát 6350 frton megvévén, kolostorához csatolá, mely most már 13. tagnak nyújtott lakhelyet. Midőn 1748. a rend alapítója *Kalasanti József* a szentek (beatos) közé iktattatott, a piaristák többháztelket (köztük a szomszéd *Viczayi-féle* és másokat) Összevásárlottak templomra, (mely azonban sohasem épült fel), a város közönségének nem minden akadékoskodása nélkül, mely az átruházási díjt követelte. *)

Kiegyenlítettven a város és rend közötti nehézségek, melyek támadtak, midőn a piaristák továbbra a plébánia templomban prédikálni és az isteni tiszteletben segédkezet nyújtani nem akartak, 1752. elején, midőn *Hérics* Ferencz plébános esztergomi kanonokká lett, az egész plébániái hivatal kilencz évre a rendre bizaték, visszatartatván egyúttal a 300 írt illeték, melyet a plébánosnak a város, ez pedig utóbb évenként a rendnek szokott fizetni. ²⁾

Nem sokára a rend tágasabb háznak, néhai gr. *Eszterházy* Ferencz házának megszerzésére gondolt, melyben mai napig megmaradt. E háznak első birtokosa, a vissza foglalás után bizonyos *Klieglsberg*; utóbb gr. *Heister*; 1721. ben felelészben a város, felében bizonyos *Popovics*; 1730. *Bibics* János, bolgár marhakereskedő; ennek halála után pedig b. *Fetter* és ennek özvegye volt, ki *Stöhr* Adám, hadi biztoshoz ment férhez; utóbb *Klobusiczky* Ferencz kalocsai érsek vette meg a hozzá tartozó házak és telkekkel a jezsuiták számára, kik 1752. gr. *Eszterházy* Ferencz tábornagy és tárnokmesternek adták el 40,000 frton; a gróf halála után pedig végrendelete folytán 43,000 írt. áron 1755. a kegyesrendiek birtokába ment át. ³⁾

E háznak tartozékai voltak még: bizonyos *Reschnek* és *Hoffmann* Keresztély bodnárnak házai; egy kocsmá az arany

¹⁾ Pesti kegy. tanítórendi kir. nagygymn. felszentelési emléke 1863. 6. 7. 1.

²⁾ Vár. levélt. 1755. 3688. sz.

³⁾ Pesti kegyes tanító rendi s. a. t. 8. 1.

*griffhez** a hatvani kapu előtt; major és továbbá két kert, melyek közül a egyik a kecskeméti kapu előtt feküdt; végre rétek és szántóföldek.

Letisztáztatván lassan az *Eszterházy*féle ház vételára és határozatba menvén annak megnagyobbítása, novitiusok tarthatása végett a rend pénzt akart felvenni kamatra? mely a többi házakon feküdt volna; a város közönsége azonban a birtokba lépés ellen akadályt gördítvén, a rend legfelsőbb helyre folyamodott, és 1756, ápril 22. egy kancellariai rendel meny kelt, mely szerint: a piaristák az *Észt erházy féle* házat birtokba vegyék, s azt ezen engedélynek különbeni elvesztése mellett azonnal kolostorra alakítsák át, úgy hogy nyolcz év leforgása alatt átköltözködhessenek; a korábban birt házakat — miután szerzetes rendek világi javakat nem bírhatnak — árverés útján adják el egy év alatt, csak a kecskeméti kapunál levő kertet és majort tartván meg; a rétek és szántóföldeket azonban nyolcz évig még bírhatják, fennhagyatván a jog ezen intézkedés ellen a Felsőséghez folyamodni; az összevásárlott házak után járó hátrálékok felét a városnak fizessék ki; és a kolostort — a boltok elmozdítása után — tágasabbra építsék, hogy idegenek és convictorok is lakhassanak benne. ¹⁾

Az új collegium építése, a plébánia egyház felé néző oldalon 1758. ápril 25. kezdetett meg, azonban, részint mert egyik falát a szomszéd temető falába tamaszták, részint mert félő volt, hogy a collegiumnak túlságos magassága a templomnak hátrányul szolgál, és oda idegennek is megfogának bérért telepedni, nehézségek támadtak és az építés késlettetést szenvedett, mi végre olyképen egyenlítettet ki, hogy a rend a temetőből 29. ölnyi tért kapott száz, felében a városnak, felében az egyháznak — mely azonban elengedte — fizetendő aranyért; kötelezőt adván magáról, hogy világiakat be nem fogad.

Az építés ez után akadálytalanú folyván 1762. szerencsésen befejeztetett, és a piaristák ugyanazon évi nov. 1-én költöztek bele régi lakásukból. A város, mely az isko-

¹⁾ I. h. 8, 1; Vár, levélt. 1755. 3688. sz.

Iákat padokkal és más kellékekkel felszerelte, és a philosopliabeli tanárok számára 6000 frtnyi alapítványt tett, a rendet összesen 16,000 frttal segélyezte.!)

A piaristáknak régi lakházát, mely 1784-ig kaszárnya, később raktárnak használtatott, a város 1789. azon okból hogy a tanuló ifjúságnak tandíjt kell fizetni, sörház építésére visszakérvén; a pesti felügyelőség rendelte, hogy midőn az árverésre kitétetik, legyen ügyelet, hogy a tanoda alapból a szegény tanulók tartassanak; mi megtörténvén, az épületet a *gör. n. egyesült hitközség* vette meg templomnak, mely még most is díszé a Dunapartnak.)*

A piaristák mostani épületjéhez, mely 1805. ben minden városi teher alól felmentetett, 1843. a Duna felé egy új szárny építettett, megkezdetvén april 19, befejeztetvén 1845. sept. 29-én. Hátra volt még az épület belsejét, az iskolák számára czélszerűen berendezni, azt a *Kalazxnti sz. Józsek*-nek szentelt házi kápolnával megújítani, tágítani, feljebb emelni, mit a rendnek főnöke *Purgstaller József* elismerésre méltó buzgalommal 1863. véghez is vitt.

11. §.

AZ IRGALMAS BARÁTOK INTÉZETE.

Ezen intézetről Íróink részint hallgatnak, részint mint, Bel, Thuróczi László és a *Topographia Hungariae* szerzője, csak említik, hogy a múlt században Pesten létezett. Biztosabb adatokat nyújt a városi levéltár. Az irgalmas barátok, az in validus palotának befejezése után III. Károly alatt, ugyanott lakhelyet és alapítványt nyertek, hogy a sebesült vitézeket ápolják, és tudjuk, hogy 1752. folyamodtak, miszerint a város nekik saját épületre kebelében helyet jelöljön ki. E kérelmet 1775. megismételvén a *Sz. Rókus* kápolnát és kórházat kérték maguknak átadatni, Ígervén: hogy az épületet saját költségükön kijavítják; 12. szegény polgárt vagy

1) I. h. 9. 1; vér: levélt. 1759. 3687. sz.

2) Vár. levélt. 1781. 6345. sz. 1789. 35. cs. 3340. sz.

3) U. o. 1805. 45. cs. 4389. sz. i. L. 11. és 12.11.

azok cselédjeit vallás különbség nélkül ingyen gyógyítják; a kápolnában naponként misét mondanak alamizsnát nem szednek; — azonban a tanács felhozván, hogy a két városban úgyis már túlságos a kolduló szerzetesek, gyógyszerészek és sebészek száma, hogy azt az adózó polgárság terhelése nélkül szaporítani nem lehet: c kérelemnek helyt nem adott *) Mikor költöztek el Pestről és hová? nem tudtam kipuhatolni.

12. §.

AZ ANGOL KISASSZONYOK KOLOSTORA.

Ezen, Ausztriában, Sanct-Pöltenvárosban keletkezett rendet Mária Terézia 1770. jan. 10. kelt alapító levelében Magyarországra is, Budára és pedig a királyi palota egyik részébe átültette, azon kötelezettséggel, hogy nőgyermekeket hittan, írás és olvasás, számtan, francia és német nyelvre, táncz, rajz, és kézimunkákra tanítsanak.

Az alapító levél nyolcz angol kiszasszonyról szólt, kiket a sanct pölteni püspök válogatott és küldött ki, akik az ő felügyeletének maradtak alávetve, megadatván neki a jog, hogy üresedés esetében, váltva magyar vagy német nemzetbelieket küldhessen; a nyolcz angolnőközt volt egy fejedelem asszony, két mesternő, ugyanannyi tanítónő, egy jegyző, cvv szakácsnő és egy portásnő; a tanítványok szaporodtával c szám is növekedhetett 12—14 re, azonban a 8 számot túlhaladok saját költségükön voltak tartandók.

Hasonszámúak voltak az angolházban táplált és nevelt gyermekek. Az angol kisasszony apróbb szükségleteire fejenként 340 frt, összesen 1920 frt. utalványoztatott 48,000 frt. 4% kamatjából; a nyolcz gyermek tartására, és ruházására, kik közül négy nemes és négy alacsonyabb sorsú, évenként 1720 frt. vettetett ki 43,000 frt. tőke kamatjaiból; ruházatuk kék volt, a nemeseknél selyem, a többinél vászon vagy gyapotból és fekete zsinóron érmet viseltek, melynek egyik oldalán *Szűz Mária*, az alapító, másikán a *királynő*

1) Vár. levélt. 1752. 4010. sz; és 1770, 5075. sz.

képe volt. Megengedettett, hogy a befogadott gyermekek száma 40-ig emelkedhessek, kiket azonban szüleik voltak kötelesek eltartani. A táncz és rajzmester évenként 200 irtott kapojon, mi 5000 frt. tőkének felel meg. Az isteni tisztelet végzésére a várkápólnában, a vörös csillagos barátok alkalmazandók évenkénti 300 frt. fizetés mellett, a tőke 22,500 fi'tot képezvén, a templom felszerelésre 3500 frt utalványoztatok. ¹⁾

Az angolkisasszonyok 1770. máj. 13. költözvén Budára, a királynő helyben hagyta, hogy *Grassalkovics* gróf kamara elnök számukra *Affolter* Péter fürdőházát és majorját, a szükséges épületek, kert és majorsági állatokkal 5500 írton megvette és kevéssel utóbb évenként 6. mázsa só illetményt engedélyezett. — 1772. úgy látszik, egy más majort is kaptak, az angolkisasszonyok 900 írton, és annak pusztá telkén való építésre legfelsőbb helyen 6000 frt. engedélyeztetett. ²⁾

Az angolkisasszonyok Budán rövid ideig tartózkodtak csak; 1777. a *Nagyszombatból* Budára áttett egyetemnek kényszerülvén helyt engedni, *Vácra* kellett menniök. Itt a mai *siketnéma* intézetet kapták egy 14,000 frt. értékű majossal; melléjük adtván két domonkosrendíi az isteni tisztelet végzésére, kiknek tartására 10,000 frt, az egyházi szerekre pedig, 5000 frt. alapítványtőke szolgált; az angolkisasszonyok pedig még évenként 80. mérő kétszerest kaptak. ³⁾

Vácson sem maradtak soká; II. József a legtöbb szerzetesrendet eltörölvén, a pesti domonkos kolostort is becsukatta, és 1787. ben, a Lipót-utczában fekvő templommal (melynek nagy oltarán *Sz. Domokos* képe látható) az angolkisasszonyoknak adta át, hol most is leánykák nevelésében sikeresen fáradoznak.— 1770. ben az első főnöknő *Hohenfeldd*, Katalin grófné, később 1787 és 1792. *Lechfeld*, Mária Ludovica volt.

¹⁾ Lib. Reg. Eccl. 6. köt 266—276 II.

²⁾ Prot. Cons. Cam. 1770. Máj. 15. 1078. 1; aug. 14. 357. 1; 1771. Oct. 18. 729. 1. és 772. feb. 3. 288. i.

³⁾ Rés. Reg. mart. 21. és máj. 29. 1777.

13. §.

KISEBB SZENT EMLÉKEK.

E név alá a *kápolnák* és *szent-szobrokat* foglalom, melyek a városban, vagy városon kívül léteztek, s részben még léteznek; a hová tartoznak:

A) SZENT RÓKUS ÉS ROZÁLIA KÁPOLNÁJA.

Az 1711. dögvész alatt a polgárság fogadást tett, hogy egyesült erővel templomot épít, és csakugyan épített is a hatvani kapun kívül, a kerepesi úton. *Sz. Rókus* és *Rozália* tiszteletére fölszenteltetvén, a Szász Keresztély bibornok érsek búcsút engedélyezett. 1739. 12. öl hosszú, és 4. öl szélességre kiterjesztetett, és két oltár, a *Böid. Szűz* és az *Üdvözítő* tiszteletére és egy *fa fészület* készült. Javadalmazásul a tanács 50. öreg mérőt termő szántóföldet adott, melyet az ottani pap évenkénti 20 írtért bérbe kapott. —

Midőn a lakosság gyarapodtával a belvárosi plébánia már elégtelenné vált, e kápolna eleinte 1747. hók, fél század múlva pedig — az ott létezett remeteség el töröltetvén — önálló plébániává lett. 1796. melléje *kórház* nyitattott és szenteltetett fel gr. Batthányi József primás által. Ez lassanként növekedvén, és nagyobbodván 1840-ben nyerte mai alakját, melyben 38. kisebb nagyobb terem van elmebetegék s. a. t. számára.¹⁾

B) A KÁLVÁRIÁN LEVŐ KÁPOLNA, ÉS REMETELAK.

Ha a kecskeméti kapún a belvárost elhagyja az ember, a *Józsefvárosba* lép és a *Statio* utcán a három kereszttel diszlő kálvária hegyre ér, melyen még 1756. régen bezárt remete-lak és kápolna volt. *E kálvária* felállításának éve nem tudatik, de alapítója *Wisner* máskép *Schwarz* Mária Anna volt, ki e czélra 2511 frt. tőkét tett le, mely összeg 1796. lebontatván a kápolna, a külvárosi templom javára fordítottatott.²⁾

¹⁾ Vár levélt. 1711. 1093. sz. — 1747. 5315. sz. — 1786. 3547. sz; 1775. 5075. sz; — 1795. 65. es. 5795. sz; — Haeufler, Buda Pest I. 165. 1.

²⁾ Vár: levélt: 1756. 3547. sz; és 1796. 10. cs. 799. s?5.

C) A TÖVISSSEL KORONÁZOTT ÜDVÖZÍTŐ KÁPOLNÁJA.

Ez a régi váczai kapu előtt állott. A dalmát nemzetiségű lakosok 1717. a dögvész ellen oszlopot állítottak, melyen a tövissel koronázott Jézus volt látható; 1739. a dögvész újra kitörvén, helyébe kápolnát építettek ugyanazon Krisztus képével, mely épület bizonyosan a múlt század utolsó tizedeiben, midőn e terület magán kézre került, enyészett el. *)

D) A 14. SEGÉLYŐ SZENTNEK KÁPOLNÁJA.

A kecskeméti kapun kívül állott, és *Vires* Vilmos polgár végrendelete folytán, *Wesner* utóbb *Cybiczki* Gertrud hozzájárulásával épült 1719. A városi tanács kérelmére Szász Keresztély primás megengedte, hogy a városi plébános által ünnepélyesen felszenteltetvén, benne misék is mondathassanak; végre kegyura *Újfalusy* János remete lakkal és 300 frt. javadalmazással is gyarapítá. Mikor tűnt el? nem tudni. ²⁾

E) LÁTOGATÓ SZ. MÁRIA KÁPOLNÁJA.

Sem helyét, sem elenyészte idejét e kápolnának, mely szabó-kápolnának is neveztetett, nem tudni. Bizonyos egyedül, hogy 1733. *Stiglmayer* Jakab szabó és neje *Buumann* Katalin építék; hogy nevezettnek második férje *Sommer* Keresztély megnagyitá és 200 forttal megajándékozta, e's hogy benne a *sz. kereszt* tiszteletére oltár volt. ³⁾

F) A HALOTTAK KÁPOLNÁJA.

E kápolnát tornyócskával *ScInvarcz* Mária Anna építette, valószínűleg a temetőben, s 300 frt. értékű szőlejét annak adá, hogy a jövedelmekből Sz. György napjától Sz. Mihályig minden pénteken mise mondassék. ⁴⁾

G) SEGÉLYŐ SZ. MÁRIA KÁPOLNÁJA.

A városi kőbányában állott; 1740. *Konty* Antal alapítá és 300 frtot adományozott. Búcsúját pápai bulla szerint, *ha-*

¹⁾ Vár. levélt. 1756. 3547. sz.

²⁾ Vár. levélt. 1719. 1384. sz; 1756. 3547. sz.

³⁾ Vár. levélt. 1756. 3547. sz.

⁴⁾ U. o.

vi bold. asszony napján tarták és e gyházi körmenettel, magyar és német predikációval ¹⁾ ünnepelték.

H) NEPOMUKI SZ. JÁNOS KÁPOLNÁJA

1760. *Chemu* Anatól és Lóra neje építék a *Rákoson*, 300 frtnyi alapítványt tévén; 1787. azonban, mint sok más, már nem létezett. ²⁾

i) SZ. HÁROMSÁG SZOBRA.

A nagyobb templomok után, úgy látszik, ez volt első műve a pesti lakosság buzgóságának. Ezen nevű társulat ugyanis igen régi volt, s hozzá később Serafi *Sz. Ferencz*, s az úgy nevezett *harmadrendű kör* járult. 1692. a dögvész által megrettent polgárok, *Pntamicz* János plébánossal egymás *szentháromság* szobrot emeltek, melyet 1716. fogadalmi és bírságpénzekből, a tanács hozzájárultával, a városháza előtt szebb és díszesebb pótolá. Idő folytán azonban ez is. tényérés tekintetéből elmozdittatván, 1866. a plébánia templom dunai homlokzata előtt a fennmaradt alap és adakozásokból, egy új diszes gótlí alakú szobor állíttatott fel.

K) A SZEPLŐT. SZ. MÁRIA SZOBRA.

E szobor, tetején a *Szűz Mária*-lal, a serviták terén áll, minden felírás és év szám nélkül, és a múlt század végén állíttatott fel néhány kegyes polgár által.

L) SEBESTÉNY VÉRTANÚ SZOBRA.

A hasonnevű téren, egy oszlopon e szobor — nem tudni ki által? — 1729. állíttatott fel, és Sebestyén napján ide mindig egyházi körmenet vezetetik. ³⁾

M) SZŰZ MÁRIA SZOBRA.

A városon kívül, a téglavető kemenczékhez vezető úton 1740. dögvész idején, *Paumann* Henrik és neje Anna

¹⁾ Vár. levélt. 1750. 3547. sz.

²⁾ U. u.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o.

állíták fel, de már — úgy látszik — a múlt század végén, elpusztult. ¹⁾

N) NEPOMUKI SZ. JÁNOS EMLÉKEI.

Ilyen a városban kettő volt; az egyik kápolna, a régi sóház mellett, a Duna parton 1755. a sótiszték által emeltetett, s e század elején lerontatván, helyét a Lloydépülettől a Dunaparton délre fekvő ScheiFer, most Stipsits-féle ház homlokzatán látható sz. János szobor jelöli. A másik, ismeretlen által alapítva a kecskeméti kapu mellett, rég eltűnt. *)

XI. FEJEZET.

A város és környékének egyéb nevezetességei.

1. §.

A VÁROS RÉGI ÁLLAPOTJA.

Annak, mi feljebb Pestváros eredetéről elnevezése és régi egyházairól mondatott, kiegészítésül némelyeket helyrajzi és politikai helyzetére nézve is fel kell hoznom. A „*Pestvár*” név, mely a X-dik század elején, Zsolt alatt látszik keletkezettnek, erősített helyet tételez fel. Néhai Jankó vics Miklós értekezéséből „Pest városának hajdani helyeztetése” ³⁾ tudjuk, mily szűk határok közé volt ez szorítva; mert fala a Dunaparttól a régi Posta, a *Korona* és *Úri utca* mentében, a Báró *Brudern*-féle ház és a Kigyóutczaszögleteig (hol kapu és körönd létezett,) és tovább a *barátok* terén és a *Kalaputezán* át futott a Dunáig.

Későbbi nagyobb kiterjedését alkalmasint csak I. *Károly* és *Lajos* királyok alatt nyerte, midőn új falak és kapuk épültek. Határai ez időtől fogva az újabb korig a következők voltak: a régi Postautczánál a Dunaparton levő nagyobb köröndtől a fal északra a *nagy Kristófig* — hol a váczikapu volt — ment, és a házakhoz csatlakozva, a *Fehér hajó utca*,

¹⁾ Vár. lev. 1756. 3547. sz.

²⁾ U. o.

³⁾ Tudom. Gyűjtemény, 1817. X. 57. I.

rokkantok kórháza irányában a hatvani utcavégig, a hatvani kapáig és tovább a magyarutca mögött a szénatérig és kecskeméti kapuig nyúlt, a honnan egyenes vonalban — mint a megmaradt tálmardványok is mutatják — a Dunáig ment.

Csekély volt tehát kezdetben a városi terület, és magán épületeken kívül csak a Mária egyházat, a dunamelletti domokos kolostort templomával és a városházat foglalta magában; a barátok kolostora és temploma, és talán a Sz. János lovagoké is akkor már a városon kívül feküdt és csak később foglaltatott a belvároshoz. A külvárosok csak a múlt század végén és a jelen elején támadtak.

A városnak másnemű viszonyait e korban homály borítván, meg kell említenünk némely magán adás vevéseket a XV. század óta, melyek némely régi utca elnevezéseket tartottak fenn. Ily okmányok a következők:

1483. Pestvárosa átadja a mészárszéket és a Kamáncz¹ (talán Kamánd Veszprémben) hegyen levő Sydó nevű szőlőt Gygci Lita Benedeknek, kinek 350 arany frton szavatólással örök áron eladatott. ¹)

1486. Báthory István a „Buzavásáron“ fekvő, hajdan Gergely hajós bíró tulajdonát képező házát, melytől délre Mátyás szücs, északra Tamás kovács háza, és nyugotra a plébánia templom kertje feküdt, András plébánosnak Budán a Szombathelyen fekvő házaert örökösen elcserélte. ²)

1487. Pestvárosa átadja a házát, melyet Belegi Mókus Péter és Justina neje 1000 tiszta magyar arany frton Orbán egri püspök és Nagy-Luchei Balázs, János és másoknak e családból, eladtak. ³)

1510. Bevallás, melynek erejénél fogva Péter Szentgyörgyi és bazini gróf a dunai révnél levő köházát Palóczy Mihályra ruházza, magán pecsét alatt. ⁴)

¹) N. R. A. 398. cs. 47. sz.

²) Ilit. N. R. A. 596. cs. 40. sz.

³) Hit. u. o. 398. cs. 46. sz.

⁴) Ered. u. o. 793. cs. 28. sz.

1511. Szabó Demeter, a „Nagy-utczában“ fekvő házfelet, melyet Chyzár György polgár a domokos kolostorra hagyott, megegyezés folytán átadja. ¹⁾

1537. Nemes Bolthos Mátyás királyi udvarnok Sz. Jéter ntezában levő kőházát, melytől északra, a sz Péter kolostorhoz vezető kis-köz és azontúl Osvald pék, keletre nemes Orbovác György, délre pedig a „ Kalács-Siitő“ utczába vezető köz és azontúl Gonda János özvegyének Anastaziának háza feküdt, Vásáros Florisnak 150 frton szavatolással eladja. ²⁾

Említett utczák fekvését csak gyanítanunk lehet, s a míg biztosabb adataink nem lesznek, úgy vélem a *Búzavásárt* máskép, Buzapiacot, a mai Haltérnck, a „Nagy utczát“ az Uri utczának, „Sz. Péter utczát“ a mai hatvani utczának, a *Kalács-sütő* utczát pedig a Károly kaszárnyától a hatvani utczába vezető utczának tarthatjuk.

Újabb korban sok változás történt a kapákban, az utczák elnevezésében; a váczi, hatvani és kecskeméti kapukon kívül még három létezett: egy a rokkantak palotája mellett, északfelé; egy a Czukor utca; egy a Lipót utca végén. A mostani Gránátos utczát Irgalmasok, a Kalap utczát fercncziek, a Szerb utczát Pálosok utczájának hívták. A Duna és Sebestyén utczák: Felső, az Iskola utca: Alsó Bajor utca 5 a mostani Reáltanoda utca és a Magyar utczának egy része * Felső és Alsó Bástya utca; végre a Kígyó utca: Vám, és a régiposta utca Rondel utca nevet viselt. ³⁾

2. §.

A KÜLTELEK.

A városi határ az első századokban, úgy látszik, meszebbre terjedt volt, mint jelenleg, mert északra a régi *Jenő* falut és a mai *Káposztás meyer* pusztát; keletre pedig *Palotát* foglalta magában és *Csömör* és *Czinkotáig* terjedett, mely birtok

¹⁾ Act. Dóm. Pest. 1. cs. 1. sz. 1.8*1

²⁾ Podhr. Buda és Pest, 118. 1.

³⁾ Ilazánk- és külföld 1865. 48. sz.

az idők mostohasága folytán elszakadván, részben IV. Béla a második honalapító által a városnak vissza adatott, részben azonban a nyulakszigetbeli apáczáknak és az ottani szentmihályi prépostságnak adományoztatott.

E birtokhoz tartozott *Jenő* a pesti sziget és *Kis-vagy Új-Jenő* a *Rákos* patak és a régi *Transacincum* mellett; továbbá a városhoz közelebb *Új-Becs* nevű terület, hol most a deszkások vannak a Dunaparton; végre inkább délre a *Kőér* németül *Steinbrnch*. Ezt IV. Béla aranybullájában 1244. Pestnek régi szabadalmait megújítván, visszaadta e szavakkal: Item omnia, quae post recessum Thartharorum eis contulims, possint sine contradictione qualibet possidere. — Item tam terram *Kner* (Keuer), quam eis ele novo contidimus, quam alias, quas prins liabuerantj dividant in communi, habita contemplatione facultatum cujuslibet, quantam possint facéré ara turáni, ne terrae supradictae incultae maneant et innes. ¹⁾

Jenő falut V. István ifjabb király 1264. a nyulakszigeti apáczáknak adta és ez adományát 1270. megerősíté; ²⁾ később, midőn e miatt köztük és bizonyos *Ock* gróf közt kérdés támadt, egyesség kötött, melyben az apáczák a *Személyi* (Baranya) birtokhoz való jogukról lemondván, *Jenő* és *Nanej* birtokában továbbra is meghagyattak, mit 1280. László király is megerősített. ³⁾ Ugyanitt *Jenőben* a szigeti *Szent Mihály* prépostsága II. Endrének, IV. Béla IV. László által megerősített adománylevele folytán 3. telket birt, s az ottani *Minden Szentek* templomát is megnyerte, mit egy 1399. ítélet, a budai káptalannak 1410-ki átiratában bizonyít. ⁴⁾

A főváros, a nyúl és óbudai sziget közelségében, *Jenőn* élénk közlekedés folyván a Dunán át, a hajósoktól szedetni szokott rév vám Ladomér érseknek 1285-iki Ítélete és az 1377). ben kötött egyesség szerint, két harmadrészben a szigeti apáczákat, egy harmadban pedig a budai káptalant

¹⁾ Kaprinay, Hang Dipl. I. 485. 1.

²⁾ Cod. Dipl. V. I. 61.1.

³⁾ U. o. V, 3. 204. 1.

⁴⁾ Eccl. Cam. 46. cs. 28. sz. alatt és ezen prépostság iratainak jegyzékében 2. tételszám.

illette.¹⁾ Ezen vám szedésnek azonban a polgárok keményen ellenszegültek, mit Zsigmond királynak parancslevele 1437-ből, melyben ezen révjog felett, a Duna be lévén fagyva, és csak Jenőnél lehetséges az átkelés, vizsgálatot rendel, — valamint a káptalannak és apáczáknak tiltakozása 1462. a polgárok ellen, kik az itteni átkelést akadályozák és rongálák — tanúsítanak.²⁾

Új vagy *Kis-Jenő* a nevezett Jenő falunak egyik tartozéka, eredetileg a szigeti prépostsági volt, mit II. Endrének és IV. Bélának 1253-iki, IV. László által megerősített kegyelemlevelei bizonyítanak; ³⁾ később azonban nagyrésztben a szigeti apácza birtokába ment át, mert a nádor 1438. bán bizonyítványt ad ki, hogy Pestvárosa az apáczáknak *Kis-Jenő* nevű birtokán fekvő több földet, valamint a Sz. Mihály prépostságtól is a Rákos pataktól nyugatra fekvő földeket és réteket elfoglalt.⁴⁾

Hason versengések támadtak a város és apácza közt *Új-Bech* földje miatt, melyet, hajdan a *Bechi* család birtokát, IV. Béla az ott levő palotával nekik adományozott 1268.,⁵⁾ s melynek tulajdonát a polgárok, IV. Lászlónak más adományára hivatkozva, maguknak követelték; a kérdés perre kerülvén Péter tárnokmester által 1281. egyességleg akképfejeztetett be, hogy *Új-Bech* földje a *nagy áron* túl, (mely a szigetbéli apácza kolostor irányában kezdődvén a Rákoson a soroksári útig ment) Jenő felé, *Werner* gróf palotája felett az apáczáké, a mi pedig ettől innen esik, a városé legyen.

Határai e földnek a következők voltak: „kezdődik a határ a Duna mellett, a *nagy árok* felett, mely Pestet körül fogja, a jenei oldalon Verner gróf palotája felett, — és megy az árok mentében a Vácra vezető útig, melyet át szelvén — keletre a halomig — hol régente *pogánysírok* voltak — innen, mindig keleti irányban szántóföldek, utóbb réteken — a Ho-

¹⁾ Cod. Dipl. V. 3. 299. 1; IX. 5. 57. 1.

²⁾ U. o. X. 7. 862. 1; Clar. Poson. 50. cs. 25. sz.

³⁾ A prép. iratjegyz: 3. 5. 6. tét:

⁴⁾ Hit. Clar. Poson: 60. cs. 19. az.

⁵⁾ Új okmánytár III. 118. sz.

mokhegy felé tart és keletre menő két úthoz ér, melyek közül az egyik *Nyirre* a másik *Pasdeu*-re vezet, — és innen keletre az *AnyasNyiresi* útig és a *keresztes* barátok (esztergomi) határáig terjed, a hol három határ összező a szent király (István) keresztesei a pestiek, és jeneieké, és itten vége van.) A pesti polgárok azonban a pernek ezen kiegyenlítésében nem igen nyugodhattak meg, mert 1385. Miklós gróf, ország bíró, *Ujbech* földét újólag az apácáknak odaítéli. “²⁾

3. §.

A VÁROSNAK SZABADALMAI, SZOKÁSAI ÉS TERHEI

IV. Béla király 1244-iki kegyelemlevelében, az úgynevezett aranybullában érinti, hogy a pestieknek már első királyaink engedtek szabadságokat és kiváltságokat (az adómén-teséget jelesen I. Istvántól) nyerték ³⁾, e szavakkal „quod cum tempore persecutionis Thartarorum — hospites nostri de Pest (érted a Duna mindkét partján fekvő várost), privilegium super ipsorum libertate eonfectum et concessum amississent — duximus renovandam.”⁴⁾ Miből állottak e szabadalmak, feljebb a IX. fejt. 1. §. bán érintem, itt még hozzáadhatni: hogy közöttük párbajjal való eldöntésnek helye ne legyen, hanem kiki tettéhez képest köteles legyen magát tisztázni; hogy idegenek által megtámadtva nem lehetett ellenük tanukat elővezetni; a fel és lejáró árus hajók és kocsik náluk megszálljanak, és mint előbb volt, naponként vásáruk legyen; és végre, hogy a királyi tárnokmester embere ne legyen köztük a pénzverőkkel, hanem kebelükből választott hiteles ember adassék melléjük, ki a királyi pénz elfogadására ügyeljen. ⁴⁾

Könnyű felfogni, mennyire növelték ily szabadalmak e város lakosainak gazdagságát. — A mogulok másik betörése 1285-ben, mely *Pestig* terjedt, sem volt vészes a pol-

¹⁾ Hevenessy K. I. T. V. 435. Ered. Mon. V. Budae 25. cs. 12. sz.

²⁾ Cod. Dipl. IX. 5. 622. 1.

³⁾ Podhr: Buda és Peit. 74. 1.

⁴⁾ Kaprinay i. h.

gárokra nevezve, kik az ellenségén gazdag zsákmányt vettek. Grazdagiták a polgárokat a *Rákos* mezején tartott országgyűlések is. De szomorú időknek emlékét is találjuk I. Lajos király egyik okmányában, melyben a különféle csapások által okozott szegénység miatt a pesti adósoknak fizetési halasztóké (moratóriumot) ad.¹⁾

Teljesen függetlenné *Nagy-Pest*, a későbbi *Budától* (*Kis-Pesttől*) Zsigmond alatt lett, ki két királyi várost alakítván belőlük, a többi városokkal együtt jogot adott nekik két két követet küldeni az országgyűlésére; a plébános nevezési jogot vissza állította, és megengedte, hogy bírót és esküdteket, nem mint 1413-ig a budai tanács, hanem saját kebelükből választhatnak; megtiltá egy úttal *idegen borok* áruzását és kimérését úgy Pesten mint Budán; s kalmáraikat áruikkal a kijelölt helyeken minden királyi vámtól menteknek nyilvánítá.²⁾

Mátyás király 1480. a *Segnia-tól Zágrábba* és vissza utazó pesti kereskedőket minden vám és harminczad fizetés alól, kivéve a modrusi 100 arany firtot, felmenté.³⁾ Hasonló ehhez 1. Lipótnak kiváltság levele 1698. melyben a polgárokat 'és árukat, minden bármó néven nevezendő vám, harminczad és adó fizetése alól örök időkre felmenti⁴⁾

Zsigmond király kedvezményei teherrel is jártak: e dics vágyó, a királyi fennséget pazar fényben kereső fejedelem behozta a *királyi adót* (Census regius), mely mind két városra nézve évenként 4000 arany firtot tett, és Sz. György napján volt fizetendő, azonkívül a kir. *tárnokmesternek* évenként 15, az *országbírónak* évenként 6 firtot rendelt fizetni, a királynak magának pedig 21. markát ezüst edényekben, minden új év napján.⁴⁾

Mindehhez azonban *Pest* csak egy harmad részben járt, jelöl, hogy Buda ezen korban, mint a királyok régi

¹⁾ Cod. Dipl. IX. 7. 476. 1.

²⁾ Ofner Stadtrecht XIII. 32. §. 9. g. a. t.

³⁾ KovachicL form. sol. styli 418. 1.

⁴⁾ N. R. A. 984. cs. 43. sz.

⁵⁾ Ofner Stadtrecht i. h.

székhelye, újabban nagy és pompás fejedelmi lakkal feldíszítve, mindenféle nemzetiségű lakosaival, s a Lajos király által kiűzött de ismét visszahívott *zsidókkal*, gazdagság és népszámra nézve Pestet jóval felül múlta.

Országos vásárok Pesten Zsigmond korában *Sz. Péter* vértanú és *Vasas Sz. Péter* napján, april 29. és aug. 1 tartatatk. ¹⁾ A heti *vásárokról* mit sem mondhatok. Ezekben IV. Béla király óta a *szigetiapácák* — szinte úgy mint Budán — az áruk után díjat szedtek, mit bármily terhes legyen is, a következő királyok egész Zápolya Jánosig mind megerősítettek. Más adózás volt a *rév* és *hajójog* („Nauli et Carinarum²⁾) részben a *só* szállításért, melyet korábbi és későbbi királyok — a polgárok és hajósok gyakori tiltakozása daczára — harmadrészben, minden mázsa után három so-val, a *budai* káptalannak adtak, mi Ladomér érseknek III. András által megerősített kegyelemleveléből és az 1326-ki egyeségből kitűnik, mely utóbbiban a pest és budai hajósok és révészek birájáról, bizonyos *Stalcher* Ulrikról van említés.¹⁾

4. §.

A VÁROS ÉS KÜLVÁROSOK ÚJABB KORI INTÉZETEIKKEL.

A város régi állapotát lehetőség szerint fejtegetvén, hátra van még I. Lipót alatt a töröktől való vissza foglalás utáni időkről szólanunk, hogy lássuk, mikép növekedett *Pest* nyilvános és magán épületek és intézetek, lakosság, külvárosok és gazdagságban annyira, hogy jelenleg kiterjedés; szépség és lakosságra nézve, az országnak első, a monarchiának pedig harmadik városa.

I. Lipót, a városnak második alapítója 1694. mart 12-iki diplomájában négy országos vásárt, a most még divó napokon, engedélyezvén, 1703. kegyelemlevelében Pestet régi jognál fogva, a Buda városánál említett jeles kiváltságokkal a szabad királyi városokba sorába ismét felvette. ³⁾ Alatta és

¹⁾ Timon, Syn. Chron. II. 53. 1.

²⁾ Clar. Pos. 39. cs. 20. sz; Mon. V. Bud. 22. cs. ö. BZ; N. Muz. kéz. 87. sz; Cod. Dipl. V. 3. 449. 1. — VIII. 3. 56. 1; — IX. 7. 50. 1.

³⁾ Vár. levél. 1762. 4010. sz.

III. Károly alatt a *pálosok, serviták, (Homokosok, klarissák és piaristák* szent épületei, melyek keletkezését és történetét fennebb röviden elmondok, emelkedtek; miután pedig a török uralom alatt csak a ferencziek maradtak meg az egyháziak közül Pesten és gyakorlák templom nélkül, mely mecsetté változtatott, a lelkipásztorkodást, visszaadtván templomuk a városi második plébánia rájuk bízott. *)

A régi — most bel — városban a világi épületek közt az első a *városháza*, melynek keletkezéséről mit sem tudunk, 1755. tornya kijavíttatván, 1767. egészben is kicsino sított és megnagyobbított 21,301 frtra számított költséggel; akkor még csak emeletes volt, homlokzatán rostélyos kerítés és szobrokkal díszített, magas toronynyát 1844. Kasselik építész alatt 80,000 p. írton egyszerű de csinos ízlésben egy második emelet épült, tetején 11. allegoricus szoborral, melyhez 1863. egy harmadik emelet járult. ²⁾

A *királyi Curia* vagyis a *királyi és hétszemélyes* tábla, melyet III. Károly 1723. miután a nyolezados törvénykezékek és más régiebb törvénykezési módok elavultak, országos főbírószékül Pesten alapítatott, 1771. ben költözött *Szelezky* Márton házába a ferencziek templomának táján, melyet a m. k. Kamara azon évi juh 19 kelt szerződés szerint 32000 írton e célra vett; 1784-ben Budára tétetett át, de 1790. Pestre ismét visszatért. ³⁾

A *rokkantak palotája*, nagyság és fényre nézve a belvárosnak első épülete, III. Károly parancsára Eleonóra császárné, Kollonich és Széchényi érsekek hozzájárultával építtetett *Martinéin* építész által 1728. Hossza 100, szélessége 81. öl, három emeletes, minden emeletben 47. ablakkal; van négy udvara, 8. kútja, és 12,000 □ ölnyi területet foglal el. Homlokzatán a főkaputól jobbra két bejárással bir, kőből készült őrházakkal, és fegyverek, császári jelvények, szobrokkal van ékesítve, és rajta e felírás olvasható: IMP. CARÓ-

¹⁾ Vár. levélt. 1730. év. 1780. sz.

²⁾ U. o. 1755. 3561. sz; 1767. 4233; — Haeufler. i. h. I. 302. 1.

³⁾ Korabinszky, Georg. birl. lex. 1780. 52G. 530. 11; Vár. lev. 1784.

LUS VI. S. A. P. P. HANG MOLEM. CONDIDIT. AD. SERVANDOS. MILITES. SENIO. MORBIS. VULNERIBUS. CONFECTOS. A. S. MDCCXXVIII. Volt ez épületben templom, gyógyszertár, kórház, a hadastyánok gyermekeinek iskola, sütőhely, mészárszék, vendéglő és a parancsnok, tisztek, 1500—1600 hadastyán, és a Mária Threzia alatt beköltözött *irgalmas barátok*-nak, orvosok, mesteremberek, szatócsok számára lakás. A hadastyánok később Nagy-Szombatba tétetvén át, a gránátosok lakták, az Országút felé eső rész a szekerészeknek engedtetvén át. ¹⁾

A *megyeháza* nem mesze innét két kis utca közt fekszik és keletkezéséről mint tudni, mást nem, hogy 1805. körül újra építettett, később pedig megnagyobbíttatván mostani alakját nyerte. A két udvar közt van a nagy ülésterem, több nádor arczképével és tágas helyiségek a tisztek és cselédség számára; az Új-Világutcza felé eső hátsó részben pedig a börtönök vannak. ²⁾

Az *evangelicus* templom, ámbár e felekezetnek 1792. a régi sóházon felül a város falakon kívül északra jelöltetett ki terület imaháznak, mégis az invalidus palota oldalában, a *Coburg* herceg, tábornagy által adományozott helyen, 1811. épült el, egyszerű de csinos modorban. Az oltár-kép *Krisztus* színeváltozását ábrázolja, melyet 1812. bizonyos *Lochbihler* Rafael képe után másolt. ³⁾

A *Tudomány egyetem*, mely 1777. Nagy-Szombatból *Budára* tétetvén át, 1780. ünnepélyesen beiktattatok, 1783. bán három karával — a theologiain kívül — *Pestre* tétetett át, és hallgatói a hídpénztől felmentettek, a régi pálos templom mellett három emeletes nagy épületet foglal el. Van nagy terme, melyben az egyetemi ünnepélyek tartatnak, 4. hittani 4. jogtani, 3. bölcsészeti tanterme, természettani museuma, régiség-tára stb. A templom mellett, ugyancsak a pálosok kolostorában van a *papnövelde*, melyet 1786. II.

¹⁾ Korabinszky i. h.

²⁾ Vár. lev. 1805. 50. cs. 6629. Sz; Haeufler i. li. I. 301.1.

³⁾ U. o. 1792. 56. cs. 5020 sz; 1794. 60. cs.; 47. cs. 4516. gz .

Haeufler i. li 302. 1.

József császár állíttatott fel, egy nagy teremmel, az egyetemnek igen díszes theologiai fiók könyvtárával. Az *orvosok* a hatvani és újvilág utcákban a jezsuiták hajdani házát bírja, melyben tanterem, kórodák, vegytani műhely, élettani múzeum és bonezterem van. Ide tartozik még a *könyvtár* épület a *ferencziek* temploma mellett több mind 100,000 kötettel és érem gyűjteménnyel. ¹⁾

Új rendszerű elemi iskoláknak behozatala rendeltetésénél 1777. a város, Bcrchtold jogtanárnak telkét vette meg 500 frt. iskolára, ideiglenesen pedig a régi iskolaháznak czélszerű átalakítását rendelte meg. 1783—1789. szó volt, hogy az iskolák a *Somogyi* házba és a városi *kórházba*, a cinrissa kolostor mellett, tétetnek át; azonban a kórházba való áttétel csak ideiglenes volt; a *servitáknak* üres telke (most kertje), szemben az akkori *Paskal*-féle házzal, az iskola gondnok által (1789.) kijelöltetvén, szintén nem fogadtatott el, míg végre felépülvén a *piaristák* új épülete, ezek vállalták el 1801. egyességileg a tanítást. ²⁾

A kalmár szellemű nem egyesült *görögök*, úgy látszik, már régen megkedvelték *Pestet*, azonban kezdetben nem bírtak egyenlő jogokkal a katolikusokkal, mert csak 1721. vétettek fel a polgárok közé, és 1741-ben képesítettek királyi parancs folytán a városi hivatalokra, miután a helytartó tanács még 1739. megparancsolta, hogy ezen hitű kereskedők számkivettessenek. E felekezetnek két temploma van: az egyik a *s;erb* vagy *rác*z nemzeté a zöldfa utcában, 1793. után épült és szomszédságában a *Tökölyi*-féle in tétet van, a másik pedig az *oláhoké*, két tornyos a Duna mellett, mely 1789. ben a *piaristáknak* régi lakhelyén épült. ³⁾ A *zálogház* 1787. ben Budán alapíttatván, 1802. Pestre tétetett át, a 160. szegény betegre való városi *kórházba*, mely

¹⁾ Vár: lev. 1777. 5337. sz. — 1780. 5772. sz; — 1783. 6173. sz' — 1784. G4G0. sz. üacufler I. 99. és 301. 11.

²⁾ U. o. 1781. és 1783. 5343. sz. 1799. és 1801. 45. cs. 4389. sz; Act. Adm. Pest 1789, Oct. Nov.

³⁾ U. o. 1410. 2082. 3044. sz; 1789. 35. cs. 3340. sz. és 49. es. 4628. sz.

hajdan a klarissák kolostora volt; 1805. ben azonban a közel fekvő kisebb *papnövelde* is át engedtetett e célra átruházási díj nélkül, a régi *hajdú* későbbi *lövész* utcában.¹⁾

A *lövölde* Mária Theresia alatt a hatvani kapu közelében épülvén 1786. a kecskeméti kapu és kerek torony irányába — mely 1785. csatorna ásatván a Dunába, 1796. leromboltatott — tétetett át. 1824. megnagyobbult, táncsterem épült, de a rettenetes árvíz romba dönté és területe magánosoknak lett eladva; végre 1841. a Teréz város végén, a város-igetbe vezető úton új és fényes lövölde emeltetett.²⁾

A város északi részén, a *váci* kapu táján, a mostani Lipót város a múlt század végén kezdett épülni és 1786. a telkeknek magánosoknak építkezésekre leendő eladása (miután 1772. a polgárok a □ ölért 2 fítot Ígervén engedélyt nem nyertek) megengedetett. E területen állott az 1782. újból épített *harmüezad* ház; a fallal kerített *temető* a *Schtider* féle kápolnával és a *városi korcsma* („schwábisches Wirthshaus“); távolabb pedig az *Ecce* /wmo-kápolnája; a *sáruktár*; és a tisztviselők lakásai. A *váci* kaput magát a falakkal és őrházzal, és a *temető* falat 1789. adták el.

A *városi színházj* mely felsőbb engedély folytán 1773. a Duna parti *köröndien*, az akkori *hajóhid* mellett állítottatott fel, 1774. bizonyos *Bemer* Bódog ideiglenes igazgatósága alatt, ki az előadásokat aug. 14. kezdé meg német nyelven? nyittatott meg; 1778. ben a város *Uurinelli* utóbb *Walir* társaságával rendes szerződést kötött.⁴⁾ A köröminek és a szomszéd városi vendéglőnek eladása, és így a színháznak máshová való áttétele már 1789 volt tervben, de csak 1793. történt meg; időközben magyar társulat is játszott ott a nagyböjtben is, minden szerdán, pénteken és szombaton.⁵⁾

¹⁾ Haeufler i. 1). I. 212. 1. Vár. levélt. 1805. 87. cs. 8003. sz.

²⁾ U. o. 1.230. 1; Vár. levélt. 1786. 6157. sz; Dep. Civ. Cam. 1774. aug. 506. sz; 1783. 366. kútfő, 3, 6, 8. tét: és 1785. 282. k.

³⁾ Vár. levélt. 1772. 4852. sz. 1782. 5913. 1786. 4. cs. 300. sz; 1788. 28. cs. 255. sz; 1789. 34. cs. 3149. 3177. sz.

⁴⁾ U. o. 4932. 5388. sz; — Korabinszky i. h. 531. 1.

⁵⁾ U. o. 1789. 35. cs. 3343. 3347. sz; 1792. 44. cs. 4341. sz; — 1793, 44. cs. 4364. sz.

Miután 1795. a városi tanács új színházra 95,000 frtot szánt oly módon, hogy az építés csak a francia háború befejeztével kezdessék meg, 1797. bizonyos *Busch* Jenőnek nyári színház felállítása engedtetett meg; az állandó színház a váczi kapó előtt pedig 1800 és 1809. készült el, s a Duna felé néző redoute (vigadó) alapja 1810. ben vettetett meg. Igazgató ekkor és később *Baseli*, utána *Tuschl*, *Czibxdka* és *Janói* voltak.¹⁾ Fennállott az épület 1847. feb. 1-ig midőn hirtelen éjjeli tűzvész hamuba dönté; hasonló sors érte a vigadót, mert 1849. május havában Budáról a császáriak öszszelődözték. A redoute pompásabban mint régente felépült; de a másik rész belül még most is pusztá.

A *Sóraktár*—milyent már 1397. Zsigmond király állított Pesten, ²⁾ — körülbelül az úgy nevezett *Wurm* (Almay) udvar helyén 1719. után épült, 1750. hozzájárult a megvett *Konaszkeféle* telek a tisztviselők lakásai számára, és az 1755. lerombolt *Bobics* féle vendéglő és kertje, mely utóbb faraktárnak használtatott; a közel katonai földhivatal által azonban kérdésbe vétetett, míg a határok kiszabatván 1797-ben átengedetett. A város nagyobbodása és népesedése következtében már 1805. bon tárgyalás történt a város és kamara közt a *só épületeknek* máshová helyezése iránt, mi végre 1821. ben megtörtént, midőn a régi sóház és fáskert a városnak engedtetett át, ujsóházra pedig a város déli részén a Duna mellett jelöltetett ki hely. ³⁾

A két emeletes, úgy nevezett „*Újéjjüle*(et” II. József császár kezdte 1786. építtetni az akkori várostól messze éjszak felé, homokos pusztá ‘helyen. Négy szögletén négy kisebb, de három-emeletes pavillon van, úgy hogy az egész épület négy sarkbástyával ellátott várhoz hasonlít. Középső udvara 9480 □ ölnyi, oly nagy, hogy a város legnagyobb tetrét az „Új, most Erzsébet-tért, (melyen sétány és egy ideiglenesen német színház van) 568 öllel meghaladja. Mi czélja

¹⁾ Vár. lev. 1795. 47. cs. 4558. az; 1797. 70. cs. 6540. sz; Dep. Civ. Cam. 1800. 9. kútfő 75. tét.

²⁾ Act. Arch. publ. 32. cs.3. sz.

³⁾ Dep. Aed. 1805. 3. cs. 328. sz. Eleuck. Cam. Arch. 1805. 167. sz.

volt eredetileg e nagyszerű épületnek? nem tudni. A vélemények kaszánya, fogház, javító- és kórház közt szétágaznak. Napjainkban az 5-ik tüzér ezrednek cs összes hadikészletének szolgált tanyául. ¹⁾

Lipótvárosi plébániatemplomról már 1797-ben volt szó; e század második tizedében csakugyan épült egy kis templom, a hívek szaporodtával azonban a város *Hild* építész által egy nagyszerű egyháznak tervét készítette el romai bazilika formában, melynek alapkövét 1851. oct. 4. Viale Prela pápai nuntius jelenlétében tették, le. ²⁾

A külvárosok közt, melyek Mária Therezia és utódjai alatt emelkedtek, kiterjedés cs népességre nézve az első a *Teréz varon*, hol említést érdemel:

A *plébániatemplom*, melynek hiányában még 1777-ben a 300 írttal kinevezett *Edenhoffer* György plébános a *Rókus* kápolnában működött; később ideiglenes templom épült, s ez is elégtelennek mutatkozván, 1797., midőn a plebanus káplánt kapott, a város nagyobb templom építésére fordítá ügyeimét, mely templom a megszűnt kápolnák tőkéjéből, miután 1805. már egy második kápláni állomás is betöltetett, fel is épült, nyilvános *Láttál* homlokzata előtt. ³⁾ A *Tanoda*, melynek építésére 1788. bán kelt parancs. ⁴⁾

A hatvani kapuntúl, a kerepesi úton, mely a Teréz és Józsefváros közt határt képez, hajdan állottak:

A *Pintér* féle kórház, 10. férfi és ugyan annyi nőbeteg számára, hová 1788. a bujakórosok szállítottak. ⁵⁾

¹⁾ Haeufler. i. h. I. 3U5. 1.

²⁾ Dep. Civ. Cam. 1797. 49. cs. és 1798. 12. cs. levélt, Elencli. 1817. 32. sz.

³⁾ Vár. levélt. 1777. 5315. sz. — 1797. 75. cs. 6842. sz. -1799. 78. cs. 7102. sz; 1804. 19. cs. 2122. az. Dep. Civ. Cam. 1805. 6. cs. 56. 98. 11.

⁴⁾ 'U. o. 21. cs. 2013. sz.

⁵⁾ Korabinszky, i. h. 351. 1; Vár. levélt. 1788. 28. cs. 2553 sz.

A *Hacker-féle* táncsterem, felette kedves mulatóhely, melyet *Hacker* József ácsmester épített, kerttel s hol 1780. engedély adatott, nyáron is tán ez vigalmakat rendezni. ¹⁾

A külső telken említendő:

A *városliget*, kezdetben *Batthyány* gr. primás és bibornok tulajdona, ki gyönyörű ligetet ültetett, később ennek öcsce *Batthyány* Tivadar gróf birtokába ment át, kitől a város 1805 vissza váltá és lassanként mai diszes állapotába helyezte. ²⁾

A szomszéd *Józsefvárosban*, még 1777. a *Kálvária* hegyi kápolna szolgált plébániatemplomul, hol plebanus *Mecliler* József volt 300 frt. fizetéssel, kinek halála után 1790. *Pjingslt* Mihály már ideiglenes fatemplomban működött. A mostani templomnak, melyre szállott az érintett kápolna vagyona, alapkövét 1797. ben tették le. Van két tornya és a nagyoltár képét *Sz. Józsefet*, *Kupelwiser* festette 1827; az orgona *Schülinger* Mihály műve; nagyobbik, 12 mázsánál több harangját *Fln fner* Ferencz és neje *Fürstinger* Erzsébet adományozták. 1804. a plébánus egy másik káplánt kapott. ³⁾

A külvárosi iskola 1794. körül épült. ⁴⁾

E külvárosban van b. *Grassalkovich* Antal egykori telke, melynek egy részét a *nemzeti színház* foglalja el most; a telek számára tehermentesség igényelt etvén, a birtokos és város közt a határok felett per támadt, melynek 1737. egyeség vetett végét. ⁵⁾

A szomszéd telek, hajdan *Kelemené* 1788. *Beleznay* Mihály birtokába ment át, ⁶⁾ s most *Belcznaykert* néven ismeretes.

¹⁾ U. o. i. h. Vár. lev. 21. cs. 1978. sz.

²⁾ Dep. Civ. Cam. 1799. 39. kútfő 89. 113. tét. 1800. 9. k. — Vár. levélt. 1805. Relat., 30. cs. 2624. sz.

³⁾ Vár. levélt. 1777. 5315 sz.; 1792. és 1794. 10. cs. 799. sz.; 1804. Missil: 19. cs. 2122. sz. Haeuffel i. h. I. 311. 1.

⁴⁾ U. o. 45. cs. 4389. sz.

⁵⁾ N. R. A. 978. cs. 26. sz.; — Vár. levélt. 1737. 2935. sz.

⁶⁾ Vár. levélt. 7. cs. 576. sz.

A kecskeméti kaputól délre fekvő térségen a múlt század végtizedében a polgároknak, egy évi adómentesség mellett házakat építeni megengedtetvén, új külváros támadt, mely 1792. a trónra lépő új király tiszteletére *Ferenczváros* nevet nyert. ¹⁾

A lakosság gyarapodván saját *plébániatemplumot*, áldozárt, *iskolát* és mestert szorgalmazott; az elemi iskolák a soroksári utczában 1793. jöttek létre; pap és mester 1796. neveztetett; a templom 1805. után ideiglenesen épült, de oly csekély alakban, hogy mivel a lakosság számát tekintve már régen elégteten, most újat szándékoznak építeni. ¹⁾

Elősorolván csupán a múlt században létrejött egyházi és világi épületeket, az annyira növekedett városnak régibb állapotának felvilágosítása és a mostanihoz való hasonlítása végett még a következőket tartjuk megemlítenedőnek:

1703. A városnak, melynek területe 18,187. holdat tett? adója évnegyedenként 1665, egész évre 6660 frtot, 1785. pedig már 19,207. frt. 20. kr. tett. ³⁾

1711. és 1712. a dühöngő *j) est is* alatt különös *kórház* állíttatott fel; holott az előtt a betegek a hason czélú *budaiba* vitettek. ⁴⁾

1712. február havában a *Duna* kiáradt; 1775-ben ismét, de nagyobbban és 611. házat romba döntött, miért is már 1799. ben *dunai töltések* építése forgott szóban. ⁵⁾

1722. a városnak egész jövedelme (1861—62. már 1643618. frt. 38 kr.) csak 13430 főr; 79 ³/₄ den. tett. ⁶⁾

¹⁾ U. o. 17S9. 34. cs. 3186. sz. 1792. 55. cs. 4961. sz.

²⁾ Vár. levélt. 1793. 57. cs. 5124. sz; 1796. 62. cs. 5508. sz. és Dep. Civ. Cam. 6. k. 7. tét:

³⁾ U. o. 1703. 7676. sz; Korabinszky i. b. 533. l.

⁴⁾ U. o

⁵⁾ Korabinszky i. h. — Vár. levélt. 1799. 31. cs. 2894. sz.

⁶⁾ Hazánk és külf. 1865. 48. sz.

1725. A helytartótanács rendelte, hogy a *zsidók* száma, ha a városból tökéletesen ki sem is űzetnek, 100. családra szoríttassék. 1756 mint még csak nem is túrt felekezeti *zsinagógával* sem bírtak. ¹⁾

1733. van nyoma, hogy a főpásztori látogatása alkalmával a *plebanski stola* meghatározottak (Akkor a városnak jövedelme 29347. frt. 12 V₂ den 5 kiadása pedig 17490. f. 1 l y_a den. számitatott.) — 1735. a plébániák, és templomoknak összeírása rendeltetett el; — 1777. a pesti *plébánia* három részre (a belvárosi, szentrókusi és kálváriaira) osztatott; szaporításuk 1782. rendeltetett el, és az isteni tisztelet rendjét 1787. ben állapíták meg.

1786. nyertek a *protestánsok* engedélyt harangokkal élni.

1789. megtiltatott magánosokat a templomok *kryptaiba* temetni. ²⁾ —

1763—1770. A Wtere/id-szabályzat jött létre. ³⁾

1763. A városban még semmi *gyár* nem létezett. ⁴⁾

1764. Parancsolat jött, hogy a városi határ felvetessék, és a térkép a magyar, kir. kamarának bemutatassék. ⁵⁾

1770. *Népszámlálás* rendeltetett, és *éji örök* behoztattak. ⁶⁾

1771. A *repülő Iád* helyett a kamara költségén a Dunán 40. hajón nyugvó *hajóhid* nyitattik meg, melyet bizonyos *Fáik* évenkénti 17,000 írtért kibérelt. 1785. abér összeg már 25,000 frtot tett. Falkot bizonyos *Sax* követte a bérletben, 1794. óta pedig a város kezelte. ⁷⁾

¹⁾ Vár. levélt. 1577. 3517. sz.

²⁾ Vár. levélt. 1735. 1969. sz; 1777. 1889. 5315. sz; 1782. 6047. 6048. sz. 1787. 16. cs. 1507. sz; 1786. 4. cs. 294. sz; 1789. 32. cs. 2946. sz.

³⁾ U. o. 3887. 3931. 4515. sz.

⁴⁾ U. o. 4010. sz.

⁵⁾ U. o. 3991.

⁶⁾ U. o. 4665. 4616 sz.

⁷⁾ U. o. 1793. 56. cs. 5019. sz. 1794. 45. cs. 4389. sz: Korabinszky i. h.

1775. Szóba jött *árva, szegény- és dolog-háznak*, nem különben 1776. az ül lei úton a határ *korcsmának* építése, melyek közül legelőször 1794-ben a *szegények háza* épült fel; de nem a dolgozóház, ámbár ez iránt 1801. utasítás kelt, és 1802. ben tervben volt helyéül a papnövelde kertjét jelöl- ni ki.¹⁾

1777. Kaszárnya épült 30,000 frton.²⁾

1781. *Lelenczház* terveztetvén, alaphiányában létre nem jött, különben a város amúgy is 17 77. óta, körül belül 426. kitett gyermek tartására évenként 1356. irtot fordított, a tápanyáknak egyenként 20 frtot fizetvén³⁾

1783. Parancsolat jött, hogy a város kapuin kívül is kövezet rakassék.⁴⁾

Ugyan azon évben a *Tmttner* család engedélyt nyert *nyomdára*, és 1785. már *Eitzenberger, Lethner József, Landerer János* előbb *Royer* és *Trattner Mátyás* nyomdái léteztek. *Könyvkereskedése* volt bizonyos *Koj fy Weingard* és *Trattner Tamásnak*.⁵⁾

1785. A városnál dunai *malom* 19., száraz malom 2. volt.⁶⁾

1788. A *marhahús* fontjának ára 5. a következő évben 9. kiban állapítottatott meg⁷⁾; volt akkor 17. *mészárszék*, melyekért 367. frt. bér tizetett.¹⁾

Ház volt akkor 1677, az utczákat 375 lámpa világítá.⁸⁾

1790, A *bérekocsisok* árszabása készült.⁹⁾

¹⁾ Vár. levőit. 1772 *1852. sz. 1775. 508b. sz. Dep. Civ. Cam. 1776 Mart. 431. sz. Vár. levélt. 1794. 45. cs. 4389; u. o. Relat. 1801. és 1802. 37. es. 3543. sz.

²⁾ Korabinszky i. h.

³⁾ Vár. levelt. 5910. sz.

⁴⁾ Dep. Civ. Cam. 218. k. 723. tét.

⁵⁾ Vár. levélt. 6184. sz; Korabinszky i. h.

⁶⁾ Korabinszky i. h.

⁷⁾ Vár. levélt. 1788. 20. cs. 1918. sz; 1789. 37. cs. 3620. sz. és 38 cs. 3715. sz.

⁸⁾ Ex Act. administ. Pest.

⁹⁾ Vár. levélt. 41. cs. 3989. sz.

1791. Rendeltetett, hogy az *egyetemben* valamint a *gymnaslumokban* is a magyar nyelvnek tanszéke legyen.¹⁾

1792. A kávéházak száma 18. ra határozatott.²⁾

1795. Schwab Miklósnak megengedte, hogy *tudakozódó* intézetet állítsa.³⁾

1808. Életbe lépett a már 1800. b.án terveit *szépítőbizottmány*.⁴⁾

5. §.

A VÁROSI KORMÁNYZAT.

Az idő és körülmények szerint kicsiny lévén minden dolognak kezdete, Pest városnak — mely eleinte szűk határai miatt, „Villa“ utóbb pedig „Civitas“ néven fordul elő — ügyeit egy bíró (villicus) csak két esküdtel kezelte, kiket évenként a budai esküdtek közül kellett választani. E szokás Zsigmond királyig fennmaradt. E király pénz hiányában a budaiaktól ezer firtot kérvén, és ezt csak a pestiektől kapván meg, viszont megengedte nekik, hogy saját keblükből választhatnak bírót és hat esküdtet. Mátyás király pedig, egészen szabadnak nyilvánítván a várost, a budaihoz hasonló tanácsot, úgy mint bírót 12. esküdtel állított fel.⁵⁾

Jóllehet az Árpád és vegyes házi királyok koráról a városi kormányzatra vonatkozó kevés adat mellett többet mondani nem lehet; mégis világos hogy Pestnek viszonyai, szabadalmai, terhei, tisztkara a Budán lakó királyok alatt, a budai mintára alakultak. Mellőzve az eléggé nem gyászolhat homályos török korszakot, az osztrák házbéli fejedelmek uralkodása alatt érintendők némelyek.

A régi szokás, minden sz. György napon tisztujtást tartani, felélesztetvén, a tisztkart, hanem is minden, de legalább minden második évben ez ünnep körül, a belső tanács,

¹⁾ U. o. 1791. 46. cs. 4461. sz.; 1792. 56. cs. 5030. sz.

²⁾ U. o. 47. cs. 4523. sz.

³⁾ U. o. 66. cs. 5844. sz.

⁴⁾ U. o. 1800 38. cs. 3676. sz.; 1808. 96. cs. 8703. sz.

⁵⁾ Ofner Stadtrecht 31. §: Podbradzky, Buda Pest, 97. l.

vagyis a bíró és 11 vagy 12 tanácsos és a külső tanács, mely érdemes, birtokos, és okvetlenül rom. kath. polgárokból állott, újra választatott.

A *bíró*, kinek személyzete kivüle, négy később tizenkét tanácsos és néhány jegyzőből állott, 1698. 150 frt. 1763. 300 frot. 1789. 600 frt. fizetést húzott. A *polgármesteri* hivatal 1 773. körül állíttatott fel, és lett a kamara beleegyezésével a bíró fölé helyezve; a polgármesternek 1787. ben 600 frt. a *kapitánynak* 500 frt, a nyolcz tanácsosnak pedig 400 frt. fizetésük volt.

A *külső tanács* vagyis választó közönség 1765. 124. polgárból állott s némelykor, mint 1793. egy felterjesztésből olvassuk, majdnem teljesen kihalt.

A polgárjogi díj 1785. 12. frt. volt.

11. József halála után, ki cs. k. rendőrséget hozott be, s a városi szabadalmakat igen megnyirbálta, 1790. a tanács régi hatáskörét vissza nyerte.

A jjestvárosi bírák és polgármesterek jegyzéke.

I. A BÍRÁK.

1281. előtt *Farkas* („villicus“)

— után *Hencz* gróf. („“)

1323. *Miklós* mester. ³⁾

1326—1336. *Simon* gróf (máskép *Peterman* Simon). ⁴⁾

1413. *Benthek* ⁵⁾

1440. *Farkas* László. ⁶⁾

1444—2447 Gubachi *Ferencz* Gergely. ⁷⁾

¹⁾ Vár. levélt. 1698, 1754. 3493. sz; 1756. 3547. sz. 1762. 4010. HZ, 1771. 4660. sz; 1773. Dep. Civ. Cam. febr. 432, sz. Vár. levélt. 1785 6560. sz; 1787. 16. cs. 1490. sz; 1790. 40. cs. 392. sz.

²⁾ Hevenesy, kéz. irat. V. köt. 435. 1.

³⁾ Cod. Dipl. VIII. 2. 494. 1.

⁴⁾ N. R. A. 859. cs. 2. sz. 5. §; 860. cs. 11. sz. — Cod. Dipl. VIII. 3. 386 1.

⁵⁾ Podhr. Buda s Pest. 98. 1.

⁶⁾ Palugyay, Buda leírása 277. 1.

⁷⁾ Kovach, form. Sol. Slyl 437. 1.

1452. *Jarnachi* Miklós ¹⁾
 I. Mátyás alatt *István* deák. ²⁾
András, (kelenföldi bíró). ³⁾
 1466. *Borosjenei* Mátyás. ⁴⁾
 1465. *I*
 1466 \ [^]*Palugay* András. ⁵⁾
 1481. előtt. *Kalmár* Pál. ⁶⁾
 1486. *Váczy* Gál. ⁷⁾
 1487. *Báthi* György. ⁸⁾
 1508. *Thewgyartó* Lorincz. ⁹⁾
 1537. *Kenczi Zeicch* András. ¹⁰⁾
- 1692—1708. *Proberger* Jakab.
 1708—1709. *Lennerszbergi Lenner* János.
 1710. *Proberger* Jakab.
 1714. *Eisensteini Eiserich* Sámuel*
 1717 — 20. *Lennerszbergi Lenner* Mihály,
 1720. *Sautermeister* Fér. József.
 1723. *Neander* János.
 1725. *Eisensteini Eiserich* Sámuel.
 1727—30, *Sautermeister* Fér. József.
 1731. *i*
 1733 \ *Gáspár* Antal.
 1741. *Kershbaumer* Tóbiás.
 1749. *Parti* Gáspár Antal.
 1751—1758. *Mosel* József.
 1759. *Kerschbaumer* Tóbiás.

¹⁾ Palugyay i. h.

²⁾ Kovach. i. h. 430. 1.

³⁾ U. o. 433. 1.

⁴⁾ U. o. 441. 1.

⁵⁾ Podhr. i. h. 101—112. 11.

⁶⁾ Kovach. i. h. 390. 1.

⁷⁾ U. o. 189. 1.

⁸⁾ Palugyay i. h.

⁹⁾ U. o.

¹⁰⁾ N. R. A. 860. cs, 16. sz.

1762. *Mosel* József.
 1769. *Josephy* György.
 1771' *Mosel* József.
 1773—74. *Josephy* György.
 1777.
 1779- *Papics* János.
 1781.
 1783. *Lehner* Tóbiás.
 1789—90 *Hülf* Bálint, örnagy.
 1790. *Kreaar* Mihály.
 1791. *I*
 1796.
 1800. ' *Boráros* János.
 1804. (
 1807. (
 1807. *I*
 1813 ^ *Szlatiny* Ferencz.
 1819. j
 1824 í *Steinbach* Ferencz
 1826.)
 1829. / *Makk* Antal.
 1831.'
 1843—1848. *Szász* Mátyás.
 1848. *Griifl* Gerencz.
 1849. *Székényesy* Endre.
 1861. *Griiji* Ferencz.
 1861. *Horváth* Károly.
 — *Mukovecz Ede*.
 1862—1864. *Tölginessy* Károly.
 1865. *Thanhojjer* Pál.
 1867. *Agorasztó* Miklós.

II. POLGÁRMESTEREK.

1773.
 1774
 1777 *Mosel* József.
 1781.

1783. *Papics* János.
 1785. *Hüff* Bálint, őrnagy.
 1789.
 1790.
 1791. “ *Kkeyar* Mihály.
 179G.
 1807.
 1810 \ János József lovas kapitány.
 1813. *Weidinger* János.
 1819.
 1821. *Fainer* Benedek,
 1824.
 1826.
 1829.
 1831. | *Seeber* Károly.
 1841 *Eichhoh* (Tölgyesy) József.
 1843 -1848. *Szepesy* Ferencz.
 1848, *Rottenbiller* Lipót.
 1849 *Lechner* János,
Rottenbiller Lipót.
Roller Ferencz^
Terczy Szilárd.
 1850. *Friedrich* György,
 1851. *Appiano* József.
 1852. *Kr(iszonyi* József.
 1856. *Conrad*. Gusztáv.
 1860.
 1861. *Rottenbiller* Lipót.
 1861-1864- *Kr (iszony i* József, M. k. helyt,
 1864 tanács.
 1867 :—67. *Rottenbiller* Lipót.
Szentkirályi Móricz.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	<i>Lap.</i>		<i>Lap.</i>
Aba, Opur nemzetségéből	60	Arnold Mátyás	177
Ádám áldozár háza	155, 156	Árpád vezér s völgy	2, 32, 35
Adorján, hirtok (Hodrog)	20	Atelkusu, föld	3
Affolter Péter	262	Athyni Miklós, esztergomi kanonok	
Ágnes cseh király leánya	125	háza	104, 119
Ágnes királyné	5, 111	Attila hunok királya	2
Ágostoniak kolostorai Budán 180, 182		Auschwitzi herceg háza	157
Ágyúöntőde Budán	188	Babics Anna	250
Aigner Lénárd háza	190	Baj, József (Komárom).	94
Aigner Mihály háza	111, 154	Baigler Károlyné háza	160
Akacs-tófa, és hegy Budán 195, 217		Bajmóczy Onufcius, mester	148
Alamizsnás Sz. János	119, 134	Bajom helység (Pilis)	135
Alaz András telke	26	Balthai István alispán	249
Albens Dávid háza	142	Bak Mihály özvegye	75
Albertfalva, puszta	219	Bakacs Tamás esztergomi érsek	
Albert főleház	156, 190	háza	140
Albert, királyi kápolnaispán	185	Bakics Pál	213
Albert, kunok grófja	208	Bakonybéli apát háza	169
Albert Péter, budai polgár	16	Baka vezér	239
Albert, százec herceg, k. helytartó 151		Balásy Agoston, városbíró	152
Aleantari Sz. Péter	246	Balázs fráter	205
Állatgyógyászati iskola Budán 228		Bambergi Henrik sírköve	205
Alth István plébános háza	147	Bana, föld	12, 200, 219
Alsó-Zéchni János háza	140	Bandell Vincez domokosrendi ge-	
Alt-Ofen elnevezés	3	neralis	75
Amade patricius	253	Bánffy János háza	143, 191
Amblér plebános	254	Bánffy Miklós	203
Ambrus szűcs háza	150	Bánffy Pál kir. udv. mester háza 188	
András daák k. ud. tisztartó háza 150		Banyaháza	86
András (III) király	111	Baraczkay Mátyás	181
András plébános háza	147, 267	Barancki gyógyszerész háza 23, 162	
András váradi püspök háza	162	Báránd (Fehér) puszta	250
Angol kisaasszonyok Budán 125, 126, 137		Barankovich János, gróf	181
Angol kisaasszonyok Pestén 161, 182		Baranyay Mátyás háza	168
Antai, budai képtalan albér	150	Baracsy Ferencz, kanonok 249, 260	
Antai, jádrai püspök	108	Bathai János háza	169
Antellensi, patricius	253	Battyán, József	250
Apáttelki puszta	191	Báthory András háza	159
Aquinicum, római gymmat	114	Báthory György neje Katalin	
Armírar Fülöp, ó-budai várnagy. 25		háza	161